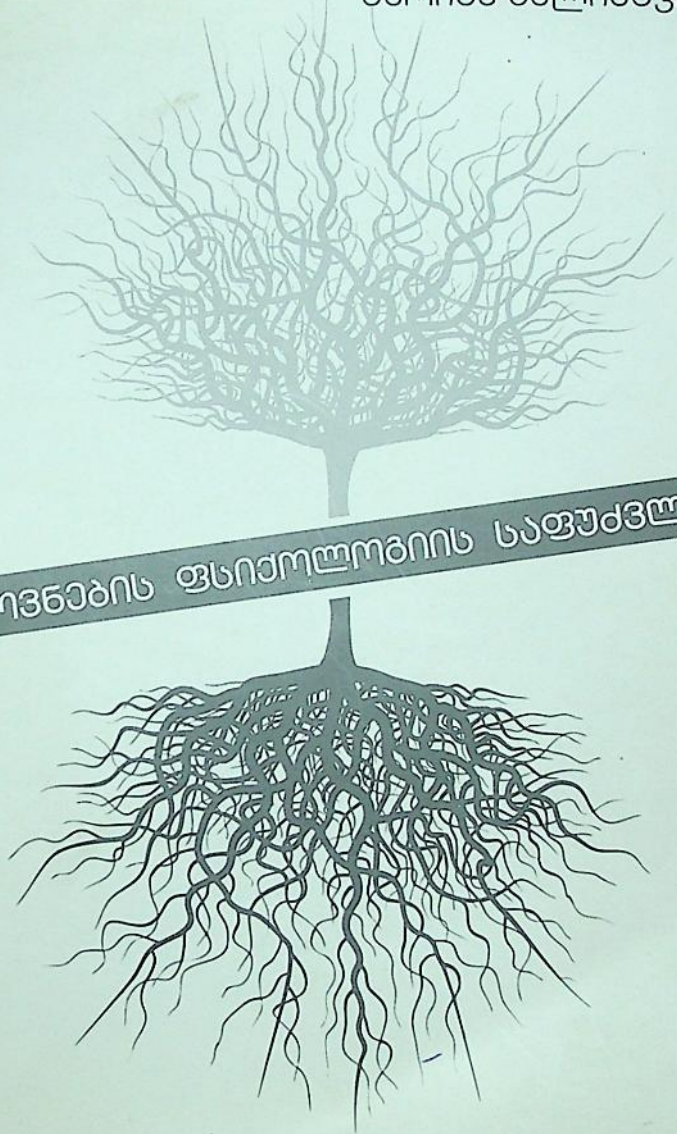

მარინა ბალიაშვილი

პიროვნების ფსიქოლოგიის საფუძვლები

თბილისი 2014

მარინა ბაღიაშვილი

პიროვნების ფსიქოლოგიის საფუძვლები

კუხაძე
ჰათაჯიშვილი
სყვინთაძე
მინა ზაფხული

გამომცემლობა „ირიდა“

თბილისი 2014

უსიქოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის მარინა ბალიაშვილის წიგნში მოცემულია პიროვნების უსიქოლოგიის საბაზისო ცნებები, აგრეთვე თეორიული, ფაქტობრივი და პრაქტიკული პრობლემები და მათი გადაჭრის განსხვავებული ნიმუშები.

სისტემატურად არის დალაგებული პიროვნების კლასიკური და თანამედროვე თეორიები, კვლევის მეთოდები და სტრატეგიები. ნაჩვენებია ადამიანის წინაშე მდგარ ძირეულ პრობლემათა მოგვარებაში პიროვნების უსიქოლოგიის პოტენციალი.

წიგნი განკუთვნილია უსიქოლოგიისა და მომიჯნავე დარგის სტუდენტებისთვის, პრაქტიკოსი უსიქოლოგებისთვის და, აგრეთვე, მასწავლებლებისა და მშობლებისთვის.

სამეცნიერო რედაქტორი:

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტი ირაკლი იმედაძე

© მ. ბალიაშვილი, 2014

გამომცემლობა „ირიდა“, 2014

რუსთაველი, ფიროსმანის ქ. №7 ☎: 0341 24 30 29; 577 455558

E-mail: info@irida.ge

ISBN 978-9941-0-6970-3

პიროვნების ფსიქოლოგია: ძირითადი პრობლემები

რა ფენომენია პიროვნება, რაშია მისი არსი, ფუნქცია და რა მიზანს ემსახურება მისი კვლევა? ეს კითხვები არ დაისმებოდა, ადამიანის არსებობა პრობლემური რომ არ ყოფილიყო. ცხოვრებაში საკუთარი ადგილის მოძებნა, უმთავრესი მიზნების მიღწევა, თვითრეალიზაცია ადამიანისგან შინაგან ძალთა მობილიზებას და ორგანიზებას ითხოვს. ამგვარ მათრგანიზებელ საწყისად გვევლინება პიროვნება და ამაშია მისი ფსიქოლოგიური რაობა.

პიროვნების რაობის კვლევა-ძიებამ ყველა ადამიანისთვის დამახასიათებელი ზოგადი მიზნები და მოტივები, ნიშნები და კანონზომიერებები, ისევე როგორც ინდივიდუალური განსხვავებები გამოავლინა. პიროვნების ზოგადი და კერძო კანონზომიერებები არა თუ არ ეწინააღმდეგება ერთმანეთს, არამედ ურთიერთს ავსებს – გვეხმარება ადამიანის არსებობის განსხვავებული შესაძლებლობები და მოღუსები დაეინახოთ.

ის, რომ პიროვნება გარკვეული სტრუქტურის მქონე, მწყობრი მთლიანობაა, ღროში და სიგუაციიდან სიგუაციაში ადამიანის ქცევის გარკვეულ უცვლელობას და შინაგან შეთანხმებულობას გულისხმობს. აქედან მომდინარეობს პიროვნების ქცევის მეტაკლები პროგნოზირებულობა, რაც გესტებით და კითხვარებით კონკრეტდება. ამ პროცედურების გამოყენების მრავალ მიზანთა შორისაა სხედასხვა სახის ფსიქოლოგიური ხელშეწყობა პრობლემათა გადაჭრაში, რაც თან ახლავს ცხოვრებას და მისი განუყოფელი ნაწილია. ამრიგად, პიროვნების ფსიქოლოგიას აინტერესებს ადამიანთათვის დამახასიათებელი არა ყველა საერთო და ინდივიდუალური თვისება, არამედ ის მნიშვნელოვანი ქცევითი გამოვლინებები,

რომლებიც უშუალოდ ადამიანის ცხოვრების მოავერ მიზანთა განხორციელებას უკავშირდება. ამგვარ მონაცემების ინტეგრირება ადამიანის არსებობის ერთიან, ყოვლისმომცველ შეხედულებად მეცნიერული პიროვნების ფსიქოლოგიის სამეცნიერო დარგის მთავარი ამოცანაა. ამ ამოცანას განსხვავებულად ახორციელებენ წიგნში წარმოდგენილი პიროვნების თეორიათა ცნობილი ავტორები.

პიროვნების განსაზღვრების ძიება

ბევრ ევროპულ ენაში სიტყვა პიროვნება ლათინური სიტყვა Persona-დან არის ნაწარმოები, რაც ნიღაბს ნიშნავს. ანტიკურ თეატრში მსახიობის ნიღაბი გადმოსცემდა პერსონაჟის ხასიათს: გაღიმებული ნიღაბი – კომიკურ პერსონაჟს, მომგირალი – ტრაგიკულს და ა.შ. გვიანდელ ეპოქებში თეატრალური პიესების მოქმედი პირები კონკრეტულ და უცვლელ თვისებებს შეესაბამებოდნენ: შექსპირის მაკბეტი დაუოკებელ პატივმოყვარეობას, ოტელო – ეჭვიანობას, ხოლო ჰამლეტი ქრონიკულ მელანქოლიას და უნებისყოფობას განასახიერებდა. არის კი რეალური ადამიანის პიროვნება ესოდენ სწორხაზოვანი, თანამიმდევრული, მთლიანი და სხვებისგან განსხვავებული, თუ ეს მხოლოდ და მხოლოდ ილუზიაა, რასაც ასაზრდოვებს განცდა, რომ ერთ სხეულში პიროვნებაც ერთია?

სოციალური კონსტრუქცივიზმში პიროვნების რეალურ არსებობას საერთოდ არ ცნობს. ამ თეორიული პოზიციის თანახმად, პიროვნებას “აგებს” გარეგანი დამკვირვებელი, როდესაც კონკრეტული ადამიანისგან მიღებულ შთაბეჭდილებებს ერთ კონად კრავს. ადამიანი მუდმივად ახდენს არა მხოლოდ სხვა ადამიანთა პიროვნების კონსტრუირებას, არამედ საკუთარ პიროვნებასაც თვითონ აკონსტრუირებს – სწორედ ამიგომ აწუხებს მას საკუთარი იდენტურობის, რეპუტაციის და იმიჯის საკითხები. ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ ადამიანს თავისი პიროვნების კონსტრუირება თვითნებურად შეუძ-

ლია. ამ პროცესში მას ადამიანთა სახით საყრდენი, მათგან მხარდაჭერა სჭირდება. თუ იგი კარგავს ამ საყრდენს (მაგ., ხანგრძლივ პაგიმრობას იხლის ცალკე საკანში) ან საყდენი რადიკალურად იცვლება (მაგ., სხვა ქვეყანაში გადაღის საცხოვრებლად), აუცილებლად წარმოიქმნება ადაპტაციის პრობლემა, რაც პიროვნების ლეკონსტრუქციას უკავშირდება. ამრიგად, სოციალური კონსტრუქცივიზმის თანახმად, ინდივიდი არ არის საკუთარი პიროვნების ერთადერთი და მთავარი “სათავსი”. იგი უწყვეტი პროცესის შედეგია, რომლის მსვლელობაში გარედამკვირვებლები და თვითდამკვირვებელი ქცევაში გარკვეულ ამრს ღებენ და მას პიროვნულ თავისებურებებს უკავშირებენ. პიროვნებას განსაზღვრავს ის, თუ რა ხდება მასსა და ადამიანებს “შორის”, და არა მის “შიგნით”. ამ ამრით, ადამიანში მრავალი პიროვნება ძევის, რადგან იგი ურთიერთქმედებს ბევრ სხვადასხვა ადამიანთან. ამრიგად, პიროვნებას, მართლაც, შეიძლება ეწოდოს “ნილაბი”, რომელსაც ნაწილობრივ იგი თვითონ ძერწავს და ირგვლივ მყოფ ადამიანებს ამ ნილბით წარუღგება.

საზოგადოდ, ადამიანის სახეცვლილების იღეა თანამედროვე ეპოქის სულისკვეთებას ეხმიანება. პიროვნება რომ ნილაბია, რომლის მორგება, მოხსნა ან გამოცვლა შესაძლებელია საკმაოდ მიმზიდველი, თუმცა ბევრისთვის ღაუჯერებელი ვარაუღია. ამასთანავე, კლინიკური მონაცემები გვიჩვენებს, რომ პიროვნების რადიკალურად შეცვლის მცდელობები, მეგწილად, უშეღეგოა.

ამრიგად, პიროვნება თვალბით უხილაღი, დასკვნების საუუძველმე მიღებული კონსტრუქცია, ქცევის ორგანიზაციაა და ამ ორგანიზაციის გაგება ასევე სისგემატიზებულ მოსაზრებათა ანუ თეორიის გარემუ შეუძლებელია. სწორედ ამან განაპირობა პიროვნების თეორიათა სიმრავლე და პიროვნების განსაზღვრებათა არაერთგვაროვნება. სამაგალითოდ განვიხილოთ პიროვნების საბი ცნობილი მკვლევარის მიერ მოწოდებული განსაზღვრება: “პიროვნება ფსიქოფიზიკურ ძალთა შინაგანი ორგანიზაციაა, რაც მოცემული

ადამიანისთვის დამახასიათებელ აზროვნების, ემოციების და ქცევის პაგერნებს აყალიბებს” – ოლპორგი, 1961; “პიროვნება ეს ის არის, რაც საშუალებას გვაძლევს მოვახდინოთ ადამიანის ქცევის პროგნოზირება ყოველ კონკრეტულ სიტუაციაში” – კეგელი, 1965; “პიროვნება – შინაგან გენდენციათა და მახასიათებელთა მყარი შეხამებაა, რომლის წყალობით ადამიანის ფსიქოლოგიურ ქცევას (აზროვნებას, გრძნობას, მოქმედებას) აქვს ღრმში გამძლე საერთო და განმასხვავებელი ნიშნები, რომლებსაც მხოლოდ როგორც მოცემული მომენტის სოციალურ და ბიოლოგიურ გავლენათა შედეგს ვერ ავხსნით” – მაღი, 1989. პიროვნების იმდენივე განსაზღვრება არსებობს, რამდენი სახელმძღვანელოც დაიწერა ამ დარგში (მარგო ინგლისურ ენაზე ამჟამად 100-ზე მეტი სახელმძღვანელოა) და თითოეული მათგანი მოწოდებულია პიროვნება როგორც მოწესრიგებული, მთლიანი, მწყობრი სისტემა განიხილოს.

ასეა თუ ისე, პიროვნება უჩინარი, ნაგარაუღვევი წარმონაქმნია და სწორედ ამიგომ მის შესახებ დასკვნების გამოგანა თეორიის გარეშე ვერ მოხერხდება. ამან განაპირობა ის, რომ პიროვნების კვლევა ესოდენ მჭიდრო კავშირშია თეორიასთან და თეორიათა სიმრავლე არა თუ ხელს არ უშლის, არამედ პირიქით, ხელს უწყობს ფსიქოლოგიის ამ დარგის განვითარებას. ფსიქოლოგები ეძებენ პასუხს კითხვაზე: რის გამოა ადამიანი ისეთი, როგორიც არის? რით განსხვავდებიან ადამიანები ერთმანეთისგან და რაგომ იქცევიან განსხვავებულად: ერთი ადამიანი ებრძვის, სხვა კი ბრძალ მისდევს საკუთარ გრძნობებს, ზოგი აღწევს წარმატებას ამა თუ იმ სფეროში, ხოლო სხვა, არანაკლებ ნიჭიერი, წარმატებას საერთოდ ვერ აღწევს? პიროვნების შეცვლა პრინციპულად შეუძლებელია თუ შესაძლებელი და თუ შესაძლებელია, როგორ და რა გზით? ამგვარ კითხვებზე პიროვნების თეორეტიკოსები ანუ პერსონოლოგები ხშირად ალგერნატიულ პასუხებს გვთავაზობენ. დავობენ იმაზეც, თუ რა მეთოდები უნდა იქნას გამოყენებული მართებული პასუხის მისაღებად.

პიროვნების ფსიქოლოგია ადამიანს, მთელ მის მრავალფეროვნებას და განუმეორებლობას მოიცავს და ადამიანის ქცევის დიდ სირთულეს აღიარებს – ისევე როგორც იმას, რომ ადამიანები ბევრი რამით ჰგვანან ერთმანეთს და, ამასთანავე, განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. ამ რთულ ლაბირინთში, ზოგჯერ ქაოსში, პიროვნების მკვლევრები და თეორეტიკოსები კანონზომიერებებისა და გასაგები კავშირების აღმოჩენას ცდილობენ.

პიროვნების ფსიქოლოგიას ყოველთვის აინტერესებდა *ინდივიდუალური სხვაობები*. თუმცა ადამიანები, ძირითადად, ჰგვანან ერთმანეთს, ფსიქოლოგებს, რომლებიც პიროვნებას შეისწავლიან, განსაკუთრებით აინტერესებთ ის, თუ რით განსხვავდებიან ადამიანები ერთმანეთისგან; რაგომ აქვთ მოვლენათა განსხვავებული ხეღვა, რის გამოა, რომ ერთი ადამიანი სულ მუდამ სგრესს განიცდის, ხოლო მეორე თითქმის არასოდეს?

პიროვნების ფსიქოლოგიისთვის არანაკლებ საინტერესოა ინდივიდის მთლიანობა (ანუ რა აერთიანებს ინდივიდის მოქმედების სხვადასხვა ასპექტს), ფსიქოლოგიურ პროცესთა ურთიერთკავშირი, ადამიანის როგორც ორგანიზებული მთელის მოქმედება.

მაშ როგორ უნდა განისაზღვროს პიროვნება?

განსაზღვრებად შეიძლება მივიჩნიოთ შემდეგი: *პიროვნება ადამიანის ის მახასიათებლებია, რომლებიც მისი გრძნობების, აზრების და ქცევის შეთანხმებულ გამოვლინებებზე აკებენ პასუხს*. ეს ფართო განსაზღვრება საშუალებას გვაძლევს ყურადღება ადამიანის მრავალ ასპექტზე შევაჩეროთ. ამასთანავე, იგი გულისხმობს, რომ ყურადღებას ვამახვილებთ იმ შინაგან თვისებებზე, რაც ამ შეთანხმებულ გამოვლინებებს განაპირობებს (ანუ გარემოს ფაქტორები “ფრჩხილებს გარეთ გაგვაქვს”). განსაკუთრებით საინტერესოა როგორ ხდება გრძნობების, აზრების და ხილული მოქმედებების შეხამება იმგვარად, რომ ყალიბდება უნიკალური, სხვებისგან განსხვავებული ინდივიდი.

პიროვნების განსაზღვრება არ არის და არც შეიძლება იყოს ერთადერთი. საზოგადოდ, ვერც ერთი განსაზღვრება ვერ ჩაითვლება მართებულად ან მცდარად. უმჯობესია პიროვნების ესა თუ ის განსაზღვრება განვიხილოთ როგორც მეგნაკლებად სასარგებლო, რადგან ის გარკვეული მიმართულებით წარმართავს კვლევას.

პიროვნების კვლევა არის სისტემატური მცდელობა გამოავლინოს და ავსხნათ ადამიანის აზრების, გრძნობების და ხილული ქცევის შეთანხმებულობა ანუ მთლიანობა, რეგულარობა, რითაც ადამიანი თავს ავლენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ამაში მეცნიერული თეორია გვხმარება.

პიროვნების თეორია როგორც პასუხი ხითხვაებზე "რა", "როგორ" და "რატომ"

პიროვნების თეორია პიროვნების შესახებ მეცნიერული ფაქტების და კანონზომიერებების გაერთიანების და სისტემატიზების გზებს გვთავაზობს. მას ასევე კვლევის ყველაზე უფრო პროდუქტიული მიმართულებების დასახვა შეუძლია. თეორია გვხმარება თავი მოუყაროთ ყველაფერს, რაც ვიცით, და გვკარნახობს, როგორ მოვიძიოთ ის, რაც ჩვენთვის ჯერჯერობით უცნობია.

მაინც რისი ახსნა გვინდა პიროვნების თეორიის მეშვეობით, ძირითადად რა კითხვებზე პასუხი გვაინტერესებს? ეს კითხვებია: რას წარმოადგენს ინდივიდი? როგორ ვახსნა ასეთი? რატომ იქცევა ისე, როგორც იქცევა? გვსურს თეორიამ გაგვეცხადოს პასუხი კითხვებზე – "რა", "როგორ" და "რატომ".

კითხვა "რა?" ადამიანის ნიშან-თვისებებს და ამ ნიშან-თვისებათა ურთიერთკავშირს ეხება. მაგალითად, დამახასიათებელია თუ არა ამ ადამიანისთვის სინდისიერება, შეუპოვრობა და მიღწევის ძლიერი მოთხოვნილება? კითხვა "როგორ?" – ადამიანის პიროვნების მაჟორმირებელ ლეგერმინანტებს ეხება. როგორ და რა სა-

ხით უნდა მოხდეს გენეტიკის და გარემოს ფაქტორთა ურთიერთქმედება, რომ შედეგი ამგვარი იყოს? კითხვა “რაგომ?” ინდივიდუალური ქცევის მიზეზებს არკვევს და პასუხები ინდივიდის მოტივაციას ეხება. რაგომ ავლენს იგი აქტივობას და ავლენს სწორედ ამ მიმართულებით? ინდივიდი ისწრაფვის გამდიდრებისკენ, მაგრამ რაგომ აირჩია სწორედ ეს გზა? ბაეში სკოლაში კარგად სწავლობს, რომ მშობლების გული მოიგოს თუ მას თავისი მონაცემების რეალიზება სურს? ეგებ მას უნდა თვითშეფასება აიმაღლოს ანდა აჯობოს თანაკლასელებს? რაგომ არის ადამიანი დათრგუნული – იმიგომ რომ დაამცირეს, თუ იმიგომ, რომ დაკარგა საყვარელი ადამიანი ან იქნებ ამის მიზეზი დანაშაულის გრძნობაა? თეორია დაგვეხმარება გავიგოთ რამდენად არის ეს დათრგუნულობა ანუ დეპრესია დამახასიათებელი მოცემული ადამიანისთვის, როგორ ჩამოყალიბდა ეს ნიშანი, რაგომ გამოიწვია დეპრესია კონკრეტულმა გარემოებებმა და რაგომ იქცევა დეპრესიის მდგომარეობაში მყოფი ადამიანი სწორედ ასე და არა სხვანაირად: რაგომ არის, რომ ასეთ ღროს ერთი გადის სახლიდან და ყიდულობს, რასაც კი დანახავს, ხოლო მეორე – საკუთარ ნაჭუჭში იკეტება.

ამგვარ კითხვებზე ამომწურავ პასუხთა მისაღებად თეორიამ უნდა მოიცვას ხუთი სფერო: 1) *სტრუქტურა* – პიროვნების საბაზისო ელემენტები ანუ “საშენი ბლოკები”; 2) *პროცესი* – პიროვნების დინამიკური ასპექტები, მათ შორის მოტივები; 3) *ზრდა-განვითარება* – როგორ ყალიბდება ყველა ჩვენგანი უნიკალურ პიროვნებად; 4) *ფსიქოპათოლოგია* – პიროვნების ნორმალური ფუნქციონირების დარღვევათა ჩვენება და მიზეზების დადგენა; 5) *ცვლილება* – როგორ იცვლება ადამიანი, და რაგომ არის, რომ ზოგჯერ იგი ეწინააღმდეგება ცვლილებას, არ ან ვერ იცვლება.

სტრუქტურა

პიროვნების სტრუქტურა მის სტაბილურ და მყარ ასპექტებს მოიცავს. ადამიანის კონცეფციის მოაზრებისას პიროვნების სტრუქტურის დასახასიათებლად განსაკუთრებით პოპულარულია *პიროვნული ნიშანი და გიპი*.

„ნიშანი“ ეხება განსხვავებულ სიტუაციებზე ინდივიდის მყარ და შეთანხმებულ რეაქციებს და ახლოა იმ ცნებებთან, რასაც ადამიანთა დასახასიათებლად არასპეციალისტი იყენებს, მაგ., „ჭკვიანი“, „პატიოსანი“, „მხიარული“, ან „სერიოზული“.

გიპი ბევრი სხვადასხვა ნიშნის კონაა. ნიშნის ცნებასთან შედარებით, გიპი ქცევის უფრო ზოგად და რეგულარულ კონფიგურაციებს გულისხმობს. ადამიანი შეიძლება სხვადასხვა ხარისხით გამოხატული ბევრი ნიშნით ხასიათდებოდეს, მაგრამ ზოგად პლანში ერთ კონკრეტულ გიპს მიეკუთვნებოდეს. ნიშნის და გიპის გარდა პიროვნების თეორიებში სხვა ცნებებიც გამოიყენება.

პროცესი

პიროვნების თეორიებს ერთმანეთისგან განასხვავებს ქცევის ასახსნელად გამოყენებული ღინამიკური, *მოტივაციური ცნებები*. ეს ცნებები ქცევის საპროცესო ასპექტებს ეხება.

პიროვნების თეორიებში გამოიყენება მოტივაციურ ცნებათა ძირითადი სამი კატეგორია: სიამოვნების (ანუ ჰედონისტური მოტივები); ზრდის (ანუ თვითაქტუალიზაციის) მოტივები და მოვლენათა გააზრების (ანუ კოგნიტური) მოტივები.

ჰედონისტურ მოტივთა კონცეფციაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა სიამოვნების ძიებასა და გკივილისგან გაქცევას ენიჭება. ჰედონისტურ მოტივაციურ კონცეფციას აქვს ორი ვარიანტი: დაძაბულობის შემცირების მოდელი და სტიმულაციის მოდელი. დაძაბუ-

ლობის შემცირების მოდელის თანახმად, ფიზიოლოგიური მოთხოვნილებები ქმნის დაძაბულობას, რის მოცილებასაც ინდივიდი საკუთარ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებით ცდილობს. მაგალითად, შიმშილი ან წყურვილი წარმოქმნის დაძაბულობას, რომელიც შემცირდება თუ საკვებს ან სითხეს მივიღებთ. შინაგანი დაძაბულობის აღსაწერად, რომელიც აღამიანს ამ დაძაბულობის შემცირების მიმართულებით უბიძგებს, გამოიყენება გერმინი *მოთხოვნილება* – *დრაივი*. დაძაბულობის შემცირების მოდელისგან განსხვავებით, სტიმულაციის მოდელში აქცენტირებულია საბოლოო პუნქტები ანუ მიზნები, გარეგანი სტიმულები, რის მიღწევა ან მოპოვება სურს აღამიანს. მაგალითად, აღამიანი შეიძლება ესწრაფოდეს სიმდიდრეს, სახელს ან ძალაუფლებას. თუმცა ხაზი აქ ესმება მიზანს და არა დაძაბულობის შინაგან მდგომარეობას, სრულიად ცხადია, რომ ამ შემთხვევაში გვაქვს სიამოვნებისკენ სწრაფვა, ხოლო სიამოვნება მიზნის მიღწევას უკავშირდება. სწორედ ამის გამო მოგივაციის სტიმულაციური მოდელი და დაძაბულობის შემცირების მოდელი, ორივე, ჰედონისტურ ანუ სიამოვნებზე ორიენტაციის თეორიებად არის მიჩნეული.

მოგივაციის სხვა თეორიებში ხაზგასმულია ორგანიზმის მისწრაფება ზრდისა და თვითრეალიზაციისადმი. ინდივიდი ცდილობს გაზარდოს ან აამოქმედოს საკუთარი შინაგანი პოტენციალი, თუნდაც დაძაბულობის ზრდის ხარჯზე (რაც, ერთგვარად, ეწინააღმდეგება ჰედონისტურ თეორიას).

დაბოლოს, მოგივაციის კოგნიტური თეორიებისთვის განსაკუთრებით საინტერესოა აღამიანის ძალისხმევა გაიგოს, გაიაზროს და განჭვრიტოს მის გარშემო მიმდინარე მოვლენები, რომ აღამიანისთვის დამახასიათებელია არა იმდენად სიამოვნების ძიება და თვითრეალიზება, რამდენადაც წადილი გაერკვიოს გარესინამდვილეში და ურთიერთშეთანხმებული შეხედულებები იქონიოს. მაგალითად, აღამიანი შეიძლება ისწრაფოდეს იმისკენ, რომ შეინარ-

ჩუნოს მე-ს თანამიმდევრული ხაგი ან შეეძლოს სხვა ადამიანთა ქცევის პროგნოზირება. ასეთ შემთხვევაში იგი თანახმაა ამისთვის ტკივილი და დისკომფორტიც კი აიტანოს.

თავიდან ყველაზე უფრო მეტად იყო გავრცელებული დაძაბულობის შემცირების მოდელი. მაგრამ შემდგომში, გამოკვლევებმა, რომლებიც ჩატარდა არა მხოლოდ ადამიანებზე, არამედ ცხოველებზეც, აჩვენა, რომ ხშირად ორგანიზმი პირიქით, დაძაბულობას ეძებს. მაგალითად, საცდელი მაიმუნები ძალღონეს არ იშურებენ, რათა ამოხსნან ამოცანა და ამას ყოველგვარი ჯილდოს გარეშე აკეთებენ – ფაქტობრივად, ჯილდომ შეიძლება ამოცანის წარმატებით გადაჭრას ხელიც კი შეუშალოს. დასტურდება, აგრეთვე, თამაშის და კვლევის ქცევა განსხვავებული სახეობის ცხოველებთან. ამგვარ დაკვირვებათა საფუძველზე რობერტ უაიგმა “*კომპეტენცურობის მოტივაციის*” ცნება ჩამოაყალიბა. ამ კონცეფციის თანახმად, ადამიანს ამოძრავებს სურვილი გარემოსთან ურთიერთქმედებისას საკუთარი უნარიანობა და ეფექტურობა იგრძნოს. ბავშვობის ასაკიდან მოყოლებული, ადამიანის მოქმედებები სულ უფრო მეტად უკავშირდება ჩვევების შემუშავებას დასაოსტაგებლად (და გარემოს სამართავად) და სულ უფრო ნაკლებად – დაძაბულობის შემცირებას.

ფსიქოლოგიის ისტორიაში სხვადასხვა ღროს მოტივაციის განსხვავებული თეორიები იყო გაბატონებული. მეოცე საუკუნის 50-იან წლებამდე ასეთი იყო მოთხოვნილების (დრაივის) თეორია, მოგვიანებით ყურადღება მიიპყრო მრდისა და თვითაქტუალიზაციის მოდელებმა. გაჩნდა ინტერესი შემეცნებითი მოტივების მიმართ, რომლებიც ამრთა შეთანხმებულობის და თანამიმდევრულობის ადამიანისთვის დამახასიათებელ მოთხოვნილებას უკავშირდება. პოპულარული რჩება, აგრეთვე, მიზნის თეორიები, სადაც აქცენტი კეთდება ადამიანის ძირეულ მისწრაფებაზე მიაღწიოს დასახულ მიზანს.

რამდენად აუცილებელია არჩევანის გაკეთება მოტივაციის სხვადასხვა თეორიას შორის ანუ ვამბკიცოთ, რომ რომელიმე ერთი სწორია, ხოლო დანარჩენი მცდარი? გამოორიცხული ხომ არც ის არის, რომ ადამიანი სხვადასხვა სახის მოტივებს ავლენდეს – ხან სიამოვნებისკენ ისწრაფოდეს, ხან კი – თვითაქტუალიზაციისკენ. ადამიანები იმითაც ხომ განსხვავდებიან თუ რამდენად არის მათი ქცევა უპირატესად ამა თუ იმ მოტივით ნაკარნახევი ანუ ასეთი ინდივიდუალური სხვაობები შეიძლება თავად პიროვნების შემადგენელი ნაწილი იყოს.

და მაინც, პიროვნების მკვლევრები რომელიმე ერთი მოდელისკენ იხრებიან, როდესაც სურთ ადამიანის ქცევის საპროცესო ასპექტების ახსნა.

ზრდა და განვითარება

ერთ-ერთი ყველაზე სერიოზული ამოცანა, რომლის წინაშე დგებიან ფსიქოლოგები – ინდივიდუალურ სხვაობათა და ადამიანის ინდივიდუალური უნიკალურობის ჩამოყალიბების გარკვევაა.

პიროვნების განვითარებას გენეტიკური და გარემოს ფაქტორები განსაზღვრავს. მეცნიერული ცოდნის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე ხან გენეტიკურ, ხან კი გარემოს დეკერმინანტებზე კეთდებოდა აქცენტი – ბოლო დროს კი ყურადღება განსაკუთრებით გენეტიკურ ფაქტორებზე გამახვილდა. იბადება კითხვა: საჭიროა კი ასეთი დაპირისპირება, ხომ ისედაც ცხადია, რომ ორივე, გენეტიკაც და გარემოც ადამიანის ფორმირებისთვის სრულიად აუცილებელია. ვიდრე ამ ორი დეკერმინანტის თანაფარდობას განვიხილავთ, შევჩერდეთ თითოეულ მათგანზე.

გენეტიკური დეკერმინანტები

გენეტიკურ ფაქტორებს მნიშვნელოვანი როლი ეკუთვნის პიროვნების დეკერმინანციაში, განსაკუთრებით იმ მხრივ, რაც ჩვენ

უნიკალურ ინდივიდებად გვაქცევს. თავიდან უსიქოლოგები პიროვნების ფორმირებაში ორივე ფაქტორის თანაბარ ღირებულებას აღიარებდნენ. ხოლო თანამედროვე მკვლევრები მიიჩნევენ, რომ ამ ფაქტორთა როლი პიროვნების სხვადასხვა ნიშნის ჩამოყალიბებაში განსხვავებულია. გენეტიკური ფაქტორი ძალზე მნიშვნელოვანია ისეთი პიროვნული მახასიათებლებისთვის, როგორცაა ინტელექტი და გემპერამენტი. იგი ნაკლებად მნიშვნელოვანია ღირებულებების, იდეალებისა და შეხედულებების ფორმირებისთვის. დასტურდება ინდივიდუალური სხვაობები გემპერამენტში, რაც აქტივობის დონესა და გაბედულებაში აისახება. ზოგი ბავშვი, სხვებთან შედარებით, უფრო აქტიური, მოძრავი და თამამია. ასეთად რჩება დიდობაშიც. ის, რომ ეს თავისებურებები აღრუული ასაკიდან ვლინდება და, როგორც ჩანს, აღზრდით არ არის განპირობებული, გვაფიქრებინებს, რომ ეს გენეტიკით განსაზღვრული ანუ მემკვიდრეობით მიღებული ნიშნებია.

ევოლუციონისტი უსიქოლოგები მიიჩნევენ, რომ აღაშიანებს არა მხოლოდ გენეტიკური კონსტიტუცია, არამედ სოციალურ ურთიერთობათა ნიმუშებიც (პატერნები) საერთო აქვთ. მაგალითად, მამაკაცის და ქალის განსხვავებული ჩართულობა შვილებზე ზრუნვაში, ალტრუიზმი და ძირითადი ემოციები – გენებში ჩადებული ევოლუციური მემკვიდრეობის შედეგია. უსიქოლოგები, რომლებიც მუშაობენ საბაზისო ემოციებზე – როგორცაა ბრაზი, სიხარული, სევდა, ზიზღი, გაცოცხება, სიძულვილი, შიში – ვარაუდობენ, რომ ემოციები თანშობილია და მათ შესახებ შესაბამისი ინფორმაცია გენებშია კოდირებული. ამრიგად, ბავშვები, ისევე, როგორც უფროსები, და შიმპანზე, ისევე როგორც აღაშიანი, განიცდიან ამ ემოციებს, რადგანაც საერთო აქვთ ევოლუციური მემკვიდრეობა და გენეტიკური სტრუქტურა. ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ გამოცდილება არ ახდენს გავლენას რა ემოციებია უფრო ხშირი მოცემულ ინდივიდთან ან რა პირობებში განიცდის და როგორ გამოხატავს ის

გარკვეულ ემოციებს. ცხადია, ამაზე მოქმედებს გამოცდილება, მაგრამ განვითარება ფიქსირებულ გენეტიკურ სტრუქტურას მიყვება.

საბოლოო ჯამში, შეიძლება ითქვას, რომ გენების როლი ამგვარია: ისინი უზრუნველყოფს იმას, რომ ყველანი მივეკუთვნებით ადამიანის ერთიან მოდემას და აგრეთვე იმასაც, რომ ჩვენ შორის ინდივიდუალური სხვაობები არსებობს.

გარემოს ლეგერმინანტები

გარემოს ლეგერმინანტებს განეკუთვნება გავლენები, რის გამოც ვართ ერთნაირები და გავლენები, რის გამოც ვართ უნიკალურები.

კულტურა. პიროვნების გარემოსეულ ლეგერმინანტთა შორის უმნიშვნელოვანესია ადამიანის ის გამოცდილება, რაც გარკვეული კულტურისადმი მის მიკუთვნებულობას უკავშირდება. ყოველ კულტურას აქვს თავისი საკუთარი ინსტიტუციონალიზებული და სანქციონირებული ქცევის, სიგუაციების და მტკიცე შეხედულებების პაკეტი, რაც თაობებს გადაეცემა. ეს ნიშნავს, რომ მოცემული კულტურის წარმომადგენელთა უმრავლესობას გარკვეული, საერთო და მსგავსი პიროვნული თვისებები ექნება. ამიგომ, ხშირად ვერც კი ვაცნობიერებთ კულტურულ გავლენებს, ვიდრე კონფლიქტში არ აღმოჩნდებით სხვა კულტურის ადამიანებთან, რომლებიც განსხვავებულად ხელავენ სინამდვილეს და ჩვენ კულტურაში მიღებულ შეხედულებებს არა თუ არ იზიარებენ, ეჭვის თვალითაც უყურებენ. კულტურა საგანგებო დაუიქრებისა და განსჯის გარეშე გვეძლევა: “როგორც თევზი წყლისას, ისე ჩვენ ვერ ვახერხებთ კულტურის დანახვას, რადგან ეს ის გარემოა, რომელშიც ვცხოვრობთ” – წერს ცნობილი კულტუროლოგი მაიკლ კოული. კულტურა მთლიანად მსჭვალავს ჩვენი არსებობის ყველა მხარეს: იმას, თუ როგორ განვსაზღვრავთ რა გვჭირდება, რა არის ამისთვის გასაკეთებელი, როგორ განვიცდით სხვადასხვა ემოციას, რა არის ჩვენთ-

ვის “სასაცილო” და რა – ”საგირალი”, ჩვენ დამოკიდებულებას სიკვდილთან და სიცოცხლესთან და, აგრეთვე, რა მიგვაჩნია ადამიანისთვის ჯანმრთელ გამოვლინებად და რა – ავადმყოფურად.

სონიალური კლასი. პიროვნება რომ შევიცნოთ უნდა ვიცოდეთ რომელ სოციალურ კლასს ეკუთვნის იგი – მაღალს, საშუალოს თუ დაბალს; მუშათა თუ კვალიფიცირებულ სპეციალისტთა კლასს. ეს იმიტომ, რომ კლასობრივი ფაქტორი განაპირობებს ინდივიდის სტატუსს; როლებს, რასაც იგი სამოგალოებაში ასრულებს; ნაკისრ ვალდებულებებს და პრივილეგიებს, რითაც ის სარგებლობს. ეს ფაქტორი გავლენას ახდენს იმაზე, თუ როგორ აღიქვამს პიროვნება საკუთარ თავს და სხვა სოციალური კლასის წევრებს. კულტურის ფაქტორთა მსგავსად, კლასობრივი ფაქტორები გავლენას ახდენს იმაზე, თუ როგორ ხედავს ადამიანი სიგუაციას და მასზე როგორ რეაგირებს.

ოჯახი. ერთი კულტურისა და კლასის შიგნით ადამიანის ქცევას ოჯახის გავლენა განაპირობებს. მშობლები შეიძლება იყვნენ მოსიყვარულე და თბილი, ცივი ანდა პირქუში; მომთხოვნი და მკაცრი ან ბავშვისთვის გარკვეული თავისუფლების და ავტონომიის მიმნიჭებელი. მშობლის ქცევის ორივე სტილი გავლენას ახდენს ბავშვის პიროვნების განვითარებაზე. მშობლის გავლენა შეილზე ხორციელდება სამი ხერხით:

1. მშობლები საკუთარი ქცევით ქმნიან სიგუაციებს, რომლებიც ბავშვის გარკვეულ ქცევას აყალიბებს (მაგ., მშობლის მიერ ბავშვის ფრუსტრირებას საპასუხოდ მოსდევს აგრესია);

2. მშობლები ბავშვისთვის ის მისაბაძი ნიმუშები ანუ მოდელებია, ვისთანაც მოახდენს იდენტიფიკაციას ანუ გააიგივებს თავს და ვის ქცევასაც გადაიღებს;

3. მშობლები გარკვეულ ქცევათა გამო ბავშვის წახალისებას მიმართავენ.

მკვლევარებს აინტერესებთ საკითხი – რატომ არის რომ ერთი ოჯახის შვილები ხშირად სრულიად განსხვავებულები გამოდიან? პასუხი ასეთია: არა იმიტომ, რომ განსხვავებულია მათი ფსიქიკური წყობა, არამედ იმიტომ, რომ განსხვავებულია ოჯახში და ოჯახს გარეთ მიღებული უშუალო გრძნობადი გამოცდილება.

მსნაბტოლპმ. თუკი საერთო ოჯახური გარემო არ აღმოჩნდა იმდენად მნიშვნელოვანი, როგორც ეს ბევრს ჰგონია, მაშ რა ყოფილა მნიშვნელოვანი? ოჯახში მიღებული ცალკეული ბავშვის უნიკალური გამოცდილება ხომ არ არის ამის მიზეზი? ბოლო დროს გაჩნდა სულ სხვა ალგერნაგია – თანაგოლთა გარემოცვა ეს ის ფაქტორია, რომელიც გასაგებს ხდის პიროვნების განვითარებაზე გარემოს გავლენას და იმასაც, რომ ერთი ოჯახის შვილები შეიძლება სრულიად არ ჰგავდნენ ერთმანეთს. თანაგოლთა ჯგუფი ინდივიდის სოციალიზაციის წამყვანი ფაქტორია. ეს ჯგუფი სთავაზობს ბავშვს ქცევის ახალ წესებს და ხანგრძლივ და მყარ გავლენას ახდენს მისი პიროვნების ფორმირებაზე. ამრიგად, მშობლებთან ურთიერთობა გადამწყვეტია ბავშვის ადრეული განვითარებისთვის, მაგრამ შემდგომში, მისი პიროვნების ჩამოყალიბებაში უფრო მნიშვნელოვანი ხდება თანაგოლთა გავლენა, რაც, ხშირად, მშობელთა გავლენაზე გაცილებით უფრო ძლიერია.

გენეტიკურ და გარემოს ლებერმინანთა თანაფარდობა

კამათი თუ რა უფრო მნიშვნელოვანია – მემკვიდრეობა თუ გარემო, ბუნება თუ აღზრდა – ამის მოკლებულია, რადგან გენეტიკური ნიშან-თვისებები და გარემოს მახასიათებლები ურთიერთქმედებენ ერთმანეთთან. ფსიქოლოგიის ამოცანა ის არის, რომ განვითარების პროცესი გაიაზროს როგორც გენეტიკურ და გარემოს ფაქტორთა მუდმივი ურთიერთქმედება. მაგალითისთვის განვიხილოთ *რეაქციის დიაპაზონის* ცნება. ამ ცნების არსი იმაშია, რომ გენეტიკური მემკვიდრეობა აფიქსირებს შესაძლო ვარიანტების

გარკვეულ სპექტრს, ხოლო გარემო აქედან ერთ-ერთ კონკრეტულ ვარიანტს განსაზღვრავს. ანუ მემკვიდრეობა ადგენს დიაპაზონს, რომლის ფარგლებშიც თვისების ფორმირების კონკრეტულ თავისებურებას უკვე გარემო განსაზღვრავს. მაგალითად, მემკვიდრეობით შეიძლება იყოს შემოსაზღვრული ინდივიდის მუსიკალური ან ათლეტური უნარები, ხოლო ამ მონაცემთა განვითარების კონკრეტულ ხარისხსა და ფორმას გარემო პირობები განსაზღვრავს.

მთლიანობაში, რეაქციის დიაპაზონის კონცეფცია სასარგებლოა, მაგრამ იგი “ბუნებასა” და “აღზრდას” შორის უწყვეტი ურთიერთქმედების აქტიურ პროცესს ვერ აღწერს. დაბადებისთანავე ჩვილი ბავშვები არა მხოლოდ განსხვავებულ ზემოქმედებას ექვემდებარებიან, არამედ მემკვლრეობით მიღებულ კონსტიტუციურ სხვაობათა გამო განსხვავებულ რეაქციებს აღუძრავენ გარემოს: პიპერაქტიურ ბავშვზე მშობლები ისე არ რეაგირებენ, როგორც მშვიდზე, გოგონას და ბიჭს განსხვავებულად ეპყრობიან. შემდგომშიც, ადამიანი ეცდება აირჩიოს ის გარემო, რომელიც მისი უსიჭიკური კონსტიტუციის თავისებურებებს შეესაბამება და წარსულში განცდილ სიამოვნებას უკავშირდება. ამგვარად, საქმე გვაქვს არა მარტივ მიზეზ-შედეგობრივ მიმართებებთან, არამედ მემკვიდრეობასა და გარემოს შორის მუდმივ ციკლურ ურთიერთქმედებასთან.

გენეტიკურ და გარემოს ფაქტორთა ურთიერთქმედება პიროვნების ყველა ასპექტში შეინიშნება.

უსიქოპათოლოგია და ქსევის ცვლილება

ქცევის მთელი მრავალფეროვნების ახსნა რომ შეძლოს, პიროვნების თეორია უნდა შეიცავდეს იმის ანალიზს, როგორ ახერხებს ერთი ადამიანი წარმატებით გაართუას თავი ყოველდღიურ სტრესებს და, საბოლოო ჯამში, ცხოვრებით კმაყოფილი იყოს, მაშინ როცა მეორე უსიქოპათოლოგიურ რეაქციებს ანუ უსიქოლოგიური მიზეზებით გამოწვეულ ქცევით გადახრებს ავლენდეს.

გარდა ამისა, პიროვნების სრულმა თეორიამ უნდა წარმოადგინოს ფსიქოთერაპიის ხერხები ანუ მეთოდები, რითაც ქცევის პათოლოგიური ფორმების შეცვლაა შესაძლებელი. თუმცა პიროვნებაზე მომუშავე არა ყველა ფსიქოლოგი ფსიქოთერაპევტია, პიროვნების სრულფასოვან თეორიას მაინც ევალება გაარკვიოს როგორ და რატომ იცვლება ადამიანი ანდა პირიქით, ეწინააღმდეგება ცვლილებას.

პიროვნების თეორიის ძირითადი პრობლემები

ფილოსოფიური შეხედულება ადამიანის რაობაზე

პიროვნების ყველა თეორიის მიღმა ადამიანის რაობის შესახებ გარკვეული ფილოსოფიური შეხედულება იკითხება. მაგალითად, ერთი თეორია განიხილავს ადამიანს როგორც ორგანიზმს, რომელიც მსჯელობს, ირჩევს და იღებს გადაწყვეტილებას (“ადამიანი რაციონალური არსებაა”), ხოლო მეორე, როგორც ორგანიზმს, რომელიც ირაციონალურად, ვნებების კარნახით მოქმედებს (“ადამიანი არის ცხოველი”); ერთი თეორიისთვის ადამიანი მექანიზმია, რომელიც ავტომატურად რეაგირებს გარე სტიმულზე (“ადამიანი მანქანაა”), მაშინ, როცა სხვისთვის ის სისტემაა, რომელიც კომპიუტერის მსგავსად ინფორმაციის გადამუშავებით არის დაკავებული (“ადამიანი კომპიუტერია”).

მეცნიერული უაქტების და დასაბუთებების გარდა პიროვნების თეორიაზე გაელენას ახდენს მისი ავტორის პიროვნება, ეპოქის აგმოსფერო და აგრეთვე მოცემული კულტურისა და თანადროული ფილოსოფიური აქსიომები. ამის თვალსაჩინო მაგალითია ზიგმუნდ ფროიდი და მისი მოძღვრება.

ქვევის ბარეგანი ღა შინაგანი ღებერმინანტეპი

უპირაგესად რით არის განპირობებული ადამიანის ქცევა – გარეგანი თუ შინაგანი მოვლენებით? ყველა თეორია აღიარებს, რომ შინაგანი ცხოვრების ფაქტორები ღა ადამიანის გარეთ მიმდინარე მოვლენები ქცევის ღეგერმინაციაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს. საქმე გარეგანი ღა შინაგანი ღეგერმინანტების მნიშვნელობას ღა თანაფარღობას ეხება. ფროიდისთვის ქცევაზე გარეგანი ფაქტორების გავლენა იყო მინიმალური, ხოლო სკინერისთვის – მაქსიმალური. ფროიდს მიაჩნდა, რომ ადამიანი იმართება უხილაღე შინაგანი ძალებით, ხოლო სკინერი ამგკიცებდა, რომ ადამიანს მართავს გარე ძალები; ფროიდის მიმღევრები ფიქრობღნენ, რომ ადამიანი თავისი ბუნებით აქტიურია, სკინერიანელები კი ადამიანს გარემოებათა “მსხვერპლად” მიიჩნევენ. ფროიდი ითხოვდა ყურადღების ფოკუსირებას იმაზე, რაც ადამიანის შიგნით ხღება, ხოლო სკინერი ფიქრობდა, რომ ამას აზრი არა აქვს ღა გარესინამღვილის ფაქტორებზე კონცენტრირება ჯობია.

ფროიდისა ღა სკინერის შეხეღულებები უკიღურეს პოზიციებს გამოხატავს ღა ბეერი ფსიქოლოგი მათ არ იზიარებს. მიუხეღვად ამისა, თეორიათა უმრავლესობა ერთი ან მეორე პოღუსისკენ იხრება. ბოლო ღროს კი გარეგანსა ღა შინაგანს შორის თანაფარღობის შესწავლის მოწოდება გაისმის.

ქვევის შეთანხმეპუღობა ღროსა ღა სიღუაციებში

რამღენად მყარია (კონსისტენტური, შინაგანად თანამიმღვერული, შეთანხმეპულია) პიროვნება ღა მისი ქცევა სხვაღდასხვა ღროს ღა სიღუაციიღან სიღუაციაში? მეგობრებთან ღა მშობლებთან, ან ღისკუსიისას სასწავლო აუღიგორიაში ღა მხიარულ წვეღულებამე, რამღენად რჩება ის ერთისა ღა იმავე პიროვნებაღ? ღროში შეთანხმეპუღობის მხრივ, რამღენად არის თქვენი ამჟამინღელი

პიროვნება ბავშვობის დროინდელი თქვენი პიროვნების იდენტური? ასეთად დარჩებით 20 წლის შემდეგაც?

ამ საკითხშიც პიროვნების თეორიათა ავტორები ანუ პერსონოლოგები განსხვავებულ პოზიციებს იკავებენ. სხვადასხვა სიგუაციაში პიროვნების ქცევის შეთანხმებულობის პრობლემა უკავშირდება დილემას სახელწოდებით: “ადამიანი-სიგუაცია”. ფსიქოლოგთა ერთი ნაწილის აზრით, ადამიანი ძალზე მყარი და თანმიმდევრულია თავის ქცევაში. სხვები კი ამტკიცებენ, რომ ადამიანის ქცევა სიგუაციურად იმდენად ცვალებადია, რომ თითქოს მას სხვა ადამიანი ასრულებს. პიროვნების დროში უცვლელობის თვალსაზრისის თანახმად “ბავშვი – მრდასრული ადამიანის მამაა” და იმ დროისთვის, როდესაც ადამიანი 25 წლის ასაკს მიაღწევს, “პიროვნება ქანდაკებასავით გაქვავებულია”. ამ აზრს ყველა როდი იზიარებს და ბავშვობასა და დილობას შორის უწყვეტ განვითარებას ვერ ხედავს, რადგან ძნელია წინასწარ თქმა რა გამოვა ბავშვისგან, გაამართლებეს თუ არა შეილი მშობელთა მოლოდინებს.

პიროვნული შეთანხმებულობის საკითხი ძალიან რთულია და მასზე პასუხები ნაწილობრივ დამოკიდებულია იმაზე, პიროვნების რომელ ასპექტს ვიხილავთ და რას ვგულისხმობთ შეთანხმებულობის ცნებაში – იმას, რომ ადამიანი ყველა სიგუაციაში სავსებით ერთნაირად იქცევა, თუ უფრო იმას, რომ ადამიანის ქცევა ერთსა და იმავე პიროვნულ პაგერნს ასახავს. აგრესიული ბავშვი დილობაშიც შეიძლება აგრესიული დარჩეს, მაგრამ ეს აგრესიულობა სხვანაირად გამოხატოს. წაითვლება ეს ქცევის შეთანხმებულობად? ადამიანი შეიძლება სრულიად განსხვავებულად გამოიყურებოდეს ცხოვრების სხვადასხვა მომენტში და სხვადასხვა სიგუაციაში, მაგრამ თავისი არსით, იმით, რაც ღვას ამ ქცევის უკან, შეიძლება ისევე იგივე რჩებოდეს – ისევე, როგორც უცვლელია წყლის, ყინულის და ორთქლის ქიმიური ფორმულა გარეგნული ფორმის მიუხედავად. ამრიგად, თეორეტიკოსები საპირისპირო მოსაზრებებს გამოთქვა-

აზრს, გრძნობას და ქმევას შორის მიმართება

რაოდენ მჭიდროა ჩვენ აზრებს, გრძნობებს და რეალურ მოქმედებებს შორის კავშირი? შეიძლება, რომ ერთი გავლენას ახდენდეს მეორეზე: გრძნობები ცვლიდეს ჩვენ აზრებს ან აზრები გრძნობებს ან ეგებ ერთი და მეორეც სახესებით შესაძლებელია?

პიროვნება კოგნიციებს (აზრებს, წარმოდგენებს), აფექტებს (ემოციებს, გრძნობებს) და რეალურ ქცევას შეიცავს. რამდენად იმსახურებს ეს პროცესები კვლევას და რა სახისაა მათ შორის მიმართება?

რადიკალური ბიჰევიორიზმში ყურადღებას ხილულ (ღია) ქვევაზე ამახვილებდა და უარს აცხადებდა შინაგანი პროცესების – აზრებისა და გრძნობების კვლევაზე. მოგვიანებით, “კოგნიტურ რევილუციას” ფსიქოლოგიაში კოგნიტური თეორიების დომინირება და, ნაწილობრივ, გრძნობათა სფეროს უგულებელყოფა მოჰყვა. ამჟამად ეს მდგომარეობა თანდათანობით სწორდება.

პიროვნების ფსიქოლოგები განსხვავებულ მნიშვნელობას და წონას ანიჭებენ პიროვნების ფუნქციონირების თითოეულ ამ სფეროს, რაც გავლენას ახდენს იმაზე, თუ საკუთრივ რა შეისწავლება, როგორ გარდება გამოკვლევა ან პიროვნების დიაგნოსტიკება. განსხვავებულია ფსიქოლოგთა შეხედულება აზრებს, გრძნობებს და ქცევას შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების შესახებაც: ზოგისთვის ქცევაში და აზრების აღმოცენებაში გადამწყვეტი როლი ეკუთვნის აფექტებს ანუ გრძნობებს, სხვები – ქცევასა და გრძნობების წარმოქმნაში წამყვან როლს კოგნიციებს ანუ აზრებს ანიჭებენ.

წარსულის, აწმყოს და მომავლის გავლენა ქმევაზე

საკუთარი წარსულის “მძევლები” ვართ თუ წარმოსახული მომავლის გავლენა უფრო ძლიერია? – საკითხი ეხება წარსულის, აწმყოს და მომავლის მნიშვნელობას ქცევის რეგულაციაში. ყველა ფსიქოლოგი დაეთანხმება აზრს, რომ ქცევაზე გავლენას ახდენს

შორეული და ახლო წარსული. მუსტად ასევე, ჩვენ აწმყო შეხედულებებზე შეიძლება გავლენა იქონიოს საკუთარმა ფიქრებმა ახლო და შორეულ მომავალზე. პერსონოლოგები განსხვავდებიან იმით, თუ რა არის მათთვის აწმყო ქცევის დეტერმინანტი – მომავალი თუ წარსული. ერთ პოლუსზე იმყოფება ფსიქონალიზმი, რომელიც უდიდეს მნიშვნელობას წარსულში შექმნილ გრძნობად გამოცდილებას ანიჭებს, მეორე პოლუსზეა კოგნიტური თეორია, რომელშიც აქცენტირებულია ინდივიდის სამომავლო გეგმები. მაგრამ მთავარი ის არ არის, შეუძლია თუ არა წარსულში მომხდარ მოვლენებს გრძელვადიანი გავლენა იქონიოს პიროვნებაზე ანდა სამომავლო მოვლენებმა იმოქმედოს აწმყოზე (ეს არავითარ ეჭვს არ იწვევს). პრობლემა მდგომარეობს იმაში, როგორ უნდა აღიწეროს წარსული გამოცდილების ან ანგიციპირებული, წარმოსახული მომავლის როლი და, რაც მთავარია, ქცევაზე მათი გავლენა აწმყოს როგორ დაუუკაეშიროთ.

ძირითადი ცნებები

პიროვნება – ადამიანის მახასიათებლები, რომლებიც ქცევის შეთანხმებულ გამოვლინებებზეა პასუხისმგებელი.

სტრუქტურა – პიროვნების თეორიის ცნება, რომელიც პიროვნების ყველაზე მყარ და უცვლელ ასპექტებს მოიცავს.

პროცესი – პიროვნების თეორიის ცნება, რომელიც პიროვნების მოგვიანდელ ასპექტებს მოიცავს.

ძირითადი დებულებები

1. პიროვნების კვლევა არის სისტემატური მცდელობა გამოვლენილ იქნას და აიხსნას ადამიანის აზრების, გრძნობების და ხილული ქცევის შეთანხმებულობა, მთლიანობა და რეგულარობა.

2. პიროვნების არაერთი განსაზღვრება არსებობს და, ამასთანავე, თითოეული მოწოდებულია პიროვნება როგორც მწყობრი, მთლიანი სისტემა განიხლოს.
3. პიროვნების ფუნქციონირების გასაგებად პიროვნების თეორეტიკოსები – პერსონოლოგები – სვამენ კითხვებს: "რა?" (სტრუქტურა), "რაგომ?" (პროცესი) და "როგორ" (ზრდა და განვითარება). კითხვები აგრეთვე ფსიქოპათოლოგიას და პიროვნულ ცვლილებებს ეხება.
4. ფუნდამენტური სახის პრობლემები მუდმივად დგას პიროვნების ფსიქოლოგიის წინაშე. ამ პრობლემათა გადასაჭრელად მოწოდებული პასუხები თეორიებს ერთმანეთისგან არსებითად განასხვავებს.
5. ფსიქოლოგი, რიგითი ადამიანისგან განსხვავებით, ეწევა სისტემატურ დაკვირვებებს, მკაფიოდ აყალიბებს თავის თეორიას და კონკრეტული ვარაუდების შემოწმების მკაცრ მეთოდებს ქმნის.
6. პიროვნების თეორია ახდენს დაგროვილი ცოდნის სისტემატიზებას და გვთავაზობს პასუხებს იმაზე, რაც ჩვენთვის ჯერჯერობით უცნობია. პიროვნება იმდენად რთული ორგანიზაციაა, რომ მისი ახსნისა და გაგებისთვის თეორია სრულიად აუცილებელია.

პიროვნების მეცნიერული ავლენა

რა სახის მონაცემებია საინგერესო უსიქოლოგისთვის, რომელიც პიროვნებას შეისწავლის? რა ტიპის ინფორმაცია ვეჭირდება, რომ ადამიანის სისტემატური კვლევა ვაწარმოოთ? ამგვარი ინფორმაცია 4 კატეგორიად იყოფა: ცხოვრების ჩანაწერები, დაკვირვების მონაცემები, ტესტირების მონაცემები და თვითანგარიშები.

სსოპრპის ჩანაწერები. ამ მონაცემებს განეკუთვნება ინფორმაცია, რომელიც სხვადასხვა დოკუმენტში და საბუთშია დაფიქსირებული. მაგალითად, თუ გვინდა გავიგოთ კავშირი ინტელექტსა და სასკოლო წარმატებას შორის, შეგვიძლია საკლასო ჟურნალებში ჩაწერილი ნიშნები გამოვიყენოთ; ხოლო თუ გვაინტერესებს კავშირი პიროვნულ თავისებურებებსა და დანაშაულებრივ ქცევას შორის, დანაშაულებრივი ქცევის კრიტერიუმად შეგვიძლია დაპატიმრების, ბრალდების და განაჩენის საარქივო ჩანაწერები გამოვიყენოთ.

ლაკპირპის მონაცემები. ეს არის ინფორმაცია, რომლის მიღება შესაძლებელია საქმეში ჩახედული დამკვირვებლებისგან, როგორც არიან მშობლები, მასწავლებლები, მეგობრები. ჩვეულებრივ, ამგვარი მონაცემები პიროვნულ ნიშანთა შეფასებით მიიღება: მაგ., მეგობრებს თხოვენ შეაფასონ ინდივიდი კომუნიკაბელურობის, ექსტრავერსიის და სინდისიერების ნიშნით. ზოგჯერ დამკვირვებლებს სავანებოდ ასწავლიან როგორ აწარმოონ ხანგრძლივი დაკვირვება ადამიანის ყოველდღიურ ცხოვრებაზე. მაგალითად, ბავშვთა სამაფხულო ბანაკის აღმზრდელებს ასწავლიან სისტემატურ დაკვირვებას ბავშვის ქცევის ცალკეულ ასპექტებზე, როგორცაა თავდაჯერებულობა, ემოციური სიმტკიცე, საკომუნიკაციო უნარები და სხვ.

თუ დამკვირვებელთა მონაცემები ერთმანეთს დაემთხვა, ეს ნიშნავს, რომ მონაცემები სანდოა.

ბუსტირპის მონაცემები. ეს არის ინფორმაცია, რომელიც ექსპერიმენტული პროცედურებით ან სტანდარტიზებული ტესტების მეშვეობით მიიღება. მაგალითად, ბაეშის შორეული მოტივაცია შეიძლება გაიზომოს იმის მიხედვით, რამდენი ხნით შესძლებს იგი გადართოს უშუალო მოთხოვნის დაკმაყოფილება დიდი ჯილდოს მიღების მოლოდინში, ნაცვლად იმისა, რომ სწრაფად დაიკმაყოფილოს მოთხოვნის დაკმაყოფილება, გაცილებით მცირე ჯილდოს პირობებში. სტანდარტიზებული ტესტებით ვათვალისწინებულ დავალებათა შესრულება, როგორცაა, მაგ., ინტელექტის ტესტები, ასევე ტესტირების მონაცემთა ნიმუშია.

თვითანბარი. ეს არის საკუთარი თავის შესახებ თვითონ ცდისპირის მიერ მოწოდებული ინფორმაცია, რაც კითხვებზე პასუხის ფორმით მიიღება. ასეთ შემთხვევაში ადამიანი საკუთარ თავს აფასებს სკალებით (მაგ., “მე სინდისიერი ადამიანი ვარ”). პიროვნული კითხვარები შეიძლება ერთ რომელიმე ნიშანს (მაგ., ოპტიმიზმს) ეხებოდეს ან მთელ პიროვნულ სტრუქტურას მოიცავდეს.

იბალება კითხვა: რამდენად ემთხვევა ერთმანეთს სხვადასხვა ხერხით მიღებული მანკვინებლები? თუ ადამიანმა მალა შეაფასა საკუთარი თავი ისეთი პიროვნული ნიშნის მიხედვით, როგორცაა სინდისიერება, შეაფასებენ მას ასეთად სხვები (მეგობრები, მასწავლებლები)? სათანადო კითხვარის გამოყენებით მიღებული ინდივიდის დეპრესიის მაღალი მანკვინებლები დაემთხვევა პროფესიონალი ინტერვიუერის მიერ გამოგანილ შეფასებას? თუ ინდივიდი საკუთარ თავს ექსტრავერტად მიიჩნევს, შეფასდება იგი ასეთად ლაბორატორიულ ექსპერიმენტშიც (მაგ., ჯგუფურ დისკუსიაში მონაწილეობისას), რომელიც საგანგებოდ დაიგეგმა ამ პიროვნული ნიშნის შესასწავლად? ცნობილია, რომ კითხვართა მეშვეობით მიღებული ქულები ხშირად ლაბორატორიის პირობებში მიღებულ მონაცემებს

არ ემთხვევა. კითხვარები, როგორც წესი, შეიცავს გაცილებით უარყოფით და ზოგად მოსაზრებებს სიგუაყიათა დიდი მრავალფეროვნების მიმართ (მაგ., “საზოგადოდ, საკმაოდ გაწონასწორებული ადამიანი ვარ”), მაშინ როცა ექსპერიმენტული პროცედურა პიროვნულ თვისებებს სრულიად კონკრეტულ კონტექსტში ზომავს. ამგვარად, გესტირების მონაცემები და თვითშეფასების მონაცემები, ჩვეულებრივ, ერთმანეთისგან განსხვავდება.

რა მიმართებაა თვითანგარიშებსა და გარეშე დამკვირვებელთა შეფასებებს შორის? ამ საკითხში ფსიქოლოგთა აზრი იყოფა: ნაწილი მიიჩნევს, რომ მეგობართა და მეუღლეთა მიერ მიცემული პიროვნული ნიშნების შეფასებები ძირითადად ემთხვევა ადამიანის თვითშეფასებებს, სხვების აზრით კი – არა. როცა შესაფასებელი ნიშანი პიროვნულად მნიშვნელოვანია (მაგ., ჭკუა, გულკეთილობა), თვითშეფასების პროცესში იჭრება მიკერძოება და აქვეითებს ობიექტურობას (ანუ საკუთარ და სხვათა შეფასებებს შორის შესაბამისობას). გარდა ამისა, ზოგიერთი პიროვნული ნიშანი დაკვირვებისთვის უფრო ხელმისაწვდომია, ვიდრე სხვა (მაგ., კომუნიკაბელურობა, განსხვავებით ნევროტულობისგან), რაც თვითშეფასებასა და დამკვირვებელთა შეფასებებს შორის უფრო მაღალ შეთანხმებულობას განაპირობებს.

რადგან სხვადასხვა მეთოდით დაღვენილი პიროვნული მახასიათებლები ესოდენ განსხვავდება ერთმანეთისგან, ხომ შეიძლება იმის თქმა, რომ გამოძვის ერთი ხერხი სჯობია მეორეს? ამ კითხვას გაღაჭრით ვერ ეუპასუხებთ.

მონაცემთა ყოველ კატეგორიას აქვს თავისი ძლიერი და სუსტი მხარეები. ზოგი ფსიქოლოგი უპირატესობას მონაცემთა ერთ წყაროს ანიჭებს, ნაწილი – მეორეს. ეს დამოკიდებულია კვლევის მიზნებზე, თუმცა ყველა დაეთანხმება იმას, რომ სხვადასხვა მიზნებისთვის ოთხივე ტიპის მონაცემთა გამოყენება სავსებით შესაძლებელია. მაგალითად, თუ გვინტერესებს ადამიანის სუბიექტური გან-

ცლა – როგორ განიცდის და აფასებს საკუთარ თავს და სხვა ადამიანებს, მაშინ თვითანგარიშების გამოყენება დაგეჭირდება; თუ გვინდა გავივით რა წარმატებით ასრულებს ადამიანი რეალურ ამოცანებს – გესტების გამოყენება ჯობია. იდეალური ვითარება იქნებოდა ერთსა და იმავე ცდისპირზე განსხვავებული კატეგორიის მონაცემთა მოპოვება. ამით პიროვნების ყოვლისმომცველ სურათს მივიღებდით და გავიგებდით რაგომ ემთხვევა ან არ ემთხვევა ერთმანეთს კონკრეტული გამოშვებით მოპოვებული მაჩვენებლები.

ივანიშვილი ზვლავისადმი სამი ძირითადი მიდგომა

პიროვნების კვლევაში, ჩვეულებრივ, სამიდან ერთ-ერთი მიდგომა გამოიყენება. ამ მიდგომების შესაღარებლად სამივე მათგანს სტრესისა და უმწეობის გამოკვლევათა მაგალითზე განვიხილავთ. ეს დაგვანახებს სხვადასხვა პროცედურების მეშვეობით მიღებული მონაცემები როგორ ავსებს ერთმანეთს და მოვლენის უფრო ღრმა გაგებას განაპირობებს. სტრესისა და უმწეობის თემა შეირჩა იმიტომ, რომ ის თავისთავად საინტერესოა და, ამასთანავე, პიროვნების თანამედროვე კვლევაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს.

ცალკეული შემთხვევის შესწავლა და კლინიკური კვლევა

კლინიკური კვლევა ცალკეულ ინდივიდთა ინგენსიურ შესწავლას გულისხმობს. კერძო, კონკრეტულ შემთხვევათა შესწავლამ და პაციენტებთან მომუშავე კლინიციისტების მიერ ჩატარებულმა სიღრმისეულმა დაკვირვებებმა დიდი როლი შეასრულა პიროვნების რამდენიმე უმნიშვნელოვანესი თეორიის ჩამოყალიბებაში. ეს თეორიები და მათ საფუძველზე წამოყენებული ჰიპოთეზები მოგვიანებით საგანგებოდ შემოწმდა პიროვნული გესტებით, კითხვარებით და ექსპერიმენტული მეთოდებით, მაგრამ საფუძველი ამ თეორიებს ჩაუყარა კლინიკურმა დაკვირვებებმა და მათ შემდგომ გან-

ვითარებაშიც დიდი წვლილი სწორედ კლინიკურ დაკვირვებებს მიუძღვის.

განვიხილოთ როგორ დაელო საფუძვლად კლინიკური დაკვირვება სტრესის და უმწეობის განცდის შესწავლას.

შფოთვის ცნება, რომელიც მჭიდროდ უკავშირდება სტრესის ცნებას, ყოველთვის იპყრობდა დიდ ყურადღებას. ცნობილი ფსიქოლოგი-კლინიცისტი როლო მეი ლიგერატურის მიმოხილვის საფუძველზე მივიდა დასკვნამდე, რომ შფოთვის არსებითი მახასიათებლები – საფრთხის წინაშე საკუთარი დაურწმუნებლობისა და უმწეობის განცდებია. დაურწმუნებლობა (ანუ მტკიცე კოგნიტური სტრუქტურის უქონლობა) და უმწეობის განცდა (სიგუაყიანე კონგროლის არქონა) კლინიკური ლიგერატურის მუდმივი თემაა. დაურწმუნებლობა ხშირად გამოიხატება როგორც “გაურკვეველობის წინაშე შიში” და იგი უმწეობას და უსუსურობას უკავშირდება. უცნობი და უხილავი საფრთხე ქმნის სიგუაყიას, როდესაც ვერ ხერხდება ქცევის წარმართვა გარკვეულ მიზანზე, რასაც გონების პარალიზება და უმწეობის განცდის აღმოცენება მოსდევს. სტრესზე რეაგირების მრავალ კლინიკურ გამოკვლევათა შორის აღსანიშნავია ფსიქონალიგიკოსების გრინკერისა და შპიგელის წიგნი “სტრესით მოცული მამაკაცები”. იგი II მსოფლიო ომის მონაწილე მურინავთა რეაქციებს მიეძღვნა.

სტრესზე რეაქციები საბრძოლო მოქმედებების დროს

საპაერო ბრძოლების მონაწილეთა სტრესზე საერთო და გასხვავებულ რეაქციათა წარმომავლობის ასახსნელად ავტორები ჩამოთვლიან სხვადასხვაგვარ საფრთხეებს, რომლებიც ემუქრებოდა მურინავებს, ჯგუფური მორალის ნორმებს, რომლებსაც ეყრდნობოდნენ მურინავები, რათა აეგანათ მუდმივი საფრთხე და სვამენ კითხვას: “რისი ეშინიათ მურინავებს?” კლინიკური საუბრებიდან ირკვევა, რომ ყველაზე ძლიერი შიში მგრის აქტიურ მოქმედებებს

ვითარებამ ასწავლა ძალღებს, რომ მათ მცდელობებს შედეგი არ მოაქვს. მათ ეს “მწარე გამოცდილება” მეორე სიტუაციაზე გადაიტანეს და უარი თქვეს გამოსავალის ძიებაზე. ასე გაჩნდა ფსიქოლოგიაში დასწავლილი უმწეობის ცნება.

ძაღლების ქცევა, რომლებმაც დაისწავლეს, რომ არიან უმწეონი, განსაკუთრებით საკვირველი იყო იმ ძაღლების ფონზე, რომლებსაც მანამდე ელექტროდარგემები არ მიუღიათ. ვითარებაში, სადაც შეიძლებოდა ელექტროდარგემებისგან თავის დაღწევა, ეს “გამოუცდელი” ძაღლები პანიკურად აქეთ-იქეთ აწყდებოდნენ, სანამ შემთხვევით არ მიაგნებდნენ ქცევას, რითაც ელექტროდარგემებს აიცდებდნენ. შემდგომში, ყოველ ჯერზე ძაღლები ამ ქცევას სულ უფრო სწრაფად პოულობდნენ, ბოლოს კი იმასაც ახერხებდნენ, რომ საერთოდ არ მიეღოთ ელექტროდარგემები. ამ “სალი” ძაღლებისგან განსხვავებით, უმწეობაათვისებული ძაღლები ჯერ ასევე გააფთრებით აწყდებოდნენ აქეთ იქეთ, მაგრამ შემდეგ ჩერდებოდნენ, ძირს წვებოდნენ და წკმუტუნს იწყებდნენ. მტკივნეული პროცედურის განმეორებისას ძაღლები სულ უფრო სწრაფად ნებდებოდნენ და დარგემებს სულ უფრო პასიურად იღებდნენ.

ექსპერიმენტატორებმა სცადეს გაეადვილებინათ ძაღლებისთვის ელექტროდარგემების აცილება და საკვების მიწოდებით როგორმე გაეკყუათ უსაფრთხო ზონაში. ყველაფერი ამათ აღმოჩნდა — ძაღლები აგრძელებდნენ ადგილზე წოლას.

მომდევნო კვლევებმა აჩვენა, რომ იგივე მოვლენა შეიძლება მივიღოთ ადამიანთანაც თუ ძლიერ ხმაურს გამოვიყენებთ. დასწავლილი უმწეობა აუტანელი ხმაურის თმენაში გამოიხატა. კვლევით დადასტურდა, აგრეთვე, რომ დასწავლილ უმწეობას აქვს ვენერალიზაციის უნარი ანუ ის მოქმედებათა ფართო სპექტრზე ვრცელდება. საგულისხმოა, რომ უმწეობა დაისწავლება მაშინაც, როდესაც ადამიანი უმწეო ქცევის ნიმუშებს უბრალოდ აკვირდება.

დასწავლილი უმწეობის ფენომენი სელიგმენმა ახსნა იმით, რომ ცხოველმა და ადამიანმა დაისწავლა, რომ საბოლოო შედეგები მასზე არ ყოფილა დამოკიდებული. ხოლო მოლოდინი, რომ რეზულტატები არ არის დამოკიდებული ორგანიზმის რეაქციებზე, გავლენას ახდენს კოგნიტურ და მოგივაციურ სფეროზე:

1. უმართავი მოვლენები ამცირებენ მოგივაციას მოიძებნოს სხვაგვარი რეაქციები, ისეთები, რომლებიც სიგუაციას “კონგროლზე აიყვანს”;
2. წინმსწრები მოვლენის უმართავობა ორგანიზმს უძნელებს იმის ათვისებას, რომ მის რეაქციებს შეუძლია რაიმე გავლენა მოახდინოს მომდევნო სხვა მოვლენებზე;
3. მოვლენათა უკონგროლობის განცდის გამოცდილება თანდათანობით იწვევს იმდაგვარ ემოციურ მდგომარეობას, რასაც ადამიანთან ღებრესია ეწოდება;

სწორედ ასეთია დასწავლილი უმწეობის თეორია, რომელიც ამ მდგომარეობის თავიდან აცილების და, ამასთანავე, კორექციის ვარაუდებს შეიცავს. დასწავლილი უმწეობის მოდელი და მასთან დაკავშირებული ექსპერიმენტები, მართლაც, ძალზე შთამბეჭდავია. ძალებზე, კაგებზე, ვირთაგვებზე და თევზებზე ჩაგარებულმა ცდებმა ცხადად დაადასტურა შეუსაბამო პასიურობის ფენომენის არსებობა. ადამიანებთან ამ ექსპერიმენტის ჩასაგარებლად დასწავლილი უმწეობის მოდელის ახლებური, უფრო ამომწურავი ფორმულირება გახდა საჭირო.

მარგინ სელიგმენის კვლევითმა პროგრამამ ექსპერიმენტული კვლევის ძლიერი მხარეები დაგვანახა.

პიროვნული კითხვარები და კორელაციური კვლევები

პიროვნული ტესტები და კითხვარები გამოიყენება მაშინ, როდესაც ცალკეულ ინდივიდთა ინტენსიური შესწავლა შეუძლებელი ან არასასურველია და როდესაც ლაბორატორიული ექსპერიმენტე-

ბის ჩაგარება შეუძლებელია. გარდა ამისა, პიროვნულ კითხვართა უპირატესობა ისაა, რომ ერთდროულად მრავალი ცდისპირის შესახებ ღიდი რაოდენობის ინფორმაცია გროვდება (თუმცა, ამ შემთხვევაში ერთი ინდივიდი არ შეისწავლება ისე ამომწურავად, როგორც კლინიკური მიდგომის დროს). მკვლევარს შეუძლია მრავალი განსხვავებული ცდისპირის ასევე მრავალი პიროვნული თვისება შეისწავლოს. პიროვნული ტესტების და კითხვარების გამოყენება, ძირითადად, ინდივიდებს შორის განსხვავებათა დადგენას უკავშირდება. მაგალითად, ფსიქოლოგებს აინტერესებთ ინდივიდუალური სხვაობები შფოთვის, კომუნიკაბელურობის ან დომინანტურობის გამოვლინებაში; ან კიდევ, გარკვევა ერთ პიროვნულ მახასიათებელში სხვაობა უკავშირდება თუ არა განსხვავებულობას სხვა მახასიათებელში, მაგალითად, თუ ადამიანი შფოთვის მაღალი დონით ხასიათდება ნიშნავს ეს, რომ იგი ნაკლებად ან მეტად კრეატიული იქნება? ამგვარ კვლევებს *კორელაციური* ეწოდება. *კორელაციური* კვლევებით ცდილობენ ორ ან მეტ ცვლადს შორის კავშირების დადგენას. *კორელაციის* კოეფიციენტის მიხედვით შეგვიძლია, მაგალითად, ვთქვათ, რომ შფოთვა *კავშირშია* მომატებულ რიგიდულობასთან (აზროვნების სიხისტესთან), მაგრამ ვერ ვიტყვი, რომ შფოთვა *იწვევს* რიგიდულობის მრდას ანუ მიზემ-შედევობრივ კავშირს ვერ დავადასტურებთ. იმის გამო, რომ აქცენტს აკეთებს ინდივიდუალურ სხვაობებზე და ერთდროულად მრავალ ცვლადს შეისწავლის, კითხვარები და კორელაციური კვლევები პიროვნების მკვლევართა შორის მეტად პოპულარულია.

კონტროლის შინაგანი-გარეგანი ლოკუსი

(ინტერნალობა-ექსტერნალობა)

ექსპერიმენტული და კორელაციური მიდგომების შედარების საშუალებას დასწავილი უმწეობის ექსპერიმენტების სერია იძლევა. ერთ-ერთ მათგანში აღმოჩნდა, რომ დასწავილი უმწეობის ჩა-

მოყალიბებაში ინდივიდუალური სხვაობები დამოკიდებულია ისეთ პიროვნულ მახასიათებელზე, როგორცაა კონგროლის ლოკუსი.

კონგროლის ლოკუსი პიროვნების სოციალური დასწავლის შემადგენელი ნაწილია. ამ ცნების ავტორია ჯულიან როტერი. კონგროლის ლოკუსი ადამიანის ზოგადი მოლოდინია მისი ცხოვრებაში მომხდარ ვადამწყვეტი მნიშვნელობის მოვლენათა, წარმატების თუ წარუმატებლობის მიზეზები საკუთარ თავში ან სხვაგან, გარეთ “მოათავსოს”. ერთ პოლუსზე იმყოფებიან ადამიანები, რომლებიც ფიქრობენ, რომ ხელთ უპყრიათ საკუთარი ცხოვრების მართვის სადავე და ეს იქნება კონგროლის შინაგანი ლოკუსი ანუ ინტერნალიზაცია, ხოლო მეორეზე – ადამიანები, ვინც დარწმუნებულები არიან, რომ მათი ცხოვრების მნიშვნელოვან მოვლენებს განაგებს გარეშე ძალები და მოვლენები (შემთხვევა, ბედისწერა, იღბალი), რაც კონგროლის გარეგან ლოკუსზე ანუ ექსტერნალიზაციაზე მიუთითებს.

რადგანაც კონგროლის გარეგანი ლოკუსის მქონე ადამიანთა შეხედულებები ძალიან ჰგავს დასწავლილი უმწეობისთვის დამახასიათებელ შეხედულებებს, სავარაუდოდ, ადამიანები, რომლებიც განსხვავდებიან კონგროლის ლოკუსის მაჩვენებლებით, ასევე განსხვავებულად მოიქცევიან დასწავლილი უმწეობის საგესტო, ხელოვნურად შექმნილი გამოუვალი მდგომარეობის ექსპერიმენტულ სიტუაციაში. ეს ვარაუდი კვლევამ დაადასტურა.

მიზეზობრივი (კაუზალური) აბრიზუნიები: ახსნის სტილი

უკეთ რომ გავიგოთ პიროვნების შესწავლისადმი კორელაციური მიდგომა და, აგრეთვე, კითხვარებისა და ექსპერიმენტული პროცედურების კომბინირებული გამოყენება – გავაგრძელოთ დასწავლილი უმწეობის კვლევის ანალიზი. დასწავლილი უმწეობის ფენომენის გასააზრებლად ძალზე მნიშვნელოვანია იმის გათვალისწინება თუ რა ინტერპრეტაციას აძლევს და რით ხსნის საკუთარ უმწეობას თვითონ ადამიანი. ამ მიმართულებით წარმოებულ კვლე-

ვას დასწავლილი უმწეობის მოდელის დახვეწა მოჰყვა. მოდელის თანახმად, ადამიანი ცდილობს გაივოს რაგომ არის უმწეო და ამ კითხვას მიზეზ-შედეგობრივი (კაუზალური) აგრიბუციის კატეგორიებში პასუხობს. უმნიშვნელოვანესია მიზეზობრივი აგრიბუციის სამი პარამეტრი: ერთი, რომ ადამიანს შეუძლია უმწეობის მიზეზი თავის თავს ან სიგუაციას მიაწეროს, ანუ მიზეზი საკუთარ თავში ან სიგუაციის თავისებურებებში ეძიოს და, შესაბამისად, უმწეობის მიზეზი გარეთ ან შიგნით დაინახოს; მეორე – ადამიანს შეუძლია უმწეობა ამ კონკრეტული სიგუაციის სპეციფიკურ ფაქტორებს ან კიდეც გარე ან შიდა უფრო ზოგად ვითარებას მიაწეროს; მესამე – სიგუაციის თავისებურებები ადამიანმა შეიძლება აღიქვას როგორც მეტნაკლებად უცვლელი და სტაბილური ან როგორც დროებითი და არასტაბილური.

ამრიგად, დასწავლილი უმწეობის გაუმჯობესებული მოდელის თანახმად არსებობს კაუზალური აგრიბუციის შემდეგი სამი პარამეტრი: *შინაგანი-გარეგანი*, *სპეციფიკური-გლობალური* და *სტაბილური-არასტაბილური*. გამოყენებული აგრიბუციის რაგვარობას არაერთი შედეგი მოყვება. მაგალითად, თუ სიგუაციის მართვის შეუძლებლობა მიეწერება შინაგან ფაქტორებს, სავარაუდოდ, ეს გამოიწვევს თვითშეფასების უფრო მეტად დაქვეითებას, ვიდრე როდესაც ის გარეგან ფაქტორებს მიეწერება. სტულენგს, რომელიც ხანგრძლივ წარუმატებლობას თავის არც თუ მაღალ ინტელექტს და არაკომპეტენცურობას მიაწერს, გაცილებით უფრო მეტად დაუქვეითდება თვითშეფასება, ვიდრე იმ სტულენგს, ვინც ფიქრობს, რომ მისი წარუმატებლობა სწავლების დაბალი დონის ბრალია. იმ შემთხვევაში, როდესაც სიგუაციაზე კონტროლის ნაკლებობას ადამიანი რაიმე გლობალურ ფაქტორებს მიაწერს, დასწავლილი უმწეობა უფრო ბევრ სხვა სიგუაციაზე გავრცელდება, ვიდრე როდესაც კონტროლის ნაკლებობა უფრო კონკრეტულ, სიგუაციურად-სპეციფიკურ ფაქტორებს მიეწერება; და თუ ადამიანი კონტროლის ნაკლე-

ბობას მიაწერს სტაბილურ ფაქტორებს, როგორცაა საკუთარი უნიკობა ან რთული სასწავლო პროგრამა, მოსალოდნელია დასწავლილი უმწეობის დროში უფრო დიდი სიმკაცრე, ვიდრე როდესაც უმწეობის მიზეზები მიეწერება არასტაბილურ ფაქტორებს – როგორ გრძნობდა ის თავს გამოცდის დღეს ან საკუთარ იღბალს თუ უიღბლობას. ამრიგად, იმის მიხედვით, თუ რა სახის აგრიბუციას მიენიჭა უპირატესობა საკუთარი უმწეობის ასახსნელად, შეგვიძლია განვსაზღვროთ იქნება თუ არა უმწეობის მოლოდინები ქრონიკული თუ ამწუთიერი, გავრცელდება სხვა სიტუაციებზე თუ მხოლოდ კონკრეტული სიტუაციით შემოიფარგლება და რა მოუვა თვითშეფასებას – დაქვეითდება იგი თუ არა. საგულისხმოა ვარაუდი, რომ შინაგანი, გლობალური და სტაბილური აგრიბუციები მნიშვნელოვან როლს ასრულებს დეპრესიის ჩამოყალიბებაში.

აბრიშუსიული სტილის კითხვარი (ASQ). დასწავლილი უმწეობისადმი ექსპერიმენტული მიდგომა კაუზალურ აგრიბუციებზე ზემოქმედებას და მათ მოგივაციურ და ემოციურ შედეგებზე დაკვირვებას ითვალისწინებს. მაგალითად, ცდისპირი შეიძლება ჩაეყენოს ისეთ ვითარებაში, რაც მას საკუთარი მარცხის შინაგან ან გარეგან აგრიბუციისკენ უბიძგებს და ამის საფუძველზე განვსაზღვროთ, როგორ შეიცვლება მისი თვითშეფასება. რადგანაც ექსპერიმენტულად აგრიბუციის სასურველი ტიპის შემუშავებას არაერთი მეთოდოლოგიური სიძნელე გადაეღობა, ამ მიმართულებით კვლევის სტიმულირების მიზნით შემუშავდა აგრიბუციის სტილის კითხვარი. იგი გამიზნულია აგრიბუციის სამივე პარამეტრის მიხედვით განსხვავებუბის გასაზომად: ცდისპირს თხოვენ დაასახელოს 12 ჰიპოთეტური მოვლენის მიზეზი და შემდეგ ეს მიზეზები სკალებით შეაფასოს, რათა გაირკვეს აგრიბუცია გარეგანია თუ შინაგანი, სპეციფიკური თუ გლობალური, სტაბილური თუ არასტაბილური. კითხვარში მოყვანილი 6 ჰიპოთეტური მოვლენა სასიხარულოა და 6 სამწუხარო, ზოგი მოვლენა პიროვნებათაშორისო ურთიერთობებს ეხება, სხვე-

ბი – რომელიმე სფეროში პირად წარმატებებს. ვარაუდი, რომ ადამიანისთვის დამახასიათებელია გარკვეული აგრიბუციული გენდენცია ანუ სტილი და ის, რომ კითხვარის მეშვეობით შესაძლებელია მისი დადგენა – დადასტურდა.

დასწავლილი უმწეობის სტილის მიხედვით უმართავი უარყოფითი მოვლენების მიწერა შინაგანი, სტაბილური და გლობალური ფაქტორებისთვის თუმცა ვერ იქნება დეპრესიის მიზეზი და უბრალოდ მისი თანმხლები მოვლენაა, იგი მაინც ხელს უწყობს დეპრესიის ჩამოყალიბებას. დეპრესიისთვის ესოდენ დამახასიათებელი თვითდადანაშაულება (რომ არა ვთქვათ თვითგვემა) კავშირშია საკუთარი ხასიათით და არა ქმედებებით უკმაყოფილებასთან. ნეგატიური მოვლენები, რომლებიც მიეწერება ხასიათს (“ასეთი ვარ და რას ვიზამ!”) ნაკლებად მართვადაა, ვიდრე მოვლენები, რომლებიც კონკრეტულ ქმედებას მიეწერება (“ეს რა ჩავიდინე!”). გარდა ამისა, ხასიათით უკმაყოფილება აგრიბუციის უფრო სტაბილური და გლობალური გიპია, ვიდრე ქმედებათა გამო საკუთარი თავის გაკიცხვა.

ახსნის სტილი. “ახსნის სტილი” აგრიბუციის სტილის თანამედროვე სინონიმია. ჩაგარდა არაერთი კვლევა, ძირითადად კორელაციური, რის საფუძველზე გაკეთდა შემდეგი დასკვნები:

1. დასწავლილი უმწეობის ფენომენი დასტურდება როგორც ადამიანთან, ისე ცხოველებთან;
2. ახსნის ინდივიდუალური სტილი ადამიანის მთელი ცხოვრების მანძილზე რჩება უცვლელი;
3. ახსნის სტილი გავლენას ახდენს მოგივაციაზე, ემოციებზე და ქცევებზე. უფრო კონკრეტულად: პესიმისტური სტილი (ნეგატიურ მოვლენათა შინაგანი, სტაბილური და გლობალური ინტერპრეტაციები) უკავშირდება სუსტ მოგივაციას, დაბალ წარმატებას და უარყოფით ემოციებს; საპირისპირო სურათია ოპტიმისტური სტილის შემთხვევაში;

4. დასწავლილი უმწეობის სიმკვამრები ღეპრესიის სიმკვამრებს ემ-
თხვევა. ღეპრესიული რეაგირებისადმი მიდრეკილი ინდივიდი
ნეგატიურ მოვლენათა შინაგან, სგაბილურ და გლობალურ ახს-
ნას მიმართავს, ხოლო დადებითი მოვლენების ასახსნელად გა-
რეგან, არასგაბილურ და სიგუაციურად-სპეციფიკურ ინგერპრე-
ტაციებს იყენებს; თუმცა დადგინდა, რომ ახსნის პესიმისტური
სტილი ღეპრესიას უკავშირდება, კვლევამ ვერ დაადასტურა,
რომ იგი ღეპრესიის მიზეზია;
5. სავანგებო თერაპიული მეთოდებით შესაძლებელია ახსნის სტი-
ლის შეცვლა და ღეპრესიული მდგომარეობის მნიშვნელოვანი
შემსუბუქება;
6. დასწავლილი უმწეობა და ახსნის პესიმისტური სტილი ჯანმრ-
თელობის ცუდ მდგომარეობას უკავშირდება.

ამ შთამბეჭდავმა ფაქტებმა მარტინ სელიგმენს და მის კოლე-
გებს ოპტიმიზმის ინსტიტუტების შექმნა შთააგონა. ამ ინსტიტუტებში
ჩაგარდება პიროვნული კონტროლის საბაზო გამოკვლევები
და მათ საფუძველზე პიროვნებას უმწეობის ნაცვლად იმედიანი
განწყობები ჩამოუყალიბდება. ამ მუშაობას ექნება საზოგადოების
ფსიქოლოგიური გაჯანსაღების პუმანიგარული მიზანი: მიღებული
შედეგების გამოყენება სკოლებში, წარმოებაში და საზოგადოების
სხვადასხვა სეგმენტში.

პიროვნების ავლავისადმი ალბარნატიულ მიღგრობათა შელარებითი ანალიზი

გავეცანით პიროვნების კვლევის მიზნებს და უკვე შეგვიძლია
შევაფასოთ სამი კვლევითი სტრატეგია: სხვადასხვა მიმართულებით
მოქმედი თითოეული სტრატეგიის ღირსებები და ნაკლოვანებები.

ცალკეულ შემთხვევათა შესწავლა და კლინიკური კვლევა: ღირსებები და ნაკლოვანებები

კლინიკურ გამოკვლევათა ღირსებები და ნაკლოვანებები განისაზღვრება იმით, თუ კონკრეტულად რა შეისწავლება და როგორ გარდება გამოკვლევა. როგორც წესი, კლინიკურ გამოკვლევაში ჩვენთვის საინტერესო ქცევა პირდაპირ და უშუალოდ შეისწავლება. იგი შეიძლება ზოგიერთი ფენომენის (მაგ., საომარი სტრესის) შესწავლის ერთადერთი პროდუქტიული ხერხი იყოს, რადგანაც სწორედ ცალკეულ შემთხვევათა შესწავლით შეგვიძლია პიროვნებაში მიმდინარე პროცესებისა და გარემოსთან მისი ურთიერთქმედების მთელ სირთულეს დავაკვირდეთ. უკვე აღვნიშნეთ, რომ პიროვნების ფსიქოლოგიას სხვა სფეროებისგან განასხვავებს პიროვნების შინაგანი სტრუქტურისა და პროცესების ორგანიზების მიმართ განსაკუთრებული ყურადღება. სიღრმისეული ორგანიზაციის შესწავლის შესაძლებლობას სწორედ კლინიკური კვლევა იძლევა. ამასთან, ამ ტიპის კვლევები ვერ იქნება დაცული მკვლევარის სუბიექტივიზმისგან, რაც სხვადასხვა მკვლევართა მიერ მიღებული მონაცემთა განსხვავებულობას ბადებს. ამიტომაც, გამოჩენილი პერსონოლოგი ჰენრი მიურეი დაბეჯითებით ითხოვდა ინდივიდუალურ შემთხვევათა კვლევის და ჯგუფური კვლევის ერთდროულ ჩატარებას და ურთიერთშეჯერებას.

სიტყვიერი ანგარიშების გამოყენება

პიროვნების კლინიკურ გამოკვლევებში სიტყვიერი ანგარიშების გამოყენებას თან ახლავს სპეციფიკური პრობლემები: 1. ფსიქონალიგიკოსები და ღინამიკური ორიენტაციის ფსიქოლოგები მიიჩნევენ, რომ ადამიანი ხშირად სრულიად გაუცნობიერებლად და უნებლიეთ მცდარად გადმოსცემს მოვლენებს – "ბავშვის აღქმა არაზუსტია, ბავშვები ცუდად აცნობიერებენ საკუთარ შინაგან მდგომარეობებს; მომხდარის შესახებ მათი მოგონებები შორსაა

სინამდვილისგან და არც ღიღები არიან ამ მხრივ უკეთესები” – წერდა მიურეი. 2. ექსპერიმენტატორი ფსიქოლოგები მიიჩნევენ, რომ ადამიანს არ გააჩნია საკუთარ შინაგან მდგომარეობათა შეფასების კრიტერიუმები და ინტერვიუერის კითხვაზე პასუხისას უფრო ხშირად ხელმძღვანელობს ფიქრით (ანუ ეყრდნობა ლოგიკას) თუ რას უნდა განიცდიდეს, ვიდრე იმით, თუ რა იყო სინამდვილეში. გამოდის, რომ სიგყვიერი ანგარიშები მონაცემთა ერთობ საეჭვო წყაროა და ამის მიზეზია ფსიქოლოგიური თაუდაცვა ან საკუთარ შინაგან პროცესთა წვდომის სრულიად “ნორმალური” სიმწელებები. არსებობს განსხვავებული შეხედულებაც – მივიჩნით სუბიექტური ანგარიშები იმად, რაც არის ანუ უბრალოდ, მონაცემებად და რომ არ გაგვანჩია სერიოზული საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ვერბალური თვითანგარიშები ნაკლებად სასარგებლოა, ვიდრე დაკვირვებისადმი ხელმისაწვდომი რეაქციები, როგორცაა, მაგ., ღილაკზე თითის დაჭერა.

თუ ვერბალურ რეაქციებს ინფორმაციის სანდო წყაროდ ჩავთვლით, იბადება კითხვა: “ვერბალურ რეაქციათა რა სახეებია ყველაზე უფრო სასარგებლო და სანდო?” პასუხი ასეთია: ცდისპირს შეუძლია მოგვაწოდოს ცნობა იმაზე, რამაც მისი ყურადღება მიიპყრო. თუ ექსპერიმენტატორი სთხოვს მას გაიხსენოს ან აგვიხსნას რაიმე მოვლენა, რაც სადღაც მისი ცნობიერების პერიფერიაზე იმყოფება, ცდისპირი დაიწყებს მომხდარის შესახებ მსჯელობას და ვარაუდების წამოყენებას და ვერ “აღაღვენს” იმ უშუალო განცდას, რამაც ბიძგი მისცა მის ქცევას.

ის, ვისაც მიაჩნია, რომ ვერბალურ შეგყობინებათა გამოყენება აუცილებელია, ფიქრობს, რომ თუ დაწვრილებით გამოვკითხავთ ცდისპირებს, სასარგებლო ინფორმაციას აუცილებლად მოვიპოვებთ. თუმცა ინგროსპექციის მეთოდი დიდი ხანია რაც დისკრედიტირებულია, ამგვარ მონაცემთა მიმართ ინტერესი ბოლო დროს შესამჩნევად იზრდება.

ლაბორატორიული, ექსპერიმენტული კვლევა: ღირსებები და ნაკლოვანებები

ექსპერიმენტული, ლაბორატორიული კვლევა მრავალი თვალსაზრისით სამეცნიერო იდეალს განასახიერებს. ექსპერიმენტული მიდგომის ძალა და უპირატესობა იმაშია, რომ შესაძლებელია შერჩეული ცვლადების მართვა, ობიექტური მონაცემების შეგროვება და მიზეზ-შედეგობრივ მიმართებათა დადგენა. სათანადოდ მოფიქრებულ, დაგეგმილ და ჩატარებულ ექსპერიმენტში ყოველი ნაბიჯი გულდასმით იგეგმება, რათა მკვლევარისთვის საინტერესო ცვლადებზე რაიმე გარეშე გავლენა გამოირიცხოს. რთული ურთიერთკავშირების გარკვევის სიძნელე რომ არ შეიქმნას, ცვლადი არ უნდა იყოს ბევრი. გარკვევაში იგულისხმება ის, რომ ექსპერიმენტატორს უნდა შეეძლოს თქმა: “თუ X, მაშინ Y”.

ფსიქოლოგები, რომლებიც კრიტიკულად უდგებიან ლაბორატორიულ გამოკვლევებს, მიიჩნევენ, რომ მათში შექმნილი ვითარებები, მეტწილად, ხელოვნურია და სხვა კონტექსტისთვის გამოუსადეგარი: ის, რაც დასტურდება ლაბორატორიაში, შეიძლება ლაბორატორიის გარეთ სულ არ გამოვლინდეს. გარდა ამისა, არა ყველა ფენომენის რეკონსტრუირებაა შესაძლებელი ლაბორატორიაში.

გამოთქმული კრიტიკა ვერ უარყოფს იმ უდავო ფაქტს, რომ ექსპერიმენტული კვლევა მიზეზ-შედეგობრივი ჰიპოთეზების შემოწმების აუცილებელი ბაზისია, და რომ ზოგიერთ ფენომენს ვერასოდეს აღმოვაჩენდით, რომ არა ლაბორატორიული ექსპერიმენტი.

კორელაციური კვლევები და კითხვარები:

ღირსებები და ნაკლოვანებები

კორელაციური კვლევა ექსპერიმენტულს რომ შევადაროთ, დაეინახავთ, რომ ის, რაც მისი ღირსებაა, ექსპერიმენტული კვლევის ნაკლოვანებაა და პირუკუ. ერთი მხრივ, კორელაციური კვლევა საშუალებას იძლევა შევისწავლოთ ცელადთა უფრო ფართო დი-

აპაზონი, ვიდრე ეს ექსპერიმენტული კვლევით არის შესაძლებელი, ხოლო მეორე მხრივ, მასში ვერ ხორციელდება ცვლადებზე სათანადო კონტროლი.

განვიხილოთ, როგორ ხდება პიროვნულ კითხვართა გამოყენება კორელაციურ კვლევაში. ჯერ ერთი, არაერთ ფსიქოლოგს და აეჭვებს რამდენად არის კითხვარზე ცდისპირის პასუხები სანდო საბუთი იმისა სინამდვილეში თუ რას გრძნობს და რას აკეთებს იგი. მეორე, კითხვებზე პასუხის დროს, როდესაც თვითანგარიშია საჭირო, თავს იჩენს სხვადასხვაგვარი მიკერძოება ანუ ვლინდება პასუხის სხვადასხვაგვარი სტილი: 1. დათანხმების ან არდათანხმების სტილი და 2. სოციალური სასურველობა. პირველი სტილი გამოხატავს ცდისპირის გენდენციას საზოგადოდ დაეთანხმოს (ან პირიქით, არ დაეთანხმოს) კითხვებს, განურჩევლად იმისა, როგორია მათი შინაარსი. მაგალითად, ცდისპირი უპირატესობას ანიჭებს პასუხებს "მომწონს", "ვეთანხმები" ან "არ მომწონს", "არ ვეთანხმები". მეორეგვარი გენდენციურობა ე.წ. სოციალურად მოწონებულ პასუხებში გამოიხატება. ეს ნიშნავს, რომ ცდისპირი გულწრფელი არ არის და მისი მიზნია გაცემული პასუხებით იმ თვისებებით შემკულად წარმოდგეს, რაც ფასობს საზოგადოებაში. პიროვნული კითხვარები საკმაოდ მიმზიდველია, რადგან იოლია მათი გამოყენება და პიროვნების ისეთ თვისებებთან მიახლოვება, რომელთა შესწავლა სხვა ხერხებით თითქმის შეუძლებელია.

პიროვნების თეორია და ემპირიული ხვლევა

საგულისხმოა, რომ თეორია და კვლევა სერიოზულ გავლენას ახდენს ურთიერთზე: თეორია კვლევის პერსპექტივას სახავს, ხოლო კვლევა თეორიის წიაღში აღმოცენებული ჰიპოთეზების შემოწმების საშუალებებს ვთავაზობს. კვლევის გარეშე თეორია ცარიელი სპეკულაციაა, ხოლო კვლევები, რომლებიც თეორიასთან არ არის კავ-

შირში, ფაქტების უბრალო გროვად რჩება. ამდენად, თეორია და კვლევა შემეცნების ერთიანი პროცესის შემადგენელი ნაწილებია.

პიროვნების მკვლევარები კვლევის სამი სტრატეგიიდან რომელიმე ერთისკენ ისრებიან ხოლმე. პირველი სტრატეგიაა – “ვაი-ძულთ მოვლენა ჩვენ თვალწინ მოხდეს!” (ექსპერიმენტული მიდგომა) ან “შევისწავლოთ ის, რაც უკვე მოხდა” (კორელაციური მიდგომა); მეორე სტრატეგიაა – “შევისწავლოთ ყველა ინდივიდი” (ექსპერიმენტული მიდგომა) ან “შევისწავლოთ ერთი ცალკეული ინდივიდი” (კლინიკური მიდგომა) და მესამე – “შევისწავლოთ პიროვნების ერთი ან რამდენიმე ასპექტი” (ექსპერიმენტული მიდგომა) ან მთლიანი ინდივიდუალობა (კლინიკური მიდგომა). სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მკვლევარები მყარად ანიჭებენ უპირატესობას კლინიკურ, ექსპერიმენტულ ან კორელაციურ კვლევას. მეცნიერული ობიექტურობის მოთხოვნის მიუხედავად, ემპირიული კვლევა ადამიანური წამოწყებაა, ამიტომ მასში უცილობლად პირადი, სუბიექტური ელემენტები მონაწილეობს.

პიროვნების სხვადასხვა თეორია განსხვავებულ კვლევით სტრატეგიას უკავშირდება და, შესაბამისად, მონაცემთა განსხვავებულ სახეებს ბალებს. ანუ თეორიას, მონაცემებს და ემპირიული კვლევის გიჟს შორის არსებული კავშირები იწვევს იმას, რომ: 1) ერთი თეორიისთვის დამახასიათებელი დაკვირვების მონაცემები განსხვავდება დაკვირვების იმ მონაცემებისგან, რაც სხვა თეორიისთვის არის ნიშნული და 2) ფენომენები, რომლებიც საინტერესოა ერთი თეორიისთვის, არც ისე იოლი შესასწავლია იმ სერხებით, რომლებიც გამიზნულია ფენომენების საკვლევად, რითაც უპირატესად პიროვნების სხვა თეორიაა დაკავებული. ერთი თეორია კონცენტრირდება მონაცემთა ერთ სახეობაზე და იკვლევს მას თავისი მიდგომით, ხოლო მეორე – სხვა გიჟის მონაცემებს აგროვებს და კვლევის სხვა სტრატეგიებს მიმართავს. საქმე იმაში როდია, რომელი სტრატეგია

ჯობია, არამედ იმაში, რომ თითოეული განსხვავებულია და ეს განსხვავებები აუცილებლად გასათვალისწინებელია.

ძირითადი ცნებები

კლინიკური კვლევა – კვლევითი მიდგომა, რომელიც გულისხმობს ინდივიდის ინტენსიურ შესწავლას მის ბუნებრივ ქცევაზე დაკვირვებით ან ინდივიდისგან მიღებული ვერბალური ცნობების ფორმით იმის შესახებ, თუ რა ხდებოდა ბუნებრივ პირობებში.

ექსპერიმენტული კვლევა – კვლევის სტრატეგია, რომლის დროსაც ექსპერიმენტატორი მანიპულირებს ცვლადებით, რათა დაადგინოს ზოგადი კანონზომიერებები. ექსპერიმენტის მიზანი რამდენიმე ცვლადს შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დადგენაა.

კორელაციური კვლევა – კვლევითი მიდგომა, რომლის დროსაც იზომება არსებული ინდივიდუალური სხვაობები და მათ შორის კავშირები ღვინდება.

ძირითადი დაბუჯებები

1. კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე პიროვნების ფსიქოლოგიაში სხვადასხვა, ხშირად ალტერნატიული მიდგომები გამოიყენება.
2. თითოეულ კვლევით სტრატეგიას აქვს თავისი ღირსებები და ნაკლოვანებები.
3. არაერთი მკვლევარი კრიტიკულად უდგება პიროვნების ექსპერიმენტული კვლევის შესაძლებლობას.

თავი III

ფსიქოლინამიკური თეორია: ფროიდის ფსიქონალიზი

ფსიქონალიზში აისახა საზოგადოებაში მიმდინარე გრადიციულ ღირებულებათა რღვევისა და გაღაფასების პროცესი, რაშიც, თავის მხრივ, ფსიქონალიზსაც მიუძღვის წვლილი.

ფსიქონალიზში გამორჩეული მოვლენა იყო დასაუღესი ცივილიზაციისთვის და თავისი მნიშვნელობა ღღემდე არ დაუკარგავს. პიროვნების ფსიქოლოგიის კუთხით ზიგმუნდ ფროიდის ნააზრევის მასშტაბურობას აღიარებენ მისი მომხრეები და მოწინააღმდეგეებიც, რაც თანამედროვე კვლევებშიც აისახება.

ფსიქონალიგიკური თეორია ცალკეულ ადამიანთან ინგენსიური მუშაობიდან ამოიზარდა. იგი ფსიქოლინამიკური თეორიის ნიმუშია, რადგანაც მასში წამყვანი მნიშვნელობა ძალთა ურთიერთქმედებას ენიჭება. ამ თეორიის თანახმად ქცევა მოტივებს, მოთხოვნილებებს და ინსტინქტურ ლტოლევებს შორის ბრძოლის, კონფლიქტების და კომპრომისების შედეგია. ქცევაში მოტივი შეიძლება ვლინდებოდეს უშუალოდ ან შენიღბულად, ფარულად. ერთი და იგივე ქცევა ერთ ადამიანთან ერთ მოტივს შეიძლება ემსახურებოდეს, მეორესთან – მეორეს; ან კიდევ, ერთი და იმავე ადამიანის მრავალ განსხვავებულ მოტივს ერთი ქცევა შეესაბამებოდეს: მაგალითად, საკვების მიღებით დაკმაყოფილდეს შიმშილი, მაგრამ სიმბოლურად შეიძლება სიყვარულის მოთხოვნილებაც დაკმაყოფილდეს; ექიმობამ ადამიანებისადმი დახმარების მოთხოვნილება დააკმაყოფილოს და, ამასთანავე, ავადმყოფობის და გრავმის მიღების საკუთარი შფოთვის შემსუბუქებასაც ემსახურებოდეს. ქცევის სწორედ ამგვარი თავისებურებაა პიროვნების ფსიქოლინამიკური თეორიის ამოსავალი წერტილი. მთავარია, რომ ქცევას გაცნობიერების სხვა-

დასხვა ღონეები აქვს: ადამიანს შეუძლია მეტნაკლებად გაიყნობიეროს ის ძალები, რაც მის მოქმედებათა უკან იმალება.

ფროიდის პნეიმატიკური საზოგადოებასა და ადამიანზე

ფსიქონალიზმში იმპლიციტურად მოცემულია ანუ “სტრიქონებს შორის იკითხება” შეხედულებები ადამიანის რაობაზე და ცხოვრების გლობალური ფილოსოფიაც. ფროიდს სურდა შეექმნა მიუკერძოებელი თეორია, თავისუფალი როგორც საკუთარი, ისე თანადროული ილუმბრული შეხედულებებისგან. მაგრამ, სინამდვილეში, ფსიქონალიტიკურ მის თეორიაში აისახა თემები, რომლებიც XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის დასაწყისის ევროპისთვის იყო აქტუალური. თუმცა ფროიდის თეორია დაკვირვებებს ემყარებოდა, თანამედროვე ენით რომ ითქვას, ფროიდის ამონაკრები არ იყო რეპრეზენტაციული – იგი მხოლოდ ერთ სოციალურ ფენას – საშუალო ბურჟუაზიას მოიცავდა.

ფსიქონალიტიკური მოძღვრების ცენტრშია შეხედულება, რომ ადამიანი არის ენერგეტიკული სისტემა. პოსტულატად აღებულია, რომ ეს არის სისტემა, რომელშიც ენერგია თავისუფლად მიედინება, ან შემოვლილ ვმებს პოულობს ან კიდევ გროვდება – ისე, როგორც წყალი გუბდება კაშხალის წინ. ენერგიის რაოდენობა შეზღუდულია და თუ ის ერთ რამეზე იხარჯება, მეორისთვის გაცილებით ნაკლები რჩება; ანუ კულტურული მიზნების მისაღწევად დახარჯული ენერგია სექსუალურ მიზნებს აღარ ყოფნის და პირუკუ. თუკი ენერგიის დაცლის ერთი არსი ბლოკირებულია, მოიძებნება სხვა. მთელი ქცევის საბოლოო მიზანი – *სიამოვნება* ანუ დაძაბულობის შემცირება და ენერგიის განმუხტვაა.

მაინც რა კავშირი აქვს ენერგეტიკულ მოდელს ადამიანის ქცევასთან?

ენერგიის შენახვის პრინციპის შესაბამისად, მაგერია და ენერგია არ ქრება – იგი ერთი ფორმიდან მეორეში გადადის. ფიზიკოლოგ ბრიუკეს იღვა, რომ ადამიანს ამოძრავებს ძალები, რომლებიც ენერგიის მუდმივობის კანონს ემორჩილება – ფროილმა ფსიქოლოგიის სფეროზე გაავრცელა. ღინამიკისა და ენერგეტიკის საუკუნემ შვა ადამიანის ახალი კონცეფცია, რომლის თანახმად ადამიანი ენერგეტიკული სისტემაა და ემორჩილება იმავე კანონებს, რითაც საპნის ბუშტების და პლანეტების მოძრაობა იმართება.

გარდა იღვისა, რომ ადამიანი ენერგეტიკული სისტემაა, ფროიდის კონცეფციაში გაგარებულია აზრი, რომ ადამიანებს სექსუალური და აგრესიული ინსტინქტები ანუ ლტოლევები ამოძრავებს.

ადამიანის ქცევაში აგრესიის როლის შესახებ ფროიდის შეხედულებები ემყარებოდა დაკვირვებებს, მაგრამ ამ მოვლენათა ინტერპრეტაცია ფილოსოფიურ ჭრილში ხდებოდა. წიგნში “კულტურით უკმაყოფილება”, 1930, ფროიდი წერდა, რომ ადამიანი სრულიადაც არ არის კეთილშობილი არსება, ვისაც სიყვარული სწყურია და მხოლოდ და მხოლოდ თავს იცავს, როცა უტყვენ. პირიქით, არსი იმაშია, რომ აგრესიისადმი მკვეთრად გამოხატული მიდრეკილება ადამიანის ლტოლვათა შემადგენელი ნაწილია.

ფროიდი უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა სექსუალურ ლტოლვას და კონფლიქტს, რომელიც ამ ლტოლვის დაკმაყოფილება და საზოგადოებას შორის არსებობს. სექსუალური აკრძალვების მიუხედავად (რაც განსაკუთრებით მკაცრი იყო ეპოქაში, რომელშიც ცხოვრობდა ფროიდი და მისი პაციენტები), ადამიანი მისდევს სიამოვნების პრინციპს, საკუთარი სურვილების შეუზღუდავ დაკმაყოფილებას ესწრაფვის. მაგრამ ამგვარი დაქინებული

ქცევა საზოგადოებისა და გარესინამდვილის მოთხოვნებს უპირისპირდება. ენერგია, რომელიც სხვა შემთხვევაში გამოთავისუფლდებოდა სიამოვნებისა და ტკბობის ძიებაში, უნდა შეკავდეს ან სხვა არხში გადავიდეს, რათა საზოგადოების მიზნებს მიესადაგოს.

სამეცნიერო მოღვაწეობა და მხატვრული შემოქმედება – კულტურული მოღვაწეობის მთელი სპექტრი – სექსუალური და აგრესიული ენერჯის გამოხატულებაა, რასაც უშუალო გამოვლენის საშუალება არ მიეცა.

ინდივიდსა და სამოგალოებას შორის კონფლიქტის ძირითადი შედეგი მაინც სულიერი განჯვებაა. ნევროზები, ბედნიერების განცდის დაკავება და ბრალეულობის გრძნობა, ფროიდის თანახმად, ეს ცივილიზაციის პროგრესისთვის ადამიანის მიერ გადახდილი საფასურია.

ამრიგად, პიროვნების თეორიის ფორმალური კონცეპტუალიზაციის მიღმა მოცემულია გარკვეული შეხედულება ადამიანზე, ვისაც, ცხოველის მსგავსად, ამოძრავებს ინსტინქტები ანუ ლტოლევები და ის მათი დაკმაყოფილების მიმართულებით მოქმედებს. ადამიანი ფუნქციონირებს როგორც ენერჯეტიკული სისტემა, ამა თუ იმ ფორმით ანაწილებს, იმარაგებს და განმუხტავს თავისი არსით ერთსა და იმავე ენერჯიას. ქცევას მეტწილად ჩვენი ცნობიერების მიღმა არსებული ძალები წარმართავენ. საბოლოო ჯამში, ფსიქონალიზი ლტოლვების დასაცავად ღვება და ეძებს გზებს როგორმე შეემცირდეს მათი ფრუსტრირებულობის ხარისხი.

ფსიქონალიზი: პიროვნების თეორია

ფროიდი ნათლად აცნობიერებდა თეორიის და ემპირიული კვლევების ურთიერთკავშირს. მას აუცილებლად მიაჩნდა ცნებებისთვის ზუსტი განსაზღვრებების მიცემა, მაგრამ იმასაც უშვებდა, რომ არც თუ ძალიან მკაფიო განსაზღვრებებს და სპეკულატურ თეორიებს შეუძლია სარგებლობის მოგანა მეცნიერების განვითარების აღრეულ ეტაპზე.

ფროიდმა პიროვნების ვრცლად დამუშავებული თეორია შექმნა, მაგრამ მეცნიერებაში მისი მთავარი წვლილი საავტორო მეთოდით მიღებული დაკვირვებებით განისაზღვრა. ფროიდს სავსებით აკ-

მაყოფილებდა ეს მეთოდი და საერთოდ ვერ ხელავდა ფსიქონალიზმის პრინციპების ლაბორატორიული შემოწმების აუცილებლობას.

პიროვნების ფსიქონალიგიკური თეორიის განხილვისას მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს ფროიდის აქცენტი კლინიკურ კვლევაზე და იმაზე, რომ ადამიანის ფუნქციონირება სხვადასხვა ძალთა ურთიერთქმედების შედეგია.

სტრუქტურა

რა სტრუქტურულ ელემენტებს ეყრდნობა პიროვნების ფსიქონალიგიკური თეორია? თავიდან ფსიქონალიგიკური მოძღვრების ამოსავალი წერტილი იყო ცნობიერების *ღონეთა* ცნება. მართლაც, ფროიდი აცხადებდა, რომ ფსიქონალიზმს არ გააჩნია სხვა მიზნები და მონაპოვარი, ფსიქიკურ ცხოვრებაში არაცნობიერის აღმოჩენის გარდა.

არაცნობიერის ცნება

ფსიქონალიზმს სხვაგვარად სიღრმის ფსიქოლოგიასაც უწოდებენ, რადგან ის არის მცდელობა ადამიანის ქცევა არაცნობიერის მეშვეობით აიხსნას. ძნელია გადავაფასოთ ის მნიშვნელობა, რაც ჰქონდა მთელი ფსიქოლოგიისთვის არაცნობიერის ცნებას.

არაცნობიერის ცნების არსი იმაშია, რომ ჩვენ არსებობას აქვს მეტად მნიშვნელოვანი ასპექტები, რომლებსაც ბოლომდე ვერ ვაცნობიერებთ; გარდა ამისა, ჩვენი ქცევა მეტწილად დეგერმინირებულია გაუცნობიერებელი შინაგანი ძალებით და რომ დიდი ფსიქიკური ენერგია იხაჯება არაცნობიერ სურვილთა მოთოკვაზე, გამოხატვის მისაღები გზების ძიებაზე ან კიდევ იმაზე, რომ ეს არაცნობიერი სურვილები როგორმე ცნობიერებაში არ დაეუშვათ. სწორედ პიროვნების ქცევაზე არაცნობიერის გავლენის ხარისხი და ამგვარი

გავლენის მოტივაციური ასპექტებია განსაკუთრებით საგულისხმო არაცნობიერის ფსიქოანალიტიკურ ცნებაში.

ბნობიერების ღონეები

ფსიქოანალიზის თეორიის თანახმად ფსიქიკური ცხოვრება შეიძლება აღიწეროს ფსიქიკურ ფემომენტთა გაცნობიერების თვალსაზრისით: ცნობიერი განეკუთვნება მოვლენებს, რომლებსაც მულმივად, ნებისმიერ მომენტში ვაცნობიერებთ, წინარეცნობიერი – მოვლენებს, რომლებიც შეგვიძლია გავაცნობიეროთ, თუკი ყურადღებას მივაქცევთ, არაცნობიერი – მოვლენებს, რომლებსაც არ ვაცნობიერებთ და ვერც ვავაცნობიერებთ, თუკი ამისთვის საგანგებო პირობები არ შეგვექმნება.

ფროიდი არ იყო პირველი, ვინც ყურადღება მიაპყრო არაცნობიერის სფეროს, მაგრამ მას ნამდვილად ეკუთვნის პირველობა არაცნობიერი ფსიქიკურის თავისებურებათა კვლევაში და ყოველდღიურ ცხოვრებაში მათი დიდი მნიშვნელობის გამოვლენაში. ფროიდი აანალიზებდა სიმპტომებს, წამოცდენებს, ნევროზებს, ფსიქოზებს, მხატვრულ შემოქმედებას და სიგუაციურ ანუ იმპულსურ ქცევას, რათა არაცნობიერისთვის დამახასიათებელი თვისებები ამოეცნო. მან აღმოაჩინა ის, რომ არაცნობიერი ფსიქიკური ცხოვრება არ ცნობს “შეუძლებელს”; არაცნობიერი ალოგიკურია (საპირისპირო მოვლენები შეიძლება ერთსა და იგივეს აღნიშნავდეს), ანგარიშს არ უწევს დროს (სხვადასხვა პერიოდში მომხდარი მოვლენები ერთდროულად შეიძლება იყოს მოცემული) და სივრცეს (ზომისა და მანძილის მიმართება უგულებელყოფილია, ისე რომ მცირე საგნებმა შეიძლება უზარმაზარი საგნები დაიგოს, ხოლო დაცილებული წერტილები შეეთავსოს ერთმანეთს). სწორედ სიმპტომებში ჩანს დაუფარავად არაცნობიერის მოქმედება: ჩვენ თვალწინ იშლება სიმბოლოთა სამეფო, სადაც უამრავი იდეა შეიძლება ერთ

სიგყვად გაერთიანდეს, ერთი საგნის ღეგალი ერთდროულად შეიძლება უამრავ სხვადასხვა რაიმეს აღნიშნავდეს.

მოტივირებული არაინფორმირი. ფსიქონალიტიკური თეორია თავისი არსით ადამიანის ქცევის მოტივაციის თეორიაა, რომლის თანახმად, ჩვენი მოქმედებების მნიშვნელოვან ნაწილს განსაზღვრავს არაცნობიერი გავლენები. მოტივითი აზრი, გრძნობა და იმპულსი არაცნობიერ მდგომარეობაში იმყოფება სრულიად მოტივირებულ მიმართა გამო: ანუ თუ ნებას დაერთავთ ამ აზრებს ცნობიერებაში ამოვიდნენ, ეს გკვილს მოგვაყენებს. მაგალითად, თუ წარსულის მტივინეულ მოვლენებს გავისხენებთ, ვალიარებთ საკუთარ ეჭვიანობას და მტრულ გრძნობებს ან კიდევ გავაცნობიერებთ სექსუალურ ლგოლვას პირისაღმი, ვის მიმართაც ასეთი ლგოლვა აკრძალულია – ეს ყველაფერი, ცხადია, სერიოზულ სულიერ დისკომფორტს შეგვიქმნის. ადამიანის ძირითადი მისწრაფება სიამოვნების ძიება და გკვილისგან გაქცევაა, ამიგომაც ცდილობს მსგავსი აზრები, გრძნობები და მოტივები ცნობიერების მიღმა დატოვოს.

ფსიქონალიტიკოსები ვარაუდობენ, რომ ის, რაც ჩამარხულია არაცნობიერში შეიძლება ჩვენ ყოველდღიურ ქცევაში წამოცდენების, მცდარი აღქმის, უცაბელი ქმედებების, უჩვეულო და, ერთი შეხედვით, ირაციონალურ ქცევათა სახით გამოვლინდეს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ჩვენი ფარული, "ნამდვილი" გრძნობები და მოტივები შეიძლება საამქარაოზე გამოვიდეს, მცდელობათა მიუხედავად მოვამწყვდიოთ ისინი არაცნობიერის სიღრმეებში. ამასთან, საქმე არა მხოლოდ იმაშია, რომ მათ შესახებ არაფერი ვიცით – მთავარია, რომ ისინი სერიოზულ გავლენას ახდენს ჩვენ ყოველდღიურ ქცევაზე. ფსიქონალიზმი სწორედ ამგვარ არაცნობიერ გავლენათა კვლევის ხერხია.

რელიკვიანტიკური ფსიქონალიტიკური კვლევები. არაცნობიერს უშუალოდ ვერასოდეს დაეაკვირდებით. მაინც რა საბუთები მოგვეპოვება არაცნობიერის კონცეფციის სასარგებლოდ?

დავიწყეთ თვითონ ფროიდის კლინიკური დაკვირვებებით. არაცნობიერის მნიშვნელობას ფროიდი ჩასწვდა, როდესაც პიპნოზის ფენომენებს აკვირდებოდა. ცნობილია, რომ პიპნოზის მდგომარეობაში ადამიანს შეუძლია გაიხსენოს ისეთი რამ, რისი გახსენებაც ადრე არ შეეძლო. მეტიც, პიპნოზური შთაგონების მდგომარეობაში ადამიანი სჩადის გარკვეულ მოქმედებებს, ისე, რომ ვერც კი ხვდება, რომ პიპნოზურ შთაგონებას ემორჩილება: იგი სავსებით დარწმუნებულია, რომ მოქმედებს საკუთარი ნებით. მოგვიანებით ფროიდმა უარი თქვა პიპნოზზე, როგორც სამკურნალო მეთოდზე და საკუთარი თერაპიული პრაქტიკა სხვა მეთოდებით გააგრძელა. მან ნახა, რომ პაციენტები ხშირად იხსენებენ და აცნობიერებენ მოვლენებს და სურვილებს, რომლებიც ადრე ღრმად ჰქონდათ გადამალებული. ხშირად ამგვარ “აღმოჩენებს” თან ახლდა მწველი ემოციები – უძლიერესი შფოთვა, ისტერიული გირილი და მძინვარება. სწორედ ამგვარმა დაკვირვებებმა აუფიქრებინა ფროიდს, რომ არაცნობიერი შეიცავს მოგონებებსა და სურვილებს, რომლებიც არა თუ არ არის წარმოდგენილი ჩვენი ცნობიერების ნაკადში, არამედ განზრახ ჩამარხულია არაცნობიერში.

რა გზით შეიძლება ამის ექსპერიმენტული დასაბუთება? მეოცე საუკუნის 60-70-იან წლებში ჩატარდა გაუცნობიერებელი აღქმის გამოკვლევები. დაისვა საკითხი: შესაძლებელია, რომ ადამიანმა იცოდეს რაიმე ისე, რომ არ იცოდეს, რომ იცის? მაგალითად, შეუძლია ადამიანს ესმოდეს ან ხედავდეს სტიმულებს და ამ სტიმულთა გავლენას განიცდიდეს ისე, რომ ვერც კი ხვდებოდეს, რომ მან ისინი აღიქვა? ამეამად ეს მოვლენა ქვეზღვრული აღქმის სახელწოდებითაა ცნობილი. ეს არის ადამიანის მიერ სტიმულის რევისტირება იმ ღონეზე, რომელიც უფრო დაბალია, ვიდრე ის ზღვრული, რაც ცნობიერ აღქმას სჭირდება. მაგალითად, ერთ-ერთ ადრეულ გამოკვლევაში ცდისპირთა ჯგუფს აწვდიდნენ ე.წ. “იღუმალ სურათს”. მასზე გამოსახული იყო გბის ნაპირი და იხვი, რომლის კონტურს მცენარე-

ები ნიღბავდა. მეორე ჯგუფს აჩვენეს მსგავსი სურათი, ოღონდ იხვის გარეშე. ორივე ჯგუფს სურათს გაქისგოსკოპით, ხანმოკლე ექსპოზიციით აწვდიდნენ. ამის შემდეგ, ცდისპირებს თხოვდნენ დაეხუჭათ თვალები, წარმოესახათ ბუნების სურათი, ჩაეხატათ იგი და დაესახელებინათ მისი ნაწილები. საინტერესოა, დადასტურდება ამ ორ ჯგუფს შორის დახატულ პეიზაჟებში რაიმე განსხვავება? თუ დადასტურდება, იქნება ეს დამოკიდებული იმაზე, რომ მათ გაიხსენეს ის, რაც ახლახან აღიქვეს? აღმოჩნდა, რომ ცდისპირთა ნახატებში, რომლებმაც “ნახეს” იხვიანი სურათი, გაცილებით მეტი იყო იხვთან ასოცირებული ხატები (იხვი, წყალი, ფრინველები, ბუმბული), ვიდრე მეორე ჯგუფის ცდისპირთა ნახატებში. საკვირველი ის არის, რომ ეს ცდისპირები არაფერს ამბობდნენ, რომ ექსპერიმენტის დროს სურათზე იხვი დაინახეს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სტიმულები, რომლებიც ცნობიერად არ აღიქმებოდა, გავლენას ცდისპირთა წარმოსახვასა და აზრებზე მაინც ახდენდა.

ის ფაქტი, რომ აღამიანს შეუძლია აღიქვას და განიცალოს სტიმულთა გავლენა, რომელთა არსებობაზე წარმოდგენაც კი არ გააჩნია, თავისთავად სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ აქ ფსიქოლინამიკური ან მოტივაციური ძალებია ამოქმედებული. ამას დამტკიცება სჭირდება. საკითხის კვლევა ორი მიმართულებით წარიმართა. პირველს ეწოდა პერცეპტული დაცვა. იგი გულისხმობს პროცესს, რომლის მეშვეობით ინდივიდი თავს იცავს შფოთვისგან, რასაც საფრთხის შემცველ სტიმულთა ცნობა გამოიწვევს. ერთ-ერთ ექსპერიმენტში ცდისპირს ხანმოკლე ექსპოზიციით, გაქისგოსკოპით აწოდებდნენ ორი გიჟის სიგყვებს – ნეიტრალურ სიგყვებს, როგორცაა *ვაშლი*, *ცეკვა*, *ბავშვი* და ემოციურად შეფერილ სიგყვებს: *გაუპატიურება*, *მეძაფე* და *პენისი*. სიგყვები ცდისპირებს ჯერ ძალიან სწრაფად მიეწოდებოდა, შემდგომ სულ უფრო ნელა. ფიქსირდებოდა ცდისპირის მიერ თითოეული ამ სიგყვის იდენტიფიცირების მომენტი და, აგრეთვე, ყოველი ამ სიგყვის დროს საოფლე

ჯირკვლების აქტივობა (ფსიქიკური დაძაბულობის ერთ-ერთი საყოველთაოდ მიღებული მაჩვენებელი). გამოძევებმა აჩვენა, რომ ცდისპირები ემოციურად შეფერილი სიგყვების ამოცნობას, ნეიტრალურთან შედარებით მეტ დროს ანლომებდნენ და აელენდნენ ემოციურ რეაქციას უფრო ადრე, ვიდრე ამ სიგყვებს ამოიცნობდნენ. კრიტიკის მიუხედავად (მაგალითად, შეიძლება ცდისპირმა უფრო ადრე ამოიცნო ემოციურად დაგვირთული სიგყვები, მაგრამ შეყოვნდა, რადგან მოერიდა ექსპერიმენტატორის წინაშე მათი წარმოთქმა, რამაც გაზარდა რეაქციის დრო), ამგვარი კვლევებით დამაჯერებლად დასაბუთდა, რომ ადამიანს შეუძლია გაუცნობიერებლად, შერჩევით ირეაგიროს სპეციფიკურ სტიმულებზე და გაურბოდეს მათ.

ამ მოვლენის შესასწავლად, რომელსაც ეწოდა ქვეზღურბლური ფსიქოლინამიკური აქტივაცია, მოგვიანებით ჩატარდა კვლევები, სადაც ნაცალია არაეცნობიერი სურვილების სტიმულირება და იმავედროულად მათი ცნობიერებაში არღამევა. ექსპერიმენტულ პროცედურაში სასტიმულო მასალა ცდისპირს ხანმოკლე ექსპოზიციით წარედგინება. მასალა უკავშირდება სურვილებს, რომლებიც ერთ შემთხვევაში საფრთხესთან ასოცირდება, ხოლო მეორე შემთხვევაში, პირიქით, საფრთხეს ამცირებს. საფრთხის შემცველი სურვილთა აქტივაციის დროს მოსალოდნელია, რომ სასტიმულო მასალა, რაკი ის ქვეზღურბლურ დონეზე იქნა მიწოდებული, "გააღვიძებს" არაეცნობიერ კონფლიქტს და, ამგვარად, ფსიქოლოგიური დისბალანსის მდგომარეობას გააძლიერებს. შფოთვის შემამცირებელი სტიმულის შემთხვევაში კი ქვეზღურბლურ დონეზე მიწოდებული სასტიმულო მასალა შეასუსტებს არაეცნობიერ კონფლიქტს და ამ ვზით ფსიქოლოგიურ დისბალანსსაც შეამცირებს. კვლევათა სერიამ ამგვარი ქვეზღურბლური ფსიქოლინამიკური აქტივაციის ეფექტები დაადასტურა.

პერცეპტული დაცვისა და ქვეზღურბლური ფსიქოლინამიკური აქტივაციის კვლევები შეიძლება განვიხილოთ როგორც სერიოზული ექსპერიმენტული საბუთი, რომ ფსიქოლინამიკური მოტივაციუ-

რი ფაქტორები ღიღწილად განსაზღვრავს იმას, რა არის “ჩამალული” და “ინახება” არაცნობიერში, თუ მცა მეთოდოლოგიის თვალსაზრისით ამ ექსპერიმენტებს ბევრი ნაკლი მოეძებნება.

არაცნობიერის ცნების თანამედროვე სტატუსი. მოტივირებულ არაცნობიერის ცნება დღემდე ფსიქოანალიტიკური თეორიის ცენტრში მოქცეული. როგორ აუხასებს მას ფართო ფსიქოლოგიური საზოგადოება?

დღესდღეობით თითქმის ყველა ფსიქოლოგი იცხვებს, რომ არაცნობიერი პროცესები არსებით გავლენას ახდენს იმაზე, თუ კონკრეტულად რა იპყრობს ჩვენ ყურადღებას და რა გრძნობებს განვიცდით. ამასთანავე, არსებობს სხვადასხვა თვალსაზრისი იმის თაობაზე, თუ როგორ ფუნქციონირებს არაცნობიერი, როგორია მისი შინაარსი და მოტივაციური ასპექტები. შეინიშნება ორი საპირისპირო პოზიცია: ერთი მახვილს სვამს ფსიქოანალიტიკურ არაცნობიერზე, ხოლო მეორე – ე.წ. კოგნიტურ არაცნობიერზე.

როგორც ვნახეთ, არაცნობიერზე ფსიქოანალიტიკური შეხედულება ხაზს უსვამს მისი ფუნქციონირების ირაციონალურ ანგარიშმიუცემელ, არაცნობიერ ბუნებას. ამას გარდა, არაცნობიერის შინაარსი შეიცავს, ძირითადად, სექსუალურ და აგრესიულ წარმოდგენებს, გრძნობებს და მოტივებს. უმთავრესია ის, რომ რაც არაცნობიერში იმყოფება, იქ მოხვდა გარკვეულ მოტივთა გამო და რომ არაცნობიერის შინაარსი გავლენას ახდენს ადამიანის ყოველდღიური ქცევის მოტივებზე.

ამისგან საპირისპიროდ, არაცნობიერზე კოგნიტური შეხედულების თანახმად, გაუცნობიერებულ და გაცნობიერებულ პროცესებს შორის ფუნდამენტური თვისობრივი განსხვავება არ არსებობს. ანუ არაცნობიერი პროცესები, ჯერ ერთი, შეიძლება იყოს ისეთივე გონიერი, ლოგიკური და რაციონალური, როგორც ცნობიერი პროცესები, და მეორე, არაცნობიერის შესახებ კოგნიტურ შეხედულებაში ხაზგასმულია არაცნობიერის “შიგთავის” მრავალფე-

როვნება და ცალკე კატეგორიად არ არის გამოყოფილი სექსუალური და აგრესიის სფეროები. დაბოლოს, არაცნობიერზე კოგნიტური შეხედულება არ სვამს მახვილს მოტივაციურ ფაქტორებზე. კოგნიტური თეალსაზრისის თანახმად, შეშეცნებითი პროცესები არაცნობიერია ანუ ცნობიერების დონეზე ვერ წარიმართება, რადგანაც ამ დონისთვის არასოდეს მიუღწევიათ; ან კიდევ, დროის მსვლელობაში რუგინული და ავტომატური გახდა (მაგ, ღილების შებნევა, კლავიატურაზე ასოების აკრეფა). არაერთი კულტურული დოგმა სწორედ ამგვარი არაცნობიერი გზით ავითვისებდა და, ამდენად, მისი სიგყვიერი, ცნობიერი ფორმით ჩამოყალიბება გავვიჭირდება. ასეთი არაცნობიერი შინაარსი ჩვენ ქცევაზე მოტივაციურ გავლენას ვერ ახდენს.

მცდელობათა მიუხედავად, გამთლიანებულიყო არაცნობიერზე ეს ორი – ფსიქოანალიტიკური და კოგნიტური შეხედულება, პოზიციათა არსებითი განსხვავებულობა დღემდე ძალაში რჩება.

საბოლოო ჯამში, არაცნობიერი ფენომენების მნიშვნელობა ყველამ აღიარა და მათი შესწავლა ემპირიული კვლევის მნიშვნელოვან მიმართულებად ჩამოყალიბდა.

იდი, ეგო, სუპერეგო

ფსიქოანალიზის ფორმალური მოდელის საფუძველში დევს ცნებები იდი (იგი), ეგო (მე) და სუპერეგო (ზე-მე), რომლებიც ადამიანის სასიცოცხლო მოქმედების სხვადასხვა ასპექტს შეესაბამება.

იდი ადამიანის მთელი მამოძრავებელი ენერჯის წყაროა. სასიცოცხლო მოქმედებისთვის აუცილებელი ენერჯია სექსუალურ და აგრესიულ ლტოლვებშია, სიცოცხლის და სიკვდილის ინსტინქტებში, რომლებიც იდის მნიშვნელოვანი ნაწილია. იდი ცდილობს გამოათავისუფლოს, “განგვირთოს” ავზნება, დაძაბულობა და ენერჯია. ეს ქვესისტემა სურვილის ასრულების პრინციპით მოქმედებს – ეძებს სიამოვნებას და გაურბის ტკივილს. ჭირვეული ბავშვის მსგავსად,

ილი დაძაბულობის მყისიერ და სრულ განგვირთვას ესწრაფვის, ვერ იგანს ფრუსტრაციას და თავისუფალია ყოველგვარი აკრძალვისგან. ილი ანგარიშს არ უწევს რეალობას – იგი ლოგიკის, ღირებულებების და მწიბობის მიღმა იმყოფება. ილი ის სუფროა, სადაც არ არის არავითარი შეფასება, მორალი, სიკეთე ან ბოროტება. ილი კმაყოფილებას პოულობს როგორც რეალურ ქმედებაში, ისე ფანტაზიებში – წარმოიდგენს, რომ უკვე ფლობს იმას, რაც სურს; წარმოსახული კმაყოფილება არაფრით არის რეალურზე ნაკლები; ერთი სიკვით, ილი დაეინებული, იმპულსური, ბრმა, ირაციონალური, ასოციალური, ეგოისტური და მისთვის მხოლოდ სიამოვნება არსებობს – ამასთან, სიამოვნება უნდა იყოს განცდილი “აქ და ამჟამად”, შესაძლო შედეგებზე დაფიქრების გარეშე.

სუპერეგო ანუ მე-მე ილის სრული ანტიპოლია. ბიოლოგიურად ამიანიში არსებული კულტურული “იმპლანტანტი” სუპერეგო შეიცავს ორ კომპონენტს. პირველი – სინდისი, თავის მხრივ, შეიცავს აკრძალვებს სამოგადოებრივად დაუშვებელი ქცევის წინააღმდეგ. მეორე – ეგო-იდეალი, ინდივიდის წარმოდგენაა ისეთ პიროვნებაზე, რადაც ჩამოყალიბებას იგი უნდა ცდილობდეს. საკუთარ ქცევას ინდივიდი მე-იდეალის მეშვეობით განსჯის. სუპერეგოს ორი შემადგენელი ქვესისტემის – სინდისის და ეგო-იდეალის გენეზისი განსხვავებულია. ეგო იდეალი ყალიბდება მშობელთა მიერ შვილის წახალისებით, დაჯილდოვებით, ხოლო სინდისი – დასჯით. შემდგომში სინდისი სჯის, ქენჯნის პიროვნებას დანაშაულის გრძნობით, ხოლო მე-იდეალი მას სიამაყის გრძნობით აჯილდოვებს. ამ ორი ქვესისტემისგან შემდგარი მე-მე-ს ერთ-ერთი ფუნქცია სწორედ საკუთარი სრულყოფილებისკენ და არა სიამოვნებისკენ სწრაფებაა.

ჩვენი არსებობის მორალური ვექტორის, სუპერეგოს მოქმედება თვითკონტროლში გამოიხატება. სუპერეგო ერთდროულად თრგუნავს ილის სამოგადოებრივად მიუღებელ იმპულსებს და უბიძგებს ეგო-ს მოცემულ სიტუაციაში პრაგმატული გადაწყვეტილება

მორალურით ჩაანაცვლოს. ამრიგად, პიროვნების ამ ინსტანციის ფუნქციაა მართოს ქცევა საზოგადოების წესების შესაბამისად, რისთვისაც იყენებს ჯილდოს (სიამაყის გრძნობას, საკუთარი თავის მიმართ სიყვარულს) “კარგი” ქცევისთვის და სასჯელს (დანაშაულის და არასრულფასოვნების გრძნობებს და, აგრეთვე, თვითდასჯას ე.წ. უბედურ შემთხვევათა სახით) ცუდი ყოფაქცევისთვის.

ზე-მე შეიძლება ფუნქციონირებდეს ძალზე პრიმიტიულ ღონეზე – იყოს “ფხიზელი გუშავი” – ვერ ითვალისწინებდეს რეალობას და ქცევას გარემოებათა შესაბამისად ვერ ცვლიდეს. ასეთ შემთხვევაში ადამიანი ვერ არჩევს ამრს მოქმედებისგან, ბრალეულობის გრძნობით იტანჯება უკეთური ფიქრების გამოც. მეტიც, ინდივიდი შებოჭილია სქემებით “ყველაფერი ან არაფერი”, “თეთრი-შავი” და სრულყოფილებას ესწრაფვის. ინდივიდის ლექსიკონში ისეთი სიტყვების სიჭარბე, როგორცაა “კარგი”, “ცუდი”, “ცოდვა”, “მადლი” – მის მკაცრ ზე-მეს აუღენს. ზე-მე შეიძლება გამგები და მოქნილიც იყოს, მაგალითად, ადამიანი პატიობდეს თავის თავს და სხვას იმას, რაც მისდაუნებურად დაემართა. განვითარების მსვლელობაში ბავშვი სწავლობს ამგვარ ნიუანსირებას.

მესამე ქვესიგემა არის “ეგო” ანუ “მე”. თუ იღი მუდმივად ეძიებს სიამოვნებას, ხოლო ზე-მე – სრულყოფილებას, “მე” რეალობისკენ ისწრაფვის. მე-ს ფუნქცია იმაშია, რომ გამოხატოს და დააკმაყოფილოს იღის სურვილები, რეალურ ვითარებებს და ზე-მეს მოთხოვნებს შეუსაბამოს ისინი. “მე” მოქმედებს რეალობის პრინციპით: რაციონალურ არჩევანს სიამოვნების მიღების მოთხოვნისგან უმარბობს. თუ იღსა და სუპერეგოს შორის კონფლიქტია, ეგო განსჯის, აგვარებს მას ისეთი კომპრომისის პოვნით, რაც ნაწილობრივ დააკმაყოფილებს ორივეს. მაგალითად, ლტოლვათა დაკმაყოფილების გადავადება ხდება იმ მომენტისთვის, როდესაც შესაძლებელი იქნება მაქსიმალური კმაყოფილების მიღება მტკივნეული და უსიამოვნო შედეგების მინიმუმის ხარჯზე. მაგრამ

როდესაც იღის ბეწოლა ძლიერდება, ოპტიმალური კომპრომისის გამოძებნა რთულდება. რეალობის პრინციპის შესაბამისად, იღის ენერგია შეიძლება დაიბლოკოს, განზე იქნას გადაყვანილი ან თანდათანობით გამოთავისუფლდეს – რეალობასთან და სინდისთან სრული შესაბამისობით. ამგვარი სტრატეგია არ ეწინააღმდეგება სიამოვნების პრინციპს. იგი უფრო ღრობით უკანდახევებზე მეტყველებს. მე-ს შეუძლია განასხვაოს სურვილი და ფანტაზია, აიგანოს კომპრომისი და ღროსთან ერთად თვითონაც შეიცვალოს. ამაში მე-ს პერცეპტულ და კოგნიტურ უნართა განვითარება დაეხმარება. მე-ს შეუძლია აითვისოს მეტი ინფორმაცია და იამროვნოს უფრო რთული ცნებებით: იფიქროს მომავალზე იმ პოზიციიდან თუ რა ჯობია გრძელვადიან პერსპექტივაში. ამ თვისებებით “მე” მკაფიოდ განსხვავდება რეალობას მოწყვეტილი, უცვლელი და დაქინებული “იღისგან”.

არაცნობიერისა და იღის ცნებების დამუშავებაში შეგანილწვლილთან შედარებით, ფროიდმა გაცილებით უფრო ნაკლები ყურადღება და მნიშვნელობა მიანიჭა მე-ს, წარმოადგინა “მე” როგორც სუსტი სტრუქტურა, საბრალო არსება, ერთდროულად სამი მკაცრი ბაგონის: იღის, რეალობის და მე-მე-ს მსახური. ამრიგად, რომ “მე” – ლოგიკური, რაციონალური, დაძაბულობის ამგანი პიროვნების “მმართველი ორგანოა”, მაგრამ, ამავადროულად ფროიდი ადარებს მას მხედარს, რომელსაც უმძიმესი საქმე, გაუხედნავი ცხენის – “იღის” მოთოკვა აკისრია.

ცხოვრების მიწურულს ფროიდმა აღიარა პიროვნებისთვის მე-ს ღილი მნიშვნელობა. ეს თემა შემდგომში განავითარა მისმა შვილმა ანამ და ფსიქოანალიტიკოსებმა, რომელთა შრომები მოგვიანებით ეგო-ფსიქოლოგიას მიეკუთვნა. თუ ადრეულ შეხედულებათა თანახმად, მე-ს არ გააჩნდა საკუთარი ენერგია და გეზს იქეთკენ იღებდა, საითაც სურდა “იღს”, მოგვიანებით, კონფლიქტების გადაჭრასა და ადაპტაციაში მე-ს განსაკუთრებული როლი მიენიჭა.

ხაზგასმით აღინიშნა, რომ ინდივიდს სიამოვნებას შეიძლება გერიდეს არა მხოლოდ ენერჯის განმუხტვა, არამედ მე-ს თავისუფალი, უკონფლიქტო ფუნქციონირებაც, რომ მე ენერჯის საკუთარი წყაროს მქონეა და მისთვის გარესინამდვილესთან კონტაქტი სასიამოვნოა. მე-ს ეს კონცეფცია კომპეტენტურობის მოგვიაციის ცნებას ეხმიანება. პიროვნების აღწერისას ამ კონცეფციაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ხერხებს (აღქმას, აზროვნებას), რითაც ადამიანი აქტიურად ეუფლება გარესინამდვილეს.

მე-ს ფუნქციონირების ინდივიდუალურ სხვაობათა შესასწავლად დამუშავდა პროცედურები ისეთ ცნებათა გასამომად, როგორცაა მე-ს ძალა, მე-ს განვითარების დონე, მე-ს ელასტიურობა და თვითკონტროლი. თუმცა დეტალებით ეს ცნებები განსხვავდება ეთმანეთისგან, მათთვის საერთოა ყურადღება ისეთი უნარებისადმი, როგორცაა მოთხოვნილების დაკმაყოფილების გადავადების ამგანინანობა, ფრუსტრაციათა დათმენა და სტრესთან გამკლავება, საკუთარი თავის მკაფიო განცდა, ადამიანებთან ახლობლურ ურთიერთობათა დამყარება, ღირებულებათა გათავისებული სისტემა და ცხოვრებაში მეგნაკლები უკონფლიქტობა.

ცნებები “ცნობიერი”, “არაცნობიერი”, “იდი”, “მე” და “ზე-მე” უკიდურესად აბსტრაქტულია და, ამასთანავე, არაზუსტი. გარდა ამისა, ზოგიერთი ეს ცნება თეორიის განვითარების კვალდაკვალ იცვლებოდა. თუმცა ფსიქოანალიზის ენა ხაგოვანი და თვალსაჩინოა, ამ ცნებებს როგორც რეალურ მოვლენებს არ უნდა შევხედოთ. ჩვენ შიგნით არც ენერგოსადგური და არც ქონდრისკაცია, რომელიც ამ ენერჯიას ანაწილებს. საქმე ეხება არა იმას, რომ ჩვენში “ძევს” იდი, მე და ზე-მე, არამედ იმას, რომ ადამიანის ქცევას ახასიათებს ისეთი თვისებები, რომელთა კონცეფტუალიზება ამ სტრუქტურულ ცნებათა სახით საკმაოდ ხელსაყრელია.

პროცესი

სიცოცხლის და სიკვდილის ინსტინქტები

პიროვნება ენერგეტიკული სისტემაა და იმავე კანონებს ემორჩილება, რასაც სხვა დანარჩენი ენერგეტიკული სისტემები. ენერგიას შეუძლია სახე იცვალოს, მაგრამ, თავისი არსით, ეს იგივე ენერგია იქნება. პროცესები (დინამიკა) იმ ხერხებს ეხება, რომელთა მეშვეობითაც ენერგია ვლინდება, იბლოკება ან გრანსფორმირდება. მთელი ფსიქიკური ენერგიის წყარო სხეულებრივი აგზნების მდგომარეობაშია, რასაც გამოვლენა და შესუსტება სჭირდება. აგზნების მდგომარეობებს ეწოდება *ინსტინქტები* ანუ *ლტოლევები*. ეს მულტიპოქმედი, გარდუვალი ძალებია.

ფროიდმა გამოყო ორი ინსტინქტი – სიცოცხლის ინსტინქტი, რაშიც შევიდა ეგო- და სექსუალური ინსტინქტები, და სიკვდილის ინსტინქტი, რომელიც ორგანიზმის სიკვდილისადმი ანუ არაორგანულ მდგომარეობაში გადასვლის მისწრაფებას მოიცავს. სიცოცხლის ინსტინქტის ენერგიას ეწოდა *ლიბიდო*. სიკვდილის ინსტინქტს რაიმე ერთი სახელი არ მოეძებნა და მასში ძირითადად აგრესია იგულისხმება. ორივე ეს ინსტინქტი – სექსუალური და აგრესიული – იდის შემადგენელი ნაწილია.

ინსტინქტი ხასიათდება როგორც ლტოლვა დაუყონებლივ მოხდეს მოთხოვნილების შემცირება, მიღწეულ იქნას კმაყოფილება და სიამოვნება. ცხოველისგან განსხვავებით, ადამიანს ინსტინქტთა დაკმაყოფილება მრავალგვარი ხერხით შეუძლია და სწორედ ეს განაპირობებს პიროვნების უნიკალურობას. მეტიც, ადამიანთან ინსტინქტები, ვიდრე დაკმაყოფილება, შეიძლება დამუხრუჭდეს და მოდიფიცირდეს.

ფუნქციონირების დინამიკა

ფუნქციონირების დინამიკის მხრივ ინსტინქტები შეიძლება დაიბლოკოს (თუნდაც ღროებით), გამოვლინდეს შეცვლილი სახით ან უშუალოდ, უცვლელად გამოიხატოს. ინსტინქტთა დაკმაყოფილე-

ბის კუთხით შესაძლებელია ინსტინქტის ვადანაცვლება თავდაპირველი ობიექტიდან რომელიმე სხვაზე. მაგალითად, ღელისადმი სიყვარულმა შეიძლება გადაინაცვლოს ცოლის, შვილების სიყვარულზე. ნებისმიერი ინსტინქტი შეიძლება გრანსფორმირდეს, სახე იცვალოს. შესაძლებელია სხვადასხვა ინსტინქტთა კომბინირება: მაგალითად, ფეხბურთი შეიძლება ერთდროულად აკმაყოფილებდეს სექსუალურ და აგრესიულ ინსტინქტებს და ა.შ. ინსტინქტთა სწორედ ეს ღენადობა, მუდმივი მოდიფიცირება და ალტერნატიული გზებით დაკმაყოფილება, განაპირობებს ქცევის ვარიაციებს. არსებითად ერთი და იგივე ინსტინქტი შეიძლება დაკმაყოფილდეს სრულიად განსხვავებული ხერხებით და ერთსა და იგივე ქცევას სხვადასხვა ადამიანთან განსხვავებული მიზეზები განაპირობებდეს.

ინსტინქტის ბლოკირების ანუ დამუხრუჭების პროცესი ისევე გულისხმობს ენერჯის ხარჯვას, როგორც მისი დაკმაყოფილება. ადამიანები, რომლებიც ღიდ ძალას ხარჯავენ ინსტინქტის დამუხრუჭებაზე, საბოლოოდ დაღლილობასა და გაბეზრებულობას განიცდიან. ინსტინქტების გამოვლენასა და მათ შეკავებას შორის ურთიერთქმედების საკვანძო მომენტია შფოთვა.

შფოთვა მტკივნეული ემოციური განცდაა, რაც პიროვნებას მოახლოებული საფრთხის ან საშიშროების შესახებ აუწყებს. უსაგნო ანუ „მოტივტივე“ შფოთვის ღროს ინდივიდი ვერ უკავშირებს დაძაბულობის საკუთარ მდგომარეობას რაიმე ვარეგან ობიექტს, ხოლო შიშის ღროს დაძაბულობის წყარო მისთვის ცნობილია. ზროიდს ეკუთვნის შფოთვის ორი თეორია. პირველის თანახმად, შფოთვა განუმუხგავი სექსუალური იმპულსების შედეგია. უურო გვიანდელ თეორიაში შფოთვა ძალზე უსიამოვნო, მტკივნეული ემოციაა, რომელიც საკუთარი მე-ს წინაშე მღგარი საშიშროების სიგნალია; თავისი არსით, შფოთვა წარსული გრავმული განცდის გამეორებაა, მაგრამ შესუსტებული სახით. ამგვარად, ამქამინდელი

შფოთვა საფრთხის უფრო აღრინდელ, ბავშვობისდროინდელ განცდას უკავშირდება.

შფოთვა და ღაცვის მექანიზმები

შფოთვა იმდენად მგანჯველი მდგომარეობაა, რომ მისი დიდხანს აგანა ძნელია. რა უნდა მოეუხერხოთ ამგვარ მდგომარეობას? რატომ არ ვშფოთავთ მუდმივად? იმიტომ, რომ არსებობს შფოთვისგან თავის დაცვის მექანიზმები. არაცნობიერად გამოძევაებული გვაქვს რეალობის დამახინჯების ხერხი: ცნობიერებაში გრძნობების არდაშვება, რათა არ ვანვიცადოთ შფოთვა. მაგრამ როგორ, რა გზით?

დაცვის ერთ-ერთი პრიმიტიული მექანიზმია *პროექცია*. ამ მექანიზმის წყალობით ყველაფერი, რაც ფარული და მიუღებელია ცნობიერებისთვის, პროექცირდება სხვა ადამიანზე და აღიქმება როგორც სრულიად გარეშე და უცხო. ნაცვლად იმისა, რომ აღიაროს ადამიანთა მიმართ თავისი მგრული დამოკიდებულება, ინდივიდი მგრულ დამოკიდებულებას ადამიანებს მიაწერს. დაცვის ამ მექანიზმს მეტნაკლებად ყველა იყენებს.

დაცვის სხვა მექანიზმია *უარყოფა*. ასეთ დროს ხდება ან რეალობის უარყოფა („ო, არა, ეს შეუძლებელია მომხდარიყო!“) ან განცდის უარყოფა („რა მოხდა, მე სულაც არ მწყენია!“). რეალობის უარყოფა შეინიშნება მაშინაც, როდესაც ადამიანი ამტკიცებს ან ეარაუდობს, რომ „შეუძლებელია ეს მე დამემართოს!“, როგორც ეს ხდება ხოლმე მძიმე დაავადების დიაგნოსტიკებისას. უარყოფასთან დაკავშირებით იბადება სერიოზული კითხვა: ხომ არ არის რეალობისადმი ბურჯის შექცევის ეს მექანიზმი დესტრუქციული, რადგანაც „რეალობაზე ორიენტაცია“ ფსიქონალიზში ემოციური ჯანმრთელობის საფუძველად არის აღიარებული და საეჭვოა, რომ სინამდვილის დამახინჯებას ადაპტაციისთვის რაიმე ღირებულება ჰქონდეს. პარალელურად არსებობს აზრი, რომ დადებითი ილუზიები და თა-

ვის მოგყუება, რაც ხშირად რეალობის დამახინჯებას ან უარყოფას ემყარება, შეიძლება ადაპტაციას ემსახურებოდეს. მაგალითად, უიქრობენ, რომ პოზიტიური ილუზიები საკუთარი თავის, მოვლენათა მართვის უნარის მიმართ და რომ „ყველაფერი კარგად იქნება“, შეიძლება აუცილებელი და სასარგებლო იყოს მენტალური ჯანმრთელობისთვის. პასუხი, როგორც ჩანს, დამოკიდებულია რეალობის დამახინჯების ხარისხზე და კონკრეტულ გარემოებებზე, რომლებშიც ეს დამახინჯება ხდება. ზომიერი პოზიტიური ილუზიების ქონა, საზოგადოდ, შეიძლება სასარგებლო იყოს; ემოციური გრამვის შემთხვევაში უარყოფამ და საკუთარი თავის მოგყუებამ შეიძლება დროებით შევბა მოკვდაროს ადამიანს და იხსნას შფოთვისა და დეპრესიისგან ან კიდევ სასარგებლო იყოს თუკი ადამიანი გამოუვალ მდგომარეობაშია (მაგ., დაავადებულია უკურნებელი სენით). ამასთანავე, უარყოფა საშიანოა, თუ ის ხელს გვიშლის სერიოზულად მოვეკიდოთ დაავადების სიმკვამებს და შესაგყვისი მკურნალობა ჩაეიგაროთ.

დაცვის მექანიზმია *ვაქცმება (ანულირება)*. ამ მექანიზმის მეშვეობით ინდივიდი “მაგიურად” სკობს ერთ მოქმედებას ან სურვილს მეორე მოქმედების ან სურვილის მეშვეობით. მაგ., თვითმკვლელობაზე უიქრებს აუქმებს იმით, რომ მუდმივად ამოწმებს ხომ არ იღერება ქურიდან გაზი.

რაციონალიზაცია არის საჩოთირო ან წარუმაგებელი ქცევის გამართლება რაიმე გამოგონილი, “ყურით მოთრეული” მოსაზრებით ან მისი სოციალურად მისაღები ინგერპრეტაცია;

დაცვის მექანიზმი *ინგელექტუალიზაცია* ლოგიკური და რაციონალური არგუმენტაციის გამოყენებაა, რათა აცილებულ იქნას უსიამოვნო და ირაციონალურ აზრებთან, გრძნობებთან, სურვილებთან ან შიშებთან პირისპირ შეხვედრა. ინგელექტუალიზაციის მეშვეობით ხდება აზრის გაბაგონება გრძნობაზე და ცნობიერებაში

ლოგიკურად დაკავშირებული, ხოლო ემოციურად განცალკევებული "კუნძულების" წარმოქმნა.

ჩანაცვლება – შეკავებული აზრების, გრძნობების, სურვილების ან შიშების გადაგანა რაიმე სხვა, ნაკლებ სახიფათო ობიექტზე ვიდრე ის ობიექტია, რამაც ეს მდგომარეობები გამოიწვია.

რეაქციის წარმოქმნა არის სახიფათო სურვილების გამოხატვის დაბლოკვა საპირისპირო ქცევის მეშვეობით, მაგ., ძუნწობის – ხელგაშლილობით, სისასტიკის – გულჩვილობით და სხვ.

ინგროეცია – პიროვნების მიერ სხვა ადამიანის (ჩვეულებრივ, მშობლის) მოთხოვნების გათავისება და მათი შესრულება ამ სხვა ადამიანის დაუსწრებლად.

ილენტიფიკაცია – ინდივიდის მიერ სხვა ადამიანის პიროვნული ნიშნის საკუთარ შინაგან სიბრტყეში გადაგანა-გათავისება და საკუთარი პიროვნების მის მიხედვით "აგება".

იზოლაცია – მოვლენის განცალკევება მეხსიერების დანარჩენი შინაარსებისგან ან თვით ამ მოვლენისთვის ემოციების ჩამოშორება. ბუნებრივ ემოციურ თანხლებას მოკლებული განკერძოებულ მოვლენა აღარ არის საშიში და ცნობიერებიდან არ აღიკვეთება.

დაცვის სხვადასხვა მექანიზმებს შორის მთავარი, პრიორიტეტული დაცვის მექანიზმია *დათრგუნვა ანუ განდევნა* (რეპრესია), როდესაც ხდება აზრისა და სურვილის ცნობიერებიდან მოცილება. განდევნა გარკვეულ როლს ყოველგვარ დაცვის მექანიზმებში ასრულებს და სხვა დაცვების მსგავსად ენერჯის მუდმივ ხარჯვას მოითხოვს, რათა ცნობიერებაში ფსიქიკისთვის სახიფათო შინაარსები არ მოხვდეს. კვლევამ გამოავლინა ისეთი მოვლენა, როგორცაა *მოვიერტი ადამიანისთვის დამახასიათებელი განდევნის რეპრესიული სტილი*. ამ სტილის მქონე ინდივიდები აღნიშნავენ, რომ უარყოფითი ემოციური განცდები სუსტად აქვთ გამოხატული; ჩვეულებრივ, მათი ემოციური რეაქციები ერთგვაროვანია; მე-ხატი საკმაოდ არაწინააღმდეგობრივია; არ უყვართ ცვლილებები და გაურ-

ბიან ინფორმაციას, რომელიც ცელილებებს გამოიწვევს. რეპრესიული სტილის მქონე ადამიანებს ეს გარეგნული სიმხნევე და სიმშვიდე, როგორც წესი, მათ ძვირი უჯდებათ: ისინი სტრესზე ფიზიოლოგიურად უფრო მძლავრად რეაგირებენ და უფრო მეტად არიან მიდრეკილნი სხვადასხვაგვარი მძიმე დაავადებებისადმი, ვიდრე ინდივიდები, ვისთვისაც განდევნა არ არის დამახასიათებელი. ეს ფაქტები საეხებით ესადაგება იღვას, რომ ადამიანის არასაკმარისი ემოციური გამომხატველობა ფსიქოსომატურ დაავადებათა რისკ-ფაქტორია.

ყველა ჩამოთვლილი მექანიზმი მე-ს შფოთვისგან იცავს, მაგრამ არის დაცვის ერთი მექანიზმი, რომლის მეშვეობით ინდივიდი თავის ლტოლევებს ყოველგვარი შფოთვის გარეშე გამოხატავს. სოციალურად მეტად ღირებულ ამ მექანიზმს ეწოდება სუბლიმაცია. ამ შემთხვევაში მოთხოვნების დაკმაყოფილების საწყის ობიექტს ჩაენაცვლება გაცილებით უფრო მაღალი, კულტურულად მნიშვნელოვანი და კეთილშობილი მიზანი. მაშინ, როდესაც დაცვის სხვა მექანიზმი „პირისპირ ეჯახება“ ინსტინქტს და ასე თუ ისე, ხელს უშლის და ზღუდავს მის გამოხატვას, სუბლიმაციის დროს ინსტინქტი გარდაიქმნება და ახალ, სასარგებლო არხში წარიმართება. სხვა სახის დაცვებისგან განსხვავებით, აქ მე-ს არ სჭირდება ენერჯის მზარდი ხარჯვა, რათა ინსტინქტის განმუხტვა აღკვეთოს. ფროიდის თანახმად, მხატვრული ნაწარმოებების შექმნას და, საზოგადოდ, შემოქმედებას, საზოგადოებრივად აკრძალულ ლტოლვათა სუბლიმირება უღვეს საფუძვლად. ადამიანის უნარში მოახდინოს სექსუალურ და აგრესიულ ენერჯიათა სუბლიმირება, მოქცეულია ცივილიზაციის არსი.

ზრდა და განვითარება

ფსიქონალიტიკური თეორია პიროვნების განვითარების ყველა ასპექტს ითვალისწინებს. მათგან მთავარია ორი: პირველი —

ადამიანის მიერ განვითარების გარკვეული სტადიების გავლა. მეორე – აღრეული ბავშვობის მოვლენათა დიდი მნიშვნელობა მთელი მომდევნო ცხოვრებისთვის. ფსიქოანალიზის თეორია ამტკიცებს იმასაც, რომ ზრდასრული პიროვნების ყველაზე არსებით თავისებურებებს საფუძველი ცხოვრების პირველი ხუთი წლის განმავლობაში ეყრება.

აზროვნების პროცესების განვითარება

აზროვნების ფსიქოანალიტიკური თეორია ფოკუსირდება გადასვლაზე აზროვნების პირველადი პროცესიდან, მეორად პროცესზე. აზროვნების პირველადი პროცესი ხორციელდება არაცნობიერ დონეზე, სადაც რეალობა და ფანტაზია ჯერ კიდევ ერთი და იგივეა. პირველადი პროცესები ვლინდება სიმშრებში. ხშირად სიმშარში მოვლენა ერთდროულად სხვადასხვა ადგილას ხდება, სხვადასხვა ადამიანისთვის იხსნება ურთიერთთან გადახლართულია, სცენები სწრაფად ინაცვლებს წინ და უკან – მომავალში ან წარსულში და ადგილი აქვს ისეთი მოვლენებს, რაც ცხადში ვერასდროს მოხდება. აზროვნების მეორადი პროცესი გულისხმობს ცნობიერების ენის გამოყენებას და რეალობის შემოწმებას. ამ პროცესის პარალელურად მიმდინარეობს მე-სა და მე-მე-ს განვითარება. მე-ს განვითარებასთან ერთად ინდივიდი გამოეყოფა დანარჩენ სამყაროს როგორც “მე” ანუ “თვითობა”.

გასული საუკუნის 90-იან წლებში სეიმურ ეპშტაინმა ფუნდამენტურად განასხვავა *უშუალო* და *რაციონალური აზროვნება*. აზროვნების ამ ორი ტიპიდან ერთი უკავშირდება გრძნობებს და უშუალო გამოცდილებას, ხოლო მეორე – ინტელექტს. უშუალო აზროვნება, ისევე როგორც პირველადი აზროვნება, მიჩნეულია ევოლუციური განვითარების უფრო აღრეულ ეტაპად და მთლიანობით, კონკრეტულობით და მასზე ემოციების ძლიერი გეგავლენით ხასიათდება. იგი ხშირად გამოიყენება პიროვნებათაშორისო ურთიერთობებზე

ში – ის ემპათიური და ინტუიტიური. რაციონალური ამროვნება მეორადი სააპროვნო პროცესის ანალოგიურია. იგი ევოლუციის უფრო გვიანდელი ეტაპზე ჩნდება და უფრო აბსტრაქტული, ანალიტიკურია და, ამასთანავე, მას ლოგიკა და ფაქტები მართავს. რაციონალური ამროვნება მათემატიკურ და ფორმალურ ამოცანათა გადასაჭრელად გამოიყენება.

ამროვნების ამ ორ სისტემას შორის პოტენციური კონფლიქტის ილუსტრირებას ახდენს ექსპერიმენტი. ცდისპირებს თხოვნენ აერჩიათ ორიდან ერთი: ამოელთ საპრიზო წითელი კანფეტი ჭურჭლიდან, რომელიც ათ კამფეტს შეიცავდა და მათგან მხოლოდ ერთი იყო წითელი, თუ ჭურჭლიდან, რომელშიც იყო ასი კანფეტი და აქედან წითელი იყო რვა. ცდისპირებმა იცოდნენ წითელი კანფეტების ხვედრითი წილი თითოეულ ჭურჭელში და მშვენივრად *ესმოდათ*, რომ გაცილებით გონივრულია იმ ჭურჭლის არჩევა, რომელშიც პროცენტულად მეტი წითელი კანფეტია, ანუ სადაც ათიდან ერთი კანფეტი იყო წითელი. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ცდისპირებს პქონდათ *განედა*, რომ მეტი შანსი აქვთ იმ ჭურჭლიდან არჩევის შემთხვევაში, სადაც წითელი კანფეტი მეტია, მასში კანფეტების უფრო ნაკლები პროცენტული შემცველობის მიუხედავად. *გრძნობასა და გავებას* შორის ეს კონფლიქტი ამროვნების უშუალო და რაციონალურ სისტემებს შორის კონფლიქტს ასახავს. ეს სისტემები ფუნქციონირებენ პარალელურ რეჟიმში და შესაძლებელია ერთმანეთთან თანხმობის ან კონფლიქტის ვითარებაში იმყოფებოდნენ. სავარაუდოდ, ასე ხდება შემოქმედებითი მოღვაწეობის სხვადასხვა ფორმის დროს, სადაც ინტუიციას, გუმანს წამყვანი როლი ენიჭება. გარდა ამისა, არსებობს ინდივიდუალური სხვაობები თითოეული ამ სისტემის განვითარებულობის მხრივ და იმაშიც, თუ ვინ როლის და რამდენად ხშირად იყენებს მათ.

ლტოლევების განვითარება

ფსიქონალიზის თეორიის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილი ლტოლევების განვითარებას ეთმობა. ლტოლევების წყარო სხეულებრივი დამაბულობის მდგომარეობაა, რომელიც სხეულის გარკვეულ უბნებზე კონცენტრირდება. ამ უბნებს ეროგენული ზონები ეწოდება. სხეულის ძირითადი ეროგენული ზონების განვითარება და შეცვლა ბიოლოგიით არის განპირობებული. პირველი ეროგენული ზონაა პირი, მეორე – ანუსი, მესამე – გენიტალიები. ბავშვის ემოციური განვითარება დამოკიდებულია სხვადასხვაგვარ წუხილსა და მიღებულ სიამოვნებაზე, რაც ასე თუ ისე ამ ზონებს უკავშირდება.

განვითარების სტადიები. აგზნების, მგრძნობელობის და ენერჯის პირველი ზონა – პირია. აგზნების წარმომავლობის ადგილის შესაგყვისად განვითარების ამ სტადიას **ორალური სტადია** ეწოდება. აღრეულ ბავშვობაში **ორალური სიამოვნება** განიცდება კვების, ჩეილისთვის დამახასიათებელი ცერა თითის წოვის და პირის სხვა მოძრაობები დროს. ზრდასრულ ასაკში **ორალურობის ნიშნები** ვლინდება კევის ღეჭვაში, ჭამა-სმაში და მოწვევაში. **ორალური განვითარების აღრეულ სტადიაზე** ბავშვი პასიური და მიმღებია. უფრო გვიანდელ **ორალურ სტადიაზე**, კბილების ამოსვლასთან ერთად **ორალურ სიამოვნებას** სექსუალური და აგრესიული სიამოვნება ერწყმის. **ორალურობის ნაკვალევი**, მაგალითად, სწავლა-განათლებასთან დაკავშირებული **ორალური ასოციაციები**, როგორიცაა “სულიერი საზრდო”, “ინფორმაციის შთანთქმა”, “სასწავლო მასალის გადაღეჭვა” და სხე.

მეორე, განვითარების **ანალურ სტადიაზე** (ასაკი 2-3 წ.წ.) აგზნება **ლოკალიზდება** ანუსში. კუჭში გასვლა თავისთავად იწვევს დამაბულობის შემცირებას და, ამასთანავე ანუსის **ლორწოვანი გარსის სტიმულაციით** მიღებულ სიამოვნებას. ეს კი აჩენს კონფლიქტს: 1. ფეკალიების განდევნა-შეკავებას შორის ანუ შეებით მოგვირდ სიამოვნებასა და შენარჩუნებით მიღებულ სიამოვნებას შორის და

2. კუჭში გასვლით მიღებული სიამოვნებასა და უფროსების მკაცრ მოთხოვნას შორის გადავადდეს ეს აქტი (ბავშვმა ქოთანზე გადაყენება მოითხოვოს). ეს კონფლიქტი ინდივიდსა და საზოგადოებას შორის პირველი სერიოზული შეჯახებაა: სოციალური გარემო ითხოვს ბავშვისგან წავიდეს სიამოვნების პრინციპის საწინააღმდეგოდ თუარაღა – დაისაჯოს. “ჯავრის ამოსაყრელად” ბავშვმა შეიძლება განზრახ დაიწყოს ჩასვრა, ფეკალიების მოცილების პროცესი მისთვის რაღაც ღირებულის დაკარგვას დაუკავშიროს და ამგვარმა ასოციაციამ გამოიწვიოს დეპრესია; ან პირიქით, მოცილება, გაცემა დაუკავშირდეს სხვების “დასაჩუქრებას” და ბავშვს ძალაუფლების განცდა მიანიჭოს.

ფალოსურ სტადიაზე (ასაკი 4-5 წ.წ.) აგზნება და დამბულობა ლოკალიზდება გენიტალებში. სქესთა შორის ბიოლოგიურ დიფერენციაციას მოსდევს ფსიქოლოგიური დიფერენციაცია. სხეულებრივ სფეროში ახალი შეგრძნებები აძლიერებს ინტერესს გენიტალების მიმართ, ბიჭი იგებს, რომ მას აქვს, ხოლო გოგონებს არა აქვს პენისი. ეს იწვევს პენისის შესაძლებელი დაკარგვის ანუ კასტრაციის შიშს. მამა მეგოქე ხდება დედის სიყვარულში. მამისადმი მგრულ გრძნობებს მოსდევს პასუხისგების შიში. ეს ყველაფერი ოიდიპოსის კომპლექსის სახელით ცნობილი ფენომენია.

გოგონასთან განვითარების პროცესი ამ სტადიაზე სხვაგვარად მიმდინარეობს. წამყვანი თემა ამ ეტაპზე, ბიჭისგან განსხვავებით, არა პენისის დაკარგვა, არამედ პენისისადმი შური და მამისადმი ლტოლვაა.

მართლაც ასეა სინამდვილეში, თუ ეს ფროიდის პაციენტთა დამახინჯებული მოგონებებია? მშობელთა ცნობებით, დაახლოებით ოთხი წლის ასაკიდან ბავშვი მზარდ უპირატესობას საპირისპირო სქესის მშობელს ანიჭებს და ასევე მზარდ ანგაგონიზმს იმავე სქესის მშობლისადმი იჩენს. 5-6 წლის ასაკიდან მშობლების მიმართ ამგვარი დამოკიდებულება იცვლება. აღსანიშნავია, რომ სხვა თეო-

რიული ორიენტაციის მკვლევარებიც ადასტურებენ, რომ მათ მიერ აღმოჩენილი ფაქტები ვაჟების – დედებთან და გოგონების – მამებთან ურთიერთობის ფსიქონალიგიკურ შეხედულებებს ემთხვევა.

ოიდიპოსის კომპლექსის გადასაჭრელად ბავშვი თავისი სქესის მშობელთან იდენტიფიცირებას მიმართავს. იმავე სქესის მშობელთან იდენტიფიკაცია განვითარების ფსიქოლოგიის ცენტრალური ცნებაა. იდენტიფიკაციის პროცესში ინდივიდი ბაძავს სხვა ადამიანის თვისებებს და საკუთარ ქცევაში მათ ინტეგრირებას ახდენს. მშობლებთან იდენტიფიცირებით შვილები მათ ღირებულებებსა და მორალურ ნორმებს ითვისებენ. სწორედ ამ აზრით უწოდებენ გე-მეს წარმატებით გადალახული ოიდიპოსის კომპლექსის “მემკვიდრეს”.

თუმცა ფროიდი შედარებით ნაკლებ ყურადღებას უთმობდა განვითარების იმ ფაქტორებს, რომლებიც ოიდიპოსის კომპლექსის დაძლევის შემდეგ მოქმედებს, მათ არსებობას იგი ადასტურებდა. ფალოსურ სტადიას ლაგენგური პერიოდი მოყვება. ლაგენგური სტადიის აზრი ფსიქონალიგიკურ თეორიაში არსად მკაფიოდ განმარტებული არ ყოფილა. ეს პერიოდი (6-13 წ.წ.) სექსუალური ლტოვებისა და ინსტინქტების შესუსტებით ხასიათდება. ბავშვი, ძირითადად, გარესამყაროზე ხდება ორიენტირებული, ხარობს გარესამყაროსთან კონტაქტით, ნებივრად აგარებს ღროს, მაგრამ საკუთარ ინსტინქტთა დაკმაყოფილების რაიმე ახალი ხერხები ამ სტადიაზე მას არ აღენიშნება. ამჟამად განვითარების ფსიქოლოგია ლაგენგური პერიოდის არსებობას არ ადასტურებს. სავარაუდოდ, იგი სპეციფიკური იყო ეპოქისთვის, რომელშიც ფროიდი ცხოვრობდა.

პუბერტატის პერიოდის დაღვომა და სექსუალური ლტოვლის ახლად გამოღვიძება გენიტალური სტადიის დასაწყისს მოასწავებს. ოიდიპოსის კომპლექსთან დაკავშირებული შინაგანი ბრძოლა ისევ იწყება. მოზარდობის ხანისთვის დამახასიათებელი შინაგანი დაბნეულობა, ნაწილობრივ, ამას მიეწერება.

პირველი სტადია მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ სიამოვნე-
ბის პირის არესთან ლოკალიზებით, არამედ იმითაც, რომ კვების
სიგუაციაში დედა-შვილს შორის ნდობა-უნდობლობა ყალიბდება.
ანალური სტადია საგულისხმოა არა მხოლოდ იმით, რომ ეროგე-
ნულმა მონამ სხვაგან გადაინაცვლა, არამედ იმითაც, რომ ამ
დროს ბავშვს ღამის ქოთანში მოსაქმებას ასწავლიან. ბავშვისთვის
ეს მეტად მნიშვნელოვანი სოციალური სიგუაციაა. თუ ამ პროცედუ-
რას ბავშვმა სწრაფად გაართვა თავი, მას ჩამოუყალიბდება ავტო-
ნომიურობის განცდა, ხოლო თუ დროულად ვერ მიეჩვენა, სირცხვი-
ლი და საკუთარ თავში დაურწმუნებლობა მისი მულმივი თანამგ-
ზავრი ვახდება.

ტაბულა 1. ფსიქოსოციალური განვითარების სტადიები ერიკსონის მიხედვით

ფსიქოლოგიური სტადია	ასაკი	პოზიტიური გამოსავალი	ნეგატიური გამოსავალი
მძირეული ნდობა ან უნდობლობა	1 წ.	შინაგანი კომფორტის განცდა, საკუთარი თავისა და სხვების მიმართ ნდობა, ოპტიმიზმი	ღისკომფორტის განცდა, საკუთარი თავისა და სხვების მიმართ უნდობლობა, პესიმიზმი
ბებონობა ან ბავშვობის საკუთარ თავში დაუწევინებლობა	2-3 წ.	ნებისყოფა, თვითკონტროლი, არჩევანის გაკეთების უნარი	სიხისტე, საკუთარ შესაძლებლობებში დაუჭეება, სირცხვილი
ინიციატივა ან ბრალულობის განცდა	4-5 წ.	კმაყოფილება ნამოქმედარით, აქტიურობა, გარკვეულობა და მიზანდასახულობა	ბრალულობის განცდა საკუთარი შრახუების გამო
სიამარჯვისა ან არასრულწლოვნების განცდა	ლატენციური პერიოდი	საქმით დაკავების უნარი, საკუთარი შრომით მიღებული კმაყოფილება	არაადეკვატურობის, არასრულწლოვნების განცდა, საქმის ბოლომდე ვერ მიყვანა
ილენგობა ან აღრეული ილენგობა	მოზარდობის ხანა	ილენგურობის ანუ შეობის განცდის ჩამოყალიბება, მომავლის კონტურების მონიშვნა	სოციალური როლების ვერმორგება, უხერხულობისა და საკუთარი არახუნებრივობის განცდა
სიასლოვე ან გარეულობა	ახალგაზრდობა	აზრების, გრძნობების, საქმის სხეასთან გაზიარება, დაახლოვება, ერთგულება	სიახლოვისგან თავის არილება, ადამიანებთან შერეულე ურთიერთობები
ქველითუნარიანობა ან სტაგნაცია	საშუალო ასაკი	საკუთარი თავის გარდა სხეა ადამიანებზე, საზოგადოებაზე, ქვეყანაზე შრუნვის უნარი	საქმისადმი ინტერესის დაკარგვა, ადამიანურ კავშირთა გასადაეება, საკუთარ თავში ჩაკეგვა
შინაგანი პარმიონია ან სასოწარკვეთილება	ხანდაზმულობა	ცხოვრების აზრიანობის განცდა, განელილი ცხოვრებით და ნაღეაწით კმაყოფილება	დაცარიელებულობა, უუჭად ჩაელილი ცხოვრების განცდა, სიკვდილის შიში

ფალოსურ სგადიაზე ბავშვმა უნდა ვადაჭრას კონულიქტი სი-
ამოუნების მიღებასა და ბრალეულობის გრძნობას შორის, რათა
საბოლოო ჯამში, მტკიცე, უდრეკი გახდეს, მზად იყოს კონკურენტუ-
ლი ბრძოლისთვის და ამ ბრძოლაში იმარჯვებდეს.

ერიკსონისთვის ლაგენგური და გენიგალური სგადიები ეს ის
პერიოდებია, როდესაც ინდივიდს უვითარდება შრომისმოყვარეობა
და საკუთარი წარმატებულობის გრძნობები ან პირიქით, არას-
რულფასოვნების გრძნობა და, რაც მთავარია, იდენგურობის ანუ
საკუთარ თავთან მუღმივი იგივეობის გრძნობა ან ამის საპირისპი-
რო – ბუნდოვანი, აღრეული იდენტობის განცდა. მოზარდობის
ხანის მთავარი ამოცანაა თვითიდენტურობის გრძნობის ჩამოყალი-
ბება: დარწმუნებულობა, რომ მისი ამჟამინდელი “მე” მისი წარსუ-
ლი “მე“-ს გაგრძელებაა და ემთხვევა იმას, როგორადაც მას სხვები
აღიქვამენ. ამისგან განსხვავებით იდენტობააღრეულმა ადამიანმა
არ იცის დანამდვილებით თუ ვინ არის და რას წარმოადგენს, არ
არის დარწმუნებული, რომ იმას, რასაც იგი საკუთარ თავზე ფიქ-
რობს, სხვებიც იზიარებენ. ის მკაფიოდ ვერ აცნობიერებს როგორ
გახლა ისეთი, როგორიც ახლა არის და ვინ იქნება მომავალში.
იდენტურობის ძიებასთან დაკავშირებული კოლიზიები განსაკუთრე-
ბით მწვავედება ხოლმე მოზარდობის ასაკში. იდენტურობის პრობ-
ლემის გადაჭრის იმედით, ინდივიდი სხვადასხვა ჯგუფებს ეკედლე-
ბა და სამომავლო კარიერაზე წუხს. თუ ეს პრობლემა დროულად
ვერ გადაიჭრა, მომდევნო წლებში ინდივიდს სასოწარკვეთილება
იპყრობს: ცხოვრება მას ძალზე ხანმოკლე ეჩვენება და ფიქრობს,
რომ მისთვის ყველაფერი უკვე ძალიან გვიანია.

ერიკსონის მოღვლით არწერილი ფსიქოსოციალური განვი-
თარების სგადიები ცხოვრების განმავლობაში დასაძლევნი კრიტი-
კულ პერიოდთა სერიაა; განვითარება ამ მხრივ მომწიფების პრო-
ცესს ემსგავსება, ხოლო მომწიფებით განპირობებული პროცესი
უნივერსალურ ხასიათს აგარებს და ყველა კულტურაში თითქმის

ერთნაირად მიმდინარეობს. ერიკსონი, ცხადია, აცნობიერებდა კულტურულ სხვაობათა მნიშვნელობას და იკვლევდა კიდევ სგადიათა გავლის თავისებურებებს სხვადასხვა კულტურაში, მაგრამ მიანდა, რომ პიროვნების ფორმირების პროცესი ყველა კულტურაში მსგავს პრობლემათა გადაჭრას გულისხმობს: ყველა ადამიანმა უნდა გადალახოს პაგარა ბავშვის უმწეობა, შეიძინოს ნორმალური ფუნქციონირების უნარ-ჩვევები, დაეუფლოს სოციალური თანაცხოვრების წესებს; ყველგან წარმოიქმნება იდენტურობის მიღწევის, შემდგომი თაობის აღზრდის და სიკვდილისთვის თვალის გასწორების პრობლემები. ეს ამოცანები ყველა კულტურის წინაშე დგება, ვინაიდან თვით კულტურა კაცობრიობის ევოლუციის პროცესის ნაწილია.

იდენტურობის ფორმირება იკვლია, აგრეთვე, მარსიამ და გამოყო 4 სტაგუსი, რომელსაც ადამიანი ამ პროცესში მოიპოვებს.

მიღწეული იდენტურობის სტაგუსს ადამიანი იძენს თუკი და როდესაც ის საკუთარი თავის ძიებისა და შეცნობის პროცესს გაივლის. ასეთი ინდივიდი ფუნქციონირებს მაღალ ფსიქოლოგიურ დონეზე: შეუძლია დამოუკიდებელი ამროვნება, ურთიერთობაში სიახლოვე, რთულ მორალურ პრობლემათა განსჯა, და რაც მთავარია, ჯგუფურ ბეწოლას და საკუთარი ღირსების გრძნობაზე მანიპულაციებს ის მედგრად ეწინააღმდეგება.

საიდენტიფიკაციო მორაგორიუმის სტაგუსს ფლობს იდენტურობის მწვავე კრიზისში მყოფი ინდივიდი. ასეთ ადამიანს შეუძლია ცხოვრება მაღალ ფსიქოლოგიურ დონეზე, რაც გამოიხატება რთულ ლოგიკურ მსჯელობებსა და მორალურ განსჯაში; ის პატივს სცემს ადამიანებს და აფასებს მათთან სიახლოვეს. მაგრამ მისთვის ჯერჯერობით გადაუჭრელი რჩება პრობლემა მაინც ვინ არის, რას წარმოადგენს თვითონ, რას უიქრობენ მასზე სხვები და საკუთარ ცხოვრებაში სხვადასხვა საპასუხისმგებლო არჩევანის გასაკეთებლად ჯერაც არ არის მზად.

ნაჩუქარი (“უფასოდ მიღებული”) იდენტურობის შემთხვევაში ადამიანს ეძლევა გარკვეული იდენტურობა ისე, რომ გამოტოვებულია საკუთარი თავის შეცნობის პროცესი. ასეთი ინდივიდი რიგი-დულია; ის იოლად დაჰყვება ჯგუფურ ბეწოლას და მის თავმოყვარეობაზე მანიპულირებას ადვილად ექვემდებარება; ის ზედმიწევნით იცავს კონვენციურ ნორმებს და სხვადასხვა სოციალურ პირობითობას.

დიფუზური (ალრეული) იდენტობის ადამიანი თვითიდენტურობის მკაფიო განცდას ან სხვათა მიმართ რაიმე ვალდებულებებს მოკლებულია. ამასთანავე, თავმოყვარეობა ადვილად ელახება. მისი აზრები ხშირად დაულაგებელია და მას ახლობლურ ურთიერთობათა დამყარება უჭირს.

ამგვარად, მარსია მიიჩნევს, რომ ადამიანები განსხვავებულად გადიან იდენტურობის ფორმირების პროცესს. ეს განსხვავებულები საკუთარი თავის განცდაში, სააზროვნო პროცესებში და პიროვნებათაშორისო ურთიერთობებში იჩენს თავს.

იდენტურობის პრობლემის მეგნაკლებად წარმატებული გადაჭრის შემდეგ ინდივიდი მომდევნო სტადიაზე გადადის. ახლა პრობლემა სხვა ადამიანებთან სიახლოვის მიღწევაა. ზოგს უვითარდება ადამიანებთან ერთობის და სოლიდარობის გრძნობა, საკუთარ წარმატება-წარუმატებლობათა მშვიდად მიღების უნარი, მთელი ცხოვრების უწყვეტ ციკლად განცდა, იმ დროს, როდესაც სხვები ოჯახსა და მეგობრებს ემოციურად მოწყვეტილნი, ცხოვრობენ ერთი ღლით და გამუდმებით წარსულ იმედგაცრუებებზე და მომავალ სიკვდილზე ფიქრობენ. თუმცა ხერხები, რითაც ზრდასრული ადამიანები სწყვეტენ (ან ვერ სწყვეტენ) პრობლემებს, შეიძლება სათავეს ბავშვობის კონფლიქტებში იღებდეს, აუცილებელი არ არის, რომ ყოველთვის ასე იყოს.

ერიკსონის კონცეფციაში განსაკუთრებით საყურადღებოა შემდეგი: 1. ხაზგასმა, რომ პიროვნების განვითარებისთვის მნიშვნე-

ლოვანია როგორც ინსტინქტური, ისე სოციალურ-ფსიქოლოგიური ბაზისი; 2. განვითარების სტადიათა კონცეფციის განვრცობა მთელი ცხოვრების ციკლზე და იმ ძირითად გარდაუვალ ფსიქოლოგიურ პრობლემათა მონიშვნა, რასაც ინდივიდი აწყდება შედარებით გვიანდელ სტადიებზე; 3. აღნიშვნა, რომ საკუთარი მომავლის ხედვა პიროვნების ისეთივე მნიშვნელოვანი მხარეა, როგორც წარსულის რეკონსტრუირება.

ფროიდის ფსიქოლინამიკური თეორია: პრაქტიკა და გამოყენება

ფსიქოანალიზი – პიროვნების კლინიკური თეორიაა და ცალკეული ადამიანის ინტენსიურ შესწავლაზეა მიმართული. მასში მახვილი არაენობიერ პროცესებზე და მოტივთა ურთიერთქმედებებზეა კეთდება. განვიხილოთ როგორ აისახა ფსიქოანალიზის საბაზისური იდეები და ცნებები ადამიანთა ღიაგნოსტიკობაზე, ფსიქოპათოლოგიის ინტერპრეტაციაზე და მკურნალობაზე.

ფსიქოლინამიკა: პროექციული ტესტები

პიროვნების ყველა ტესტს შორის ფსიქოანალიზის თეორია ყველაზე მჭიდროდ უკავშირდება პროექციული ტესტები. პროექციული ტესტები შეიცავს მეტაკალეზად ბუნდოვან სტიმულებს, რომლებზეც ცდისპირი რეაგირებს როგორც მოუსურვება და ამით საკუთარ პიროვნულ დინამიკას ავლენს. გერმინი “პროექციული ტესტი” პირველად 1938 წელს გამოიყენა ჰენრი მიურეიმ და პიროვნების კვლევის სტანდარტიზებული ტესტების ალტერნატივად დასახა. ეს უკანასკნელი, მართალია, ახდენენ ადამიანთა კლასიფიცირებას, მაგრამ ადამიანის ინდივიდუალობას, ადამიანის სუბიექტურ მნიშვნელობათა და გრძნობათა სამყაროს ვერ სწევდა.

ცნობილი პროექციული ტესტებია: რორშახის მელნის ლაქების ტესტი და თემატური აპერცეპციის ტესტი. ორივე ეს ტესტი მოკლებულია მკაფიო სტრუქტურას და ამიტომ მასზე რეაგირება ინდივიდს მისეული მანერით შეუძლია. ეს არის ტესტები, რომლის მიზნები კარგად შენიღბულია და მათ ცდისპირი, როგორც წესი, ვერ აცნობიერებს. ფსიქოანალიზის თეორია უკავშირდება პროექციულ ტესტებს შემდეგ პოზიციებში:

1. ფსიქოანალიზის თეორია აღიარებს ინდივიდუალურ სხვაობებს და პიროვნების ფუნქციონირების სირთულეს – გარესინამდვილის სტიმულთა ორგანიზება და სტრუქტურირება პიროვნების მონაწილეობით ხდება. პიროვნული ტესტები საშუალებას აძლევს ინდივიდს გასცეს ფორმითა და შინაარსით სრულიად თავისუფალი პასუხები.

2. ფსიქოანალიზის თეორია ხაზს უსვამს არაცნობიერი ფსიქიკურის და ლაცვის მექანიზმების როლს; პროექციულ ტესტებში – ინსტრუქციებშიც და თვითონ სტიმულებშიც – ძალზე მცირე მინიშნებაა თუ რა პასუხია საჭირო. ტესტის მიზნები, ისევე, როგორც პასუხთა ინტერპრეტაცია ცდისპირისთვის უცნობია.

3. ფსიქოანალიზის თეორია ემყარება პიროვნების პოლისტორიულ მთლიანობით გაგებას. იგი ყურადღებას აქცევს ნაწილთა ურთიერთმიმართებას და უარს ამბობს გაიგოს პიროვნების ქცევა მის ცალკეულ ნაწილთა და ნიშან-თვისებათა საფუძველზე.

განვიხილოთ ეს ორი ტესტი უფრო დეტალურად.

მელნის ლაქების რორშახის ტესტი

მელნის ლაქების ტესტი გასული საუკუნის დასაწყისში შეიქმნა ცარიელმა ფსიქიატრმა პერმან რორშახმა შეიმუშავა. რორშახი აწვევთებდა მელანს ქაღალდზე და კეცდა მას შუაზე ისე, რომ სიმეტრიული, მაგრამ სრულიად გაუგებარი ფიგურები გამოსულიყო. ლაქებს ის პაციენტებს აჩვენებდა. ცდისა და შეცდომის მეთოდით შე-

ირჩა ლაქები, რომელთა კონფიგურაციას სხვადასხვა ფსიქიატრიული დიაგნოზის მქონე პაციენტთა ჯგუფები განსხვავებულ ინტერპრეტაციას აძლევდნენ.

რორშახის ფროიდის ნაშრომებს, არაცნობიერის ცნებას და პიროვნების ფსიქოდინამიკურ თეორიას კარგად იცნობდა. მისი ტესტი, უდავოდ, მათი გავლენით შეიქმნა.

რორშახის ტესტი შეიცავს 10 ბარათს. ცდისპირს თხოვენ დახედოს თოთოეულ ბარათს და თქვას, რას ხედავს. პასუხები ფიქსირდება ოქმებში.

ტესტის ინტერპრეტირებისას სპეციალისტს განსაკუთრებით აინტერესებს რა გზით მოხდა პასუხის ფორმირება, რამ განაპირობა სწორედ ამგვარი პასუხი. ძირითადი პიპოთეზა ის არის, რომ ხერხი, რითაც ცდისპირი აყალიბებს ტესტის მისეულ აღქმას, ასახავს იმ ზოგად წესს, რითაც ის გარესამყაროს სტიმულებს ასტრუქტურებს და აწესრიგებს ანუ აღიქვამს. ხატები, რომლებიც მელნის ლაქის სტრუქტურის ადეკვატურია, ფსიქოლოგიური ფუნქციონირების მაღალ დონეს შეესაბამება, მიუთითებს რეალობასთან კარგ ადაპტირებულობასა და შეთანხმებულობაზე. მწირი პასუხები, რომლებიც ამასთანავე არ შეესაბამება ლაქის სტრუქტურას, არარეალისტურ ფანტაზიებზე და არაადეკვატურ ქცევაზე მეტყველებს. პასუხთა შინაარსი (რას ხედავს უპირატესად – უსულო საგნებს, აღამიანებს თუ ცხოველებს, რა ჩანს პასუხებში – სიყვარული თუ სიძულვილი) ასევე მიიღება მხედველობაში. პასუხთა შინაარსის ინტერპრეტირება შესაძლებელია სიმბოლურ ჭრილშიც: აფეთქება ხატოვნად გამოხატავს სიძულვილს; მტაცებელი ცხოველი – აგრესიას; ობობა, აღქაჯი, რვაფეხა – დომინანტურ დედას; გორილები, გოლიათები – მამას და ა.შ.

ხაზგასასმელია, რომ რორშახის ტესტი ინტერპრეტირდება არა ცალკეულ, კონკრეტულ პასუხთა მიხედვით, არამედ ერთად აღებული ყველა პასუხით. ამასთანავე, ექსპერიმენტატორი აკვირ-

დება ცდისპირის ქცევას და თუ შენიშნა რაიმე უჩვეულო, ამას ინგერპრეგაციისას აუცილებლად ვაითვალისწინებს. მაგალითად, ცდისპირი, რომელიც სულ ითხოვს ექსპერიმენტატორისგან რაიმე მითითებას, შეგვიძლია განვიხილოთ როგორც სხვაზე დამოკიდებული, უმწეო პიროვნება. ცდისპირი, რომელიც დაძაბულია, ფრთხილად სვამს კითხვებს და ბარათებს მეორე მხრიდანაც ათვალთვრებს, სავარაუდოდ, ეჭვიანი ან პარანოიდული ტენდენციების მაგარებელია.

თემატური აპერცეფციის ტესტი - TAT

“აპერცეფცია” აღქმამე პიროვნების წარსული გამოცდილების, ცოდნის მარაგის, მსოფლხედვის და, აგრეთვე, მისი მომენტალური სულიერი მდგომარეობის გაელენას ნიშნავს.

თემატური აპერცეფციის ტესტის ავტორები არიან ჰენრი მიური და კრისტინ მორგანი. ტესტი შედგება ფოტოებისგან, რომლებზეც გამოსახულია სხვადასხვა სცენა. ბარათების უმრავლესობაზე ნაჩვენებია მნიშვნელოვან ცხოვრებისეულ სიტუაციაში მყოფი ერთი ან ორი ადამიანი, თუმცა არის რამდენიმე შედარებით უფრო აბსტრაქტული სურათიც. ცდისპირს თხოვენ შეთხზას ამბავი სურათზე გამოსახული თითოეული სცენის მიხედვით. ამბავი უნდა შეიცავდეს აღწერას თუ რა ხდება მოცემულ მომენტში, სცენის მონაწილეთა ამრებსა და გრძნობებს, რამ წარმოქმნა ეს ვითარება ანუ რა უძლოდა წინ ამ სცენას და რით დასრულდება იგი. სცენათა გაურკვეველობა და მათი ბევრნაირი ინტერპრეტირების შესაძლებლობა ფანტაზიის პორიზონტს არ ბოჭავს, პირიქით. ტესტი ემყარება კარგად ცნობილ ფაქტს: ორამბროვანი, გაუგებარი სოციალური სიტუაციის ინტერპრეგაცია ვერ იქნება თავისუფალი სუბიექტურობისგან ანუ ინტერპრეგაციაში აუცილებლად გაცხადდება ინტერპრეგატორის პიროვნება.

TAT-ის ბარათების სხვადასხვა კომპლექტი არსებობს: ქალე-
ბისტოვის, კაცებისთვის და ბავშვებისთვის.

გესტის ამოსავალი დებულებების კავშირი ფსიქოლინამიკურ
თეორიებთან სრულიად ცხადია: TAT-ი პიროვნების არააცნობიერ
და დათრგუნულ გენდენციებს ააშკარავებს. ცლისპირი ვერ ხვდება,
რომ სინამდვილეში არა სხვაზე, არამედ საკუთარ თავზე გვიყვება
და ამიგომ დაცვით მექანიზმებსაც ნაკლებად იყენებს.

TAT-ზე გაცემული პასუხები შეიძლება დამუშავდეს და სისტე-
მაგურად შეფასდეს მიურეის საავგორო სქემით ან უფრო თავისუფ-
ლად. გესტი კლინიკურ პრაქტიკაში და, ასევე, მოგივაციის ექსპე-
რიმენტულ კვლევაში გამოიყენება.

პროექციული გესტები შესანიშნავი ინსტრუმენტია, თუ გვინდა
ცალკეული ინდივიდის შინაგანი ორგანიზაციის სირთულეს და ნიუნ-
სებს ჩავწვდეთ. მაგრამ უდიდესი სიძნელეები წარმოიქმნება ბოგალი,
თეორიული პიპოთემების შემოწმებისას, თეითონ ამგვარი გესტების
სანდობისა და ვალიდობის დადგენისას. აქ კვლავ ვაწყდებით წინააღ-
მდეგობას, ერთი მხრივ ფსიქოლინამიკურ, კლინიკურ მონაცემთა ნაირ-
ფეროვნებასა და სიმდიდრეს, ხოლო მეორე მხრივ, სისტემაგური კვლე-
ვის მიმართ წაყენებულ მკაცრ მოთხოვნებს შორის.

ფსიქოპათოლოგია

პროფესიული ცხოვრების უდიდესი ნაწილი ფროიდმა მონა-
დომა მუშაობას ნევროტულ აშლილობებზე, საიდანაც, უაქტობრი-
ვად, საკუთარი თეორიის ყველა პრინციპი გამოიყვანა. ფროიდი
დარწმუნდა, რომ ნევროტული გადახრების მქონე პაციენტებისთვის
დამახასიათებელი ფსიქოლოგიური პროცესები მათი ექსკლუზიური
თავისებურება სულაც არ არის: ამა თუ იმ ფორმით ისინი ყველა
ადამიანთან გვხვდება. ამდენად, პაციენტთა ქცევაზე დაკვირვების
საფუძველზე შექმნილი თეორია, თანდათანობით პიროვნების ბო-
გად თეორიად იქცა.

ფროიდს მიაჩნდა, რომ პიროვნების ჩამოყალიბებისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობისაა ცხოვრების პირველი ხუთი წელი. ამ პერიოდის განმავლობაში ინსტინქტურ ლტოლვათა განვითარებაში შეიძლება არაერთი წარუმატებლობა და შეფერხება მოხდეს. განვითარებაში ამგვარ შეფერხებებს და ჩაეარდნებს ეწოდება ფიქსაციები. თუ განვითარების რომელიმე სტადიაზე ინდივიდის ინსტინქტები სათანადოდ არ დაკმაყოფილდა, მას აშინებს შემდგომ სტადიაზე გადასვლა, ხოლო თუ ინსტინქტები ჭარბად კმაყოფილდება, ინდივიდს აღარ უჩნდება სურვილი “გზა გააგრძელოს” – ორივე ვითარებაში ვიღებთ ფიქსაციას. თუ მოხდა ფიქსაცია, ინდივიდი განვითარების მომდევნო სტადიებზე იმავე კმაყოფილების მიღებას ეცდება, რასაც წინა სტადიებზე იღებდა. მაგალითად, ორალურ სტადიაზე ნაწილობრივ ჩარჩენილი ინდივიდი გააგრძელებს ორალური სიამოვნების ძიებას ჭამაში, მოწვევაში ან სმაში. ფენომენი, რომელსაც რეგრესია ანუ უკუსვლა ეწოდება, ფიქსაციის ფენომენს უკავშირდება. რეგრესიის შემთხვევაში ინდივიდი ცდილობს კმაყოფილების მიღების უფრო ადრინდელ ხერხს, ფიქსაციის უფრო ადრეულ წერტილს მიუბრუნდეს. რეგრესია ხშირია სტრესულ სიტუაციებში: აღამიანი იწყებს უზომო ჭამას, სასმელს და თამბაქოს ეძალება ან კიდევ ბილს ეძლევა.

ორალური პიროვნება. განვითარების ფსიქონალიგიკურ თეორიაში ერთ-ერთი საინტერესო საკითხია როლის და როგორ, რა გზით ყალიბდება პიროვნული თავისებურებები.

განვითარების ყოველ სტადიას შეესაბამება თავისი ხასიათობრივი გიპი, რომელიც მოცემულ სტადიაზე ნაწილობრივი ფიქსაციის გამო ჩამოყალიბდა. მაგალითად, ორალური პიროვნების თავისებურებები დაკავშირებულია პროცესებთან, რასაც ადგილი ჰქონდა ორალურ სტადიაზე და ინდივიდს ცხოვრების შემდგომ სტადიაზე გაჰყვია. ორალური პიროვნება ნარცისული პიროვნებაა, რად-

განაც მას აინტერესებს მხოლოდ საკუთარი თაეი და მკაფიოდ ვერ აცნობიერებს, რომ სხვები მისგან დამოუკიდებლად არსებობენ. სხვა ადამიანთა მნიშვნელობა მისთვის იმით ამოიწურება, რომ რა-ღაცის მოცემა შეუძლიათ (მაგ., საკვების). ორალური პიროვნება ყოველთვის რაიმეს ითხოვს – ეს შეიძლება იყოს მოკრძალებული თხოვნა, სვეწნა, მუდარა ანდა აგრესიული მოთხოვნა და ბრძანება.

ორალური ხასიათის ნიშნებია: ოპტიმიზმი-პესიმიზმი; მიძლობ-ლობა-უნდობლობა, აღგაცეპულობა-შურიანობა, თავდაჯერებულობა-თავმოდრეკილობა. *მკვეთრად გამოსატყულ* ამ ნიშანთა არსებობა ფიქსაციაზე მიუთითებს. ეს პიროვნული ნიშნები მშობლებთან ორალურ დონეზე ურთიერთობაში წარმოიშვა იმასთან მიმართებით თუ რა შესთავაზა გარესამყარომ – მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება თუ ფრუსტრირება და მოახერხა თუ არა ბავშვმა თვითონ სასურველის მოპოვება. აქვე ყალიბდება არაკონსტრუქციული საპირისპირო ტენდენციები – მანიპულაგორობა ან პასიურობა: გამოვგაცო გარესამყაროს სიამოვნება თუ დაველოდო როდის ჩამოვარდება ციდან.

ორალური ხასიათის მქონე ადამიანი დაცვის მექანიზმებად უპირატესად იყენებს: პროექციას, უარყოფას და ინგროექციას. ეს უკანასკნელი სხვა ადამიანთან შერწყმის რეაქციაა. ფაქტობრივად, ინდივიდი ფსიქოლოგიურად სხვა ადამიანად გადაიქცევა, რათა ამ ადამიანის მისთვის საშიშ არსს ან ამ ადამიანის წინააღმდეგ მიმართულ საკუთარ სახიფათო იმპულსებს გაექცეს. ინგროექციის გამოვლინებაა “აგრესორთან იდენტიფიკაცია”, პარადოქსული ფაქტი, როდესაც “მსხვერპლს” უყვარს თავისი “მტარვალი.”

დაცვის სამივე ეს მექანიზმი გულუბრყვილოდ გამოიყურება, მაგრამ მათი გავლენა საკმაოდ ნეგატიურია, რადგან რეალობის ღეფორმირებულ აღქმას განაპირობებს. უარყოფა – ოპტიმიზმის და პესიმიზმის მთავარი ღეგერმინანტია, რადგან ოპტიმიზმის შემთხვევაში ცალმხრივად არის დანახული პოზიტიური გამოსავალი და

უარყოფილია ნეგატიური, ხოლო პესიმიზმის შემთხვევაში ვითარება შებრუნებულია. პროექციის გამოხატულებაა უნდობლობა სხვა ადამიანებისადმი, მათთვის იმ თვისებათა მიწერა, რასაც ადამიანი საკუთარ თავში ვერ ამჩნევს. მანიპულატორობა ან ხელგაშლილობა ზედმეტად მზრუნველ მშობლებთან ინტროექციის შედეგია.

ანალური პიროვნება. სახელწოდება “ანალური პიროვნება” განვითარების ანალურ სტადიას უკავშირდება. განსხვავებით ორალური სიამოვნებისგან, რომელიც პირის არეს და ორალურ აქტივობას შეესაბამება, რაც ზრდასრულმა ადამიანმა შედარებით ღიად შეიძლება გამოხატოს, ანალურ იმპულსებთან დაკავშირებულმა კმაყოფილებამ ასაკის მაგებასთან ერთად მნიშვნელოვანი გრანსფორმირება უნდა განიცადოს. საზოგადოდ, ანალური ხასიათის ნიშნებს განაპირობებს განვითარების ანალურ სტადიაზე მომხდარი პროცესები, რომლებიც წარსულს ბოლომდე ვერ ჩაბარდა. მათგან უმთავრესია სხეულში მიმდინარე პროცესები (ფეკალიების დაგროვება და მათი განდევნა) და პიროვნებათაშორისო ურთიერთობები (მშობელ-შვილის “ჭიდილი” სისუფთავის ჩვევების შემუშავების გამო). ამ ორი პროცესის გაერთიანებით ანალური გიპის პიროვნება კუჭში გასვლას ძალაუფლების სიმბოლოდ მიიჩნევს.

ორალური ხასიათის ანალურით შეცვლა გამოიხატება გადასვლით “მომეცი!”-დან – “გააკეთე, რასაც გეუბნები!”-ზე.

ანალური ხასიათისთვის დამახასიათებელ პიროვნულ ნიშნებს ეწოდება *ანალური ტრიადა*. ეს არის: მოწესრიგებულობა (მეთოდურობა) და სისუფთავე; მომჭირნეობა და ძუნწობა; ჯიუტობა. მაგრამ ანალური პიროვნება ასევე შესაძლებელია ზუსტად საპირისპირო ნიშნებს აელენდეს ანუ იყოს უწესრიგო, დაუდევარი, დაბნეული, უყაირათო, დამყოლი. ანალურ პიროვნებასთან ეს ყოველივე აკვირებულ ხასიათს აგარებს და დაცვის მექანიზმების გამოხატულებაა. ანალური პიროვნება ხშირად ცდილობს კონკრული მოთხოვნის საგნებზე, ხოლო ძალაუფლება – ადამიანებზე.

ანალური ხასიათის ადამიანი დაცვის მექანიზმებად უპირატესად იყენებს ინტელექტუალიზაციას, საპირისპირო რეაქციის წარმოქმნას, იზოლაციას და ანულირებას. სურათი ასეთია: საპირისპირო რეაქციის წარმოქმნით ადამიანი თავისუფლდება სოციალურად მიუღებელი ისეთი მოვლენებისგან, როგორცაა უსუფთაობა, მუღმივი დაგვიანება და ძუნწობა. ის ხდება უაღრესად სუფთა, ავადმყოფურად პუნქტუალური და არაჩვეულებრივად ხელგაშლილი და გულუხვი. საკუთარ თავში ამ თვისებათა დანახვას აძლიერებს ანულირება – ყველა არასასურველი თვისების ჭარბი კომპენსირება საპირისპირო რეალური ქმედებით.

შალოსური ხასიათი. თიდიპოსის კომპლექსის სგადიაზე ნაწილობრივი ფიქსირების შედეგია ფალოსური ხასიათი. ამ სგადიაზე ფიქსირება გასხვავებულად ვლინდება ქალებთან და კაცებთან. მაშინ როცა წარმატება ორალური პიროვნებისთვის ნიშნავს “მე რაღაცას ვიღებ!”, ხოლო ანალური პიროვნებისთვის “მე ვაკონტროლებ!”, ფალოსური გიპის კაცისთვის წარმატებულობა ნიშნავს “მე მამაკაცი ვარ!” ფალოსური გიპის მამაკაცი უნდა აქარწყლებდეს თავისი არამამაკაცურობის (“კასტრირებულობის”) ყოველგვარ ეჭვს. მისთვის წარმატება იმაშია, რომ სხვათა თვალში იგი “დიდი ვინმეა”, “მაგარია”, “ყოჩაღია”, “ვაჟკაცია”.

მამაკაცის ფალოსური ხასიათის ქალური ანალოგიაა ე.წ. ისტეროიდული პიროვნება. თიდიპოსის კომპლექსის დასაძლევად პაგარა ვოგონა აძლიერებს დედასთან და ფემინურობასთან (ქალურ საწყისთან) იდენტიფიკაციას. იგი იყენებს საკუთარ მომხიბვლელობას და სიკეკლუცეს, მაგრამ ვერ გრძნობს ამის უკან მდგარ სექსუალურ მისწრაფებებს. ასეთი ვოგონა, შემდგომში ქალი, რაიმე კონკრეტული სექსუალური მიზნის გარეშეც ცდილობს მამაკაცის მონუსხვას. ისტეროიდული ქალები აიდეალებენ ცხოვრებას, თავის პარგნიორებს და ეძებენ რომანტიკულ სიყვარულს. ბოლოს ცხოვრების რეალობას ვერ უმკლავდებიან და მას ზუგს აქცევენ.

ფალოსური გიჰის ადამიანი ძირითადად მოცულია საკუთარი სილამაზით და გამოჩნეულობით. თავი კარგად რომ იგრძნოს მას სჭირდება, რომ ეს “აუდიტორიამ” ანუ სხვებმაც დაუდასტურონ. თუ ექნება ამგვარი მხარდაჭერა და აღიარება, ის მართლაც იქნება საინტერესო, მიმზიდველი, მომხიბვლელი და უშუალო. ხოლო თუ ამგვარ აღიარებას ვერ მიიღებს, საკუთარი არარაობის, სიმახინჯის, უნიჭობის შეებნელი აზრები დაეუფლება და “საქციელი წაუხდება”.

ფალოსური ხასიათის თვისებებია: პატივმოყვარეობა – საკუთარი თავის მიმართ სიძულვილი; სიამაყე – თავმდაბლობა; უშიშრობა – გაუბედაობა; თავხედობა – მორიდებულობა; გულღიაობა – გულჩათხრობილობა; მოხდენილობა – მოუხეშაობა, სიკეკლუე – უკარებლობა; ხალისიანობა – დაღვრეშილობა.

დაცვის ძირითადი მექანიზმია – განდევნა ანუ შფოთვის აღმკვრელ ინსტიქტურ ლგოლვათა და მოქმედებათა ცნობიერებიდან მოცილება. ამასთანავე, გამოიყენება დაცვის ყველა ის მექანიზმი, რაც წინა სტადიებზე იყო ხელმისაწვდომი.

განიბალურში ხასიათი პიროვნების განვითარების და სიმწიფის მწვერვალია. თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ მისთვის კონფლიქტები, დაცვები და სექსუალური აკრძალვები უცხოა – უბრალოდ, ეს კონფლიქტი მინიმალურია და შეიძლება გადაიჭრას ნაკლებად ხისტი დაცვის მექანიზმით – სუბლიმაციით. საბოლოოდ, გენიგალური პიროვნების პორტრეტი ასეთია: ის სოციალიზებულია, გარემოსთან კარგად არის შეგუებული და მისგან არ იგანჯება; კმაყოფილია საკუთარი თავით, მაგრამ ფალოსური ხასიათის ინდივიდისგან განსხვავებით არ არის ქედმაღალი და პატივმოყვარე; სასიყვარულო ურთიერთობებში პარტნიორის მიმართ შედმეგად მომთხოვნი და მასზე “მიწებებული” არ არის; შრომაში იგი მუყაითი და პროდუქტიულია, მაგრამ ანალური ხასიათის ადამიანისგან განსხვავებით სრულყოფილების აკვიტებული ძიება და ქიშობა მისთვის უცხოა; უანგარო და გულუხვია, მაგრამ ანალური ხასიათის ადამიანისგან

განსხვავებით მას ამით თავი არ მოაქვს. ერთი სიტყვით, გენიტალური ტიპის ადამიანი იკმაყოფილებს ინსტინქტურ ლტოლევებს და, ამასთან, დანაშაულის გრძნობა და დასჯის შიში მას არ სტანჯავს.

კონფლიქტი და ლტოლვა

ფროიდის თანახმად, მთელი ფსიქოპათოლოგია უკავშირდება სურვილს დაკმაყოფილდეს ლტოლევები, რომლებიც განვითარების უფრო ადრინდელ სტადიაზე გაიყინა. ამგვარად, პათოლოგიის შემთხვევაში ინდივიდი ისევ ცდილობს მიიღოს ბავშვური ფორმებით სექსუალური და აგრესიული კმაყოფილება. მაგრამ ადრეულ წარსულში განცდილ გრავმასთან შესაძლო კავშირის გამო ამ სურვილის გამოვლენა შეიძლება ნიშნავდეს “მე”-სადმი მუქარას, და ეს კი შფოთვას აღძრავდეს. ასე იქმნება კონფლიქტის სიტუაცია, როცა ერთი და იგივე ქმედება სიამოვნებასაც უკავშირდება და ტკივილსაც. მაგალითად, სექსუალური განცდებისადმი “თავის მიცემას” ამუხრუჭებს დანაშაულის გრძნობა, სასჯელის და შეურაცხყოფის შიში; ადამიანის სურვილს სხვას დაეყრდნოს და დაექვემდებაროს, შიში, რომ ეს ფრუსტრაციასა და ტკივილს მიიყენებს. ორივე შემთხვევაში გვაქვს სურვილსა და შფოთვას შორის კონფლიქტი. კონფლიქტში მყოფი ინდივიდი კი, როგორც წესი, თავს უბედურ და შებოჭილ ადამიანად გრძნობს.

შფოთვა, არსებითად, კონფლიქტის უმთავრესი ელემენტია. პათოლოგიის დროს ურთიერთთან კონფლიქტშია სურვილი (ინსტინქტი) და საფრთხის განცდა (შფოთვა), რომელიც დაემუქრება ინდივიდს, თუკი სურვილი იქნება გამოვლენილი და განხორციელებული. შფოთვისგან თავის დასაცავად, როგორც ცნობილია, დაცვის მექანიზმები გამოიყენება. ხშირ შემთხვევაში ძლიერი კონფლიქტი იწვევს სიმპტომის ჩამოყალიბებას. სიმპტომები, როგორცაა სხვადასხვა ნერვული ტიპი, ფსიქოგენური წარმოშობის დამბლები. მაგრამ უმთავრესად განცდათა ნარჩენები ან აკვიატებული მოქმედებუ

ბი, დათრგუნულ ლგოლვათა დამახინჯებული გამოხატულებებია. სიმპტომის მნიშვნელობა, ინსტინქტის სახიფათო ბუნება და დაცვის არსი – ეს ყველაფერი ცნობიერების მიღმა რჩება. მაგალითად ავიღოთ ყოველ წუთს ხელის ბანის “რიტუალი”. ეს სიმპტომი ერთდროულად შეიძლება ნიშნავდეს სურვილს „აკეთო ბინძური რამეები“ და ამ სურვილისგან დაცვას – აკვიატებულ პირად სისუფთავეს.

სიმპტომები ფსიქოანალიზის მადანია – მათი გადამუშავება ანუ ინტერპრეტაცია და ავადმყოფურ განცდათა ნამდვილი მიზეზების პაციენტის ცნობიერებამდე დაყვანა რაციონალური ანალიზისთვის მისაწვდომი ფორმით და მატრავმირებელი კონფლიქტის ხელახალი განცდა პაციენტის განკურნების საფუძველი ხდება

ამრიგად, ფსიქოანალიტიკური თეორიის თანახმად, პათოლოგიური ქცევის ყველა შემთხვევაში გვაქვს არაცნობიერი კონფლიქტი სურვილსა და შიშს შორის, რაც სათავეს ადრეულ ბავშვობაში იღებს ანუ, ჩვენ, უფროსებს, ნაწილობრივ შენარჩუნებული გვაქვს ქცევის ბავშვური ფორმები, რომლებიც სტრესის დროს შეიძლება გააქტიურდეს და შეგვაწუხოს.

ქმევის ცვლილება

როგორ ხდება ცვლილება? თუ აღამიანს უკვე ჩამოუყალიბდა ქცევის, აზროვნების და სხვადასხვა სიგუაციაზე რეაგირების თავისებური წყობა, როგორ, რის ხარჯზე შეიძლება პიროვნება შეიცვალოს? ფსიქოანალიტიკური თეორიის თანახმად, არსებობს პიროვნული მრდის ნორმალური თანამიმდევრობა, რომელიც ფრუსტრაციის ოპტიმალური დონის წყალობით ყალიბდება. თუ ფრუსტრაციების სიჭარბე ან ნაკლებობაა, ნორმალური განვითარება წყდება და პიროვნება განვითარების მიღწეულ სტადიაზე ფიქსირდება. ეს ნიშნავს, რომ იგი იწყებს ქცევის ათვისებულ სახეობათა გამოყენებას ისე, რომ არ ითვალისწინებს სიგუაციაში მომხდარ ცვლილებებს.

თუკი ამგვარი ნევროტული ჩაყარდნა მოხდა, როგორ შეიძლება ამ ჩაკეტილი წრის გარღვევა და წინ წაწევა?

არაცნობიერში შეღწევა: თავისუფალი ასოციაციები და სიმშრების ინტერპრეტაცია

თავისუფალ ასოციაციათა მეთოდი და სიმშრების ინტერპრეტაცია ფროიდს ფსიქონალიზის წამყვან მეთოდად მიაჩნდა. თავისუფალ ასოციაციათა მეთოდი მდგომარეობს შემდეგში: პაციენტი, რომელიც მოხერხებულად წევს გახგმე, შეძლებისდაგვარად ათავისუფლებს გონებას და უწყვეტად აღწერს საკუთარ აზრებს, სურვილებს, ფიზიკურ შეგრძნებებსა და წარმოდგენებს. მან მაშინვე უნდა აცნობოს ანალიტიკოსს ნებისმიერი, თუნდაც უმნიშვნელო აზრი თუ გრძნობა, რაც გაუელვებს გონებაში. რაკი ასოციაციები არასდროს არის შემთხვევითი, ანალიტიკოსის ამოცანაა ყურადღებით იყოს და უბრალო სიგყვების მიღმა ნაგულისხმევი რეალური მნიშვნელობა ამოიცნოს. ამასთან, პაციენტს ძლიერი გრძნობების ამოთქმის საშუალება ეძლევა. ეს გრძნობები, როგორც წესი, პაციენტისთვის მნიშვნელოვან, ძალამოსილ ფიგურებზეა მიმართული და ცნობიერებიდან დასჯის ან სამაგიეროს მიზღვის შიშით განიდევნა. ნებისმიერ ემოციურ განმუხტვას, რაც ხდება თერაპიულ გარემოში, ამ ან სხვა პროცესის შედეგად, *კათარზისი* ან განწმენდა ეწოდება.

არაცნობიერში შეღწევის „სამეფო გზად“ მიაჩნდა ფროიდს სიმშარი, ანუ მისი სიუჟეტიდან ფარული შინაარსის, გაუცნობიერებელი სურვილების ამოკითხვა, და ამისთვის ისევ თავისუფალ ასოციაციათა მეთოდის გამოყენება. სიმშარი, სიმპტომის მსგავსად, გაუცნობიერებელ სურვილთა მასკირება და ნაწილობრივი განხორციელებაა. სიმშრებში ადამიანს შეუძლია დაიკმაყოფილოს საკუთარი აგრესიული და სექსუალური მისწრაფებები შენიღბული, და ამდენად, უსაფრთხო ფორმით. მაგალითად, რომ თვითონ კი არ კლავდეს ვინმეს სიმშარში, არამედ საძულველ ადამიანს სხვები

კლავენ. ამ შემთხვევაში სურვილის ამოცნობა ძნელი არ არის, სხვა დროს კი იგი შეიძლება გაცილებით უკეთ იყოს შენიღბული და სწორედ ამიგომ ხდება საჭირო თავისუფალი ასოციაციების გამოყენება.

განდევნილი მასალის ცნობიერების ზედაპირზე ამოსვლისას, პაციენტი, როგორც წესი, ამტკიცებს, რომ ის იმდენად უმნიშვნელო, აბსურდული, შეუსაბამო ან უსიამოვნოა, რომ არც კი ღირდეს სალაპარაკოდ. თერაპევტი კი სრულიად საპირისპიროს ფიქრობს. მისი მიზანია დაძლიოს პაციენტის წინააღმდეგობა და აიძულოს ამ მტკივნეულ ამრებს, სურვილებსა და განცდებს თვალი გაუსწოროს.

თერაპიული ცვლილების პროცესი გულისხმობს შერკინებას არაცნობიერ ემოციებთან და სურვილებთან, პაციენტისთვის შედარებით უსაფრთხო და უმტკივნეულო ვითარებაში. თუ ფსიქოპათოლოგიას განაპირობებს შეფერხება ანუ ფიქსაცია განვითარების ადრეულ სტადიაზე, ფსიქონალიზმის პროცედურის დახმარებით ინდივიდი თავისუფლდება ამ ფიქსაციისგან, რათა ფსიქოლოგიური განვითარების ნორმალურ გზას დაუბრუნდეს. თუ ფსიქოპათოლოგია წარმოქმნა ინსტინქტთა ბლოკირებამ და ფსიქოლოგიურ დაცვაზე ენერჯის უზომო ხარჯვამ, ფსიქონალიზმი ახლა პაციენტის ენერჯიას იმგვარად გადაანაწილებს, რომ მეტი ენერჯია დაეთმოს უფრო მოქნილ, ნაყოფიერ საქმიანობას, რომელიც თავისუფალი იქნება დანაშაულის განცდისგან და მეტიც, კმაყოფილებას მიანიჭებს ადამიანს. თუ ფსიქოპათოლოგიის მიზეზია კონფლიქტები და დაცვის მექანიზმების ჭარბი გამოყენება, ფსიქონალიზმი შეარბილებს კონფლიქტებს და პაციენტს დაცვის პროცესებით დაწესებულ შეზღუდვებს მოუხსნის. თუ ფსიქოპათოლოგია წარმოშვა ინდივიდზე არაცნობიერის გაბატონებამ და იდი-ს გირანიამ, ფსიქონალიზმის პროცედურა ხელს შეუწყობს იმის ვაცნობიერებას, რაც მანამდე ვერ ცნობიერდებოდა და “მე”-ს დაეხმარება საკუთარ კონგროლს დაუმორჩილოს ის, რასაც ადრე “იდი” ან მე -“მე” განაგებდა.

თუკი ამგვარი ნევროტული ჩავარდნა მოხდა, როგორ შეიძლება ამ ჩაკეტილი წრის გარღვევა და წინ წაწევა?

*არაცნობიერში შეღწევა: თაქისუფალი ასოციაციები და
სიზმრების ინტერპრეტაცია*

თავისუფალ ასოციაციათა მეთოდი და სიმშრების ინტერპრეტაცია ფროიდს ფსიქონალიზის წამყვან მეთოდად მიაჩნდა. თავისუფალ ასოციაციათა მეთოდი მდგომარეობს შემდეგში: პაციენტი, რომელიც მოხერხებულად წევს გახტბე, შეძლებისდაგვარად ათავისუფლებს გონებას და უწყვეტად აღწერს საკუთარ აზრებს, სურვილებს, ფიზიკურ შეგრძნებებსა და წარმოდგენებს. მან მაშინვე უნდა აცნობოს ანალიტიკოსს ნებისმიერი, თუნდაც უმნიშვნელო აზრი თუ გრძნობა, რაც გაუელვებს გონებაში. რაკი ასოციაციები არასდროს არის შემთხვევითი, ანალიტიკოსის ამოცანაა ყურადღებით იყოს და უბრალო სიტყვების მიღმა ნაგულისხმევი რეალური მნიშვნელობა ამოიყოს. ამასთან, პაციენტს ძლიერი გრძნობების ამოთქმის საშუალება ეძლევა. ეს გრძნობები, როგორც წესი, პაციენტისთვის მნიშვნელოვან, ძალამოსილ ფიგურებზეა მიმართული და ცნობიერებიდან დასჯის ან სამაგიეროს მიზღვის შიშით განიდევნა. ნებისმიერ ემოციურ განმუხტვას, რაც ხდება თერაპიულ გარემოში, ამ ან სხვა პროცესის შედეგად, *კათარმისი* ან განწმენდა ეწოდება.

არაცნობიერში შეღწევის „სამეფო გზად“ მიაჩნდა ფროიდს სიზმარი, ანუ მისი სიუჟეტიდან ფარული შინაარსის, გაუცნობიერებელი სურვილების ამოკითხვა, და ამისთვის ისევ თავისუფალ ასოციაციათა მეთოდის გამოყენება. სიზმარი, სიმპტომის მსგავსად, გაუცნობიერებელ სურვილთა მასკირება და ნაწილობრივი განხორციელებაა. სიზმრებში ადამიანს შეუძლია დაიკმაყოფილოს საკუთარი აგრესიული და სექსუალური მისწრაფებები შენიღბული, და ამდენად, უსაფრთხო ფორმით. მაგალითად, რომ თვითონ კი არ კლავდეს ვინმეს სიზმარში, არამედ საძულველ ადამიანს სხეები

კლავენ. ამ შემთხვევაში სურვილის ამოცნობა ძნელი არ არის, სხვა ღროს კი იგი შეიძლება გაცილებით უკეთ იყოს შენიღბული და სწორედ ამიგომ ხდება საჭირო თავისუფალი ასოციაციების გამოყენება.

განდევნილი მასალის ცნობიერების ზედაპირზე ამოსვლისას, პაციენტი, როგორც წესი, ამტკიცებს, რომ ის იმდენად უმნიშვნელო, აბსურდული, შეუსაბამო ან უსიამოვნოა, რომ არც კი ღირდეს სალაპარაკოდ. თერაპევტი კი სრულიად საპირისპიროს უიქრობს. მისი მიზანია დაძლიოს პაციენტის წინააღმდეგობა და აიძულოს ამ მტკივნეულ აზრებს, სურვილებსა და განცდებს თვალი გაუსწოროს.

თერაპიული ცვლილების პროცესი გულისხმობს შერკინებას არაეცნობიერ ემოციებთან და სურვილებთან, პაციენტისთვის შედარებით უსაფრთხო და უმტკივნეულო ვითარებაში. თუ ფსიქოპათოლოგიას განაპირობებს შეფერხება ანუ ფიქსაცია განვითარების აღრეულ სტადიაზე, ფსიქონალიზმის პროცედურის დახმარებით ინდივიდი თავისუფლდება ამ ფიქსაციისგან, რათა ფსიქოლოგიური განვითარების ნორმალურ გზას დაუბრუნდეს. თუ ფსიქოპათოლოგია წარმოქმნა ინსტინქტთა ბლოკირება და ფსიქოლოგიურ დაცვაზე ენერჯის უზომო ხარჯვამ, ფსიქონალიზმი ახლა პაციენტის ენერჯის იმგვარად გადაანაწილებს, რომ მეტი ენერჯია დაეთმოს უფრო მოქნილ, ნაყოფიერ საქმიანობას, რომელიც თავისუფალი იქნება დანაშაულის განცდისგან და მეტიც, კმაყოფილებას მიანიჭებს ადამიანს. თუ ფსიქოპათოლოგიის მიზეზია კონფლიქტები და დაცვის მექანიზმების ჭარბი გამოყენება, ფსიქონალიზმი შეარბილებს კონფლიქტებს და პაციენტს დაცვის პროცესებით დაწესებულ შეზღუდვებს მოუხსნის. თუ ფსიქოპათოლოგია წარმოშვა ინდივიდზე არაეცნობიერის გაბატონებამ და ილი-ს გირანიამ, ფსიქონალიზმის პროცედურა ხელს შეუწყობს იმის გაცნობიერებას, რაც მანამდე ვერ ცნობიერდებოდა და “მე“-ს დაეხმარება საკუთარ კონგროლს დაუმორჩილოს ის, რასაც ადრე “ილი” ან ზე-“მე” განაგებდა.

გავლილი ფსიქოანალიზის შედეგად ინდივიდი უბრუნდება და აგრძელებს ნევროზით შეფერხებულ განვითარების პროცესს ფსიქოანალიზის ძირითადი საპროცედურო პრინციპია დავაბრუნოთ პაციენტი, მაგრამ ახლა უფრო ხელსაყრელ ვითარებაში, იმ ემოციურ სიტუაციებში, რასაც მან წარსულში თავი ვერ ვაართვა. წარსულისადმი ამგვარ მიბრუნებაზე მძლავრ გავლენას ახდენს გადაგანის, ანუ გრანსფერის ურთიერთობები და გადაგანის ნევროზის განვითარება. გერმინი გადაგანა ეხება პაციენტის მხრიდან ანალიტიკოსის მიმართ იმდაგვარი ემოციური დამოკიდებულების გაჩენას, რაც თავისი მშობლებისადმი ჰქონდ ბავშვობაში. გადაგანა ანუ წარსული გამოცდილების გავლენით ამჟამინდელი რეალობის დამახინჯება, ხშირია ყოველდღიურ ყოფაშიც და ყველა ფორმის ფსიქოთერაპიასა და ფსიქოკონსულტაციაში. ფსიქოანალიზი გადაგანას აქტიურად იყენებს და ეყრდნობა მას როგორც ცვლილებათა მამოძრავებელ ძალას: ფსიქოთერაპევტის ნახევრადჩაბნელებულ, მყუდრო კაბინეტში პაციენტის წოლა გახტვებულ, ხშირი შეხვედრების რეჟიმში (კვირაში 4-5 შეხვედრა) უძლიერებს პაციენტს ამ ურთიერთობის ემოციურ მუხტს, ხოლო ის ფაქტი, რომ პაციენტი ემოციურად ეჯაჭვება თავის ანალიტიკოსს, რომელსაც, როგორც ადამიანს, ფაქტობრივად არცეი იცნობს, მეტყველებს იმაზე, რომ პაციენტის ემოციური რეაქციები მთლიანად მისივე ნევროტული კონფლიქტებით არის ნასაზრდოები. ხაგოენად რომ ითქვას, ანალიტიკოსი სარკე ან სუფთა ეკრანია, რაზეც ინდივიდი თავისი სურვილების თუ შფოთვების პროექციას ახდენს.

გადაგანის პროვოცირება ხშირად იწვევს გადაგანის ნევროზს. სწორედ ასეთ დროს მთელი ძალით გადმოაფრქვევს პაციენტი თავის ძველ კონფლიქტებს. ანალიტიკოსთან ურთიერთობებში პაციენტი წარსულიდან გამოყოლილი სურვილებითა და მშფოთვა-

რე განცდებით შემოდის. მისი მიზანი ის კი არ არის, რომ განიკურნოს, არამედ ფსიქოანალიტიკოსს “გამოსძალოს” ის, რაც დააკლდა და რის გარეშეც ყოფნა უწევდა ბავშვობაში. მაგალითად, ნაცვლად იმისა, რომ სურდეს სხვებისგან უფრო დამოუკიდებელი გახდეს, უშედეგოდ ცდილობს აიძულოს ანალიტიკოსი სხვაზე დაყრდნობის და პასიური დამოკიდებულების მოთხოვნილება დაუკმაყოფილოს. თავდაპირველი, ბავშვობისდროინდელი კონფლიქტი სუსტდება თუ პაციენტი ინტელექტუალურ და ემოციურ დონეზე თავისი კონფლიქტის რაობას ხედება და ამჟამად თავი უფრო თავისუფალი ჰგონია საიმისოდ, რომ საკუთარი ლტოლევები პროდუქტიულად, უკონფლიქტოდ დაიკმაყოფილოს. ეს შეუძლებელი არ არის, რადგან ახლა იგი საკუთარ თავს და სამყაროს, გარესინამდვილეს ახლებურად ხედავს.

პიროვნების განვითარებას წარსულში შფოთვა და დანაშაულის გრძნობა აფერხებდა, ხოლო ანალიტიკური სიგუაცია საშუალებას აძლევს მას ძველ კონფლიქტებზე რეაგირება ახლებურად მოახდინოს. ამჯერად რეაქცია სხვაგვარი იქნება ძირითადად სამი ფსიქოთერაპიული ფაქტორის წყალობით: 1. ანალიზის დროს კონფლიქტი აღარ არის ისეთი მძაფრი, როგორც ის ამოსავალ სიგუაციაში იყო; 2. ანალიტიკოსი არ ექცევა პაციენტს ისე, როგორც მას მშობლები ექცეოდნენ; 3. ანალიზის მომენტისთვის პაციენტი გაიზარდა და საკმარისად მომძლავრდა, რათა თავისი ქცევის ინფანტილური მხარეები დაძლიოს. ეს სამი ფაქტორი საფუძველია იმისა, რასაც „*მაკორევირებელი ემოციური გამოცდილება*“ ეწოდება.

კორექციას განაპირობებს შემდეგი: ხდება ძველ კონფლიქტებში თერაპევტის შეღწევა; პაციენტს ახლა უკვე კარგად ესმის, რომ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას უმწიფარი ხერხით ცდილობდა და რომ შესწევს უნარი მოთხოვნილება „მოწიფული“ ხერხებით დაიკმაყოფილოს; აცნობიერებს ძვალსა და რბილში გამჯდარ შფოთვებს და ესმის, რომ ეს ძველი შფოთვები არანაირად არ

უკავშირდება მის ამქამინდელ რეალობას. კორექციის შემდეგ პაციენტის მიერ საკუთარი ლტოლვებისა და სურვილების სრულ დაკმაყოფილებას მხოლოდ რეალობა და მისივე მორალური შეხედულებები დაუდებს ზღვარს.

პიროვნების ფსიქონალიტიკური თეორიის შეფასება

რამდენად სრულია პიროვნების ფსიქონალიტიკური თეორია? უდავოა, რომ ფროიდმა დიდი წვლილი შეიგანა ფსიქოლოგიაში: დაამკვიდრა ისეთი ახალი ტექნიკები: თავისუფალი ასოციაციები და სიმბრების ინტერპრეტაცია, ბიძგი მისცა სადიაგნოსტიკო ტესტების შემუშავებას და, რაც მთავარია, ფსიქონალიზმმა აღმოაჩინა და შეისწავლა არაცნობიერის ახალი ფენომენები. ფროიდის მთელი ნამოღვაწარის უპირველესი და მთავარი ფასეულობა დაკვირვებათა სიმდიდრე, ქცევის უფაქიბესი დეტალების მიმართ ყურადღებაა. თვითონ ფროიდის, როგორც მეცნიერის მთავარი ღირსება იმაშია, რომ თუმცა მიზნად დაისახა ყოვლისმომცველი ფსიქოლოგიური თეორიის შექმნა, მას ადამიანის ქცევის გამარტივება არ უცდია. სწორედ ადამიანის ქცევის სირთულის გააზრებიდან წარმოიშვა თეორია, რომელმაც ადამიანის ქცევის თითქმის ყველა ასპექტი მოიცვა.

თეორიის მთავარ ნაკლად არასაკმარის მეცნიერულ სიმუსტეს და მეთოდის არასრულყოფილებას ასახელებენ. ფროიდი ამ კრიტიკულ მოსაზრებებს ეთანხმებოდა, მაგრამ მიაჩნდა, რომ კვლევის საწყის ეტაპზე მეცნიერს უწევს ფენომენების აღწერა და ასეთ დროს უმუსტოები გარდუვალია. ის, რომ ფსიქონალიზმის თეორიით უფრო ადვილია ქცევის ახსნა-განმარტება, ვიდრე წინასწარმეტყველება – ამ ბრალდებასაც ფროიდი სავსებით ეთანხმებოდა.

ფსიქონალიზმის სერიოზული კრიტიკოსები იყვნენ ჰუმანისტური ფრთის ფსიქოლოგები და ფსიქიატრიაში ეგზისტენციალური მიდგომის მომხრეები. მათი აზრით, წარმოდგენა ადამიანზე, რო-

ვორც დაძაბულობის შემცირებაზე ორიენტირებულ ენერგეტიკულ სისტემაზე ძირშივე მცდარია, მეტადრე, როცა საქმე ინდივიდის შემოქმედებით მისწრაფებებს და პიროვნების თვითაქტუალიზაციას ეხება. ფსიქონალიზმს მწვავედ აკრიტიკებენ ფემინისტებიც, რომლებიც კატეგორიულად არ ეთანხმებოდნენ ფროიდს, რომ მოგიერთი პიროვნული ნიშანი – შთაბეჭდილებიანობა, სხვებზე პასიური ემოციური მიჯაჭვეულობა, მგრძნობიარობა, თავმომწონეობა, მორჩილება – ქალური ორიენტაციის მაჩვენებელია და რომ ქალის ხასიათის ეს თვისებები ბიოლოგიამ განაპირობა. ფემინისტებს ყურადღებიდან გამორჩათ ის, რომ სწორედ ფსიქონალიტიკურ მიმართულებას ჰყავდა სხვებთან შედარებით გაცილებით მეტი ცნობილი ქალი-თეორეტიკოსი – ანა ფროიდი, ჰელენ დოიჩი, გრეგა ბიბრინგი, მარგარეტ მალერი, კლარა გომპსონი, ფრიდა ფრომ-რაიჰმანი და სხვები.

ძირითადი ცნებები

არაცნობიერი – აზრები, განცდები, გრძნობები, რომელთა არსებობა ჩვენთვის უცნობია.

ცნობიერი – აზრები, განცდები და გრძნობები, რომელთა არსებობა ჩვენთვის ცნობილია.

წინარეცნობიერი – აზრები, განცდები და გრძნობები, რომელთა არსებობას მოცემულ მომენტში ადამიანი ვერ აცნობიერებს, თუმცა გაცნობიერება იოლად არის შესაძლებელი.

რეალობის პრინციპი – ფროიდის თანახმად, ფსიქოლოგიური ფუნქციონირება, რომელიც რეალობის გათვალისწინებას და სათანადო მომენტის დადგომამდე სიამოვნების გადავადებას ემყარება.

სიცოცხლის ინსტინქტი – ფროიდის მიერ შემოღებული ცნება იმ ლგოლვათა და ენერგიის წყაროთა აღსანიშნად, რომლებიც სიცოცხლის შენარჩუნებაზე და სექსუალურ კმაყოფილებაზეა მიმართული.

სიკვდილის ინსტინქტი – ფროიდის მიერ შემოღებული ცნება იმ ლტოლევების და ენერგიის წყაროთა აღსანიშნად, რომლებიც თვითგანადგურებაზე ანუ არაორგანულ მდგომარეობაში გადასვლაზეა მიმართული.

ლიბიდო – ფსიქონალიტიკური გერმინი, რითაც თავდაპირველად სექსუალურ ინსტინქტთან დაკავშირებული ენერგია, ხოლო შემდგომში სიცოცხლის ინსტინქტის ენერგია აღინიშნებოდა.

შუოთვა – ფსიქონალიტიკურ თეორიაში – მტკივნეული ემოციური განცდა, რომელიც გვაწვდის სიგნალს, რომ ჩვენი “მე” საფრთხეშია.

დაცვის მექანიზმები – ხერხები, რასაც ადამიანი შუოთვის შესამცირებლად იყენებს. მათი მეშვეობით ხდება გარკვეული აზრების, სურვილების და განცდების ცნობიერებიდან მოცილება.

პროექცია – დაცვის მექანიზმი, რომლითაც ადამიანი ცნობიერებისთვის მიუღებელ საკუთარ ინსტინქტებს, აზრებს და სურვილებს მიაწერს სხვას.

უარყოფა – დაცვის მექანიზმი, რომლის მეშვეობით ხდება შინაგანი და გარეგანი მტკივნეული რეალობის იგნორირება.

დათრგუნვა ანუ განდევნა – დაცვის მთავარი, პრიორიტეტული მექანიზმი, რითაც ხდება აზრისა და სურვილის ცნობიერებიდან გაძევება.

სუბლიმაცია – დაცვის მექანიზმი – ინსტინქტის გამოხატვის საწყისი ფორმის უფრო ამაღლებული, კულტურულად მნიშვნელოვანი მიზნით ჩანაცვლება.

პირველადი პროცესი – ფსიქონალიზმი – აზროვნების ფორმა, რასაც ვერ მართავს ლოგიკა ან რეალობა და თავს იჩენს ოცნებებში, სიზმრებში და არაცნობიერის სხვა გამოვლინებებში.

მეორადი პროცესი – ფსიქონალიზმი – მე-ს განვითარებასთან დაკავშირებული და რეალობით მართული აზროვნების ფორმა.

პროექციული ტესტი – ტესტი, რომელიც შეიცავს ბუნდოვან, ორაზროვან სტიმულებს და მათზე რეაგირებით ცდისპირი მისდაუნებურად საკუთარ ძირეულ მისწრაფებებს და შინაგან კონფლიქტებს ამჟღავნებს.

ფიქსაცია – ფროიდის მიერ მოწოდებული ცნება, რითაც აღინიშნება ფსიქოსოციალური განვითარების რომელიმე ეტაპზე მომხდარი შეფერხება ან შეჩერება.

რეგრესია – ფროიდის მიერ მოწოდებული ცნება. ნიშნავს რომ ინდივიდი უბრუნდება გარესამყაროსთან და საკუთარ თავთან ურთიერთქმედების იმგვარ ხერხებს, რაც განვითარების უფრო ადრეული სტადიისთვის არის დამახასიათებელი.

სიმპტომი – ფსიქოლოგიური კონფლიქტის ან ფსიქოლოგიური ფუნქციონირების დარღვევის გამოვლენა; დათრგუნული იმპულსის შენიღბული ფორმით გამოხატვა.

ვალაგანა (გრანსფერი) – ფსიქოანალიზში – პროცესი, რომლის დროსაც პაციენტს უჩნდება ანალიტიკოსის მიმართ იმგვარი განცდები, რაც წარსულში საკუთარი მშობლებისადმი ჰქონდა; მშობლების მიმართ არსებულ ემოციათა ანალიტიკოსზე “მზა სახით” მორგება.

ძირითადი დაბულებები

1. ფსიქოანალიზის თეორია პიროვნებისადმი ფსიქოდინამიკური, კლინიკური მიდგომის ნიმუშია. ფსიქოდინამიკის არსი იმაშია, რომ ქცევა გაგებულია როგორც ძლიერ შინაგან ძალთა – მოტივების ანუ ლტოლვების ურთიერთქმედების შედეგი. კლინიკური მიდგომა კი იმაში გამოიხატება, რომ დასკვნები ცალკეულ ინდივიდთა ინტენსიური მკურნალობით მიღებულ მასალას ემყარება.

2. ზიგმუნდ ფროიდის ფსიქოდინამიკური თეორია ეყრდნობა ენერგეტიკულ მოდელს, რომელიც იმ ეპოქაში მეცნიერების სხვა სფეროებშიც იყო პოპულარული.
3. ფროიდის თეორიაში საკვანძო მნიშვნელობა ენიჭება ცნებათა ორ კატეგორიას. ერთი ეხება ცნობიერების დონეებს – ცნობიერის, წინარეცნობიერის და არაცნობიერის გამიჯვნას, ხოლო მეორე – ადამიანის ფუნქციონირების განსხვავებულ ასპექტებს, რომლებიც იდის, ეგოს და სუპერეგოს ცნებებით გამოიხატება. “იდი” იმართება ინსტინქტით, “ეგო” ორიენტირებულია რეალობაზე, ხოლო “სუპერ-ეგო” – ზნეობრივ ღირებულებათა “გუშავია”.
4. ფსიქონალიზმის თეორიაში ადამიანი ენერგეტიკული სისტემაა, ხოლო ენერჯის წყარო სიცოცხლის და სიკვდილის ინსტინქტები ანუ სექსუალური და აგრესიული ლტოლევებია.
5. ფროიდის ფსიქონალიგიკური თეორიის თანახმად პიროვნება ბრძოლის ველია, სადაც ერთმანეთს ძლიერი არაცნობიერი ლტოლევები, ინსტინქტური ძალები და ცნობიერება უპირისპირდება.
6. ფსიქოლოგიური ფუნქციონირების დინამიკის აღსაწერად გადამწყვეტია შფოთვისა და დაცვის მექანიზმების ცნებები. შფოთვა – მტკივნეული განცდაა, რომელიც მოახლოებული საფრთხის მაუწყებელია. დაცვის მექანიზმები სინამდვილის დამახინჯების და გრძნობების ცნობიერებიდან მოცილების ხერხებია, რათა ადამიანი არ განიცდიდეს შფოთვას.
7. ფსიქონალიზმის თეორიის თანახმად, ინდივიდი განვითარების გარკვეულ სტადიებს გადის, რაც სხეულის სხვადასხვა უბანთა მგრძნობელობის ცვლილებას უკავშირდება.
8. ფსიქონალიგიკოსმა ერიკ ერიკსონმა გააფართოვა ფსიქონალიზმის თეორია, რისთვისაც პიროვნების ფსიქოსოციალური განვითარების სტადიების კონცეფცია შემოქმედდა.

9. ფსიქოანალიზი ხაზს უსვამს ადამიანის ცხოვრების პირველი ხუთი წლის მანძილზე განცდილის განსაკუთრებულ როლს პიროვნების მომდევნო განვითარებაში.
10. პროექციული ტესტები, როგორცაა მელნის ლაქების რორშახის ტესტი და თემატური აპერცეფციის ტესტი (TAT), ფსიქოანალიზის თეორიას ეყრდნობა. რადგანაც ამგვარი ტესტები მკაფიო სტრუქტურას მოკლებულია და მათი მიზანი შენიღბულია, ინდივიდი მათზე რეაგირებს მისთვის დამახასიათებელი ხერხებით ისე, რომ ვერც კი ხვდება შემდგომში რა ინტერპრეტაცია მიეცემა მის პასუხებს და უნებურად თავის შინაგან პიროვნულ დინამიკას ავლენს.
11. ფსიქოპათოლოგიის ფსიქოანალიტიკურ თეორიაში ხაზგასმულია პიროვნების ფორმირებაში ფიქსაციების ანუ შეფერხებების და მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების უფრო ადრეულ ხერხებთან მიბრუნების როლს. ხასიათის ორალური, ანალური და ფალოსური ტიპები განვითარების ადრინდელ სტადიებზე ფიქსირებამ წარმოშვა.
12. ფსიქოპათოლოგიის ფსიქოანალიტიკური თეორია განსაკუთრებით გამოჰყოფს ინსტინქტურ ლტოლევებსა და მათ გამო წარმოქმნილ შფოთვას შორის კონფლიქტს. დაცვის მექანიზმები შფოთვის შემცირების მექანიზმებია, თუმცა მათ ნევროტულ სიმპტომთა ფორმირებაც შეუძლია.
13. ფსიქოანალიზი – თერაპიული პროცესია, რომელიც ეხმარება პაციენტს გაიგოს და გადაჭრას შინაგანი კონფლიქტები, რომლებიც სათავეს ბავშვობიდან იღებს. არაანობიერ კონფლიქტებთან მისასვლელად გამოიყენება თავისუფალ ასოციაციათა და სიზმრის ინტერპრეტირების მეთოდები. თერაპიული მიზნით გამოიყენება, აგრეთვე, გადაგანის (გრანსფერის) სიტუაცია, რომლის დროსაც პაციენტს თერაპევტის მიმართ იგივე გან-

წყობები და გრძნობები უჩნდება, რასაც ადრე მშობლების მიმართ განიცდიდა.

14. ფსიქონალიზმის დამსახურებაა არაერთი მნიშვნელოვანი მოვლენის მიმართ მკვლევართა ყურადღების მოზიდვა, კვლევისა და ფსიქოთერაპიის ახალი მეთოდის შემუშავება.
15. ფსიქონალიზმის თეორიის “სუსტი წერტილია” ცნებათა ბუნდოვანება, არასათანალო მეცნიერული სიზუსტე და კონკრეტული პიპოთეზების შემოწმების მეთოდოლოგიური ნაკლოვანებები.

თავი IV

ფსიქოლინაზიური მიღჯომის წიაღში აღმოცენებული სკოლები

ფსიქონალიზმის ისტორიაში მოქმედებდა სკოლები და ჯგუფები, რომლებსაც ერთმანეთისგან განსხვავებული, ხშირად ანგაგონისტური შეხედულებები ჰქონიათ. თვითონ ფროიდს, ვისაც არაერთხელ გადაუსინჯავს ფსიქონალიტიკური თეორიისა და თერაპიის მოგიერთი ასპექტი, ბევრ საკითხში თავის მიმდევრებთან აშკარა დაპირისპირებაც მოსვლია. ფსიქონალიზმი ერთგვარად ჰგავდა რელიგიურ მოძრაობას: თავგამოდებული მომხრეები ჭეშმარიტ მორწმუნეებად ირაცხებოდნენ, ხოლო ვინც ფუძემდებელურ პრინციპებს ღოკმაგურად არ მისდევდა, მოძრაობიდან ირიყებოდა. ფროიდის სიცოცხლეშივე დამკვიდრებული ურთიერთობათა ამგვარი სტილი და მისი გარდაცვალების მერეც გაგრძელდა.

ფროიდის ფსიქონალიზმის სკოლის წარმომადგენელს მოეთხოვებოდა ერთგულად გაემიარებინა შემდეგი ცნებები: სექსუალური და აგრესიული ინსტინქტები, არაცნობიერი, პიროვნების განვითარების სტადიები. ანალიტიკოსებმა, რომელთა შეხედულებებს ქვემოთ განვიხილავთ, ეჭვის ქვეშ დააყენეს ფროიდის თეორიის ხან ერთი, ხან მეორე ძირითადი ცნება და, საბოლოო ჯამში, ადამიანის რაობის გაგებას და მკურნალობას თავისებურად მიუღვნენ.

ინდივიდუალური ფსიქოლოგია (აღფრედ ადლერი)

ანალიტიკოსთა შორის, ვინც ადრევე გაწყვიტა კავშირი ფროიდთან და თავისი სკოლა შექმნა, იყვნენ ალფრედ ადლერი და კარლ იუნგი. განხეთქილების მთავარი მიზეზი იყო ფროიდის მიერ

ფსიქიკური ცხოვრების ქვაკუთხედად სექსუალური ლტოლვის გამოცხადებასთან მათი პრინციპული არღატანხმება.

აღლერმა გაღაწყვიტა აქცენტების გაღანაცვლება ინსტინქტური სექსუალური ლტოლვებიღან და არაცნობიერიღან – სოციალური მისწრაფებებსა და ცნობიერებაზე, ღატოვა ფსიქონანალიტიკური საზოგადოება და საკუთარი *ინღივიღუალური ფსიქოლოგიის* სკოლა ჩამოაყალიბა. აღლერი მიიჩნევღა, რომ პიროვნების განვითარებისა და ჩამოყალიბებისთვის არსებითი და ძირეულია არა სექსუალური მოტივაცია, არამედ საკუთარი *უკმარისობის*, არასრულყოფილების *განცღა* და მისი კომპენსირების მექანიზმები. არასრულყოფილების განცღა საყოველთაო, თავღაპირველი, ნორმალური მღგომარეობა და პიროვნების განვითარების სტიმულია. ამ განცღის დაძღვევის ლტოლვა ვღინღება ისეთ კონკრეტულ მოტივაციურ ტენღენციათა სახით, როგორიცაა საკუთარი აღმატებულობის და გამორჩეულობის მოპოვება, უპირატესობის მიღწევა ან კიღვე, ძალაუფლებისკენ სწრაფვა.

ჯერ კიღვე თავისი პროფესიული კარიერის დასაწყისში აღლერი, როგორც განათლებით ექიმი, დაინტერესღა ფიზიკური ნაკლოვანებებით, შემღვე უკმარისობის, არასრულფასოვნების გრძნობით და იმით, რას აკეთებს აღამიანი მის გაღასალახავად. თუ აღამიანს რაიმე ორგანო სუსტად აქვს განვითარებული, იგი ცღიღობს დაზოვოს ეს ორგანო, რისთვისაც სხვა ორგანოებს და ფუნქციებს აღღიერებს (კომპენსირება) ან ინტენსიური და ხანგრძღივი ვარჯიშით სუსტ ორგანოს იძღიერებს (მეკომპენსაცია). ამგვარ ძღლისხმევას შეიძღება მოჰყვეს ის, რომ მაკომპენსირებელი ორგანო ან ეს სუსტი ორგანო გაციღებით უფრო ძღიერი ხღება, ვიღრე ეს ნორმაშია: მაგალითად, ბავშვობაში ენაბრგვიღი შეეცაღოს გახღვს ორატორი, ხოლო მხეღვეულობის ღეფუქტის მქონემ ფაქიზი სმენა განვივითაროს. კომპენსაციის მიმართულებას უკმარისობის სპეციფიკის გარღა განსაზღვრავს სრულყოფილების იღეაღები, ე.წ. *ფიქ*

ციური ფინალიზმები ანუ საბოლოო უმთავრესი მიზნები. ფიქციური ფინალიზმი ნიშნავს იმას, რომ ადამიანის ქცევას მის მიერვე მოგონილი სამომავლო მიზნები განსაზღვრავს. ამ მხრივ ადღერზე დიდი გავლენა იქონია ჰანს ვაიჰინგერის “ეთქვათდა”-ს ანუ შესაძლებლის ფილოსოფიურმა იდეამ — რომ ადამიანზე გაცილებით უფრო ძლიერ გავლენას ახდენს საკუთარი მომავლის მიმართ მოლოდინები, ვიდრე წარსულის რეალური განცდები. ხშირად ადამიანი ისე იქცევა, თითქოსდა იდეები, რითაც ის ხელმძღვანელობს, ობიექტურად არსებობს და უგყუარია. ამასთან, ადამიანის მიერ დასახული ცხოვრების ძირითადი მიზნები ფიქციაა, იმიტომ რომ მათ ჭეშმარიტებას ან მცდარობას ვერაფერს დაამტკიცებს. თავისი არსით მიზანი ადამიანის შემოქმედებითი შესაძლებლობების და თავისუფალი არჩევანის გამოვლინებაა და ის რეალურია მხოლოდ მისთვის, ვინც მას დაისახავს. მაგრამ, ფიქციურობის მიუხედავად, მიზნები ანუ სუბიექტური იდეალები და ცხოვრების ორიენტირები რეალურ პრობლემათა გადაჭრაში გვეხმარება.

უმთავრესი მიზნების (ფიქციური ფინალიზმების) და არასრულყოფილების განცდის დაძლევის ხერხების ერთობლიობა ადამიანის ცხოვრების სტილი, მისი პიროვნების განმასხვავებელი ასპექტი ხდება. ანუ ცხოვრების სტილის რაგვარობა როგორც იდეალებზე, ისე პიროვნულ თავისებურებებზეა დამოკიდებული.

აქტიურ-კონსტრუქციული სტილი, ფიქციური ფინალიზმის ანუ იდეალის სახით საქმისადმი ერთგულ მსახურებას, ხოლო პიროვნულ ნიშნებად პატივმოყვარეობას ან წარმატებაზე ორიენტაციას შეიცავს. ეს სტილი, ადღერის თანახმად, სანიმუშოა.

პასიურ-კონსტრუქციული სტილის შემთხვევაში ძირითადი ფიქციური ფინალიზმია საზოგადოების ყურადღების ცენტრში ყოფნა, ხოლო პიროვნულ ნიშანთა შორის წამყვანია მომხიბვლელობა — გარშემომყოფთა ყურადღების მიზიდვა არა იმით, თუ რა გააკუ-

თა და რას მიაღწია ამ ადამიანმა, არამედ თვითონ როგორია. ეს სტილიც ადღერის აზრით სასურველი და მისაღებია.

აქტიურ-დესტრუქციული სტილი ფიქციური ფინალიზმად გულისხმობს ძალაუფლებისადმი დაუმორჩილებლობას, სამაგიეროდ მიზღვას და მოთხოვნას – “თაყი დამანებეთ!” “არაფერს გამრიოთ!” ამგვარი სტილის ადამიანის პიროვნული ნიშნებია მოურიდებლობა, ღვარძლიანობა, მოდავეობა და ცილისმწამებლობა.

პასიურ-დესტრუქციული სტილი იმავე ფიქციური ფინალიზმით ხასიათდება, რითაც აქტიურ-დესტრუქციული, მაგრამ მისგან განასხვავებს შემდეგი სპეციფიკური ნიშნები: სიზარმაცე, ჯიუტობა, ნეგატივიზმი და უიმედობა.

ამ ცნებებში სოციალური გაცილებით მეტია, ვიდრე ბიოლოგიური. თანდათან ადღერისთვის სოციალური ასპექტი სულ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენდა. მან ჯერ აღწერა *ძალაუფლების ნება*, როგორც ადამიანის პირადი ძალისხმევა გადალახოს უმწეობის გრძნობა, რომელიც მას ბავშვობიდან მოსდევს. მოგვიანებით აქცენტი გადაინაცვლა *პიროვნული გამორჩეულობის* (სუპერიორობის) მიღწევის და დემონსტრირების, აღმატებული თვითშეფასების მოპოვების მისწრაფებაზე. ნევროტული ფორმით ეს მძლავრი მისწრაფება შეიძლება გამოვლინდეს სხვებზე ძალაუფლებისა და კონტროლის განხორციელების სურვილში; უფრო ჯანსაღი ფორმით კი – პიროვნული მთლიანობისა და სრულყოფილების დაუღალავ ძიებაში.

ჯანმრთელ ადამიანთან სუპერიორობის მისწრაფება არამხოლოდ შეუპოვრობასა და კონკურენტულ სულისკვეთებაში, არამედ თანამშრომლობასა და სოციალურ გრძნობებშიც ვლინდება. სამოგადოდ, ადამიანისთვის, როგორც კაცობრიობის ნაწილისთვის, სოლიდარობის სულისკვეთება ანუ “სოციალური ინტერესი” სრულიადაც არ არის უცხო. მათთვის, ვისთანაც სოციალური ინტერესი სათანადოდ არის განვითარებული, დამახასიათებელია თანამშრომლობა, ადამიანებთან ურთიერთობით ფსიქოლოგიური კომ-

ფორგის განცდა, საზოგადოლ, ადამიანის ნდობა, ოპტიმიზმი ანუ იმედი, რომ ცხოვრების უკეთესობისკენ შეცვლა შესაძლებელია. სოლიდარობის ეს თანდაყოლილი გრძნობა იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ ადამიანის ყველა წარუმატებლობაში, ყველა ნერვულ გამოვლინებაში, ფაქტობრივად, შეგვიძლია მისივე ასოციალურობა ანუ სოციალური გრძნობის ნაკლებობა აღმოვაჩინოთ – წერდა ადლერი.

ამჟამად, რომ აღფრედ აღლერის მიერ წინწამოწეული ეს საკითხები არა იმდენად ფსიქონალიგიკურ, რამდენადაც სოციალურ-ფსიქოლოგიურ პრობლემატიკას უკავშირდება.

ანალიტიკური ფსიქოლოგია (ჰარლ გუსტავ იანგი)

იუნგი ფსიქონალიგიკური მოძრაობის თვალსაჩინო ფიგურა და ფროიდის უახლოესი თანამშრომელი იყო, მაგრამ ისიც განუდგა მას და ანალიტიკური ფსიქოლოგიის თეორიული სკოლა ჩამოაყალიბა. ფროიდის მიერ ადამიანის ფსიქოლოგიური ცხოვრების სექსუალიზაცია იუნგმა გადაჭარბებულად მიიჩნია და სექსუალური ენერჯია – ლიბიდო – როგორც ზოგადი, არასპეციფიკური სასიცოცხლო ენერჯია განიხილა. თუმცა სექსუალობა ამ საბაზო ენერჯიის ნაწილია, ლიბიდო შეიცავს სხვა მისწრაფებებსაც – ზრდისა და შემოქმედებისადმი.

არაცნობიერზე ფროიდის შეხედულებებს იუნგმა დაუმატა კოლექტიური არაცნობიერის ცნება. ადამიანის კოლექტიურ არაცნობიერში მსოფლიო სიბრძნე და გამოცდილება ინახება. კოლექტიური ანუ ზიარი არაცნობიერი კაცობრიობის საერთო წარმომავლობის პროტექტი და მილიონწლიან წარსულთან კავშირია.

კოლექტიური არაცნობიერის მნიშვნელოვანი მდგენელია უნივერსალური ხაგ-სიმბოლოები, კრებითი წარმოდგენები, რომლებიც ცნობილია არქეტიპების სახელით და თავს იჩენს ზღაპრებში, ლეგენდებში, მითებში, სიმბრებში და ფსიქოზით დაავადებულ ადამიანთა ამროვნებაში. ეს ხაგები, საოცარი მსგავსებით მულმი-

ვად რეპროდუცირდება ერთმანეთისგან დაშორებულ ძველ და ახალ კულტურებში. არქეტიპებს ზეპიროვნული, აუცილებელი და საყოველთაო ხასიათი აქვს.

სიგყვა "არქეტიპი" ბერძნულად პირველსახეს ნიშნავს, მაგრამ იუნგთან იგი ამასთანავე არის ფორმა, ყალიბი, ქარგა, კალაპოტი, რაც აწესრიგებს და წარმართავს ფსიქიკურ პროცესებს. არქეტიპი არის შესაძლებლობა, გარკვეული განცდებისა და რეაქციებისადმი მზაობა. არქეტიპი არ ვრცელდება გრადიციით, ენით და მიგრაციით. იგი წარმოადგენს ფსიქიკური წყობის აპრიორულ ფორმას. ის ყოველთვის, ყველგან სპონტანურად აღმოცენდება და არ საჭიროებს გარეგან ზეგავლენას და ბიძგს.

ძირითადი არქეტიპები იყოფა ოთხ კატეგორიად: 1. "დიდი ღედის", "ღედამთავარის" არქეტიპი: ეს არის ქალური საწყისი თავისი პროდუქტიული და დესტრუქციული თვისებებით, როგორცაა: ღედა – სიცოცხლის მომნიჭებელი, ღედამიწა, ღვთისმშობელი, სიყვარულის ქალღმერთი, ჯადოქარი, მისანი, მზეთუნახავი, მაცდური ალი, სირინოზი, ქალწული, მეძავი, კუდიანი ღედაბერი; 2. "სულიერი მამის" არქეტიპი – განასახიერებს მამაკაცურ თვისებებს, ცნობიერებას და სულიერ ანუ მაგერიის საპირისპირო საწყისს; მამის არქეტიპს განეკუთვნება ღმერთი, წმინდანი, მხსნელი, მეფე, მოგვი, ბრძენი, დესპოტი, მეომარი; 3. ქმნის, გარდაქმნის, სახეცვლილებების არქეტიპი, რომელიც უკავშირდება სიკვდილისა და აღორძინების თემას, საუნჯის მოსაპოვებლად შორეულ მოგზაურობას და ქვესკნელში ჩასვლას; მთლიანობის დაშლა-აღდგენას და აგრეთვე უფლისწულის, გმირისა და გასაოცარი ნიჭის მქონე ბავშვის (ვენდერკინდის) თემებს; 4. ცენტრალური არქეტიპი – "თვითობა", სისრულე და მთლიანობა; სიმშრებში და ოცნებებში თვითობა გამოიხატება უპიროვნოთ როგორც მანდალა – მაგიური წრე, რომელიც კვადრატთან არის შეხამებული და ფსიქიკის წინააღმდეგობრივ ელემენტთა ბალანსს განასახიერებს ან როგორც ქვა ან

კრისგალი, ან კიდეე პერსონიფიცირებულად (ქრისტე, ბუდა, მაჰმა-
დი, მეფე, დელოფალი, ღვთაებრიობის სხვადასხვა სიმბოლოები).
თვითობა პიროვნული განვითარების ქვაკუთხელი და პიროვნების
მთავარი მათრგანობელი საწყისია. განვითარება არაცნობიერში
იმთავითვე მოცემული პიროვნების შინაგანი ბირთვის – თვითობის
გახსნასა და დახვეწაზეა მიმართული.

პიროვნების ფორმირებისა და ფუნქციონირებისთვის უმთავ-
რესია რამდენიმე არქეტიპი. ესენია: პერსონა, ლანდი, ანიმა და
ანიმუსი. *პერსონა* ნიღაბია, რომლის საშუალებით ადამიანი თავს
ისეთად წარმოაჩენს, რა სახითაც სურს, რომ საზოგადოებამ მიი-
ღოს და შეაფასოს იგი. ნიღაბი შესაძლოა ადამიანის ნამდვილ ბუ-
ნებას ფარავს, მაგრამ აუცილებელია ადამიანებთან საურთიერთოდ
და ამდენად, სოციალურ ადაპტაციას ემსახურება. *ლანდის* არქეტიპ-
ში პირიქით, საზოგადოებისთვის მიუღებელი აზრები, გრძნობები
და მოქმედებებია განსახიერებული. იგი ადამიანის მანკიერ, ავ და
მოუთუენიერებელ, ბესგიალურ, ინსტინქტურ საწყისს უკავშირდება
(ურჩხული, ვამპირი, ავაზაკი, მეკობრე). ლანდი ადამიანის ველური
და ბნელი ორეულია, თუმცა ამავე დროს ლანდი სკონგანურობის,
შემოქმედებითი ალტკინების, ემოციური და გონებრივი გასხივოსნე-
ბის წყარო შეიძლება გახდეს, რის გარეშეც პიროვნების სრულფა-
სოვანი ცხოვრება ძნელი წარმოსადგენია.

საყურადღებოა, აგრეთვე, *ანიმასა* და *ანიმუსის* არქეტიპები.
ანიმა განასახიერებს ქალურ მარადიულ ხაგებას, ასევე ფემინურ
ნიშნებს მამაკაცის ფსიქიკაში, ხოლო ანიმუსი – მამაკაცის მარადი-
ულ ხაგებას და მასკულინურ ნიშნებს ქალში. ანიმა-ანიმუსის არქე-
ტიპებში დაფიქსირებულია საპირისპირო სქესთან ურთიერთობის
საკაცობრიო გამოცდილება. კაცის (ქალის) მთელი არსება ითვა-
ლისწინებს ქალის (კაცის) როგორც სხეულებრივ, ისე სულიერ არ-
სებობას. მისი სისტემა იმთავითვე განწყობილია ქალის (კაცის) მი-
მართ, ისე, როგორც გარესამყაროზე, სადაც მისთვის არსებობს

წყალი, სინათლე, ჰაერი, საკვები და სასიცოცხლოდ აუცილებელი ელემენტები – წერს იუნგი. საკუთარ რჩეულზე პროექცირებული ეს არაცნობიერი ხატება მისადმი ვნებას განაპირობებს.

იუნგის თეორიაში ხამგასმულია თვით ადამიანში საპირისპირო ძალთა ბრძოლა: სახესა ანუ ნილაბს და შინაგან, პიროვნულ მეს შორის; ერთი და იგივე პიროვნების მასკულინურ და ფემინურ მხარეებს შორის. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია შეპირისპირება ექსტრავერსია-ინტროვერსია, რაც გარესინამდვილესთან მიმართების ფორმაა. ინტროვერსიის შემთხვევაში ადამიანის საბაზისო ვექტორი შიგნით, საკუთარი თავისკენ არის მიმართული. ინტროვერტი შინაგანად ფაქიზი, იდეებით გაგაცეხული ადამიანია. ამასთან ის ფრთხილი, მოფიქრალი, მერყევია. ექსტრავერტი ადამიანის საბაზისო ვექტორი საგანთა და მოვლენათა ობიექტურ სამყაროზეა ორიენტირებული. ის ძირითადად სოციალური ქმედებასა და პრაქტიკულ საქმეებზეა მომართული. ეს არის სოციალურ ურთიერთობებში ჩაბმული აქტიური, ფიზიკური, რეალისტი, თამამი ადამიანი.

ამასთან, ყოველ ადამიანს თავის თავთან ერთიანობა, თანხმობა სწალია. საკუთარი პიროვნების ჰარმონიზებას, ფსიქიკურ უზუნქციათა დიფერენციაციას და, აგრეთვე, ცნობიერსა და არაცნობიერს შორის ცოცხალ კავშირებთან დამყარებას ცნობიერის სფეროს მაქსიმალური გაფართოების ფონზე, *ინდივიდუაცია* ანუ უმაღლესი მეობისკენ სვლა ეწოდება. ინდივიდუაცია გულისხმობს ცნობიერისა და არაცნობიერის, პირადისა და კოლექტიურის, შინაგანისა და გარეგანის საბოლოო სინთეზს. ინდივიდუაციას მხოლოდ განსაკუთრებული თვისებებით და უნარებით დაჯილდოებული ადამიანები აღწევენ. ამ საბოლოო წერტილის მიღწევა პიროვნების ცხოვრების წამყვანი მიზანიც კი შეიძლება იყოს. “ის, რაც ძვეს არაცნობიერში გამოვლენას და გაცნობიერებას ესწრაფვის. ასევე პიროვნება, განვითარების მსვლელობაში ცდილობს არაცნობიერი მდგომარეობიდან გამოვი-

დეს და საკუთარი მთლიანობის განცდა მოიპოვოს” – წერდა 83 წლის იუნგი თავის ავტობიოგრაფიაში.

მრავალთა აზრით, კარლ იუნგი XX საუკუნის ერთ-ერთი უდიდესი შემოქმედებითი მოაზროვნეა. მისმა თეორიამ დიდი გავლენა არა მარტო ფსიქოლოგიაზე, არამედ კულტურის სხვა სფეროებზეც მოახდინა.

ჰუმანიტარული ფსიქონალიზი (ხარენ ჰორნი)

კარენ ჰორნიც ჩამოშორდა გრადიციულ ფსიქონალიზს და ფსიქონალიზის საკუთარი მიმართულება და სწავლების პროგრამა შეიმუშავა. ჰორნი აღიარებდა, რომ მისი შეხედულებები ფროიდის მიერ ჩაყრილ გრანდიოზულ ფუნდამენტს ემყარებოდა, მაგრამ მისთვის მიუღებელი გახდა კულტურულ გავლენებთან შედარებით ბიოლოგიურ ძალთა პრიორიტეტულობის იდეა. „როდესაც ვაცნობიერებთ კულტურულ გარემოებათა უდიდეს როლს ნევროზების წარმოქმნაში, ბიოლოგიური და ფიზიოლოგიური ფაქტორები, რაც ფროიდს ნევროზების წყაროდ მიაჩნდა, უკანა პლანზე იხევს“. ამ დასკვნამდე გერმანიიდან ამერიკის შეერთებულ შტატებში ემიგრირებული კარენ ჰორნი თეორიულ მოსაზრებათა გარდა, ემპირიულმა დაკვირვებამაც მიიყვანა. ევროპელი და ამერიკელი პაციენტები პიროვნული სტრუქტურით მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან, რაც, მისი ვარაუდით, კულტურათაშორისო სხვაობათა შედეგი იყო. საბოლოოდ, ჰორნი დარწმუნდა, რომ ნებისმიერი – ჯანმრთელი თუ ნევროტული პიროვნების ცხოვრებაში გადამწყვეტია ადამიანებთან ურთიერთობა.

ნევროტული პიროვნების ფუნქციონირებაში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას კარენ ჰორნი ანიჭებდა იმას, თუ რა გზით ცდილობს ინდივიდი დაძლიოს ძირეული შფოთვა – ვრძნობა, რასაც იმთავითვე განიცდის ბავშვი, რადგან პოტენციურად საშიშ სამყაროში აღმოჩნდა მარტო და უმწეო. ნევროზთა ჰორნის თეორიის

თანახმად, ნევროგული პიროვნება ძირეულ შფოთვაზე რეაგირების სამ ხერხს შორის კონფლიქტს განიცდის. ეს სამი ხერხი ანუ ნევროგული გენდენციაა: *მოძრაობა ადამიანებისკენ, მოძრაობა ადამიანებისგან, და მოძრაობა ადამიანთა საწინააღმდეგოდ*. სამივე გენდენციისთვის დამახასიათებელია სიხისგე და ინდივიდუალური პოტენციალის სრულად რეალიზების შეუძლებლობა, რაც ყველა ნევროზის არსია. „ადამიანებისკენ მოძრაობისას“ ინდივიდი ცდილობს საკუთარი შფოთვის დაძლევის აკვიატებული და დაქინებული მისწრაფებით, რომ ადამიანებმა ის მიიღონ, მოიწონონ, შეიყვარონ და ამით მან თავი საჭირო ადამიანად იგრძნოს. ასეთი ორიენტირების ინდივიდი თავგანწირვისადმი არის მიდრეკილი. მოძრაობისას „შორს ადამიანებისგან!“ – ინდივიდი რეალობას ზურგს აქცევს, იკეტება, ცდილობს ემოციურ ურთიერთობებს გაექცეს „მოძრაობისას ადამიანთა საწინააღმდეგოდ“ ინდივიდი დარწმუნებულია, რომ მის გარშემო ყველა მტერია და ცხოვრება სხვებთან მუდმივი ბრძოლაა. მთელი მისი ქცევა მიმართულია იმის დემონსტრირებაზე, რომ ის შედგარია და არავინ სჭირდება.

ნორმაში ეს გენდენციები ასე თუ ისე თანაარსებობს და აწონანსწორებს ერთმანეთს, ნევროზის დროს კი ძირეული შფოთვის დაძლევის ამ სამ შეუთავსებელ გენდენციას შორის კონფლიქტი გარდუვალია.

ამ სამი სტრატეგიის შესაბამისად გამოიყოფა ნევროგული ხასიათის სამი ტიპი: 1. დამთმობი; 2. განდგომილი და 3. აგრესიული. დამთმობი ეძებს ადამიანებს, რომლებიც მასზე ღომინირებენ, უკვართ ის და იყავენ მას; განდგომილი ტიპი გაურბის ადამიანებს, უყვარს განმარტოება, განკერძოება, დამოუკიდებელი, თვითკმარი და გაუცხოებულია; აგრესიული ანუ მტრული ტიპი ადამიანებს უპირისპირდება, მას იზიდავს ძალაუფლება, პრესტიჟი, „დიდების ძიება“ და ღომინირება. ამასთან, განსხვავება ნევროზით შეპყრობილ და „ნორმალურ“ პიროვნებას შორის მხოლოდ რაოდენობრივია –

ამ კონფლიქტურ გენდენციებს შორის წინააღმდეგობა გაცილებით უფრო მძაფრია ნევროტულ პიროვნებასთან.

პირეული შფოთვის დაძლევის ნევროტული სტრატეგიებისგან თავისუფალი ცხოვრება – ნორმალური პიროვნების არსებითი ნიშანია. ამას სჭირდება საკუთარი თავის რეალისტური ხედვა, მიღება და თვითრეალიზებისადმი სწრაფვა.

საგულისხმოა კარენ ჰორნის ნაშრომი „ქალის ფსიქოლოგია“. ჰორნი თავიდანვე ძნელად ეგუებოდა ქალის ფსიქიკურ თავისებურებათა შესახებ ფროიდის „პატრიარქალურ“ შეხედულებებს, რომ ქალს იმთავითვე ახასიათებს ხასიათის სისუსტე, მორჩილება და მამოხისგური ურთიერთობებისადმი მიდრეკილება. ჰორნი კატეგორიულად არ ეთანხმება ამას და მთლიანად უარყოფს ფროიდის ბიოლოგიურ დეტერმინიზმს სოციალური, პიროვნებათაშორისო მიდგომის სასარგებლოდ. ამიტომაც იგი ადამიანის ცვლილებისა და თვითრეალიზების უნარს იმედიანად უყურებს. კარენ ჰორნი ჰუმანისტური ფსიქოანალიზის და, ზოგადად, ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებელია. მის სახელს უკავშირდება აგრეთვე ფემინიზმის თეორიისა და პრაქტიკის წარმოშობა.

ახალი მიმართულებები

ბრადიციული ფსიქოანალიზის ჩარჩოში

ფროიდიდან მოყოლებული დღემდე, ფსიქოანალიზის განვითარება კლინიკურ კვლევებს ანუ ინდივიდუალურ შემთხვევათა ანალიზს ეფუძნება. მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა მაშინ, როდესაც ფსიქოანალიზი გავრცელდა იმ ასაკობრივ ჯგუფებზე, ვისაც ფროიდი და მისი მიმდევრები იშვიათად ჰკიდებდნენ ხელს – ეს იყო ბავშვები. ეს ნაბიჯი პირველებმა ანა ფროიდმა და მელანი კლაინმა გადადგეს. დღესაც ბავშვთა და მოზარდთა ფსიქოთერაპია აშშ-სა და ინგლისში ფსიქოანალიზის კონცეფციას ემყარება.

ფსიქონალიტიკოსებს ასევე სულ უფრო ხშირად უწევდათ კლიენტთა იმგვარ პრობლემებზე მუშაობა, რომლებიც ამკარად განსხვავდებოდა პრობლემებისგან, რასაც ფროიდთან მისული კლიენტები უჩიოდნენ. შეცვლილმა სოციალურ-კულტურულმა კონტექსტმა, შესაბამისად, კლიენტთა პრობლემებიც შეცვალა: ახლანდელი ისინი აკითხავენ ფსიქონალიტიკოსს არა მხოლოდ „ტიპური ნევროზებით“, არამედ დეპრესიის, დაცარიელებულობის განცდისა და ცხოვრების ხალისის დაკარგვის გამო. ამგვარ კლინიკურ პრობლემათა გადასაჭრელად ახლებურ სქემათა საჭიროება დადგა.

ოპიქტი-ურთიერთობის თეორია

თავის წიგნში “მე-ს აღდგენა” ცნობილი ეგო-ფსიქოლოგი პაინც კოპუტი განმარტავს თუ რატომ მიმართა მან ფსიქონალიზმის რევიზიას. იგი აღნიშნავს, რომ ყველაზე დიდი საფრთხე, რაც ემუქრება თანამედროვე ადამიანის ფსიქოლოგიურ გადარჩენას, შეიცვალა. თუ შედარებით ახლო წარსულში წამყვანი იყო გადაუჭრელი შინაგანი კონფლიქტი, რასაც ქმნიდა ”ოიდიპოსის კომპლექსი” – მშობლებსა და შეილს შორის ჭარბი ემოციური სიახლოვე, ამჟამად ბავშვი საკმარისად ვერ იღებს ამგვარ გრძნობად სტიმულაციას: მას აკლია როგორც დედის მხრიდან მისი “სარკული არეკვლა” ანუ საკუთარი ფასეულობის ამოკითხვა დედის მოსიყვარულე მშურაში, ისე იდეალიზაცია – თავისი “მე”-ს მშობელზე პროექცირება. ორივე შემთხვევაში ბავშვს თავისი მე-ს შესაცნობად სჭირდება “სხვა” და ამ სხვას ”მე-ობიექტი” ეწოდება. ბავშვის ხშირი ფიზიკური მარტოობა, დედ-მამის შინაგანი ხატების ნაკლებობა და ნაკლებობა იწვევს იმას, რომ მისი “მე” შეუკვრელი, სუსტი და შეუვსებელი ანუ ცარიელია. ამიგომაც მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან დასავლეთი მოიცვა დეპრესიის სენმა, იკლო შიდაპიროვნული კონფლიქტებით გამოწვეულმა პათოლოგიამ და პრობლემად ახლობლურ ურთიერთობათა დამყარების უუნარობა და მარტოობა

იქცა. ფსიქოლოგიურმა პათოლოგიამაც იმდენად იცვალა სახე, რომ დაშვებულ იქნა ნევროზსა და ფსიქოზს შორის გარდამავალი ზონის და პიროვნების ორგანიზების *სამღერითი ღონის* არსებობა. სწორედ თვითგამორკვევასა და თვითპაგივისცემასთან დაკავშირებულ პრობლემათა მოჭარბებამ უბიძგა ანალიტიკოსებს დაინგერესებულიყვნენ თუ როგორ იძენს ბავშვი ადრეულ ასაკში “მე”-ს განცდას და შემდეგ უკვე მისი მთლიანობის შენარჩუნებას ცდილობს.

ამ ახალ პრობლემებზე მომუშავე ანალიტიკოსების ერთმა ჯგუფმა ჩამოაყალიბას ობიექტი-ურთიერთობის თეორია და აჩვენა, რომ “მე”-ში ასახული, წარსულში მნიშვნელოვან და ვულისხმიერ ადამიანებთან ურთიერთობის გამოცდილება განაპირობებს პიროვნების აწმყო დამოკიდებულებებს ადამიანებთან. ხაზგასმით აღინიშნება, რომ ადამიანისთვის გაცილებით უფრო დამახასიათებელია სწრაფვა პიროვნებათაშორისო ურთიერთობების დამყარებისადმი, ვიდრე სექსუალურ და აგრესიულ ლტოლვათა დაკმაყოფილების ძიება.

ობიექტი-ურთიერთობამ დეფორმირება შეიძლება განიცადოს განვითარების სხვადასხვა ღონეზე, და რაც უფრო ადრეულია ეს ღონე, მით უფრო სერიოზული იქნება მომავალში პიროვნული დარღვევა. მაგალითად, შიზოფრენია ყველაზე ადრეულ საფეხურზე მომხდარი დეფორმაციაა, რომლის შედეგად ადამიანი საერთოდ ვერ ანსხვავებს რა არის “შინაგანი”, სუბიექტური და რა – “გარეგანი”, ობიექტური.

ობიექტი-ურთიერთობის თეორიაში გაგარებულია საგულისხმოდ იდეა, რომ საკუთარ თავისა და ობიექტის, ანუ მნიშვნელოვანი სხვა ადამიანის რეპრეზენტაციები ურთიერთკავშირში ყალიბდება და რომ ობიექტი-ურთიერთობა ინგერაქციული დიალოგის შედეგია. ანუ ადამიანს ვერ ექნება დიფერენცირებული, განაწევრებული წარმოდგენა მეორე ადამიანზე, თუკი საკუთარი თავის შესახებ

სტაბილური და, ამასთანავე, დიფერენცირებული წარმოდგენა არ გააჩნია, და პირუკუ.

კონკრეტულ, ცალკეულ ადამიანთა კოგნიტური რეპრეზენტაციები ანუ ობიექტი-რეპრეზენტაციები, ამ რეპრეზენტაციებთან მიმართული სურვილები და ემოციები, მე-სა და “მნიშვნელოვან სხვათა” მიმართ სხვადასხვაგვარი ფანტაზიები და შიშები - ეს ის თემებია, რაც კელევის ამ სფეროში შედის, და რაც, ობიექტი-ურთიერთობის თეორიის მიხედვით, ინტერპერსონალური ფუნქციონირების მთავარი და გადამწყვეტი მაშუალებელია.

ობიექტი-ურთიერთობის თეორიაში პიროვნული ორგანიზაციის განსხვავებული დონეები შემდეგნაირად არის გააზრებული: უდაბლეს დონეზე იმყოფებიან ფსიქოზითი ქრონიკულად დაავადებულები, რომლებსაც დაზიანებული აქვთ უნარი შეამოწმონ რეალობა და დაამყარონ ღრმა და მნიშვნელოვანი ურთიერთობები. შემდეგ მოდიან საზღვრითი პიროვნული აშლილობის მქონე ადამიანები, ვისაც უძნელდებათ საკუთარი თავისა და ადამიანთა მწყობრი რეპრეზენტაციების ფორმირება, ურთიერთობებში და ღირებულებებში ფსიქიკური ენერჯის “დაბანდება” ანუ პიროვნული ჩართულობა. საზღვრითი პათოლოგიის შემთხვევაში, პაციენტს უჭირს ასევე თავისი ემოციების რეგულირება – ჩვეულებრივ, მისთვის ადამიანი ან “ძალიან კარგი”, ან “ძალიან ცუდი”. ფსიქიკური ჯანმრთელობის ერთ-ერთი სანდო მაჩვენებელი საპირისპირო მუხტის აზრებისა და გრძნობების ინტეგრირების უნარია, რასაც საზღვრითი პათოლოგიის მქონე ადამიანები აშკარად მოკლებულნი არიან.

თავისი “ეგოფსიქოლოგია” კოჰუგმა ფსიქოლინგიკური კონფლიქტების ალტერნატივად დასახა. ის ვარაუდობდა, რომ ჩვილის განვითარება იწყება მდგომარეობიდან, სადაც ჯერ კიდევ გაუმიჯნავია “მე” და “სხვა”, რაც ხასიათდება გარდამავალი, სუსტად ინტეგრირებული რეპრეზენტაციებით, და მას ფრაგმენტული “მე”-ს

სგაღია უწოდა. მოგვიანებით ყალიბდება ნუკლეარული “მე” ანუ “მე”-ს ბირთვი. ამ “მე”-ს ბიპოლარული სტრუქტურა აქვს: ერთ მხარეზეა მისწრაფებები, მეორეზე – იდეალები, ხოლო მათ შორის განლაგებულია მონაცემები და უნარები, რაც ამ ორ პოლუსს თაღივით აერთიანებს. ანუ ბავშვს ერთი მხრივ, ამოძრავებს საკუთარი თავის შესახებ ფანტასტიკური წარმოდგენები, რომ ის ყოვლისშემძლე და ყოვლისმცოდნეა, რასაც კოჰუგი გრანდიოზულ “მე”-ს უწოდებს, ხოლო მეორე მხრივ, ბავშვი საკუთარ მშობლებსაც ასეთსავე სიღიადეს ანიჭებს და ქმნის “იდეალიზირებული მშობლის იმაგოს”. კოჰუგი ფაქტობრივად ამბობს, რომ ბავშვთან მოცემულია ადამიანის ძირეული მისწრაფებები და იდეალები, მათი შესაბამისი გალანტები და უნარები; უნარი იპოვო გარემოში ადამიანები, რომლებიც დაგეხმარებიან მთლიანი და კომპიგიური “მე”-ს განცდა გამოიმუშავო. პრობლემები შეიძლება გაჩნდეს, თუ: მზრუნველი 1. დააკლებს ემპათიას ბავშვს, რომელსაც სურს რომ თავისი “საავტორო ნამოქმედარი” (მაგ., პირველი ნაბიჯები, ან ავტონომიურობის სხვა გამოვლინება) სხვამ დაუდასტუროს ანუ “არეკლოს”; 2. ვერ შესთავაზებს საკუთარ თავს, როგორც პიროვნულობის მომხიბლავ მოდელს. თუკი მზრუნველი (დედა) ოპტიმალურად არ აწვდის ბავშვს ემპათიას, ან მუღმივად საკუთარ საჭიროებებზე რეაგირებს და არა ბავშვზე, ბავშვს დეფექტები უჩნდება “მე”-ს ერთ ან ორივე პოლუსზე. ბავშვი ვეღარ ახერხებს სხვადასხვა მოთხოვნილების და თვითშეფასების რეგულირებას, რაც იწვევს არაინტეგრირებული იდენტურობის ისეთ სიმპტომებს, როგორიცაა უუნარობა აიგანო სიამოვნების უეცარი დაკარგვა, მერყეობა “მე”-სა და “სხვების” განდიდებასა და გაუფასურებას შორის; განცდა, რომ რაღაც იმთავითვე გეკუთვნის და არ გაძლევენ; დაუოკებელი მოთხოვნილება, რომ ყველანი შენით იყვნენ აღტაცებულნი და სხვ.

დად ემყარება ბრიგანელი ფსიქონალიტიკოსის ჯონ ბოულბის შრომებსა და განვითარების ფსიქოლოგიის სპეციალისტის მერი ეინსუორთის ემპირიულ მონაცემებს. ბოულბი დაინგერესდა იმ გავლენით, რასაც ასდენს ადრეულ ასაკში მშობლებთან ბავშვის განშორება მის პიროვნულ განვითარებაზე. ეს სერიოზული პრობლემა დადგა II მსოფლიო ომის დროს ინგლისში, სადაც ათასობით ბავშვი დააცილეს მშობლებს, სოფლად გახიზნეს და ქალაქების სააეციო დაბომბევებს განარიდეს.

ბოულბი აგრძელებს ბავშვთა ფსიქონალიზმის ერთერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის მელანი კლაინის ხაზს – რომ ცენტრალურ როლს ბავშვის პიროვნების ჩამოყალიბებაში ასრულებს დედა (და არა მამა, როგორც ეს ფროიდის ფსიქონალიზმშია) და მიიჩნევს, რომ განვითარების პროცესში ბავშვი თანმიმდევრობით გაივლის თავის მუდმივ მზრუნველზე, ჩვეულებრივ, დედაზე ემოციური მიჯაჭვულობის ფაზათა სერიას. მიჯაჭვულობის ყველაზე უფრო ადრეული ფუნქცია ბავშვისთვის სიცოცხლის შენარჩუნებაა. მოგვიანებით, ბავშვისთვის მზრუნველი ხდება „უსაფრთხოების ბაზა“, რაც მას გარესამყაროს საკელეუად და საკუთარი ავგონომიურობის მოსაპოვებლად სჭირდება. მიჯაჭვულობის ქცევითი სისტემის განვითარების შემდგომ ფაზაზე ბავშვი იქმნის *შინაგან ოპერატიულ მოდელებს* ანუ საკუთარი თავისა და მასზე მთავარ მზრუნველთა ფსიქოლოგიურ ხატებს. ურთიერთობათა ბავშვობისდროინდელ გრძნობად გამოცდილებაზე დამყარებული ეს მოდელები ადამიანებთან ურთიერთობის ზოგად მოლოდინებს განსაზღვრავს.

მიჯაჭვულობის ქცევითი სისტემა განიხილება როგორც ადაპტაციისთვის დიდი ღირებულების მქონე შინაგანი პროგრამა, ჩვენი ევოლუციური მემკვიდრეობის ნაწილია. იგი დედასთან მჭიდრო კონტაქტის შენარჩუნებას უზრუნველყოფს და ამით ბავშვის განვითარებას და გარესამყაროში დამკვიდრებას ემსახურება.

მიჯაჭვეულობის დადგენის საგულისხმო პროცედურა შეიმუშავა მერი ენსოურთმა, რასაც „უცნაური სიგუაცია“ უწოდა. ეს არის სისტემატური დაკვირვება იმაზე, თუ როგორ რეაგირებს ბავშვი მშრუნველის წასვლაზე (მასთან გაყრაზე) ანდა დაბრუნებაზე (მასთან შეყრაზე). გამოიყო მიჯაჭვეულობის სამი კატეგორიის ბავშვები: მყარად მიჯაჭვეული ანუ თავდაჯერებული (ბავშვების 70%), არამყარად მიჯაჭვეული ანუ მშფოთვარე-თავის ამრიღებელი (ბავშვების 20%) და მშფოთვარე არამყარად მიჯაჭვეული ანუ ამბივალენტური ბავშვები (ბავშვების 10%). მარტივად რომ ვთქვათ, თავდაჯერებულ ბავშვს სწყინს დედის წასვლა, მაგრამ უხარია მისი დაბრუნება, დედის წასვლას იოლად ეგუება და თამაშის გაგრძელება შეუძლია. ამის საპირისპიროდ, მშფოთვარე-თავისამრიღებელი ბავშვი დედასთან განშორებას დიდად არ აპროტესტებს, მაგრამ დაბრუნებულ დედას გაურბის – მურგს აქცევს ან მასთან არ ჩერდება. დაბოლოს, მშფოთვარე-ამბივალენტურ ბავშვს უჭირს ორივე სიტუაციაში – დედასთან გაყრისას და დედასთან შეყრისას. განსაკუთარებით საგულისხმო მის ქცევაში ეს არის მოთხოვნათა უცნაური ნაზავი – აიყვანოს დედამ ხელში და იქვე იატაკზე დააბრუნოს მაშინვე, რაც პირველი მოთხოვნა დაკმაყოფილდება.

მიჯაჭვეულობის სტილი უცვლელი რჩება ადამიანის მთელი ცხოვრების მანძილზე და დიდწილად განსაზღვრავს პიროვნებათაშორისო ურთიერთობებს. კერძოდ, მიჯაჭვეულობის თავდაჯერებული სტილი უკავშირდება ბედნიერების, მეგობრობის, ნდობის განცდებს; თავის არიღების სტილი სიახლოვის შიშს, ემოციურ რხევებს და ეჭვიანობას; მშფოთვარე-ამბივალენტური სტილი კი – ემოციურ რყევებს და უკიდურესობებს და, საზოგადოდ ადამიანისადმი უნდობლობასა და ეჭვნეულობას. მიჯაჭვეულობის გიჟი გავლენას ახდენს აგრეთვე თვითშეფასებაზე, ხოლო თვითშეფასება, თავის მხრივ, დიდწილად განსაზღვრავს სხვადასხვა სფეროში ადამიანის წარმატებას. მიჯაჭვეულობის სტილი კავშირში აღმოჩნდა პარგნიო-

რის არჩევასთან და სასიყვარულო ურთიერთობის სტაბილურობასთან, ღებრესიულ რეაგირებასთან და იმასთანაც, თუ როგორ უმკლავდება ინდივიდი კრიზისს.

გამოიკვეთა ამრი, რომ ეს სტილი გენეტიკური ფაქტორებით არ არის განსაზღვრული. იგი ოჯახში გამეფებული ემოციური აგმოსფეროს შედეგია.

ფსიქოლინამიური მიმართულების თეორიათა შეფასება

ფროიდის კლასიკური ფსიქონალიზმის წიაღში აღმოცნებული თეორიები თუმცა სხვადასხვა მიმართულებით განვითარდა, პიროვნების ამ თეორიათა ავტორებს არ გაუწყვეტიათ ორგანული კავშირი ფროიდის მოძღვრებასთან, რასაც თავადაც აღნიშნავენ. მათთვის, ისევე როგორც ფროიდისთვის, პრიორიტეტულია პიროვნების არაცნობიერის სფერო, მკურნალობა არაცნობიერ შინაარსთა გაცნობიერებას უკავშირდება და ხელშეუხებელია ნორმასა და პათოლოგიაში მოქმედ *მექანიზმთა იგივეობის* შესახებ ფროიდის თეზისი. უნდა ითქვას ისიც, რომ ამ თეორიათა საერთო წარმომადგენლობის მიუხედავად, ერთიან თეორიულ სისტემად მათში ჩამოყალიბებულ შეხედულებათა სინთეზი დღემდე არავის უცლია.

ძირითადი ცნებები

არასრულყოფილების განცდა და მისი კომპენსირების მექანიზმები – ადღერის თეორიის ამოსავალი ცნებები – პიროვნების განვითარებისა და ჩამოყალიბების ძირეული მოტივაცია.

ცხოვრების სტილი – არასრულყოფილების განცდის დაძლევის ხერხების და პიროვნების იდეალების ერთობლიობა.

კოლექტიური არაცნობიერი – იუნგის თანახმად, ინდივიდის არაცნობიერის ნაწილი, რომელიც თანდაყოლილი, ევოლუციურად ჩამოყალიბებული და მოგადკაცობრიულია.

არქეტიპები – უძველესი ზეპიროვნული, საყოველთაო, თანდაყოლილი ფსიქოლოგიური სქემები (ფიგურები), საკაცობრიო განცდათა ანაბეჭდები და ამ განცდებისადმი შინაგანი განწყობები.

ძირეული შფოთვა – ჰორნის თეორიის ამოსავალი ცნება – მარგობისა და უსუსურობის განცდა, რასაც ინდივიდს პოტენციურად საშიში გარემო აღუძრავს.

მე-ობიექტები – ობიექტი-ურთიერთობის თეორიის თანახმად – მნიშვნელოვანი და გულისხმიერი ადამიანები, რომლებიც ბავშვს საკუთარი მე-ს ასაგებად და შესაცნობად სჭირდება.

მიჯაჭვეულობის ქცევითი სისტემა – ბოულის კონცეფცია, რომელშიც ხაზი ესმება პაგარა ბავშვის ემოციური კავშირის ფორმირებას დედასთან (მზრუნველთან). მიჯაჭვეულობის ქცევითი სისტემის ფუნქციაა უსაფრთხოების განცდა შესძინოს ბავშვს, რათა მან გარემოსთან სათანადო კონტაქტის დამყარება შეძლოს.

ძირითადი ღებულებები

1. ფსიქონალიგიკური მოძრაობის წამყვანი ფიგურები – ალფრედ ადლერი და კარლ იუნგი განუდგნენ ფროიდს და საკუთარი თეორიული სკოლები შექმნეს.
2. ადლერი და იუნგი პრინციპულად არ ეთანხმებოდნენ ფროიდის მიერ სექსუალური ლტოლვის ფსიქიკური ცხოვრების ქვაკუთხედად გამოცხადებას.
3. ადლერმა ჩამოაყალიბა ინდივიდუალური ფსიქოლოგიის სკოლა, ხოლო იუნგმა – ანალიგიკური ფსიქოლოგია.

4. აღლერმა ინსტინქტური სექსუალური ლტოლვებიდან და არაცნობიერიდან აქცენტი სოციალურ მისწრაფებებსა და ცნობიერებაზე გადაიგანა.
5. აღლერის ამრით, პიროვნების განვითარებისთვის ძირეულია არა სექსუალური მოტივაცია, არამედ საკუთარი არასრულყოფილების განცდა და მისი კომპენსირების ხერხები და მექანიზმები.
6. არასრულყოფილების განცდის დაძლევის ლტოლვა აღძრავს სხვებზე უპირატესობის მიღწევის და დემონსტრირების მოტივაციას.
7. უპირატესობის მიღწევის ანუ გამორჩეულობის მისწრაფება არა მხოლოდ ადამიანის კონკურენტულ სულისკვეთებაში, არამედ თანამშრომლობასა და დაღებით სოციალურ გრძნობებშიც ვლინდება.
8. კარლ იუნგმა არაცნობიერზე ფროიდის შეხედულებებს დაუმატა კოლექტიური არაცნობიერის ცნება.
9. კოლექტიური არაცნობიერი პირადი გამოცდილებისგან დამოუკიდებელია და ის ყველა ეპოქისა და კულტურის ადამიანთან უნივერსალურია.
10. იუნგი მიიჩნევდა, რომ ზოგადი არასპეციფიკური სასიცოცხლო ენერგია – ლიბიდო, გარდა საკუთრივ სპეციფიკური სექსუალური ენერგიისა შეიცავს ზრდისა და განვითარების მისწრაფებებს.
11. პიროვნული მთლიანობის მისაღწევად ადამიანმა საკუთარ ცნობიერ და არაცნობიერ პროცესებს შორის კავშირი უნდა დაამყაროს;
12. კარენ ჰორნი ხაზს უსვამდა პიროვნების დინამიკაში კულტურული ფაქტორების და პიროვნებათაშორისო ურთიერთობების განსაკუთრებულ როლს.
13. ნევროზის მიზეზთა შორის ყველაზე უფრო დიდ მნიშვნელობას კარენ ჰორნი პიროვნებათაშორისო ურთიერთობების დარღვევას ანიჭებდა.
14. გრადიციული ფსიქოანალიზის შემდგომი განვითარება პიროვნების თვითგამორკვევის და თვითშეფასების შესწავლის კუთხით

წარიმართა. კვლევის ამ მიმართულებაში შეიქმნა: ა) ობიექტიური თეორიის თეორია და ბ) ემოციური მიჯაჭვულობის მოდელი. ორივე ეს მოდელი, შესაბამის ვლევებზე დაყრდნობით, ადასტურებს მასზე მზრუნველთან ბავშვის აღრეული ემოციური გამოცდილების გადამწყვეტ გავლენას მის განვითარებაზე, პიროვნებად ჩამოყალიბებაზე და ადამიანებთან სამომავლო ურთიერთობაზე.

თავი V

ფენომენოლოგიური ჰუმანიტარული თეორია, რომლის ავტორია ჯარლ როჯარსი

გერმინი “ფენომენოლოგია” ძნელი განსასაზღვრია, მაგრამ, ზოგადად, ის ეხება ფართო ფილოსოფიურ კომიციას, რომლის თანახმად ადამიანისთვის ერთადერთი სარწმუნო რეალობა, მასალა, რისგანაც აგებულია მისი არსებობა – უშუალოდ მოცემული, მთლიანობითი, სუბიექტური გრძნობადი მონაცემებია. ამიგომ სულიერი (ფსიქოლოგიური) მოვლენა უნდა განიხილებოდეს მის უშუალო მოცემულობაში, ყოველგვარი წინასწარი ღაშვებისა და ვარაუდების, თეორიებისა და ღოგემების გარეშე. პიროვნებისადმი ფენომენოლოგიურ მიდგომაში წამყვანი ადგილი უკავია ჰუმანიტარულ ფსიქოლოგიას.

ჰუმანიტარული მსოფლმხედველობა საუკუნეებს ითვლის. ის ძირითად ღირებულებად მიიჩნევს ადამიანის პიროვნებას და აღიარებს მის უფლებას ბედნიერებაზე, თავისუფლებაზე, თანასწორობაზე და ყოველგვარი უნარის გამოვლინებაზე; ადამიანის კეთილდღეობაა სოციალური ინსტიტუტების აკარგვიანობის შეფასების მთავარი საზომი, ხოლო თავისუფლების, თანასწორობის, სამართლიანობისა და კაცთმოყვარეობის პრინციპი – ადამიანთა შორის ურთიერთობის ნორმებია.

პიროვნებისადმი ჰუმანიტარული მიდგომაში, რომლის თვალსაჩინო წარმომადგენელია კარლ როჯერსი, იგულისხმება, რომ ადამიანი შეიძლება გავიგოთ და კიდეც უნდა გავიგოთ იმის მიხედვით, თუ როგორ აღიქვამს ის საკუთარ თავს და გარემომცველ სინამდვილეს. მასში ღიდი ყურადღება ეთმობა მე-ს (Self) და მე-სთან დაკავშირებულ გრძნობად გამოცდილებას. ადამიანის მიერ საკუთარი

მე-ს განცდა ძალზე ღირებულია როგორც ემპირიული – ობიექტური, ისე კლინიკური – ინტუიციური კვლევისთვის, რისი სინთეზიც როჯერსს სავსებით შესაძლებლად მიაჩნია. საზგასასმელია, რომ განსხვავებით ფსიქონალიზმისგან, რომელიც ახსნითი მოდელია, როჯერსის თეორია პიროვნების აღწერით მოდელს წარმოადგენს.

როჯერსის შეხედულებები ადამიანის რაობაზე

როჯერსისთვის ადამიანის ბუნება არსობრივად დადებითი, პოზიტიურია. ადამიანი თვითაქტუალიზაციისკენ ანუ საკუთარი პოტენციალის – უნარებისა და ნიჭის სრული ამოქმედებისა და გაშლისკენ მიემართება. საპირისპირო ამრის იყო ფროიდი: საკმარისია ნება მიეცეს, ადამიანი მყისვე მკვლელობას, ინცესტს და ყველანაირ კრიმინალურ აქტს ჩაიდენს, რადგან ის თავისი არსით ირაციონალური, ასოციალურია და, ამასთან საკუთარი თავის და სხვათა განადგურებისკენ არის მიდრეკილი. როჯერსი არ უარყოფს ადამიანის ამგვარი ქცევის რეალურობას, მაგრამ ფიქრობს, რომ ასე იქცევა ნევროზით შეპყრობილი და უმწიფარი, განუვითარებელი ადამიანი. თუ ადამიანი თავისუფალია ის თავს საზოგადოებრივ არსებად განიცდის, იქცევა შესაბამისად და ამით საკუთარი თავის ანუ შინაგანი პოტენციალის რეალიზებას ახდენს.

როჯერსმა იცის, რომ მას გულუბრყვილო ოპტიმისგად მიიჩნევენ და განმარტავს თავის პოზიციას: უკლებლივ ყველა ადამიანში არის პოზიტიურ ცვლილებათა წარმართველი ძალები, მაგრამ ეს ძალები ხშირად ძალიან ღრმად არის ჩაბუდებული და მათ გამოთავისუფლებას დიდი ხელშეწყობა სჭირდება.

როჯერსის ფენომენოლოგიური პოზიციის თანახმად, ყოველი ინდივიდი სამყაროს უნიკალურად აღიქვამს, რაც მის ფენომენალურ ველს ქმნის. ადამიანის ფენომენოლოგიური ველი ცნობიერი და არაცნობიერი შინაარსებისგან შედგება, მაგრამ ადამიანის (განსაკუთრებით კი ჯანმრთელი ადამიანის) ქცევის უმნიშვნელოვანესი ლეკერმინანტები არის ის, რომლებიც ცნობიერდება ანდა შესაძლე-

ბელია გაცნობიერდეს. როჯერსის მიღგომა ამითაც აშკარად განსხვავდება ფსიქონალიზმისგან და მასში არაცნობიერზე დასმული აქცენტისგან. თუმცა ფენომენოლოგიური ველი ინდივიდის ინტიმური, სხვებისთვის დახურული, პრირვაგული სამყაროა, უნდა ვეცადოთ დავინახოთ ეს სამყარო ისე, როგორც მას ხედავს ინდივიდი, მის ქცევას მისივე თვალთ შვეხედოთ და ის ფსიქოლოგიური მნიშვნელობა ამოვიკითხოთ, რაც მასში თვითონ ინდივიდმა იგულისხმა.

როჯერსისთვის ფენომენოლოგია ადამიანის შესახებ მეცნიერების ბაზისია და ფსიქოლოგიური კვლევა შინაგანი გრძნობადი გამოცდილების ანუ პიროვნების მიერ მოვლენათა უშუალო განცდის გაგებას უნდა ცდილობდეს. სამეცნიერო კვლევა ლაბორატორიაში ან კომპიუტერთან არ უნდა იწყებოდეს. ფენომენოლოგიურ მონაცემთა უმნიშვნელოვანესი წყარო თერაპიის პროცესში მოპოვებული კლინიკური მასალაა. როჯერსი ყოველთვის იწყებდა კლინიკური დაკვირვებით, შემდეგ ამ დაკვირვებებს ჰიპოთეზად აყალიბებდა, ხოლო ჰიპოთეზას მკაცრი, მუსტი მეთოდებით ამოწმებდა. პროფესიული ცხოვრების მანძილზე როჯერსი ცდილობდა გაედო ხიდი უფსკრულზე, რაც არსებობს სუბიექტურსა და ობიექტურს, რელიგიასა და მეცნიერებას შორის, რათა არ დაკარგულიყო ადამიანის ინდივიდუალური განუმეორებლობა – ასე შეაფასა მისი მოღვაწეობა ამერიკის ფსიქოლოგთა ასოციაციამ.

ხარლ როჯერსის პიროვნების თეორია

როჯერსის ყურადღება ძირითადად მიმართული იყო ფსიქოთერაპიის პროცესზე. პიროვნების მისი თეორია თერაპიული მუშაობის პროცესში იშვა და მის განშტოებად იქცა.

პიროვნების მიმართ ფენომენოლოგიური მიღგომა აქცენტს სვამს თვითაქტუალიზაციისადმი ინდივიდის მუდმივ სწრაფებაზე და აღიარებს ნებისყოფის თავისუფლებას და პიროვნების ინდივიდუალურ არჩევანს განსაზღვროს გარესამყაროში საკუთარი არსებო-

ბის მოდუსი. როჯერსის თეორიის ქვაკუთხელია მუდმივი ცვლილებისა და ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი პიროვნება.

სტრუქტურა

საკუთარი „მე“ (Self)

პიროვნების თეორიაში როჯერსისთვის საკვანძო სტრუქტურული ცნებაა “მე”. ინდივიდი აღიქვამს გარეგან სტიმულებს, საკუთარ გრძნობად გამოცდილებას, რასაც გარკვეულ შინაარსს ანიჭებს. გრძნობადი ხატების და შინაარსების (მნიშვნელობების) ერთიანი სისტემა ინდივიდის ფენომენოლოგიურ ველს ქმნის. ფენომენოლოგიური ველის ის ნაწილები, რასაც ადამიანი „მე“-თი აღნიშნავს, “საკუთარ თავს” ანუ მე-კონცეფციას ქმნის. მე-კონცეფცია აღქმის მწყობრი და შეთანხმებული პაგერნია. თუმცა მე-კონცეფცია იცვლება, იგი სტრუქტურირებულობის, მთლიანობის და ორგანიზებულიობის ამ თვისებას ყოველთვის ინარჩუნებს.

“მე“-ს ცნებასთან მიმართებით საყურადღებოა კიდევ ორი ასპექტი. ჯერ-ერთი, “მე” არ არის ჩვენ შიგნით დაბუღებული არსება. “მე” არაფერს “აკეთებს”, ინდივიდი არ ფლობს “მე“-ს იმგვარ ინსტანციას, რომელიც გააკონტროლებდა მის ქცევას. “მე” – სხვადასხვა აღქმის ორგანიზებული ნაკრებია; მეორე, განცდებისა და წარმოდგენების პაგერნი, რასაც “მე“-ს ვუწოდებთ, მისაწვდომია ცნობიერებისთვის ანუ შესაძლებელია მისი გაცნობიერება. თუმცა ინდივიდს გაუცნობიერებელი შინაგანი განცდაც უთუოდ აქვს, მე-კონცეფცია, ძირითადად, ცნობიერდება. როჯერსს მიაჩნდა, რომ “მე“-ს ამგვარი განსაზღვრება მუსგია და გამოკვლევათა ჩასატარებლად აუცილებელი. თუ “მე“-ს დეფინიციაში შევიგანთ არაცნობიერ მასალას, ამ მოვლენას ობიექტური მეთოდებით ვეღარ შევისწავლით.

მონათესავე სტრუქტურული ცნებაა *იდეალური მე*. “იდეალური მე” ეს არის ინდივიდისთვის სანუკვარი მე-კონცეფცია. იგი შეი-

ცავს გრძნობად ხაგებს და მნიშვნელობებს, რომლებიც “მე”-ს უკავშირდება და ინდივიდისთვის მეტად ღირებულია.

მე-კონსეფციის გავრევის მეთოდები

როჯერსს არაერთხელ აღუნიშნავს, რომ მუშაობა „მე“-ს ცნებით არ დაუწყია. თავიდან, მას “მე” ბუნდოვან და უშინაარსო გერმინად მიაჩნდა. მაგრამ, როცა ისმენდა თუ როგორ აყალიბებენ კლიენტები საკუთარ პრობლემებს და მოვლენების მიმართ თავის დამოკიდებულებას გამოხატავენ, აღმოაჩინა, რომ ამა თუ იმ ხარისხით ყველა აქტიურად იყენებს სიტყვა “მე”-ს. ამან როჯერსს მე-ს ცნების განსაზღვრების და მისი გამოშვების ხერხისა და ინსტრუმენტის გამონახვის აუცილებლობა დაანახა.

დ-სორბირუმის ბჰჰნიპა. კვლევა როჯერსმა დაიწყო იმით, რომ ჩაიწერა საკუთარი თერაპიული საუბრები და შემდეგ ყველა სიტყვა, რომელიც „მე“-ს ეხებოდა რამდენიმე კატეგორიად გადანაწილა. საუბრების ჩანაწერთა ამ პირველი კვლევის შემდეგ მან გამოიყენა სტეფენსონის მიერ მე-კონსეფციის გასაზომად დამუშავებული - სორტირების მეთოდი. ექსპერიმენტატორი აწვდის ცდისპირს ბარათების დასტას. თითოეული ბარათი შეიცავს დებულებას, რომელიც ამა თუ იმ პიროვნულ მახასიათებელს ეხება. ერთ ბარათზე შეიძლება ეწეროს: “იოილად უმეგობრდება ადამიანებს”, მეორეზე - “უჭირს ბრამის გამოხატვა” და ა.შ. ცდისპირს თხოვენ წაიკითხოს ყველა ეს დებულება (სულ დაახლოებით 100) და განაღოს გარკვეული წესით: ერთ კიდზე უნდა დაიღოს ბარათები - “ჩემთვის ყველაზე უფრო მეტად დამახასიათებელი”, ხოლო მეორე კიდზე - “ჩემთვის ყველაზე უფრო ნაკლებად დამახასიათებელი”. ცდისპირს წინასწარ ეუბნებიან რამდენ კონად უნდა დალაგდეს ბარათები და რამდენი ბარათი უნდა იყოს კონაში. ამით ირკვევა ცდისპირის მიერ შეფარდებითი შეფასება თუ რამდენად შეეფერება მას თითოეული პიროვნული ნიშან-თვისება.

ამრიგად, Q-სორტირება ფაქტობრივად არის ინდივიდისადმი მიცემული დავალება, კატეგორიებად დაახარისხოს დებულებები, რომელიც მას ეხება, რანჟირი დაადგინოს მისთვის ყველაზე უფრო მეტად დამახასიათებელ და ყველაზე ნაკლებად დამახასიათებელ დებულებებს შორის. იგივე ფრაზები შეიძლება ვადანაწილდეს იმავე რაოდენობის კატეგორიებად, მაგრამ ახლა იდეალური “მე”-სთან მიმართებით: დაწყებული “ყველაზე უფრო ახლოა ჩემ იდეალურ მე-სთან”, დამთავრებული “ყველაზე უფრო შორსაა ჩემი იდეალური მე-სგან”. ამით შესაძლებელია რაოდენობრივად შეფასდეს მე-სა და იდეალურ მე-ს შორის სხვაობა, დისტანცია, შეუსაბამებლობა. ამ გზით მიღებული მონაცემები ძალზე მნიშვნელოვანია ფსიქოპათოლოგიის გასაგებად და, რაც მთავარია, იმის დასადგენად, რამდენად შეიცვალა პიროვნება ფსიქოთერაპიის გაელენით. შემცირებული სხვაობა ჩაგარებული ფსიქოთერაპიის ეფექტურობის მაჩვენებელია.

გელსართაჲ სახელთა ნუსხა და სამანტიკური დიფერენციალი. მე-ს შესახებ სუბიექტური ანგარიშების მისაღებად სხვა მეთოდებიც გამოიყენება. ასეთია 1. *გელსართაჲ სახელთა ჩამონათვალი*, საიდანაც ცდისპირი ირჩევს გელსართავეებს, რომლებიც შეიძლება საკუთარ თავს მიაკუთვნოს და 2. *სემანტიკური დიფერენციალი*. თუმცა ეს უკანასკნელი ატიგულების გასაზომად და ცნებათა მნიშვნელობის დასადგენად შემუშავდა და პიროვნული გესგის არ არის, როჯერსი მას პიროვნების სადიაგნოსტიკოდ იყენებს: ცდისპირი აფასებს ცნებას “საკუთარი მე” შეიღბალიანი სკალებით. ეს სკალები პოლარული გელსართავეებით გამოიხატება, როგორცაა, მაგ., *კარგი-ცუდი*, *ძლიერი-სუსტი*, ან *აქტიური-პასიური*. ცდისპირს ასევე შეუძლია ცნება “ჩემი იდეალური მე” თითოეული ამ ბიპოლარული სკალით შეაფასოს. ვიღებთ მონაცემებს, თუ რა მნიშვნელობას დებს ინდივიდი ამ ცნებებში და როგორია მათი ურთიერთმიმართება.

პროცესი

თვითაქტუალიზაცია

როჯერსის პიროვნების თეორიაში აქცენტირებულია ცვლილება. ადამიანი, როგორც უნიკალური ერთიანი, მთლიანი სისტემა, მოცემულია არა წინასწარ, მზა სახით, არამედ მუდმივად ვითარდება და ზევით, თვითაქტუალიზაციისკენ მიემართება. როჯერსი მოტივაციის ცნებას აღმძვრელ ძალთა მნიშვნელობით საერთოდ არ იყენებს. მოტივაციის ადგილს მასთან აქტუალიზაციის ფუნდამენტური გენდენცია იკავებს: ორგანიზმს აქვს ერთადერთი გენდენცია – მუდმივად მოახდინოს თვითაქტუალიზება, გამოავლინოს თანდაყოლილი ნუჭიერება, შეინარჩუნოს და განავრცოს, სრულქმნას, დახვეწოს საკუთარი თავი – აცხადებდა კარლ როჯერსი, რომლის იდეალი იყო “სრულად ამოქმედებული პიროვნება”.

აქტუალიზაციის ცნებაში იგულისხმება ორგანიზმის გენდენცია მარტივი არსებიდან რთულ არსებად იქცეს, სხვაზე დამოკიდებული არსებობიდან დამოუკიდებელ ყოფაზე გადავიდეს, ფიქსირებულობიდან და რიგიდულობიდან ცვლილების შესაძლებლობა და გამოხატვის თავისუფლება მოიპოვოს და, საბოლოო ჯამში, წინ იაროს დასაკუთარი კანონებით იცხოვროს. აქტუალიზაციის კონცეფცია არ უარყოფს ადამიანის მისწრაფებას დაიკმაყოფილოს მოთხოვნილებები და ამით შეიმციროს შინაგანი დაძაბულობა, მაგრამ ამ კონცეფციაში მთავარია ის სიამოვნება და კმაყოფილება, რაც პიროვნული ზრდის ხელშემწყობ ქმედებას მოაქვს.

თვითაქტუალიზაციის მოტივის გასაზომი ინსტრუმენტი როჯერსს არ შეუქმნია. ეს მოგვიანებით სხვა მკვლევარებმა გააკეთეს. ერთ-ერთი ბოლოდროინდელი სკალა შედგება 15 კითხვისგან, რითაც იზომება: ადამიანის უნარი იმოქმედოს დამოუკიდებლად;

საკუთარი თავის მიმღებლობის ანუ თვითშეფასების ღონე; საკუთარ ემოციათა მშვიდად მიღება და ადამიანთა მიმართ ნდობა.

მე-კონცეფციის შინაგანი შეთანხმებულობა და კონგრუენტობა

აქტუალიზაცია არ გამხდარა როჯერსის ემპირიული კვლევის საგანი. მისი თეორიის ექსპერიმენტული ბაზის განვითარებისთვის გაცილებით მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა მე-ს შინაგანი შეთანხმებულობისა და სუბიექტურ გამოცდილებასთან მე-ს თავსებადობის საკითხები. როჯერსის თანახმად, პიროვნება ფუნქციონირებს, რათა საკუთარი თავის განსხვავებულ გრძნობად ხატებსა და თავისსავე გრძნობად გამოცდილებას შორის თავსებადობა ანუ უკონფლიქტობა შეინარჩუნოს.

პიროვნების შინაგანი შეთანხმებულობის ანუ კონსისტენტობის ცნება და აგრეთვე ამავე სახელწოდების პიროვნების პირველი თეორია ეკუთვნის პრესკოტ ლეკის. ლეკი მიიჩნევდა, რომ ორგანიზმი სიამოვნებას კი არ ეძიებს და გკივილს კი არ გაურბის – ეს სრულიადაც არ არის მისი მთავარი მამოძრავებელი; მას საკუთარი მე-კონცეფციის სტრუქტურის შენარჩუნება სწავლია. ადამიანი იქმნის ღირებულებათა ისეთ სისტემას, რომლის ცენტრში დგას მე-ს ღირებულება; ის ისე აწესრიგებს თავის ფსიქიკურ ფუნქციებსა და ღირებულებებს, რომ საკუთარი მე-სისტემის შენარჩუნება უზრუნველყოს. ინდივიდი ცდილობს, რომ მისი ქცევა მე-კონცეფციას შეესაბამებოდეს, მაშინაც, როცა ამგვარ ქცევას გარეგანი ჯილღო არ მოაქვს.

როჯერსი ხაზს უსვამს აგრეთვე კონგრუენტობას მე-სა და შინაგან გამოცდილებას შორის. ეს ნიშნავს, რომ ადამიანი ცდილობს შეუხამოს (კონგრუენტული გახადოს) ის, რასაც გრძნობს, იმას, როგორადაც აღიქვამს საკუთარ თავს. ხშირად ინდივიდი ამას ვერ ახერხებს და ინკონგრუენტულ მდგომარეობაში ვარდება. ინკონგრუენტულობა ეს არის ინდივიდის უუნარობა სათანადოდ აღიქვას რეალობა, უუნარობა ან არსურვილი მეორე ადამიანს საკუთარი

გრძნობები მუსგად ამცნოს. როდესაც შეუსაბამობა განცდებს და მათ გაცნობიერებას ეხება – როჯერსი ამას დათრგუნვას და უარყოფას უწოდებს – ადამიანი უბრალოდ ვერ ხვდება რას აკეთებს, ხოლო როდესაც შეუსაბამობა გაცნობიერებასა და კომუნიკაციას ეხება – ადამიანი არ გამოხატავს თავის ნამდვილ განცდებს და გარშემომყოფთა თვალში არაბუნებრივი, ყალბი და უპატიოსნოა.

ინკონგრუენტულობა აგრეთვე დაძაბულობის, შფოთვის სახით განიცდება. უკიდურეს გამოხატულებაში იგი შინაგან დაბნეულობასა და დემორიენტირებულობაში ვლინდება. ამის მაგალითია ფსიქიატრიული კლინიკის “მძიმე პაციენტები”, რომლებმაც არც კი იციან სად იმყოფებიან, წელიწადის რა დრო ან რა დღეა. ფსიქოპათოლოგიაში აღწერილ სიმპტომთა უძრავლესობა შეიძლება ინკონგრუენტულობად მივიჩნიოთ. როჯერსი დარწმუნებულია, რომ ყოველგვარი ინკონგრუენტულობა აუცილებლად უნდა გადაიჭრას. მაგრამ კონფლიქტური აზრები, იდეები, გრძნობები და ინტერესები ჯერ კიდევ არ არის ინკონგრუენტულობის სიმპტომები. შეუსაბამობასთან ანუ ინკონგრუენტულობასთან გვაქვს საქმე, როდესაც ადამიანი მათ კონფლიქტურობას ვერ აცნობიერებს და ინკონგრუენტულობა გადაუჭრელი რჩება.

კონგრუენტულობის მღვთმარეობა და ღაცვის პროცესები

მეგწილად, ჩვენი სუბიექტური გამოცდილება ანუ განცდები ცნობიერებაში აისახება. მაგრამ თუ გვეჩვენება, რომ გრძნობადი გამოცდილების რაღაც ნაწილი საფრთხის მაგარებელია, რადგანაც იგი მე-კონცეფციასთან კონფლიქტურ დამოკიდებულებაშია – ასეთ დროს ჩვენ ამ გამოცდილებას ცნობიერებაში არ ვუშვებთ. ქვეცნობიერი აღქმის პროცესის მეშვეობით შეგვიძლია წინასწარ ვიგრძნოთ, რომ ეს გამოცდილება არ ეხამება ჩვენ მე-კონცეფციას და მივმართოთ ღაცვით რეაქციას: არ დაეუშვათ ცნობიერებაში

საკუთარი გრძნობადი გამოცდილების ის ელემენტები, რაც ბუნდონად როგორც მე-კონცეფციის არაკონგრუენტული აღვიქვით.

დაცვის ორი ძირითადი, საყოველთაოდ ცნობილი რეაქციაა — უშუალო განცდის დამახინჯება და თვით ამგვარი განცდის უარყოფა. უარყოფა ცნობიერებაში საფრთხის შეღწევისგან მე-კონცეფციის დაცვას ემსახურება. დამახინჯება უფრო გავრცელებული ფენომენია. იგი ხელს არ უშლის განცდის გაცნობიერებას, მაგრამ ხდება ისეთი ფორმით, რომ იგი მე-ს მიესადაგოს. მაგალითად, თუ მე-კონცეფცია შეიცავს დახასიათებას “მე ცუდი სტუდენტი ვარ”, კარგი ნიშნის მიღებით გამოწვეული განცდა შეიძლება დამახინჯდეს, რათა ის მე-კონცეფციის კონგრუენტული გახდეს. სტუდენტმა შეიძლება იფიქროს, რომ “პროფესორი ცუდი გამომცდელია” ან “მე, უბრალოდ, ბედმა გამიღიმა”. მე-კონცეფციის შინაგანი შეთანხმებულობის გენდენცია ძლევს კარგი ნიშნით მონიჭებულ პოზიტიურ განცდას და მე-ს დაცვის მექანიზმს აამოქმედებს.

პოზიტიური შეფასების მოთხოვნილება

რა იწვევს კონფლიქტს გრძნობად გამოცდილებასა და მე-კონცეფციას შორის და, შესაბამისად, ბადებს დაცვის აუცილებლობას? ამის მიზეზია დადებითად შეფასების მოთხოვნილება, რომელიც შეიცავს ისეთ ღირებულებებს, როგორცაა სითბო, სიმპათია, პატივისცემა და მიმღებლობა. თუ მშობლები უბრუნველყოფენ ბავშვის უპირობო პოზიტიურ შეფასებას, აგრძნობინებენ, რომ ის მათთვის უპირფასეოა, მას აღარ სჭირდება თავისი სუბიექტური გამოცდილების ანუ განცდების ამა თუ იმ ასპექტის უარყოფა. მაგრამ თუ მშობლის მხრიდან ბავშვის შეფასება და მიმღებლობა რამე წინაპირობის შესრულებაზეა დამოკიდებული, ბავშვი იძულებულია არააჩაგდოს თავისი ის გრძნობადი გამოცდილება, რომელიც მის მე-კონცეფციას არ ეთავსება. მაგალითად, თუ ბავშვი გრძნობს, რომ სიყვარულით (პოზიტიური შეფასებით) აჯილდოვებენ მხოლოდ

იმიტომ, რომ თვითონაც ყოველთვის მოსიყვარულე შვილია, იგი დაიწყებს თავისი ყოველგვარი ბოროტი გრძნობის უარყოფას და იბრძოლებს, რომ მოსიყვარულე შვილის სახე და მშობლების სიყვარული შეინარჩუნოს. ამ შემთხვევაში უკეთური გრძნობა, გარდა იმისა რომ მე-კონცეფციის არაკონსისტენტურია, ხელს უშლის საკუთარი თავის პოზიტიურ შეფასებას. ამრიგად, მისი ფასეულობის ცნობისთვის წინაპირობის დათქმა ბავშვს საკუთარი განცდის უარყოფას აიძულებს და ამასთანავე, თვითშეფასებას უქვეითებს.

ზრდა და განვითარება

როჯერსს არ დაუმუშავებია ზრდისა და განვითარების თეორია, არ უგარებია გრძელვადიანი ექსპერიმენტები და მშობელ-შვილის ურთიერთობები არ უკვლევია – მას პრინციპულად სჯეროდა, რომ შინაგანი ზრდის პოტენციალი აქვს უკლებლივ ყველას. ორგანიზმის ზრდის პროცესი გამოიხატება გართულებაში, გაფართოებაში, ავტონომიურობის გაძლიერებაში და, ამასთანავე, ინდივიდის სოციალიზებული ზრდაში – მოკლედ, თვითაქტუალიზაციაში. მე-კონცეფცია ფუნდამენტური ველის ნაწილი ხდება და სულ უფრო რთულ სისტემად გარდაიქმნება. მე-კონცეფციის აღმოცენებისთანავე ინდივიდს უჩნდება მოთხოვნილება პოზიტიურად იქნას შეფასებული. თუ სხვათა მიერ პოზიტიური შეფასების მოთხოვნილება უფრო მნიშვნელოვანი ხდება, ვიდრე საკუთარ სუბიექტურ გამოცდილებასთან “კონტაქტში ყოფნა”, ინდივიდი განცდების რაღაც ნაწილს არ დაუმეებს ცნობიერებაში და არაკონგრუენტობის მდგომარეობაში დარჩება.

თვითაქტუალიზაცია და ჩანსალი ფსიქიკური განვითარება

როჯერსისთვის განვითარების მთავარი პრობლემა ის არის, განვითარდება თუ არა ბავშვი თავისუფლად, თავის თავთან შესაბამისობით თუ პირიქით, დაცვითი შეგუების გზას დაადგება და

არაკონგრუენტულ მდგომარეობაში იქნება. ჯანსაღი მე-კონსეფციონის ჩამოყალიბება საჭიროებს ატმოსფეროს, რომელშიც ბავშვს შეუძლია სუბიექტური გამოცდილების სრული სისავსით განცდა, ამ გამოცდილების შეთვისება და იმედის ქონა, რომ მშობლები მიიღებენ მაშინაც, როცა ზოგიერთი მისი ქცევა არ მოეწონებათ. ამას ხაზს უსვამს ბავშვის ფსიქიატრთა და ფსიქოლოგთა უმრავლესობა. ბავშვისთვის მშობლის ნათქვამი “არ მომწონს, რასაც აკეთებ” და “შენ არ მომწონხარ” – სრულიად განსხვავებულ რაიმეს ნიშნავს. მშობელი, რომელიც ამბობს: “არ მომწონს რასაც აკეთებ” იღებს ბავშვს, თუმცა არ იწონებს მის კონკრეტულ საქციელს. არსებითად სხვა არის, როცა მშობელი ამკარად თუ ფარულად ამცნობს ბავშვს, რომ მისი ქცევა და თვითონაც “არ ვარგა”, “ცუდია”. ბავშვი ხვდება, რომ გარკვეული გრძნობების აღიარება საკუთარი თავის როგორც საყვარელი და სიმპათიური არსების წარმოდგენას არ ეთავსება. ამიგომ ის იძულებულია უარყოს ან დაამახინჯოს ეს გრძნობები.

მშობელ-შვილის ურთიერთობები

ბავშვის პიროვნულ მრდას განსაკუთრებით უწყობს ხელს მშობელთა მხრიდან ბავშვის მიმღებლობის განწყობები, “ბავშვის-სადმი დემოკრატიული დამოკიდებულება”. ამგვარი განწყობების მქონე მშობელთა შვილებს აღენიშნებათ დაჩქარებული ინტელექტუალური განვითარება, კრეატიულობა, ემოციური სიმყარე და კარგი თვითკონტროლი. ავტორიტარ მშობელთა შვილები ემოციურად არასტაბილურები, აგრესიულები და გაუგონრები არიან. მაგრამ გადამწყვეტია ის, როგორ აღიქვამენ შვილები მშობელთა მიერ მათ შეფასებას. თუ ბავშვს ჰგონია, რომ მშობლები მას პოზიტიურად აფასებენ, იგი საკუთარი გარეგნობითა და პიროვნული თავისებურებებით კმაყოფილი იქნება. ხოლო თუ ის ფიქრობს, რომ ფასდება ნეგატიურად, თავისთავში დაურწმუნებელი ხდება და საკუ-

თარ გარეგნობასაც უარყოფითად უღგება. პოზიტიურია თუ ნეგატიური მშობლის მიერ შვილის შეფასება, ეს თავის მხრივ, მშობლის მიერ საკუთარი თავის მიძღვრულობის ხარისხზეა დამოკიდებული.

ბავშვის თვითშეფასების ჩამოყალიბებაზე მოქმედ ფაქტორთა კვლევამ აჩვენა, რომ მშობელთა სოციალური პრესტიჟის მაჩვენებლები, როგორცაა სიმდიდრე, განათლების დონე და თანამდებობა, ბავშვის თვითშეფასებაზე არ ახდენს იმდენად დიდ გავლენას, როგორც ეს ხშირად ჰგონიათ. ბავშვის მიერ საკუთარი ფასეულობის განცდაზე გაცილებით მეტად მოქმედებს ოჯახის შიგნით გამეფებული პიროვნებათაშორის ურთიერთობათა ატმოსფერო. ბავშვის მეკონცეფციაზე გავლენას ახდენს არეკლილი შეფასების პროცესი ანუ ბავშვი “უშუალოდ სწვდება” მისთვის ღირებულ ადამიანთა მისაღმი დამოკიდებულებას და თვითშეფასებაში ამას ეყრდნობა.

ბავშვის თვითშეფასების ფორმირებისთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია მშობელ-შვილის ურთიერთობის სამი სფერო:

1. მიძღვრულობის დონე – ეს არის მშობლის მიერ შვილის მიმართ გამოვლენილი ინტერესი, სიყვარული და სითბო; ამ ინტერესს ბავშვი იგებს როგორც საკუთარი ფასეულობის მაჩვენებელს – რომ ის ზრუნვის და ყურადღების ღირსია.
2. დაშვებულის და დაუშვებლის (დასჯადის) სფერო – მაღალი თვითშეფასების მქონე ბავშვთა მშობლები შვილებს მკაფიო მოთხოვნებს უყენებენ და ოჯახში არსებული წესების შესრულებას მტკიცედ მოითხოვენ როგორც შვილისგან, ისე საკუთარი თავისგან. საპასუხოდ ბავშვი მშობლებისგან სიყვარულის ამა თუ იმ გამოხატულებას იღებს; დაბალი თვითშეფასების მქონე ბავშვთა მშობლები ნაკლებად წარმართავენ ბავშვს და, ამასთანავე, მას უპატივცემულოდ ექცევიან. ასეთი მშობლები არ უღგუნენ შვილებს ქცევის მკაფიო წესებს და არ ითხოვენ მათ შესრულებას; უფრო ხშირად იყენებენ დასჯას (და არა წახალისებას), იშვიათად – სითბოს და სიყვარულის გამოვლენას. მშობლების

უყურადღებობა, გულგრილობა, პასიურობა ბავშვის გაუცხოებას და საკუთარი ზედმეტობის განცდას წარმოქმნის.

3. დემოკრატიზმის ხარისხი – მაღალი თვითშეფასების მქონე ბავშვთა მშობლები შეილებთან წესების საკმაოდ ფართო სპექტრს ერთობლივად ათანხმებენ და შემდგომში მტკიცედ მოითხოვენ მათ შესრულებას, მაგრამ დადგენილი ჩარჩოების შიგნით არავითარ იძულებას არ მიმართავენ, ბავშვის უფლებებს პატივს სცემენ და აღიარებენ. დაბალი თვითშეფასების მქონე ბავშვთა მშობლები შეილებს ბევრ შემლუღვას არ უწესებენ და საზღვრებსაც მკაფიოდ არ უდგენენ. ამასთან, ბავშვზე კონტროლის ავტორიტარულ და უკომპრომისო მეთოდებს იყენებენ.

აღზრდის დასახელებული პირობები ხელს უწყობს ბავშვის შემოქმედებითი პოტენციალის განვითარებას.

კლიენტზე ცენტრირებულმა თერაპიამ მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია იმაზე, თუ ამჟამად როგორ ხედავენ განსხვავებული მიმართულების თერაპევტები კლიენტ-თერაპევტის ურთიერთობას. კლიენტზე ცენტრირებული თერაპიის უპირველესი მიზანი პიროვნების ჯანსაღი ფსიქოლოგიური ზრდის წახალისება და ხელშეწყობაა. ეს მიდგომა ეფუძნება დაშვებას, რომ ყველა ადამიანი თვითაქტუალიზაციის – საკუთარ შესაძლებლობათა გამოვლენისა და ხორცშესხმის – უმთავრესი გენდენციის მაგარებელია. როჯერსი დარწმუნებულია, რომ ორგანიზმისთვის სრულიად ბუნებრივია სწრაფვა მთელ თავის შესაძლებლობათა გაშლისკენ, რათა გაძლიერდეს და დაიხვეწოს.

როჯერსმა უარი თქვა პათოლოგიური ქცევის სამედიცინო მოდელზე, სადაც „აუადმყოფს“ მკურნალობს „ექიმი“. ამიგომაც სიგყვა „პაციენტი“ შეცვალა „კლიენტით“ ანუ მომხმარებელით და საყრდენ წერტილად ჯანმრთელობისადმი ინდივიდის სწრაფვა აიღო. მან ყურადღება გაამახვილა პირობებზე, რასაც ამგვარი ზრდის შეფერხება შეუძლია და თერაპიულ სესიებზე გაბატონებულ

სპეციფიკურ აგმოსფეროზე, რომელიც კლიენგს დაბრკოლებებს აცილებს თვითაქტუალიზაციისკენ მიმავალ გზაზე.

ფსიქოპათოლოგია

როჯერსს სჯერა, რომ ფსიქოპათოლოგია გამოწვეულია მე-კონცეფციასა და სუბიექტურ გამოცდილებას შორის შეუსაბამობით და პიროვნების არსურვილით სუბიექტური გამოცდილება ანუ რასაც იგი უშუალოდ განიცდის, საკუთარ მე-კონცეფციაში ასახოს. ხოლო ჯანმრთელი ადამიანისთვის დამახასიათებელია კონგრუენტულობა ანუ თავსებადობა მე-სა და გრძნობად გამოცდილებას შორის, გამოცდილების მიმართ ღიაობა და დაცვის რეაქციითა უქონლობა. დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ნევროტული ადამიანის მე-კონცეფცია მის გრძნობად გამოცდილებას არ შეესაბამება. ფსიქოლოგიურად ცუდად ადაპტირებულ ადამიანს არ სურს დაუშვას ცნობიერებაში მნიშვნელოვანი სენსორული და ემოციური გამოცდილება. მე-სადაში არაკონგრუენტული გრძნობადი გამოცდილება ქვეცნობიერად აღიქმება როგორც საშიში და ხდება მისი უარყოფა ან დამახინჯება. შედეგად ვიღებთ მე-კონცეფციის რიგიდულ ანუ ხისგ შენარჩუნებას: მე თავს იცავს უშუალოდ განცდილისგან, რადგანაც ის მე-ს მთლიანობას ემუქრება და დაღებიითი თვითშეფასების მოთხოვნის ფრუსტრირებას ახდენს. დაცვითი ქცევის მნიშვნელოვანი ფუნქციაა მე-სა და სუბიექტურ გამოცდილებას შორის არაკონგრუენტული ვითარების რეგულირება რეალობის უარყოფისა და აღქმის დეფორმირების ხარჯზე. ამრიგად, ფსიქოლოგიური პათოლოგია მე-კონცეფციასა და აქტუალურ გამოცდილებას შორის კავშირის დარღვევაა.

როჯერსის მიერ ჩატარებულ კვლევათა უმრავლესობა მე-სა და იდეალურ მე-ს შორის მიმართებას მიეძღვნა. მე-სა და იდეალურ მე-ს შორის სხვაობა გამოიყენებოდა როგორც ადაპტირებულობის მაჩვენებელი — რაც ნაკლებია შეუსაბამისობა, მით უკეთ

არის პიროვნება ადაპტირებული. მნიშვნელოვანი სიდიდის შეუსაგვეისობა უკვე შინაგან კონფლიქტზე მიუთითებს, რაც საჭიროებს გაცნობიერებას და „ინტენსიურ თერაპიულ დამუშავებას“, რათა ადამიანის ცვლილება მოხდეს. დადგინდა, რომ მე-სა და იდეალურ მე-ს შორის დისტანცია განსაკუთრებით დიდია ღებრესიის დროს.

ქვევის ცვლილება

როჯერსს, ძირითადად, პიროვნებაში მომხდარი ცვლილებები აინტერესებდა. იგი საკუთარ თავსაც ობიექტურ და სუბიექტურ განსაცდელში ავლებდა, რათა ცვლილებების პროცესი შიგნიდან შეეგრძნო და გაეგო. სწორედ ამ პროცესს – პიროვნებად ჩამოყალიბებას – ანიჭებდა ის უდიდეს მნიშვნელობას.

პიროვნების ცვლილებისთვის აუცილებელი

უსიქოთერაპიული პირობები

თავის აღრეულ შრომებში როჯერსი აქცენტს სვამდა თერაპევტის მიერ პაციენტის გრძნობებზე რეაგირების გექნიკაზე. ამ არადირექტიულ მიდგომაში თერაპევტის აქტიურობა და მის მიერ საუბრის წარმართვა მინიმალური იყო. იმის გამო, რომ ამგვარი არადირექტიული მეთოდით მომუშავე თერაპევტი კლიენტს პასიური და არასაინტერესო ეჩვენებოდა, როჯერსმა შეცვალა მიდგომა და კლიენტზე ცენტრირებული ქცევის პრინციპები შეიმუშავა. მისი მეთოდი თანდათანობით დაიხვეწა და ფსიქოთერაპიის “გექნიკიდან” აქცენტმა კლიენტის მიმართ თერაპევტის დამოკიდებულების რავარობაზე ვადაინაცვლა ანუ მთავარი ვახდა თერაპევტსა და კლიენტს შორის პიროვნული ურთიერთქმედების ანუ კონტაქტის ხარისხი. ამ კონტაქტმა უნდა შეავსოს წარსულში განცდილი ემოციური უკმარისობა.

საბოლოოდ როჯერსი დარწმუნდა, რომ თერაპიაში მთავარია თერაპიული კლიმატი. თუ თერაპევტი კლიენტთან ურთიერთო-

ბისას შეძლებს სამი პირობის შესრულებას, თერაპიული ცვლილება აუცილებლად მოხდება. ეს სამი პირობაა: კონგრუენტულობა ანუ სიწრფე; უპირობო კეთილგანწყობა და ემპათიური გაცემა.

თერაპევტის სიწრფეში იგულისხმება, რომ ის რჩება იმად, რაც არის (ანუ „საკუთარი თავის კონგრუენტული“), იგი არაფერს „განასახიერებს“, არ ქმნის რაიმე ფასადს, პირიქით, კლიენტისთვის სრულიად ღიაა და გამჭვირვალე. ამიგომაც კლიენტი გრძნობს, რომ შეუძლია მას ენლოს. კონგრუენტული ანუ წრფელი თერაპევტი თავისუფალია იყოს ის, ვინც არის, განიცადოს მოვლენები და გაიზიაროს გრძნობები თერაპიულ „დეტში“.

უპირობო კეთილგანწყობა ანუ მიმღებლობა ნიშნავს იმას, რომ თერაპევტი კლიენტის მიმართ, როგორც სამოგადლო ადამიანისადმი ღრმა და ჭეშმარიტ ინტერესს ავლენს. მიმღებლობა თანამოსაუბრის უფლების პატივისცემაა იქონიოს საკუთარი გრძნობები, აზრები, მოიქცეს როგორც სურს; დემონსტრირება იმისა, რომ მისი ეს თუ ის გრძნობები, სურვილები, მოქმედებები *მოცემულ სიტუაციაში* სავსებით ბუნებრივია. ამით კლიენტი „მალდება საკუთარ თავში“, იქმნება ურთიერთობის უსაფრთხო კონტექსტი, სადაც კლიენტს თამამად შეუძლია საკუთარი მე-ს სხვადასხვა კუთხით განხილვას და გამომზეურებას შეუდგეს.

მიმღებლობა, როგორც კონკრეტულ სიტუაციაში მყოფი კონკრეტული ადამიანის მიმართ კონკრეტული დამოკიდებულება შეიძლება იყოს სხვადასხვა სიღრმის: მიიღება ადამიანი მთლიანობაში, მისი ცალკეული მოქმედებები, გრძნობები, სურვილები და სხვ. ჩვეულებრივ, არასაკონსულტაციო ვითარებაში მიმღებლობა ძირითადად სპონტანურად ხდება, მაგრამ ფსიქოთერაპიაში იგი გამომწვეული აქტის სახეს იღებს. თვითმიმღებლობის წყალობით ადამიანი უფრო მეტი მიმღებლობით ეკიდება გარშემომყოფ ადამიანებს, მათ შორის კონსულტანტსაც ანუ იკვრება მიმღებლობის წრე. თვითმიმღებლობას მოსდევს შემდეგი ეფექტები: 1. კლიენტი იწყებს საკუთარი

თავისა და საკუთარი განცდების მიღებას; 2. კლიენტი თავისუფლდება ე.წ. მეტავგრძობებისგან (“გრძნობების გამო გრძნობებისგან”); 3. კლიენტი იწყებს თავისი მდგომარეობის, თავისი პრობლემის გაცნობიერებას; 4. კლიენტი საკუთარ თავის უფრო აქტიურად გამოხატავს და 5. კლიენტი იწყებს სხვა ადამიანთა მიღებას.

ემპათიური წვდომა თერაპევტის უნარია აღიქვას კლიენტის გრძნობები იმ სუბიექტური მნიშვნელობით, რაც მათში ძვეს უშუალოდ უსიქოთერაპიული კონტაქტის მომენტში. ეს არ არის კლიენტის განცდების დიაგნოსტიკა და არც მისი სიგყვების მექანიკური გამეორება. ეს არის „კლიენტთან თანაყოფა“ და ამასთანავე, საკუთარ თავად დარჩენა; აქტიური მოსმენა გრძნობებისა და პირადი მნიშვნელობების იმგვარად გაგებაა, როგორც მათ თვითონ კლიენტი განიცდის. ემპათიის პროცესს გამოხატავს შემდეგი გამოთქმები: “ღაღვე მეორე ადამიანის ადგილზე”, “შეხელო მისი თვალთ”, “შეძვრე მის გყაეში”. ემპატიური გაგება ჰგავს ექსკურსიას მუზეუმში ან უცხო ქალაქში: დაედივართ, ვათვალთიერებთ და არაუფერს ვცვლით – წერს როჯერსი. კლიენტის ემოციური მდგომარეობის შეცვლის (დაწყნარების, გამხნეეების, დაიმელების მცდელობები ნიშნავს უკვე არა გაგებას, წვდომას, არამედ შემოქმედებას. ამრიგად, ემპათია ეს არის უნარი დაიკავო მოსაუბრის პოზიცია, შეხელო სამყაროს, სიგუაციას, საკუთარ თავს მეორე ადამიანის თვალთ და განიცადო ის, რასაც იგი ამ დროს განიცდის და ამასთანავე არ დაკარგო საკუთარი პოზიცია.

ფაქტობრივად, როჯერსი ასახელებს პირობებს, რომლებიც არ არის დამოკიდებული თერაპევტის თეორიულ ორიენტაციაზე. მოგვიანებით კვლევამ დაადასტურა, რომ განურჩევლად თეორიული მიმართულებისა, მაღალი კლასის თერაპევტები, ნაკლები კვალიფიკაციისა და გამოცდილების მქონე თერაპევტებთან შედარე-

ბით, ზემოდაღწერილ იდეალურ თერაპიულ ურთიერთობათა შექმნას უფრო მეტი წარმატებით ახერხებენ.

კლიენტზე ცენტრირებული თერაპიის შედეგები

როჯერსს ეკუთვნის რამდენიმე კვლევა თუ რა პიროვნულ ცვლილებებს იწვევს კლიენტზე ცენტრირებული თერაპია. აღმოჩნდა, რომ ეს ცვლილებები შემდეგია: 1. მე-ს დაცვის მოთხოვნილების დაქვეითება და ახალი გამოცდილებისადმი შეგებება; 2. ვაცილებით უფრო პოზიტიური და კონგრუენტული მე-ს ჩამოყალიბება; 3. სხვა ადამიანების მიმართ პოზიტიური გრძნობებით უფრო მეტად ვანმსჭვალვა; 4. საკუთარ შეფასებებში დარწმუნებულობის ზრდა (სხვათა მიერ მიცემულ შეფასებებთან შედარებით).

როჯერსის კონცეფცია 1960-იანი წლების ამერიკის შეერთებულ შტატებში აღმოცენებული „მოძრაობა ადამიანური პოტენციალისთვის“ ნაწილი იყო. ეს საზოგადოებრივი მოძრაობა თავისუფალი, მენტალურად ჯანსაღი და ღირსეული ადამიანებით წარმოდგენილი საზოგადოების შექმნას ისახავდა მიზნად.

პარლ როჯერსის თეორიის შეფასება

როჯერსის თეორია თავისი არსით ე.წ. ორგანიზმულ თეორიათა კატეგორიას განეკუთვნება. ორგანიზმული თეორია აღიარებს პიროვნების მთლიანობას და ინტეგრირებულობას; ორგანიზაციას ორგანიზმის ბუნებრივ მდგომარეობად მიიჩნევს, ხოლო ღებორგანიზაციას პათოლოგიურ მდგომარეობად, რომელიც გამოწვეულია გარემოს დამორგუნველი მოქმედებით ან შიდაორგანიული ანომალიებით. თუმცა ორგანიზმული თეორია არ განიხილავს ინდივიდს როგორც გარემოდან განცალკევებულ, დახშულ სისტემას, იგი ინდივიდის განვითარებაზე გარემოს პრიორიტეტულ გავლენას არ ცნობს და ორგანიზმის შიგნიდან ზრდის შესაძლებლობებს უსვამს ხაზს. თუ ორგანიზმის ამ შესაძლებლობებს „დახვდება“ შესაგყვისი გარემო.

ჩამოყალიბდება ჯანმრთელი, ინტეგრირებული პიროვნება, თუმცა გარემოს მანეჟი ძალებს შეუძლია პიროვნების განვითარებას ზიანი მიაყენოს. „ცული“ ორგანიზმში არაფერია, ცულს იწვევს ცული გარემო“. კარლ როჯერსის ამ შეხედულებას ბევრი აქვს საერთო ფრანგი განმანათლებლის ჟან-ჟაკ რუსოს თვალსაზრისთან, რომ ბუნებით ადამიანი კეთილი, ბედნიერი, სინდისიერი არსებაა, და რომ მანკიერებას მას საზოგადოება ანუ გარემო ახვევს თავს.

როჯერსის თეორია ფენომენოლოგიურია და მასში ყურადღება მე-ზეა, გამახვილებული. ამასთანავე, ეს თეორია კლინიკურია ანუ კლინიკური დაკვირვებებიდან იღებს სათავეს, ისევე როგორც ფროიდის, იუნგის, პორნის და ფსიქონალიგიკური ფრთის სხვა თეორიები. მაგრამ როჯერსისგან განსხვავებით, ვერცერთმა ამ ავტორმა ვერ მიიჩნია შესაძლებლად პაციენტის ნაამბობი პირდაპირი მნიშვნელობით გაეგო, მეტიც საგანგებო ანალიზის და დასკვნების საფუძველზე მასში ფარული არაცნობიერი შინაარსის ამოკითხვა პრინციპულად მოითხოვა. როჯერსი შორს იყო პაციენტისადმი ამგვარი უნდობლობისგან და დაიკავა პოზიცია, რომ კლიენტის თვითანგარიში მისი პიროვნების შესახებ ინფორმაციის სასარგებლო და უშუალო წყაროა. „მე“, რომელიც ცენტრალური კატეგორიაა როჯერსის თეორიაში, ცნობიერად განიცდება და, ამდენად, მასთან დაკავშირებული განცდების გადმოცემას ხელს არაფერი უშლის. პიროვნება სხვა არაფერია თუ არა ის, რასაც გრძნობს და ამბობს. როჯერსის ეს თვალსაზრისი არ განსხვავდება პიროვნებაზე ყოფითი, მთარული შეხედულებისგან და, შესაძლოა, თავის ღრობე ამახანაც განაპირობა როჯერსის თეორიის ფართო პოპულარობა, თუმცა მთავარი მიზეზი მაინც პიროვნების ბუნების ოპტიმისტურ-პუმიანისტური ხედვა იყო, რითაც გამსჭვალულია ეს თეორია.

როჯერსის მიერ პიროვნების ფსიქოლოგიაში შეგანილი წვლილი განისაზღვრა შემდეგი რამდენიმე პოზიციის მიხედვით: როჯერსმა ყურადღება გაამახვილა ადამიანის არსებობის მნიშვნე-

ლოვან ასპექტებზე და პიროვნების მთლიანობაზე, მან ჰუმანიზმისა და ემპირიული კვლევის გაერთიანება სცადა და, რაც მთავარია, თერაპიული ცვლილებისთვის აუცილებელი პირობები დაადგინა. ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის გაელენით ახალი გენდენციები განნდა აღზრდის სფეროშიც – ჩამოყალიბდა სწავლის ჰუმანისტური სისტემა. როჯერსის ნააზრევის ნაკლად მიჩნეულია: ძირითადი ცნებების არასათანადო განმარტება – პირველ რიგში ეს თვითაქტუალიზაციის ცნებას ეხება, პიროვნების კონკრეტულ-ინდივიდუალური მახასიათებლების იგნორირება და ფენომენოლოგიური მეთოდის შესახებ გულუბრყვილო და გაუბრალოებული შეხედულება.

ძირითადი ცნებები

ფენომენოლოგია – მიმართულება ფილოსოფიასა და ფსიქოლოგიაში. მასში ყურადღება გამახვილებულია იმაზე, თუ როგორ აღიქვამს და განიცდის ადამიანი გარესამყაროს და საკუთარ თავს.

მე-კონცეფცია – გრძნობადი ხაგები და მნიშვნელობები, რომლებიც უკავშირდება იმას, რასაც, ჩვეულებრივ, ეწოდება “მე” და “საკუთარი თავი”, აგრეთვე “შეობა”, “თვითობა”, “პირადობა”.

იდეალური “მე” – სანუკვარი მე-კონცეფცია.

თვითაქტუალიზაცია – საკუთარი პიროვნული პოტენციალის რეალიზებისკენ, უნარებისა და ნიჭის სრული განვითარების, გაშლისა და გამოვლენისკენ ორგანიზმის მუღმევი სწრაფვა.

პომიტიური შეფასების მოთხოვნილება – გარშემომყოფთაგან სითბოს, სიმპათიის, პატივისცემის, გულისხმიერი დამოკიდებულების მოთხოვნილება.

კლიენტზე ცენტრირებული თერაპია – თერაპიული მიდგომა, რომლის დროსაც თერაპევტის ძირეული განწყობაა ინტერესი იმის მიმართ თუ როგორ აღიქვამს და განიცდის საკუთარ თავს და გარესამყაროს ინდივიდი.

სხვაობა მე-კონცეფციასა და სუბიექტურ გამოცდილებას შორის – შეუსაბამობა ან კონფლიქტი მე-კონცეფციასა და შინაგან განცლებს შორის, რაც ფსიქოპათოლოგიას ბადებს.

უპირობო პოზიტიური შეფასება – პიროვნებისადმი, და საზოგადოდ ადამიანის მიმართ, კეთილი დამოკიდებულება – პიროვნული ზრდისა და თერაპიის წარმატების მთავარი გარანტი;

ემპათიური ვაგება (წვდომა) – სუბიექტის უნარი მეორე ადამიანის განცლები და მათი მნიშვნელობა მისივე თვალსაზრისით აღიქვას; პიროვნული ზრდისა და ფსიქოთერაპიის წარმატებისთვის აუცილებელი პირობა.

ძირითადი დებულებები

1. პიროვნებისადმი ფენომენოლოგიურ მიდგომაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იმის ვაგებას თუ უშუალოდ როგორ განიცდის ადამიანი საკუთარ თავს და გარემომცველ სამყაროს.
2. კარლ როჯერსმა ინტუიციური და ობიექტური ცოდნის გაერთიანება, მეცნიერების მკაცრ და ზუსტ მეთოდებთან ნიუანსებისადმი მგრძობელობის შეთავსება სცადა.
3. როჯერსმა წინ წამოწია ადამიანის პოზიტიური ბუნება და ქცევის მთავარ მამოძრავებელ ძალად დასახა თვითაქტუალიზაცია, როგორც ადამიანის ქცევის ცენტრალური მოტივი.
4. როჯერსის თეორიის საკვანძო სტრუქტურული ცნებებია “მე”, “მე-კონცეფცია”, “იდეალური-მე”, ხოლო -სორტირების ტექნიკა ამ ცნებებს შორის არსებულ მიმართებათა კვლევის მეთოდია.
5. როჯერსს მიაჩნდა, რომ ა) ადამიანს სწავლია იქონიოს არაწინააღმდეგობრივი, ინტეგრირებული, დადებითი მე-კონცეფცია და იგი მის რეალურ გრძობად გამოცდილებას შეესაბამებოდეს; ბ) ბავშვი, რომელიც პოზიტიურ თვითშეფასებას უპირობოდ იღებს, პიროვნულად ვითარდება. საზოგადოდ, ადამიანს გარშემომყოფ-

თავან უპირობო მიღება სჭირდება, რათა მისი გარე- და ში-
დარეალობა ერთმანეთის კონგრუენტული იყოს; ვ) ნევროტულია
პიროვნება, ვისი მე-კონცეფცია და გრძნობადი გამოცდილება
არაკონგრუენტულ მდგომარეობაშია. “მე”-საღმი არაკონგრუენტ-
ული გრძნობადი გამოცდილების ელემენტები მუქარად აღიქმე-
ბა და ხდება მათი უარყოფა ან დამახინჯება.

6. ფსიქოპათოლოგიაში როჯერსის გამოკვლევები მიმართულია მე-კონცეფციასა და იდეალურ მე-კონცეფციას შორის არსებულ შეუსაბამებლობაზე და იმაზე, რა ზომით ამბობს ადამიანი უარს საკუთარ გრძნობათა აღიარებაზე მე-კონცეფციის შენარჩუნების სასარგებლოდ.
7. როჯერსის ყურადღება ფოკუსირებული იყო თერაპიის პროცესზე. თერაპიის გადამწყვეტ ფაქტორად მას მიაჩნდა თერაპიული ატმოსფერო: კლიენტთან თერაპევტის სიწრფელე, მისგან წამო-
სული კლიენტის უპირობო პოზიტიური შეფასება და ემპათიური ვაგება.
8. როჯერსმა წვლილი შეიტანა მე-კონცეფციის მეცნიერული შესწავ-
ლის და ფსიქოთერაპიის პროცესის ემპირიული კვლევის მიმართ ინტერესის გაღვივებაში. მან იკვლია ადამიანის გრძნობადი გა-
მცდილების მნიშვნელოვანი ასპექტები, გამოკვეთა ადამიანის დადებითი მისწრაფებები და წარმატებული ფსიქოთერაპიისთვის აუცილებელი საბაზისო პირობები ჩამოაყალიბა.
9. გარკვეული ეჭვები არსებობს ფენომენოლოგიური მიდგომის, როგორც სამეცნიერო კვლევის მეთოდის მიმართ; ასევე უნდა აღინიშნოს მთელ რიგ მნიშვნელოვან ცნებათა მკაფიო განსაზღ-
ვრებების არარსებობა – საკმარისია მაგალითად დავასახელოთ “თვითაქტუალიზაციის მოტივი”.
თვითაქტუალიზაციის მოტივი.

თავი VI

მიღგომა: პიროვნული ნიშნები

პიროვნული ნიშნის ცნება

ნიშანთა კუთხით პიროვნებისადმი მიღგომა ფსიქოლოგიის გაელენიანი სფეროა, როგორც თეორიული, ისე კვლევითი და პრაქტიკული თვალსაზრისით. მისი უმთავრესი დაშვებაა, რომ ყოველი ადამიანი აელენს გარემოზე მისეული რეაგირების გარკვეულ მოგად მიდრეკილებებს, რასაც ნიშნები ეწოდება.

ნიშნის თეორიების აგორები პიროვნული ნიშნების დასადგენად განსხვავებულ მეთოდებს გვთავაზობენ, მაგრამ ერთხმად აღიარებენ, რომ ნიშნები პიროვნების ფუნდამენტური საშენი ბლოკებია. თანხმობა სუფევს იმაშიც, რომ ადამიანის ქცევა და პიროვნება იერარქიულად არის აგებული. ამგვარი იერარქიული თვალსაზრისი მოცემულია პანს აიზენკის შრომებში. აიზენკი ვარაუდობს, რომ ყველაზე დაბალ და მარტივ დონეზე ქცევა შეიძლება სპეციფიკურ რეაქციათა ნაკრებად განვიხილოთ. ზოგი ეს რეაქცია კავშირშია ერთმანეთთან და ქმნის უფრო ზოგად ჩვეულებას. ასევე, ზოგიერთ ჩვეულებებს აქვს ერთად გამოჩენის გენდენცია, ეს კი თვისებას აყალიბებს. მაგალითად, პიროვნებას, რომელსაც უფრო ურჩევნია ადამიანებთან ურთიერთობა, ვიდრე წიგნის კითხვა, როგორც წესი, მეტ სიამოვნებას ანიჭებს მხიარული თაყყრილობები. ეს კი ნიშნავს, რომ ეს ორი ჩვეულება ჯგუფდება ისეთი ნიშნის ჩარჩოში, როგორცაა კომუნიკაბელურობა. ავილოთ კიდევ ერთი მაგალითი: ადამიანი, რომელიც ჯერ მოქმედებს, მერე ფიქრობს და შენიშვნას "უპასუხოდ არ დაგოვებს" – აქაც, ეს ორი ჩვეულება ჯგუფდება ერთი პიროვნული ნიშნის ჩარჩოში, რასაც იმპულსურობა ეწოდება.

ორგანიზების კიდევ უფრო მაღალ დონეებზე ნიშნები შეიძლება შეეხამოს ერთმანეთს და ჩამოყალიბდეს ის, რასაც აიზენკი მეორეულ ფაქტორებს, უფრო მაღალი რიგის ფაქტორებს ანუ სუპერფაქტორებს უწოდებს.

ამრიგად, ნიშნის თეორიაში გაგარებულია აზრი, რომ ადამიანს ახასიათებს გარკვეული სახით რეაგირების ფართო, ზოგადი მიდრეკილებები ანუ დისპოზიციები და რომ პიროვნება იერარქიულად არის აგებული.

პიროვნული ნიშნის თეორია, რომლის ავტორია გორდონ ოლპორტი

ოლპორტს მიაჩნდა, რომ ნიშნები პიროვნების საბაზისო ერთეულებია. ნიშნები რეალურად არსებობს და ნერვულ სისტემაშია ჩანერგილი. ნიშნები განზოგადებული პიროვნული დისპოზიციებია და მათი მეშვეობით აიხსნება სხვადასხვა სიტუაციაში და სხვადასხვა დროს პიროვნების ფუნქციონირების ერთგვაროვნება. ნიშნები შეიძლება დახასიათდეს სამი თვისებით. ეს არის: გამოვლენის სიხშირე, ინტენსივობა და სიტუაციათა დიაპაზონი, რაშიც ეს თუ ის ნიშანი ვლინდება.

ნიშნები, მდგომარეობები და მოქმედებები

ოლპორტმა და ოლბერტმა დაადგინეს, რომ ინგლისურ ენაში არსებობს 17953 მელსართავე სახელი, რითაც ადამიანის ქცევის თავისებურებები აღიწერება. აქედან დაახლოებით 4500 აღნიშნავს გარემოსთან ინდივიდის შეგუების შეთანხმებულ და სტაბილურ ხერხებს. ყველა ეს თვისება პოტენციურად პიროვნული ნიშანია, რაც ფსიქოლოგიამ უნდა გაანალიზოს და გამოიყოს.

ნიშნები განსხვავდება პიროვნების ისეთი ასპექტებისგან, როგორცაა მდგომარეობები და მოქმედებები, რომლებიც დროსთან

ერთად იცელება, სწრაფად მიმდინარეობს და გარეეთარებით არის გამოწვეული.

ნიშანთა სახეები

ოლქორგმა დაპყრო ნიშნები სამ კატეგორიად. ეს არის კარდინალური, ცენტრალური და მეორადი ნიშნები. კარდინალური ნიშანი გამოხატავს დისპოზიციას, რომელიც ადამიანის ცხოვრებაში იმდენად თვალშისაცემი და ყოვლისმომცველია, რომ მის ყოველ ქცევას ასვამს დაღს, პიროვნების მთელი ცხოვრების ენებაა, რომელიც ცოგას თუ გააჩნია. ასეთია: უკიდურესი სისასტიკე – საღიშმი; შოვინიშმი – აგრესიული ნაციონალიზმი; ფუნდამენტალიზმი – უაღრესად კონსერვატიული გრადიციებისადმი მიღვენება და სხვ. ცენტრალური ნიშნები, როგორცაა პატიოსნება, სიკეთე, შეუპოვრობა გამოხატავს დისპოზიციებს, რომლებიც კარდინალურ ნიშნებთან შედარებით, სიგუაციათა უფრო შეზღუდულ სპექტრს ფარაეს. მეორადი ნიშნები უფრო ნაკლებად შესამჩნევი, განზოგადებული და შეთანხმებული დისპოზიციებია. ანუ ადამიანისთვის დამახასიათებელი ნიშნები თანაბრად მნიშვნელოვანი და ზოგადი არ არის.

ოლქორგს არ უთქვამს, რომ ნიშანი ყველა სიგუაციაში უცილობლად გამოვლინდება. ის ქცევის ასევე მნიშვნელოვან გარემოებად სიგუაციას მიიჩნევდა. ზოგიერთი სიგუაცია ბიძგს აძლევს ნიშნის გამოვლენას, სხვა კი არა. მაგალითად, მოსალოდნელია, რომ ძალზე აგრესიული ადამიანიც კი შეიციელის ქცევას, თუკი სიგუაცია არ მისცემს აგრესიის გამოვლენის საშუალებას ანდა გარკვეულ სიგუაციაში მორცხვი ადამიანი თამამად მოიქცევა. ნიშანი გამოხატავს იმას, თუ, *ჩვეულებრივ*, როგორ იქცევა ადამიანი უპრაველეს სიგუაციაში და არა იმას, თუ როგორ მოიქცევა ის მოცემულ კონკრეტულ სიგუაციაში. ოლქორგის თანახმად, ქცევის გასაგებად აუცილებელია როგორც ნიშნის, ისე სიგუაციის ცნება. ნიშნის ცნებით აიხსნება ქცევის შეთანხმებულობა, ხოლო სიგუაციის ცნებით – ქცევის ვარიაციულობა.

ფუნქციური ავტონომია

ვორდონ ოლქორგის სახელს უკავშირდება აგრეთვე ფუნქციური ავტონომიის საავტორო კონცეფცია. ამ კონცეფციის არსი იმაშია, რომ თუმცა ზრდასრული ადამიანის ეს თუ ის მოტივი, შესაძლებელია, სათავეს დაძაბულობის შემცირების ბავშვობის მოტივაციიდან იღებდეს, შემდგომში იგი გოყებს ამ მოტივაციის ჩარჩოებს ანუ მისგან თავისუფლდება. ის, რაც თავიდან შიმშილის გრძნობისა და შოთვის შემცირების მცდელობა იყო, მოკვიანებით შეიძლება ამ კონკრეტული ფუნქციის ფარგლებიდან გავიდეს და თავისთავადი სიამოვნების წყაროდ, ავტონომიურ მოტივად იქცეს. ან კიდევ, სრულყოფისადმი ბავშვის სწრაფვის თავდაპირველი მოტივი იყო მშობლების მხრიდან მოწონების დამსახურება, მაგრამ თანდათანობით ამ თვისებამ უპირობო ღირებულება შეიძინა. ამგვარად, ის, რაც ადრე იყო გარეგანი და ინსტრუმენტული, ახლა შინაგანი, თვითკმარი მამოძრავებელი ძალა ხდება. მოქმედება, რომელიც ადრე რაიმე მარტივი მოთხოვნის დაკმაყოფილებას ემსახურებოდა, ამჟამად თავის თავს ემსახურება ანუ, ფართო გაგებით, ადამიანის იდეალურ მე-მე “მუშაობს”. ბავშვობა მოწიფულობისგან სწორედ ამით განსხვავდება.

იდიოგრაფიული კვლევა

ოლქორგი ინდივიდის უნიკალურობის მიმართ განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა. იდიოგრაფიული კვლევა ანუ ინდივიდის ჩაღრმავებული შესწავლა მთელი მისი ცხოვრების გასაგებად მას მეტად მნიშვნელოვნად მიაჩნდა. ასეთ კვლევაში კონკრეტული ადამიანის უნიკალური მასალების გამოყენებაა შესაძლებელი. ოლქორგმა გამოაქვეყნა ერთი ქალის მიერ მთელი ცხოვრების მანძილზე დაწერილი 172 წერილი, რაც მისი პიროვნების ამომწურავ დახასიათებას დაედო საფუძვლად.

იდიოგრაფიული მიდგომის დროს შეიძლება ავრეთვე გამომვის ზოგადი (ანუ ყველა ადამიანისთვის განკუთვნილი) მეთოდების გამოყენებაც, მაგრამ ამ შემთხვევაში ინდივიდის რალიმე პარამეტრის მიხედვით შედარება ხდება არა სხვა ინდივიდებთან, არამედ მისსავე სხვა პარამეტრებთან. მაგალითად, როცა გვჭირდება გავივით, რა უფრო მნიშვნელოვანია ამ პიროვნებისთვის – ადამიანებთან ურთიერთობა თუ მატერიალური კეთილდღეობა – ასეთ შემთხვევაში მიემართავეთ *შიდაინდივიდუალურ შედარებას*. ამის ცოდნა შესაძლებელია უფრო ღირებულიც კი იყოს, ვიდრე ცოდნა იმისა, აფასებს თუ არა ადამიანებთან ურთიერთობას ეს პიროვნება სხვებზე მეტად ან ნაკლებად ანდა აფასებს თუ არა ის ნივთების შექმნას სხვა ადამიანებთან შედარებით მეტად ან ნაკლებად. იდიოგრაფიული მიდგომით ვივებთ ნიშანთა წყობას ინდივიდის შიგნით და არა იმას, თუ ვის რა ნიშანი აქვს მეტად ან ნაკლებად გამოხატული.

პიროვნების უნიკალურობის იდეამ მიიყვანა ოლკორგი იმ დასკვნამდე, რომ ყოველ ადამიანში არის განუმეორებელი თვისებები, რაც მკაცრი მეცნიერული მეთოდებით შესწავლას არ ემორჩილება. ამ აზრს პიროვნების ბევრი მკლევარი პრინციპულად არ დაეთანხმა. მიუხედავად ამისა, პიროვნებისადმი იდიოგრაფიულ მიდგომას არ დაუკარგავს მნიშვნელობა და ბოლო დროს ის სულ უფრო ხშირად გამოიყენება.

ჰანს აიზენაის სამი ფაქტორის თეორია

აიზენკის პროფესიულ ინტერესთა ჩამოყალიბებაზე გავლენა იქონია მათემატიკურ სტატისტიკაში ფაქტორული ანალიზის აღმოჩენამ, პიროვნებისადმი იუნგისა და კრეჩმერის გიპოლოგიურმა მიდგომამ, გენეტიკის სფეროში ჩაგარებულმა კვლევებმა, პაელოვის კლასიკური პირობითი რეფლექსების ექსპერიმენტებმა და სწავლის ბიპევიორისგულმა თეორიამ.

ნიშანთა ბაზოზვა: შაქტორული ანალიზი

აიზენკი მეცნიერულ კვლევებიებას მკაცრ მოთხოვნებს უყენებდა – კონცეპტუალურ სიხადეს და გამომეას ღიდ ყურადღებას უთმობდა. ამიტომაც ის ფსიქონალიზმის ყველაზე დაუნდობელი და თანამიმდევრული კრიტიკოსი იყო. აიზენკი იზიარებდა ნიშნის თეორიის ძირითად იდეებს, მაგრამ ამავე დროს ხაზს უსვამდა, რომ აუცილებელია ნიშნების გამომეის გაცილებით უფრო ადეკვატური მეთოდების და თეორიის შემუშავება, რომლის შემოწმება, დადასტურება ან უარყოფა იქნება შესაძლებელი. მას ასევე საჭიროდ მიაჩნდა თითოეული პიროვნული ნიშნის ბიოლოგიური საფუძელის დადგენა. ეს ყველაფერი, აიზენკის აზრით, საჭიროა იმისთვის, რომ გამოვიდეთ მანკიერი წრიდან – როდესაც ნიშანი გამოიყენება იმ ქცევის ასახსნელად, რომლიდანაც ის თავის დროს იქნა გამოყვანილი: ჯეკი ემუსაიფება მეგობრებს, რადგანაც მაღალი ქულა აქვს “კომუნიკაბელობის” ნიშანში, მაგრამ დასკვნა, რომ მას მაღალი ქულა ეკუთვნის კომუნიკაბელობის ნიშნის მიხედვით, გაკეთდა ჩვენი იმ დაკვირვების საფუძველზე, რომ ჯეკი ღიდ დროს უთმობს მეგობრებთან მუსაიფს.

ნიშანთა გამომეისა და კლასიფიცირების მეთოდების დამუშავებისას აიზენკი ემყარებოდა შაქტორული ანალიზის სტატისტიკურ გექნიკას. შაქტორულ-ანალიზურ გამოკვლევაში ღიდი რაოდენობის სატესტო კითხვა ცდისპირთა ასევე ღიდ რაოდენობას წარედგინება. რა კავშირი არსებობს ყველა ამ კითხვაზე მათ პასუხებს შორის? ინდივიდები, რომლებიც ეთანხმებიან დებულებას “მე ხშირად დავდივარ ხოლმე ღიდ და ხმაურიან თავყრილობებზე”, ასევე ეთანხმებიან ხოლმე დებულებას – “მიყვარს ხალხში გარევა” და არ ეთანხმებიან დებულებას – “თუკი ჩემი ნებაა, მირჩევნია სახლში დავრჩე, ვიდრე სადმე წავიდე”. შაქტორული ანალიზი სტატისტიკური გექნიკაა, რითაც შესაძლებელია გამოვლინდეს ჯგუფები (კლასტერები ანუ შაქტორები), რომლებიც ურთიერთთან დაკავში-

რებულ სხვადასხვა ნიშნად ერთიანდება. მაგალითად, ფაქტორი, რომელიც ჩამოყალიბდა გემოთმოყვანილი სამი ღებულების საფუძველზე, წარმოქმნა ადამიანებისკენ სწრაფვის ორმა ნიშანმა და კარნაკეტილობის ნიშანმა. ეს კი ნიშნავს, რომ კომუნიკაბელობასთან შინაარსით ახლო მდგომი პარამეტრიც ამ სამივე ნიშნისთვის საერთოა.

ამ თეორიის თანახმად, პიროვნების შეიქმნება ბუნებრივ სტრუქტურულ ერთეულებს და ფაქტორული ანალიზი მათ აღმოჩენაში გვეხმარება. თუ რაიმე მოვლენები (მაგ., ცვლადები ან საგნებს კითხვებზე პასუხები) ერთობლივად ვარიირებს ანუ ერთდროულად ჩნდება ან ქრება, აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მათ საერთო საფუძველი აქვთ, ისინი პიროვნების ფუნქციონირების ერთსა და იმავე ასპექტს განეკუთვნება. სწორედ იდეას – რომ მოქმედებები, რომლებიც ერთობლივად ვარიირებს მრავალ ინდივიდთან, კავშირშია ერთმანეთთან – ეფუძნება ფაქტორული ანალიზი. ამ სტატისტიკური მეთოდით ვარკვევთ ადამიანის რა მოქმედებებია ერთმანეთთან დაკავშირებული, მაგრამ სხვებისგან დამოუკიდებელი. ეს მეთოდი აღგენს პიროვნული სტრუქტურის ერთეულებს ანუ ბუნებრივ ელემენტებს, რასაც *ფაქტორები* ეწოდება. სწორედ ეს ფაქტორები ასახავს პიროვნულ ნიშნებს. შესაძლებელია ამ ფაქტორთა ინტერპრეტირება და მათთვის სახელის დარქმევა.

აიზენკმა ხელმეორედ გამოიყენა ფაქტორული ანალიზი (“მეორადი ფაქტორული ანალიზი”) და გამოჰყო საბაზო პარამეტრები, რომლებიც საფუძველად უდევს თავდაპირველ (“პირველად”) ფაქტორებს – ანალიზის პირველ წრეზე გამოვლენილ ნიშნებს. ეს პარამეტრები მეორადი ფაქტორები ანუ *სუპერფაქტორებია*. მაგალითად, ნიშნები: “სიმკვირცხლე”, “აგზნებალობა” შეიძლება გაერთიანდეს შემდგომი ცნებით “ექსტრავერსია”. ამრიგად, სუპერფაქტორი არის ორმოლუსიანი პარამეტრი და ადამიანები შეიძლება ამ პოლუსებს შორის ნებისმიერ წერტილში განთავსდნენ.

პიროვნების ძირითადი პარამეტრები

თავისი აღრეული კვლევებით აიზენკმა აღმოაჩინა პიროვნების ორი ძირეული პარამეტრი: ინტროვერსია ექსტრავერსია და ნევროტიზმი - (ემოციური სტაბილურობა - არასტაბილურობა).

თავიდან აიზენკმა პიროვნების საკუთარი ტიპოლოგია მხოლოდ ამ ორ ძირეულ პარამეტრს დააფუძნა, ხოლო შემდეგ მიუმატა მესამე პარამეტრი, რასაც ფსიქოტიზმი უწოდა. ამ პარამეტრის მიხედვით მაღალი მაჩვენებლების მქონე ადამიანი ეძებს განმარტობას, სხვათა მიმართ გულგრილი, უგრძობელი, უყურადღებოა და ქცევის მიღებული ნორმების მიმართ ოპოზიციურად არის განწყობილი.

აიზენკის თეორიულ სისტემას უკეთ გავიგებთ და სრულად შევაფასებთ, თუ უფრო დეტალურად განვიხილავთ მის ერთ-ერთ პარამეტრს - ინტროვერსია-ექსტრავერსიას. ტიპური ექსტრავერტი გულღიაა, უყვარს თავყრილობები, ჰყავს ბევრი მეგობარი, ეძებს მძაფრ შთაბეჭდილებებს, იმპულსურად მოქმედებს მომენტის კარნახით. ამ პარამეტრში გამოიყოფა ორი ასპექტი - კომუნიკაბელურობა და იმპულსურობა, რომლებიც ცალკადაც შეიძლება ვლინდებოდეს, მაგრამ საკმარისად მჭიდროდ დაკავშირებული აღმოჩნდა საიმისოდ, რომ ექსტრავერსიის ცნებით გაერთიანდეს. საპირისპირო პოლუსიც, შესაბამისად, საწინააღმდეგო მახასიათებლებს გვაძლევს. ინტროვერტი ადამიანი მიდრეკილია თვითდაკვირვებისადმი, არ უყვარს ხმაურიანი თავყრილობები, ის გულჩათხრობილია, დაფიქრებული, არ ენდობა იმპულსურ გადაწყვეტილებებს და მოულოდნელობებით აღსავსე რისკიან ცხოვრებას მოწესრიგებული ყოფა ურჩევნია.

გაგრძევა კითხვართა მეშვეობით

აიზენკმა კითხვართა მთელი ნაკრები შექმნა ინტროვერსია-ექსტრავერსიის პარამეტრის მიხედვით ადამიანთა გასაზომად. ტი-

პური ექსტრავერგი დადებით პასუხს გასცემს ისეთ კითხვებზე, როგორცაა: „მიანიხართ ადამიანებს ხალისიან პიროვნებად?“, „ჩათვლით თავს უბედურ ადამიანად, თუკი დიდი ხნის მანძილზე ადამიანებთან ურთიერთობის გარეშე მოგიწევთ ყოფნა?“ „სშირად გინდებათ სურვილი რაიმე ამგზნები შთაბეჭდილება განიცადოთ?“ და პირიქით, გიპური ინგროვერგი დადებით პასუხს გავეცემს შემდეგ კითხვებზე: „როგორც წესი, გირჩენიათ სახლში ღარჩეთ და წიგნი იკითხოთ, ვიდრე საღამე სტუმრად წახვიდეთ?“ „საზოგადოებაში თქვენ, როგორც წესი, ჩუმაღ ხართ და შეუმჩნეველი რჩებით?“ „გირჩენიათ ჯერ კარგად დაფიქრდეთ და მერე იმოქმედოთ?“

ნიმანთა ბიოლოგიური საფუძველი

რა საფუძველს ემყარება ამ პარამეტრების გამოყოფა?

აიბენკი მიიჩნევს, რომ ინგროვერსია-ექსტრავერსიის პარამეტრის მიხედვით ამ ინდივიდუალურ სხვაობებში ნეიროფიზიოლოგიური სხვაობები აისახება. ინგროვერგები, საზოგადოდ, უფრო იოლად აქტივირდებიან სხვადასხვა მოვლენათა გავლენით და უფრო იოლად ითვისებენ სოციალურ აკრძალვებს, ვიდრე ექსტრავერგები. ამის შედეგია ის, რომ ინგროვერგები უფრო თავშეკავებული და თავდაჭერილი ხალხია. არაერთი ფაქტი მოწმობს, რომ სწავლისას ინგროვერგებზე უკეთ მოქმედებს დასჯა, ხოლო ექსტრავერგებზე – წახალისება.

ინგროვერსია-ექსტრავერსიაში ინდივიდუალური სხვაობები დიდად დამოკიდებული აღმოჩნდა გენეტიკურ ფაქტორებზე, რასაც გყუკების კვლევა ადასტურებს. ის, რომ პარამეტრი ინგროვერსია-ექსტრავერსია თვალნათლივ დასტურდება განსხვავებულ კულტურებში, რომ ინდივიდუალური სხვაობები სტაბილურია დროში და რომ დიდია გენეტიკური ფაქტორის წვლილი ამ სხვაობებში – ინგროვერსია-ექსტრავერსიის პარამეტრის მტკიცე ბიოლოგიურ საფუძველზე მეტყველებს.

ნევროგიზმის მაღალი დონის მქონე ადამიანები არიან ემოციურად ლაბილურები და ხშირად უჩივიან შფოთვას და ფორიაქს, ისევე როგორც სომატურ ჩივილებს (თავის ტკივილს, უსიამოვნო შეგრძნებებს ვულმკერდისა და მუცლის არეში, თაებრუსხევეას); უფრო სწრაფად რეაგირებენ სტრესზე და საფრთხის გაქრობისას გაცილებით უფრო ნელა უბრუნდებიან წინანდელ მდგომარეობას, ვიდრე სტაბილური, ნევროგიზმის დაბალი დონის მქონე ინდივიდები. პიროვნების ამ მახასიათებლის საფუძველში ნერვული სისტემის ფუნქციონირების მემკვიდრეობით მიღებული ბიოლოგიური სხვაობები ძვეს.

ფსიქოგიზმის ბიოლოგიური საფუძველი ნაკლებად არის შესწავლილი, თუმცა გენეტიკის მონაწილობა აქაც ივარაუდება.

დიდი გენეტიკურ ფაქტორთა როლი პიროვნების და სოციალური ქცევის ლეგერმინაციაში. აიზენკის თანახმად, ძირეულ პიროვნულ ნიშნებში სხვაობათა დაახლოებით 2/3-ს განპირობებულია გენეტიკური ფაქტორებით, თუმცა მოგვიანებით დადგინდა, რომ რეალური ციფრი 40%-ს არ აღემატება.

ფსიქოპათოლოგია და ქცევის ცვლილება

აიზენკის პიროვნების თეორია მჭიდრო კავშირშია ფსიქოპათოლოგიის და ქცევის ცვლილების მის თეორიასთან. სიმპტომთა ანუ ადამიანის წინაშე მდგარ ფსიქოლოგიურ სიძნელეთა ჩამონათვალი პიროვნების საბაზისო მახასიათებლებს და ნერვული სისტემის მოქმედების მექანიზმებს უკავშირდება. ნევროტული სიმპტომის ჩამოყალიბებას განაპირობებს ერთდროულად ორი რამ: ინდივიდის ნერვული სისტემის თავისებურება და შემაშინებელ სტიმულზე წარსულში ძლიერი ემოციური რეაგირების გამოცდილება. მაგალითად, ნევროტულ პაციენტთა დიდი უმრავლესობა ნევროგიზმის მაღალი და ექსტრავერსიის დაბალი დონით

გამოირჩევა. მათგან განსხვავებით, კრიმინალებისა და ანგისოციალურ პიროვნებებისთვის დამახასიათებელია ნევროტიზმის, ექსტრავერსიის და უსიქოტიზმის მაღალი მაჩვენებლები, რის გამოც ისინი სოციალურ ნორმებს ძნელად ითვისებენ.

აშლილობათა წარმოშობასა და შენარჩუნებაში ძლიერი გენეტიკური მდგენელის მიუხედავად, აიზენკი ამტკიცებს, რომ მკურნალობის შესაძლებლობას არ უნდა შეეხელოთ პესიმისგურად – გენეტიკით არის განპირობებული ადამიანის გარკვეული სახით რეაგირების და მოქმედების მხოლოდ წინასწარი დისპოზიცია, ისიც მაშინ თუ ის გარკვეულ ვითარებაში აღმოჩნდება. ადამიანს შეუძლია გაექცეს ზოგიერთ პოტენციურად მაგრამირებელ სიგუაციას და, აგრეთვე, “გადაისწავლოს” შიშის რეაქციები ანდა სოციალური ქცევის სათანადო ნორმებს დაეუფლოს. ამრიგად, აიზენკი ხაზს უსვამს გენეტიკურ ფაქტორთა მნიშვნელობას, მაგრამ ამასთანავე ქცევითი თერაპიის სერიოზულ მომხრედ გამოდის. დევიაციური ქცევის კორექცია დასწავლის თეორიის პრინციპებზე დაყრდნობით მას საესეებით შესაძლებლად მიაჩნია.

აიზენკი მუდმივად და დაუფარავად აკრიტიკებდა უსიქონალიზმის თეორიას და თერაპიას. მთავარი ამ კრიტიკაში იყო ის, რომ თუკი უსიქონალიტიკოსები რაიმე პრაქტიკულ შედეგებს აღწევენ, ეს ხდება იმიტომ, რომ თავისდაუნებურად ქცევითი თერაპიის ხერხებს იყენებენ.

რაიგონდ ჯატალის ფაქტორულ-ანალიზური მიღგომა

კატელის შეხედულებები მემნიერებაზე

კეტელმა განასხვავა პიროვნების შესწავლის სამი მეთოდი: ბივარიანტული, მულტივარიანტული და კლინიკური. გიპური ბივა-

რიანგული ექსპერიმენტი, რომელიც მისდევს საბუნებისმეტყველო ექსპერიმენტის კლასიკურ სქემას, შეიცავს ორ ცვლადს: დამოუკიდებელ ცვლადს, რითაც მანიპულირებს ექსპერიმენტატორი და დამოკიდებულ ცვლადს, რომელიც იზომება, რათა ნანახი იქნას ექსპერიმენტული მანიპულაციის შედეგები. მულტივარიანტული მეთოდით ერთდროულად მრავალი ცვლადის ურთიერთკავშირი შეისწავლება. მეტიც, მულტივარიანტულ ექსპერიმენტში მკვლევარი არ მანიპულირებს ცვლადებით – იგი თვით ცხოვრების მიერ დაყენებულ ექსპერიმენტთა მიმართ სტატისტიკურ მეთოდებს იყენებს, რათა გამოაცალკეოს მნიშვნელოვანი პარამეტრები და მიზეზობრივი კავშირები გამოავლინოს. ფაქტორული ანალიზი მულტივარიანტული მეთოდის საუკეთესო ილუსტრაციად გამოდგება. ბივარიანტული და მულტივარიანტული მეთოდები, ორივე, პრეგენზიას მეცნიერულ სიმკაცრეზე აცხადებს. განსხვავება აქ იმაშია, რომ ბივარიანტული მეთოდის გამოყენების დროს ექსპერიმენტატორი შემოიფარგლება რამდენიმე ცვლადით, რითაც მანიპულირება მას ასე თუ ისე შეუძლია, ხოლო მულტივარიანტულ გამოკვლევაში ექსპერიმენტატორს საქმე აქვს ცვლადთა სიმრავლესთან, რაც ბუნებრივ (და არა ექსპერიმენტულ) სიტუაციაში იზომება.

კეტელი მეტად კრიტიკულად ეკიდება ბივარიანტულ მოდელს. კრიტიკა ძირითადად ამ მეთოდის ხელოვნურობას და მისი მეშვეობით დადგენილ კანონზომიერებათა გრივიალურობას ეხება.

ბივარიანტული მეთოდისგან განსხვავებით, კლინიკური მეთოდის უპირატესობა იმაშია, რომ მკვლევარს შეუძლია ადამიანისთვის მნიშვნელოვანი ქცევა ბუნებრივ პირობებში შეისწავლოს და მთლიანი ორგანიზმის ფუნქციონირების კანონზომიერებები ეძიოს. ამრიგად, მეცნიერული მიზნების და ფილოსოფიური ბაზისის მხრივ კლინიკური და მულტივარიანტული მეთოდები ჰგავს ერთმანეთს

და ბივარიანგულისგან განსხვავდება. მკვლევარი, რომელიც იყენებს კლინიკურ მეთოდს, ისევე, როგორც მკვლევარი, ვინც მულტივარიანგულ მეთოდს ემყარება, დაინტერესებულია გლობალური ფენომენებით; ორივე, ქცევის როულ პაგერნებს შეისწავლის ისე, როგორადაც ეს პაგერნები ყალიბდება ცხოვრებაში; ორივე თვით ცხოვრების მიერ განხორციელებულ მანიპულაციებს აკვირდება და ცდილობს გაიგოს პიროვნული მთლიანობა და არა იზოლირებული პროცესები და დაჩეხილი ფრაგმენტები. განსხვავება ის არის, რომ კლინიკური მეთოდის გამოყენებისას მკვლევარი ეყრდნობა ინტუიციას, რათა ცელადთა დიაგნოსტიკურა მოახდინოს და მეხსიერებას, რომ მოვლენათა მსვლელობა აღადგინოს, ხოლო მულტივარიანგული მეთოდით მომუშავე მკვლევარი – სისტემატურ დაკვირვებას და სტატისტიკურ ანალიზს მიმართავს.

ამგვარი ურთიერთშეპირისპირებით კეგელი ასკენის, რომ კლინიკური მეთოდი იგივეა, რაც მულტივარიანგული, მაგრამ მოკლებული მეცნიერული სიმკაცრის მოთხოვნებს. ანუ კეგელს მულტივარიანგული მეთოდი ბივარიანგული და კლინიკური მეთოდების კარგი მხარეების კომბინაციად მიაჩნია. კეგელისთვის მულტივარიანტიულ კვლევაში ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია სტატისტიკური ტექნიკა ფაქტორული ანალიზი. აიზენკისგან განსხვავებით, რომელიც ასევე ამ ტექნიკას იყენებს, კეგელი უპირატესობას ანიჭებს მუშაობას ფაქტორთა უფრო დიდ რაოდენობასთან ნიშანთა ღონეზე, რომლებიც უფრო ვიწროდ არის განსაზღვრული, მაგრამ, როგორც წესი, კორელაციაშია ერთმანეთთან. აიზენკი კი მეორად ფაქტორულ ანალიზს მიმართავს, რათა ნიშნები მცირერიცხოვან სუპერფაქტორებად გააერთიანოს. სუპერფაქტორები ქცევის უფრო ფართო სპექტრს მოიცავს და, როგორც წესი, ერთმანეთთან არ კორელირებს.

კატელის პიროვნების თეორია

ნიშანთა სახეები

პიროვნების ძირითადი სტრუქტურული ერთეულია ნიშანი, რომელიც ადრე უკვე განვსაზღვრეთ როგორც დისპოზიცია. ნიშნის ცნება გულისხმობს, რომ ქცევა გარკვეულ პატერნს მისდევს და, აგრეთვე, უცვლელია ღროში და სხვადასხვა სიტუაციაში. ნიშანთა მრავალგვარ კლასიფიკაციათაგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ორი. პირველში ყველა ნიშანი დაყოფილია უნართა ნიშნებად, გემპერამენტის ნიშნებად და დინამიკის ნიშნებად; მეორეში – ზედაპირულ ნიშნებად და სიღრმისეულ ნიშნებად.

უნართა ნიშნები ის უნარ-ჩვევებია, რომლებიც საშუალებას აძლევს ინდივიდს ეფექტურად იმოქმედოს. ამგვარი ნიშნის მაგალითია ინტელექტი. *გემპერამენტის ნიშნები* ადამიანის ემოციურ ცხოვრებას და მისი ქცევის სტილის თავისებურებებს ეხება. სწრაფი მუშაობაა დამახასიათებელი ადამიანისთვის თუ ნელი; თავდაჭერილია თუ მძაფრი ემოციებისკენ არის მიდრეკილი, იმპულსურად მოქმედებს თუ გააზრებულად – ეს ყველაფერი კავშირშია გემპერამენტთან, რითაც ადამიანები განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. *დინამიკური ნიშნები* ინდივიდის მისწრაფებებს, მის მოგივებს და მიზანთა რაგვარობას განსაზღვრავს. კეტელს მიაჩნია, რომ უნარების, გემპერამენტის და დინამიკის ნიშნები პიროვნების ყველა ძირითად სტაბილურ ელემენტს ამოწურავს.

ზედაპირულ და სიღრმისეულ ნიშანთა განსხვავება ქცევაზე დაკვირვების ღონეს ეხება. ზედაპირული ნიშნები გამოხატავს ქცევის იმგვარ თავისებურებებს, რაც თვალის ზერელე შევლებით თითქოსდა კავშირშია ერთმანეთთან, მაგრამ სინამდვილეში ყოველთვის ერთად არ იცვლება და სრულიადაც არ არის აუცილებელი, რომ საერთო მიზეზი იქონიონ. სიღრმისეული ნიშნები, პირიქით, ქცევის თავისებურებებს შორის კავშირს გამოხატავს. ეს თავი-

სებურებები მართლაც ერთდოულად იცვლება და ქმნის პიროვნების ერთიან, დამოუკიდებელ პარამეტრს. შედაპირულ ნიშანთა გამოვლენა შესაძლებელია სუბიექტური მეთოდებით, მაგ., თვითონ ადამიანთა გამოკითხვით თუ რომელი პიროვნული მახასიათებლები, მათი აზრით, იცვლება ერთად. სიღრმისეულ ნიშანთა გამოსავლენად კი ფაქიზი სტატისტიკური პროცედურებია საჭირო. სიღრმისეული ნიშნები ის ბლოკებია, რითაც პიროვნებაა აგებული.

*მონაცემთა წყაროები: ცხოვრების ღრუბრებში
ჩანაწერები; კითხვარებით მიღებული მონაცემები და
ობიექტური ტესტებით მიღებული მონაცემები*

როგორ უნდა გამოვავლინოთ სიღრმისეული ნიშნები, რომლებზეც დამოკიდებულია მრავალფეროვანი რეაქციები მრავალგვარ სიტუაციებზე? სად ვეძებთ პიროვნების საშენი ბლოკები? კეტელს მოჰყავს მონაცემთა სამი წყარო: ცხოვრებისეული მონაცემები (L-მონაცემები, სიგყვიდან Laif), მასში შედის ობიექტური მონაცემები ცხოვრებაში მომხდარ რეალურ მოვლენათა შესახებ და გარეშე დამკვირვებელთა შეფასებები; კითხვარებით მიღებული მონაცემები (Q-მონაცემები, სიგყვიდან Questionnaires), რომლებიც თვითანგარიშებს ემყარება და ობიექტურ ტესტთა მონაცემები (OT – სიგყვა-შესამებიდან Objective Tests).

თუ მულტივარიანტულ, ფაქტორულ-ანალიზურ კვლევას მართლაც შეუძლია პიროვნების ძირეული სტრუქტურის გამოვლენა, მაშინ შესაძლებელი უნდა იყოს ერთი და იგივე ფაქტორების ანუ ნიშნების მიღება ამ სამივე სახის მონაცემთა მასალის საფუძველზე. ეს ძალზე მნიშვნელოვანი, ლოგიკური და აუცილებელი მოთხოვნაა.

თავიდან კეტელმა L-მონაცემთა ფაქტორული ანალიზი ჩაატარა და მიიღო 15 ფაქტორი, რომლებიც, სავარაუდოდ, პიროვნული მახასიათებლების დიდ ნაწილს მოიცავდა. მისი შემდეგი ამოცანა იყო განესაზღვრა, მიიღებს თუ არა შესაღარებელ იგივე ფაქტორ-

რებს Q-მონაცემთა საფუძველზე. საგანგებოდ მოფიქრებული ათასობით კითხვა წარედგინა ფსიქიკურად ჯანმრთელ ადამიანთა ძალზე დიდ რაოდენობას და ჩაგარდა მრავალჯერადი ფაქტორული ანალიზი, რათა გამოვლენილიყო კითხვები, რომლებიც ჯგუფებად ერთიანდება. გიგანური შრომა დაგვირგვინდა კითხვარით, რომელიც მსოფლიოში ცნობილია როგორც “16 ფაქტორიანი პიროვნული კითხვარი” (მომღევნო .გვერდზე იხ გაბულა 2).

ეს ფაქტორები პიროვნების მახასიათებლების ფართო სპექტრს მოიცავს, განსაკუთრებით გემპერამენტის და ატიგულთა სფეროში. მთლიანად, Q-მონაცემთა საფუძველზე გამოვლენილი ფაქტორები ემთხვევა L-მონაცემთა ფაქტორებს, მაგრამ ზოგიერთი ფაქტორი მხოლოდ ერთი სახეობის მონაცემთა შორის გვხვდება.

კეგელი აქტიურად იყენებდა კითხვარებს, განსაკუთრებით ისეთებს, რომლებიც ფაქტორული ანალიზის საფუძველზე შეიქმნა. საზოგადოდ, კითხვარის ნაკლოვანებებს იგი კარგად აცნობიერებდა და ამიტომ თავის კვლევით პროგრამაში შემავალ OT-მონაცემებზე გაამახვილა ყურადღება. სწორედ ობიექტური ტესტებით მიღებული პასუხები მიაჩნდა მას პიროვნების კვლევის “მყარ ვალუტად”.

კეგელმა მიზნად დაისახა ისეთი ობიექტური ტესტების შექმნა, რითაც გაიზომებოდა L და Q-მონაცემებით უკვე გამოვლენილი სიღრმისეული ნიშნები. მაგალითად, “შეუპოვრობა” შეიძლებოდა გამოვლენილიყო ისეთ მოქმედებებში, როგორცაა ქალაქებში გამოსახულ ლაბირინთში გავლილი გზის სიგრძე, ხელის მოძრაობის სწრაფი ტემპი და სხვადასხვა ასოთა შედარების დავალებებში დიდი სიჩქარე. 500-ზე მეტ ტესტს პიროვნების ყველა ჰიპოთეტური პარამეტრი უნდა მოეცვა. ტესტები ცდისპირთა დიდმა რაოდენობამ შეავსო და მონაცემთა მრავალგზისმა ფაქტორიზებამ საბოლოო ჯამში მოგვცა 21 პიროვნული ნიშნისგან შემდგარი ფაქტორული სტრუქტურა.

ტაბულა: 2. 16 პიროვნული ფაქტორი, რაც კეტელმა კიოხეარის მონაცემთა სა-
ფუძველზე მიიღო

თავდაჯერებლი	კომუნისკაპულური
შეღარებით უფრო ნაკლებად ბანვიითარეხული ინტელექტი	შეღარებით უფრო მეტად ბანვიითარეხული ინტელექტი
სტაბილური (ეგოს დიდი ძალა)	ემოციური (ნეპროტული)
მორჩილი, დამთმობი	შეუპოვარი
წინდახედული	აუღეხარი
პრაგმატული, ემორჩილება მომენტის კარნახს	შეგნეხული, ემორჩილება მომვალეობას
გურთხალი	თაგამი, რისკიანი
სქელკანიანი	აქიში
მიმდღობი	ქევიანი
მინაგე გჳარად გღღომი, პრაქტიკული	გღღარი ჳანტაგისი გქონე
სწორხაგოვანი	ღახენილი
უფუროთველი	ურთხილი
ბრალითიების მიმღეხარი	სიახლის გაკიეხელი
ჯგუფე დამოქიღეხული	თვითქგარი
უღისთიქლინე	წმსრიგინი
მღღუნეხული	ღაკაბული

სიღრმისეული ნიშნები ანუ ფაქტორები, რომლებიც მიღებულ იქნა L და Q-მონაცემთა საფუძველზე, დაემთხვა ერთმანეთს, მაგ-
რამ OT მონაცემებმა იმეღი გაუცრუვა მკვლეეგარებს: თუმცა მონა-
ცემთა სამიეე წყაროს შორის გარკვეული კავშირები დაღასტურ-

და, რაიმე პირდაპირი შესატყვისობა OT ფაქტორებთან ვერ იქნა აღმოჩენილი.

ქვევის სტაბილურობა და პარიპეტურობა

ქვევის შინაგანი შეთანხმებულობისა და პიროვნების სტრუქტურის გარდა კეგელს აინტერესებდა პროცესი და მოტივაცია. ქვევის მოტივაციურ წყაროთა დასადგენად ის დიდ მნიშვნელობას ისევ ფაქტორულ ანალიზს ანიჭებდა. კვლევაში იგი მიიყვანა დასკვნამდე, რომ ადამიანის მოტივაცია შეიცავს თანშობილ გენდენციებს, რასაც კეგელმა ერგები უწოდა და გარემოთი დეგერმინირებულ მოტივებს, რასაც უწოდა სენტიმენტები. ერგების ნიმუშებია: უსაფრთხოების, სექსის და თვითგანმკაცების ერგები. სენტიმენტების მაგალითებია რელიგიური მოტივები (“მინდა ვილოცო”), კარიერული მოტივები (“მინდა კარგად დავუეფლო პროფესიულ უნარჩვევებს”) და მე-კონსეფციით შექმნილი მოტივაცია (“საკუთარ თავმომყვარობას ვერ გადავაბიჯებ!”). ქვევა ერთდროულად რამდენიმე მოტივს აკმაყოფილებს ხოლმე და სენტიმენტთა დასაკმაყოფილებლად მიმართული ძალისხმევის მიღმა შეიძლება ფუნდამენტური ერგები ანუ ბიოლოგიური მიზნები დაეინახოთ.

გასაგებია, რომ კეგელი არ განიხილავს ადამიანს როგორც სტატიკურ მთლიანობას, რომლის ქვევა ყველა სიტუაციაში ერთნაირია. როგორ მოიქცევა ადამიანი მოცემულ კონკრეტულ მომენტში, ეს მის პიროვნულ ნიშნებზე და სიტუაციის თავისებურებებზეა დამოკიდებული. ქვევის ცვალებადობის ასახსნელად დამატებით საჭიროა ორი ცნება: მდგომარეობები და როლები.

მდგომარეობებში კეგელი გულისხმობს გუნება-განწყობილებებსა და ემოციებში მომხდარ ცვლილებას, რაც, ნაწილობრივ, სიტუაციით არის ნაკარნახევი. მდგომარეობათა სახეებია: შფოთვა, დეპრესია, დაღლილობა, აგზნებულობა და ცნობისმომყვარობა. კონკრეტულ სიტუაციაში ადამიანის ქვევას ვერ ვიწინასწარ-

მეცყველებთ, ნიშნების გარდა თუ არ გავითვალისწინეთ დაღლილია იგი თუ განრისხებული, შეშინებული და ა.შ.

კონკრეტულ სიტუაციაში ადამიანის ქცევა ასევე შესაძლებელია მისი როლით უფრო მეტად იყოს განპირობებული, ვიდრე პიროვნული ფაქტორებით. იგივე ითქმის გრადიციებსა და მორალურ ნორმებზე – მათაც შეუძლია მნიშვნელოვნად შეცვალონ ქცევაზე პიროვნულ ნიშანთა გავლენა.

ამგვარად, თუმცა კეტელს მიაჩნია, რომ პიროვნული ფაქტორები უმრუნველყოფს ქცევის სტაბილურობის გარკვეულ ხარისხს ნებისმიერ სიტუაციაში, იგი ასევე ფიქრობს, რომ მნიშვნელოვან გავლენას პიროვნების ქცევაზე ახდენს გუნება-განწყობილება (მდგომარეობა) და მოცემულ სიტუაციაში საკუთარი თავის პრემენგაციის ხერხი ანუ როლი. ქცევაში აისახება: 1. ადამიანის პიროვნული ნიშნები, რომელიც ამოქმედდება მოცემულ სიტუაციაში, 2. სიტუაციის შესაბამის ატიტუდებთან დაკავშირებული ერგები და სენტიმენტები, და 3. ღროში და სიტუაციიდან სიტუაციაში ცვალებადი მდგომარეობები და როლები.

კეტელს ეკუთვნის კვლევები პიროვნების განვითარების სფეროში და ფსიქოპათოლოგიაში. პიროვნების განვითარებას იგი განიხილავდა, ძირითადად, იმ კუთხით, თუ რა წვლილი აქვს გარემოს და მემკვიდრულობას ყოველ პიროვნულ ნიშანში, ხოლო პათოლოგია აინტერესებდა, როგორც სხვადასხვა დაავადების მქონე პაციენტთა ჯგუფებს შორის პიროვნულ სხვაობათა საკითხი. რაიმე ტიპის ფსიქოთერაპიას კეტელი თავის შესხედულებებს არ უკავშირებდა.

პიროვნულ ნიშანთა ერთიანი მოღალის შემუშავების ბენდინცი: ხუთფაქტორიანი მოღალი

ოლპორგის, აიზენკის და კეტელის მიდგომების განხილვამ გვიჩვენა, რომ მათთვის ნიშნები პიროვნების ფუნდამენტური ერთეულები და მოვლენებზე გარკვეული სახით რეაგირების წინასწარი

დისპოზიციები ანუ მიდრეკილებებია. ამასთანავე, სამივე ავტორი განსხვავებულად უყურებს ფაქტორული ანალიზის გამოყენებას და იმას, თუ რა და რამდენი ძირეული პარამეტრია აუცილებელი, რომ პიროვნება აღეკვადურად აღიწეროს.

იბალება კანონიერი კითხვა: თუკი ნიშნები პიროვნების ძირეული ელემენტებია, რატომ ვერ თანხმდებიან მკვლევარები კონკრეტულად რა ნიშნებია ძირეული და სულ რამდენია ეს ნიშანი? ამკამად გამოიკვეთა გენდენცია გამოარებულ იქნას პიროვნების ხუთ-ფაქტორიანი მოდელი, ე.წ. "დიდი ხუთეული".

ხუთფაქტორიან მოდელს ასაბრლოვებს 3 ძირითადი წყარო: 1) ბუნებრივ ენაში არსებულ უამრავ პიროვნულ ნიშანთა ფაქტორული ანალიზი; 2) კავშირი, რომელიც არსებობს ნიშნების დამდგენ კითხვარებსა და გარეშე დამკვირვებელთა შეფასებებს შორის; 3) პიროვნებაზე გენეტიკურ გავლენათა ანალიზი.

განვიხილოთ თითოეული ეს წყარო ცალკე.

ბუნებრივ ენასა და კითხვარებში ნიშანთა სახელების ანალიზი

პიროვნების საბაზისო ელემენტების ძიების ერთერთი გზა იმ სიკვებათა განხილვაა, რასაც ადამიანის პიროვნების აღსაწერად ვიყენებთ. ამგვარი კვლევის ძირითადი პროცედურა იმაშია, რომ ინდივიდებმა შეაფასოს საკუთარი თავი და სხვა ადამიანები ლექსიკონიდან საგანგებოდ ამოკრებილი მრავალი ნიშნის მიხედვით. ამის შემდეგ გარდება მიღებულ შეფასებათა ფაქტორული ანალიზი, რათა ნანახი იქნას რა ნიშნები ვარირებს ერთად. შეფასებებს, რასაც ადამიანები აძლევენ ერთმანეთს, ნორმანმა ფაქტორული ანალიზი ჩაუტარა და ხუთი საბაზო პიროვნული ფაქტორი აღმოაჩინა. მსგავსი ხუთი ფაქტორი დადასტურდა სხვა მკვლევართა მიერ ჩატარებულ ანალიზში სრულიად სხვადასხვა ამონაკრებთან და გამოძვის განსხვავებული ინსტრუმენტების გამოყენებით. მეტიც, ნაჩვენები

იქნა, რომ ხუთივე ფაქტორი სტაბილურია მრდასრული ადამიანის ცხოვრების განმავლობაში.

ტაბულა 3. პიროვნულ ნიშანთა ფაქტორები, რომლებიც ქმნიან დიდ ხუთეულს და მასში შემავალი სკალების ნიმუშები

მოცემული ფაქტორის მიხედვით მაღალი ქულების მქონე ადამიანის მახასიათებლები	ფაქტორში შემავალ ნიშანთა აღწერა	მოცემული ფაქტორის მიხედვით დაბალი ქულების მქონე ადამიანის მახასიათებლები
<p>მოუსვენარი, ნერვიული, ემოციური, საკუთარ თავში დაურწმუნებელი, არააღკეკავური, იპოქონდრიული</p>	<p>ნევროტიზმი (N) მომავს ადაპტირებულობას ან ემოციურ არასტაბილურობას. აღგენს მიდრეკილებას უსიამოვნო განცდებისადმი (დისგრესებისადმი), მეღმეტი ენებებისა და ავტკინებისადმი, რეალობას მოწყვეტილი იდეებისადმი; რეალობაზე არააღკეკავურ რეაგირებას</p>	<p>მშვიდი, მოღუნებული, არაემოციური, ამტანი, თავის თავში დარწმუნებული, საკუთარი თავით კმაყოფილი</p>
<p>გულლია, აქტიური, მოლაპარაკე, ადამიანებზე ორიენტირებული, ოპტიმისტი, მხიარულების მოყვარული, ალერსიანი</p>	<p>ექსტრავერსია (E) მომავს პიროვნებათმორისო ურთიერთქმედების ღიაპაზონს და ინტენსივობას; აქტივობის დონეს; გარედან სტიმულირების მოთხოვნილებას, სიცოცხლის ხალისს.</p>	<p>თავდაჭერილი, საღად მოაზროვნე, უხალისო, გაუცხოებული, საქმეზე მომართული, ჩუმი, მხიარულ წრეში შეუმჩნეველი</p>
<p>ცნობისმოყვარე, ფართო ინტერესების მქონე, კრეატიული, ორიენტირებული, არაგრადიციული, მდიდარი წარმოსახვის მქონე</p>	<p>გამოცდილებისადმი ღიაობა (O) მომავს ახალი განცდების აქტიურ ძიებას და სიყვარულს; სხვაგვარი, უცხო, უჩვეულოს მიმართ შემწყნარებლობას, მასში გარკვევის სურვილს და ინტერესს</p>	<p>კონფორმული, შებოჭილი, მგრეულე, მარტივი, "მიწაზე მყარად მდგომი", აზროვნების მზაკვრულ და ანალიტიკურ უნარს მოკლებული</p>

<p>ლმობიერი, კეთილმოსურნე, მიმნლობი, დაუმარული, დიდსულოვანი, გულუბრყვილო, პირდაპირი</p>	<p>კეთილგანწყობილება (A) ზომავს ინდივიდის სხვა აღამიანებთან მიმართების ხარისხს – დაწყებული თანაგრძნობით, დამთაურებული ამრებში, გრძნობებში და მოქმედებებში გამოვლენილი მტრული დამოკიდებულებით</p>	<p>ცინიკური, უხეში, იჭვეული, ცივი, ეგოისტური, მურისმაძიებელი, დაუნდობელი, გაქნილი, მანიპულატორი</p>
<p>მოწესრიგებული, სანდო, ღინჯი, მუყაითი, დისციპლინირებული, პუნქტუალური, პედანტური, პატივმოყვარე, შეუპოვარი</p>	<p>შეგნებულობა (C) ძომავს მიზანმიმართული საქმიანობის დროს ინდივიდის მოწესრიგებულობის, შეუპოვრობისა და მოტივირებულობის ხარისხს; სანდო და მომთხოვნ აღამიანებს უპიროსპირებს მათ, ვინც მუშაობაში აპათიურია და არ არის გულმოდგინე</p>	<p>უთაბოლო, არასანდო, მარმაცი, არხინი, დაუდევარი, უგულისყურო უნებისყოფო და სულსწრაფი.</p>

გოლდბერგმა საკუთარი კვლევის შედეგებთან ერთად სხვა ავტორთა ნაშრომებიც გაანალიზა და მონაცემთა გასაოცარი დამთხვევა დაინახა. მან გამოთქვა ვარაუდი, რომ ინდივიდუალურ სხვაობათა სტრუქტურირების ნებისმიერი მოდელი ასეთივე დაიყვანება “დიდი ხუთეულის” მაგვარ პარამეტრებზე. ასე დაერქვა ამ ფაქტორებს “დიდი ხუთეული” – “Big Five”. სიგყვა “დიდი” ნიშნავდა იმას, რომ ყოველი ამ ხუთ ფაქტორთაგანი შეიცავს ბევრ, უფრო კონკრეტულ ნიშანს. პიროვნულ იერარქიაში დიდი ხუთეულის ფაქტორები თითქმის ისეთივე ფართო და აბსტრაქტულია, როგორც აიშენკის “სუპერფაქტორები”. ესენია: ნეეროტიზმი (*Neuroticism, N*), ექსტრავერსია (*Extraversion, E*), გამოცდილებისადმი ღიაობა (*Openness, O*), კეთილგანწყობა ანუ თანხმობისთვის მზაობა (*Agreeableness, A*), სინდისიერება, პატიოსნება, შეგნებულობა (*Conscientiousness, C*). ერთად ეს ფაქტორები ინგლისურენოვან ლიგერაგურაში აღინიშნება

აკრონიმით OCEAN. ამ პარამეტრთა შინაარსის ვადმოსაცემად ტაბულაზე მოყვანილია ზედსართავი სახელები, რომლებიც აღწერენ ინდივიდებს, ვინც მაღალი და დაბალი ქულები დააგროვეს თითოეული ამ ფაქტორის მიხედვით. ნევროტიზმი (N) ემოციურ სტაბილურობას უპირისპირებს უარყოფითი ემოციებისადმი მიდრეკილების ფართო სპექტრს, როგორცაა შუოთვა, სევდა, გაღმობანებულობა, ნერვული დაძაბულობა. გამოცდილებისადმი ღიაობა (O) აღნიშნავს ადამიანის განცდებისა და აზრების ფართო დიაპაზონს, სიღრმეს და სირთულეს. ექსტრავერსია (E) და კეთილგანწყობა (A), ორივე, პიროვნებათაშორისო ურთიერთობის ნიშნებს აჯამებს ანუ განსაზღვრავს როგორ ექცევიან ადამიანები ერთმანეთს და ერთმანეთისთვის რას აკეთებენ. ხოლო პარამეტრი შეგნებულობა-სინდისიერება (C) ძირითადად აღწერს მიზანმიმართულ და ამოცანაზე ორიენტირებულ ქცევას და საკუთარ იმპულსებზე კონტროლს, რასაც საზოგადოება თავისი წევრისგან მოითხოვს (იხ. ტაბულა 3.)

ფუნდამენტური ლექსიკური პიპოთეზა

“დიდი ხუთეული” ჩაფიქრებული იყო იმგვარად, რომ მოეცვა ის პიროვნული თვისებები, რასაც რიგითი ადამიანები ცხოვრებაში ყველაზე უფრო მნიშვნელოვნად მიიჩნევენ. გოლდბერგმა ეს მიღგომა დამაჯერებლად დაასაბუთა და წამოაყენა ფუნდამენტური ლექსიკური პიპოთეზა: “ინდივიდუალურ სხვაობათა მრავალფეროვნება თითქმის უსაზღვროა, მაგრამ ამ სხვაობათა უმრავლესობა ბევრს არაფერს ნიშნავს ადამიანთა ყოველდღიური ურთიერთობებისთვის და პრაქტიკულად შეუმჩნეველი რჩება. სერ ფრენსის გალგონი, ალბათ, ერთ-ერთი პირველი მეცნიერი იყო, ვინც ჩამოაყალიბა ფუნდამენტური ლექსიკური პიპოთეზა, როცა ივარაუდა, რომ “აღრე თუ გვიან ადამიანთა ურთიერთქმედებებში გამოვლენილ მნიშვნელოვან ინდივიდუალურ სხვაობათა უმრავლესობა

რამდენიმე ან სულაც ყველა არსებულ ენაში ცალკე გერმინებად - კოდირდება”.

ამრიგად, გამოცდილების საფუძველზე ადამიანები წვდებიან მათი ურთიერთქმედებისთვის ზოგიერთი ინდივიდუალური სხვაობის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას და საქმის გასაადვილებლად მათ არქმევენ სახელებს - ქმნიან სპეციალურ გერმინოლოგიას. ნიშნთა ეს სახელები აგარებს ინფორმაციას იმ ინდივიდუალურ სხვაობათა შესახებ, რაც ჩვენთვის და ჩვენი ჯგუფის კეთილდღეობისთვის საჭირო და მნიშვნელოვანია. ამრიგად, ნიშნები საჭიროება იმაშია, რომ ემსახურება პროგნოზს და კონტროლს - გვეხმარება გავითვალისწინოთ თუ რას გააკეთებენ სხვა ადამიანები და ამით ჩვენთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი შედეგები ვაკონტროლოთ. ნიშნები გვეხმარება მივიღოთ პასუხი თუ, საუარაუდოდ, როგორ მოიქცევა ადამიანი მნიშვნელოვან სიტუაციათა ფართო სპექტრის შიგნით.

სავსებით ლოგიკურია დაეუშვათ მსოფლიოს ყველა ენაში პიროვნულ ნიშანთა ერთი და იგივე ძირეულ პარამეტრთა არსებობა. მაგრამ რა საბუთი მოგვეპოვება, რომ ეს მართლაც ასეა? განსხვავებულ ენათა მიმოხილვა, როგორცაა გერმანული, იაპონური და ჩინური, ფუნდამენტურ ლექსიკურ ჰიპოთეზას ადასტურებს. გამოდის, რომ სხვადასხვა კულტურის მაგარებელი, სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ადამიანები პიროვნების მენტალური კონსტრუირების დროს ხუთფაქტორიან მოდელს მისდევენ.

ზრდა და განვითარება

ასაკობრივი ცვლილებები

ნიშანთა მკვლევრები, ჩვეულებრივ, ყურადღებას ამახვილებენ ზრდასრული ადამიანის პიროვნებაზე, ხოლო მისი ჩამოყალიბების საკითხს უტოვებენ განვითარების ფსიქოლოგიას, რომლის თა-

ნახმად ნიშნები დაახლოებით 30 წლის ასაკში სტაბილიზირდება. “დიდი ხუთეულის” გამოკვლევები აჩვენებს, რომ მოზარდებს და 20-25 წლის ახალგაზრდებს გაცილებით მაღალი აქვთ *ნეუროტიზმი* და *ექსტრავერსია* და დაბალი – *კეთილგანწყობა* და *შეგნებულობა*, ვიდრე 30 წელს გადაცილებულ ადამიანებს. ეს შედეგები ინტუიციურად გასაგები გახდება თუ გავისხენებთ, რომ ახალგაზრდობა, საზოგადოდ, საკუთარი თავით უკმაყოფილების, მძაფრი გრძნობებისა და პროტესტების ხანაა.

რა ხდება განვითარების უფრო ადრინდელ საფეხურებზე, ძნელი სათქმელია, რადგან ბავშვის პიროვნების სტრუქტურა, მრდასრულ ადამიანთან შედარებით, ნაკლებად ინტეგრირებულია.

*ნიშნები, როგორც მემკვიდრეობით მიღებული
პიროვნული მახასიათებლები*

რით შეიძლება აიხსნას ნიშანთა სპეციფიკური ცვლილებები და მათი გრძელვადიანი სტაბილურობა? აიზენკი და კეტელი ხაზს უსვამდნენ ნიშნების გენეტიკურ, მემკვიდრეულობით განპირობებულ ხასიათს. უფრო გვიანდელი გამოკვლევებითაც შთამბეჭდავად დადასტურდა, რომ ბევრ პიროვნულ ნიშანს მნიშვნელოვანი გენეტიკური კომპონენტი მოეპოვება. მაგალითად, არც თუ დიდი ხანია, რაც აღმოაჩინილ იქნა გენი, რომელიც სიახლისადმი სწრაფვას განსაზღვრავს. ამ გენის მოქმედება ვლინდება ექსტრავერსიაში, იმპულსურობაში, სიმკვირცხლეში, აგზნებალობაში, გარემოს საკვლევად მიმართულ ქიევაში. ბოლო მონაცემებით, პიროვნულ ნიშნებში გენეტიკური ფაქტორის წილი დაახლოებით 40%-ია. ეს ნიშნავს, რომ პიროვნულ ნიშნებში სხვაობათა 40% აიხსნება მემკვიდრეობით. ამასთანავე სხვადასხვა ნიშნებში მემკვიდრეობის წილი მეტნაკლებად განსხვავებულია.

ფსიქოლოგია დიდხანს გაურბოდა იმის აღიარებას, რომ პიროვნება გენეტიკურ საფუძველზე დგას. მაგრამ ახალი მონაცემები

თვალნათლივ აჩვენებს რაოდენ მნიშვნელოვანია გენეტიკურ ფაქტორთა როლი, განსაკუთრებით გემპერამენტთან დაკავშირებულ ნიშანთა შემთხვევაში. პიროვნებაში გენეტიკური ფაქტორის წილის დასადგენად ფსიქოლოგები ერთმანეთს აღარებენ ერთად აღზრდილ იდენტურ გყუპთა სატესტო მონაცემთა მსგავსების ხარისხს, განცალკევებით აღზრდილ იდენტურ გყუპთა მონაცემებითან. თუკი გენების როლი გადამწყვეტია, განცალკევებული იდენტური გყუპები ისევე უნდა ჰგავდნენ ერთმანეთს, როგორც ერთად აღზრდილი იდენტური გყუპები; ხოლო თუ სააღმზრდელო გარემოა უფრო მნიშვნელოვანი, მაშინ განცალკევებული იდენტური გყუპები ნაკლებად ემგვანებიან ერთმანეთს, ვიდრე ერთად გაზრდილი იდენტური გყუპები. ფაქტებით დადასტურდა, რომ ცალცალკე აღზრდილ გყუპები ერთად აღზრდილი გყუპებისგან თითქმის არაფრით განსხვავდებიან.

სომ არ გამომდინარეობს აქედან, რომ გადასახედია პიროვნების განვითარებაში ოჯახური გარემოს როლი, რის უდიდეს მნიშვნელობას განსაკუთრებით უსვამდა ხაზს ფსიქონალიზმი?

ფსიქოლოგები, რომლებიც გყუპებს შეისწავლიან, არ უარყოფენ იმას, რომ ოჯახი უმნიშვნელოვანესია პიროვნების განვითარებისთვის, მაგრამ ფიქრობენ, რომ ერთი ოჯახის შვილებისთვის ოჯახური გარემო სრულიადაც არ არის ერთნაირი – იგი მათ მიერ განსხვავებულად აღიქმება და განიცდება. სიბლინგები (ერთი დელამამის შვილები) ჰგვანან ერთმანეთს პიროვნული თავისებურებებით, მაგრამ ეს საერთო გენების ხარჯზე და არა ერთნაირი ოჯახური გარემოს წყალობით ხდება. უნიკალური ოჯახური გარემო, რომელიც ექმნება თითოეულ ბავშვს, გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ის საერთო-ოჯახური გარემო, რომელშიც ბავშვები იმყოფებიან. საყურადღებოა, რომ გენეტიკა მოქმედებს აგრეთვე იმ გარემოპირობებზე, რასაც მშობლები საკუთარ შვილებს უქმნიან. ანუ ბავშვის თანშობილი (გენეტიკური) თავისებურებები გავლენ

ნას ახდენს იმაზე, თუ როგორ მოეყპრობიან მას მშობლები: წყნარი, ალერსიანი ჩილი იწვევს მშობლების საპასუხო რეაქციას, რომელიც სრულებით არ ჰგავს იმას, რასაც იწვევს მგირალა ან “გულგრილი” ჩილი. მუსტად ასევე, აგრესიული და ჰიპერაქტიური ბავშვისადმი და წყნარი, პასიური ბავშვის მიმართ რეაქციები განსხვავებულია. თვითონ ბავშვებიც თავისთვის სხვადასხვა გარემოს ირჩევენ: აგრესიულ ბავშვს, განსხვავებით მშვიდისგან, ამგზნები, მაპროვოცირებელი და მასტიმულირებელი გარემო იზიდავს. ამ აზრით სამართლიანია გამონათქვამი, რომ თავისთვის გარემოს ადამიანი თვითონვე იქმნის.

პიროვნების ფორმირებაში გენეტიკური ფაქტორის როლის შეჯამებისას არსებითია შემდეგი ოთხი მომენტი:

1. დასკვნა გენეტიკური ფაქტორის დიდი მნიშვნელობის შესახებ არ ნიშნავს იმას, რომ პიროვნების განვითარებას წინასწარვე მთლიანად განსაზღვრავს ბიოლოგია.
2. თუმცა გენეტიკური ფაქტორები გავლენას ახდენს ბავშვის ოჯახურ გარემოზე, მთავარი პასუხისმგებლობა გარემოთი განპირობებულ ინდივიდუალურ სხვაობებზე მაინც არაგენეტიკურ ფაქტორებს ეკისრება.
3. ოჯახური გარემო ერთი ოჯახის შვილებისთვისაც არ არის ერთგვაროვანი. იგი დამოკიდებულია ბავშვის სქესზე, დაბადების რიგითობაზე და სხვ., მაგრამ ოჯახში მიღებული გამოცდილება მნიშვნელოვანია მაშინაც, როცა ის არ არის ერთნაირი ერთ ოჯახში გაზრდილი შვილებისთვის.
4. ძლიერი გენეტიკური გავლენა არ ნიშნავს, რომ პიროვნული ნიშანი ერთხელ და სამუდამოდ არის ფიქსირებული და გარემოს გავლენით ვეღარ შეიცვლება.

მართებული იქნება, თუ ვცნობთ გენეტიკურ და გარემოს გავლენთა მუდმივ ურთიერთქმედებას და მათ ერთმანეთის ალტერნატივებად არ ღავსახავთ – პოზიციას “ან” – “ან” უარს ვეჭყვი.

ხუთფაქტორიანი მოდელი ევოლუციის თეორიის თვალსაზრისით

ნიშნის ფსიქოლოგიის არაერთი სპეციალისტი ხუთფაქტორიან მოდელს ევოლუციის თეორიის თვალსაზრისით უდგება. ეს თვალსაზრისი ორ საგულისხმო კომპონენტს შეიცავს. პირველი: ნიშნის ცნება აღმოცენდა, რათა ადაპტაციისთვის პრინციპული მნიშვნელობის მქონე მოქმედებათა კატეგორიზებაში დახმარებოდა ადამიანებს. კონკრეტულად, ურთიერთქმედების მაინც რა მხარეებია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი? გოლდბერგის ფუნდამენტური ლექსიკური ჰიპოთეზის თანახმად, როდესაც ადამიანი რომელიმე პერსონასთან (X-თან) ურთიერთქმედებას იწყებს, მის წინაშე ხუთი ფუნდამენტური და უნივერსალური კითხვა დგება:

1. ეს X-ი აქტიური და დომინანტურია თუ პასიური და დამთმობი? (მე დაეჯახნი თუ ის დამჯახნის?)
2. ეს X-ი კეთილგანწყობილია (თბილი, სასიამოვნოა) თუ არაკეთილგანწყობილი (ცივი და გაუცხოებული)?
3. შემიძლია დავეყრდნო ამ X-ს (სინდისიერია იგი და პასუხისმგებელია თუ დაუდევარი და არასანდო?)
4. კეთილგონიერია (სგაბილურია) იგი თუ "თაქარიანი" (არაპროგნოზირებადი)?
5. ჭკვიანია ის თუ ჩლუნგი (რამდენად იოლად შევძლებ მას რაიმე გავაგებინო)?

არაფერია გასაკვირი იმაში, რომ ხუთივე ეს კითხვა დიდი ხუთეულის პარამეტრებს ესადაგება.

ევოლუციური მიდგომის მეორე კომპონენტი ეყრდნობა შეხედულებას, რომ რაკი ადამიანი ბიოლოგიური არსებაა, მისთვის დამახასიათებელია შემდეგი თვისებები: აქტიუობის დონე, შიშის დონე, იმპულსურობა, კომუნიკაბელურობა, მზრუნველობა, აგრესიულობა და დომინანტურობა. მათგან ზოგიერთი თვისება პროსოცია-

ლურ ქცევას უკავშირდება, სხვა კი ძალაუფლებისთვის ბრძოლას და კონფლიქტების გადაჭრას.

ევოლუციის თვალსაზრისის თანახმად, მნიშვნელოვანი ინდივიდუალური სხვაობების არსებობა განაპირობა იმან, რომ თავის ღრობე მათ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ბუნებრივი გადარჩევის პროცესში. უმთავრესი კითხვა ასე ელერს: *როგორ წარმოიშვა გარემოსთან ადაპტაციისთვის აუცილებელი ნიშნები?*

სავარაუდოდ, ეს ინდივიდუალური სხვაობები უკავშირდება ევოლუციის ისეთ ძირეულ ამოცანებს, როგორიცაა სიცოცხლის შენარჩუნება, გაგრძელება და შთამომავლობის დაგოვება. ნიშნები ექსტრავერსია და ემოციური სტაბილურობა (ნევროტიზმის საპირისპიროდ), სავარაუდოდ, მნიშვნელოვანია პარტნიორის შერჩევისას, ხოლო პატიოსნება და კეთილგანწყობილება შიდაჯგუფურ კეთილდღეობას სჭირდება. ამრიგად, ყოველდღიურ ენაში პიროვნულ ნიშანთა აღმნიშვნელ გერმინებში აისახა ინდივიდუალური სხვაობები, რომლებიც მნიშვნელოვანია იმ ამოცანათა გადასაჭრლად, რაც ადამიანთა წინაშე ევოლუციური განვითარების ხანგრძლივი ისტორიის განმავლობაში იდგა.

პიროვნული ნიშნის მიმართ ევოლუციური თვალსაზრისი შედარებით ახალია და ბევრი რამ მასში დასაზუსტებელია.

სუთფაქტორიანი მოღელის გამოყენება

პიროვნების სუთფაქტორიან მოღელში, არაერთი თეორეტიკოსის აზრით, პიროვნების სტრუქტურა აღეკვავურად არის წარმოდგენილი. მის საფუძველზე შექმნილი კითხვარი NEO-PI პიროვნების ამ ძირითად პარამეტრთა გამომვის სანდო ინსტრუმენტია ანუ შესაძლებელია მოღელის და პიროვნული კითხვარის გამოყენება ისეთ სფეროებში, როგორიცაა პროფესიის არჩევა, პიროვნების სტრუქტურის და ფსიქოპათოლოგიის დიაგნოსტიკა და, აგრეთვე, ფსიქოთერაპიის კონკრეტული სახეობის შერჩევა.

ხუთფაქტორიანი მოდელი პიროვნების მიმართ საკუთარ თეორიულ მიდგომას არ გვთავაზობს და არც რაიმეს ამბობს თუ როგორ არის შესაძლებელი ადამიანის შეცვლა. ამ მიმართულებით მუშაობა მიმდინარეობს და შედეგების შეფასებას დრო დასჭირდება.

კონტროლერგა ადამიანი – სიტუაცია

პიროვეული ნიშნის პრობლემატიკასთან მჭიდრო კავშირშია კონტროლერგა “ადამიანი-სიტუაცია” დღემდე ვადაუჭრელია. აქ ერთმანეთს ედავება ფსიქოლოგთა ორი ფრთა, სადაც ერთნი, “დისპოზიციონისტები” ხაზს უსვამენ პიროვნულ, შინაგან ფაქტორთა წამყვან როლს ქცევის დეტერმინაციაში, ხოლო მეორენი, “სიტუაციონისტები” – სიტუაციის ფაქტორთა გადამწყვეტ მნიშვნელობას აღიარებენ. სიტუაციონისტთა აზრით, თუკი პიროვნება სტაბილურის შთაბეჭდილებას ახდენს, ეს იმიტომ, რომ მეტნაკლებად უცვლელია მისი ცხოვრების სიტუაციები. საკმარისია შეიცვალოს სიტუაცია, მოცემულობა – პიროვნების ქცევაც იცვლება და ხშირად რადიკალურადაც.

სტაბილურია თუ არა პიროვნული ნიშნები, ამ საკითხის გასარკვევად პირველ რიგში უნდა გამოიყოს სტაბილურობის ორი ასპექტი – ლონგიტუდური და კროს-სიტუაციური. პირველი კითხვა ასე ყალიბდება: თუ ადამიანს რომელიმე პიროვნული ნიშანი დროის ერთ მოცემულ მომენტში მკაფიოდ აქვს გამოხატული, ასევე გამოვლინდება ეს ნიშანი დროის სხვა მონაკვეთში? მეორე კითხვა კი ეხება იმას, რომ თუ ადამიანს ერთ სიტუაციაში ერთი თვისება აღმოაჩნდა, სხვა სიტუაციაშიც ასევე გამოვლინდება იგი? ნიშნის თეორიის პასუხი დადებითია – ადამიანი სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა სიტუაციაში საკუთარ პიროვნულ ნიშნებს სტაბილურად აცლენს. სიტუაციონისტები დისპოზიციონისტებს ძირითადად პიროვნების სიტუაციურ სტაბილურობაში ედავებიან.

პიროვნული ნიშნების ლონგიტუდური სტაბილურობის არაერთი დამამტკიცებელი საბუთი არსებობს. თუნდაც ის, რომ 30 წლის ასაკის შემდეგ აღამიანი ნაკლებად იცვლება. მიუხედავად ამისა, რომ ღროის ამ მონაკვეთში სერიოზულად იცვლება მისი ცხოვრების სიგუაციები (ოჯახური, კარიერული ცვლილებები და სხვ.). მაღალი ლონგიტუდური სტაბილურობა ნაწილობრივ გენეტიკურ ფაქტორებზეა დამოკიდებული; ვარდა ამისა თვითონ აღამიანები ირჩევენ და აყალიბებენ თავის გარემოს იმგვარად, რომ განიმტკიცონ და გაიძლიერონ თავისი უკვე არსებული თვისებები. ექსტრავერტი უბრალოდ კი არ დაელოდება ხელსაყრელ სიგუაციას, რომ აღამიანებთან კონტაქტი დაამყაროს, არამედ თვითონ წამოიწყებს კონტაქტს – შეკრიბავს მეგობრებს, სადმე დაჰაგიყვებს და სხვ. ირგვლივმყოფი აღამიანებიც უძლიერებენ ამ თვისებას როცა მას როგორც კონტაქტურ აღამიანს ეპყრობიან. ყოველივე ამის გამო, თუმცა პიროვნებას აქვს ცვლილების პოტენციალი, საქმეში სერიოზულად ერთეება სტაბილურობის ხანგრძლივი დროით შენარჩუნებაზე მიმართული ძალები. ხოლო სტაბილურობა, ნიშნის თეორიის მომხრეთა თვალსაზრისით, ადაპტაციისთვის და აღამიანთა ურთიერთქმედებისთვის მეტად ღირებულია.

კროს-სიგუაციური შეთანხმებულობის საკითხი ლონგიტუდურზე გაცილებით უფრო რთულია, რადგან ჯერ გასარკვევია რა იგულისხმება შეთანხმებულობაში ანუ პიროვნების ქცევის თანამიმდევრულობაში.

სავსებით ერთნაირად ყველა სიგუაციაში აღამიანი არ იქცევა და არც ნიშნის თეორია ვარაუდობს ამას. არავინ მოელის, რომ აღამიანი აგრესიულობას გამოავლენს გაძარში რელიგიური ცერემონიის დროს ან თავშეკავებულობას საფეხბურთო მაგჩის ყურებისას. ნიშნის თეორიის თანახმად, ქცევის შეთანხმებულობა ვლინდება სიგუაციათა სპექტრის შიგნით, სადაც მრავალი სხვადასხვა მოქმედება სინამდვილეში ერთსა და იმავე ნიშანს გამოხატავს; შეცლო-

მაა ერთ კონკრეტულ სიტუაციაში გამოვლენილი ქცევა რაიმე პიროვნული ნიშნის გამოხატულებად მივიჩნიოთ: ამისთვის სიტუაციითა ფართო დიაპაზონი დაგვჭირდება. ერთ-ერთი მიზეზი თუ რატომ ანიჭებენ ნიშნის მკვლევრები უპირატესობას კითხვარებს, სწორედ ეს არის – კითხვარებით ქცევა სიტუაციითა ფართო დიაპაზონში ფასდება. გარდა ამისა, მოქმედებები, რომლებიც განსხვავებულად გამოიყურება, შეიძლება ერთსა და იმავე პიროვნულ ნიშანს გამოხატავდეს. მაგალითად, ბევრი მეგობრის ყოლა და ამაღელვებელ შთაბეჭდილებათა ძიება ერთი ნიშნის, კონკრეტულად კი ექსტრავერსიის მაჩვენებელია. ამ თვისებას ადამიანი სხვადასხვა სიტუაციაში განსხვავებულად ავლენს.

კონგროვერზის მიმართ “სამართლიანი გადაწყვეტილება” ასეთი იქნება: 1. ნიშანთა შინაგანი შეთანხმებულობა პრინციპულად დასტურდება, თუმცა შეთანხმებულობა მეტია გარკვეულ სიტუაციურ კატეგორიათა შიგნით (მაგ., სახლი, სკოლა, სამსახური, მეგობრები, დასვენება) და არა მათ შორის. 2. რადგანაც ყოველდღიურ ცხოვრებაში ჩვენ წინაშე ადამიანის ქცევა საკმაოდ შემზღულ დიაპაზონში იშლება, ქცევის შეთანხმებულობა შეიძლება უფრო დიდად მოგვჩვენოს, ვიდრე ის სინამდვილეშია. 3. ქცევის ახსნისას ადამიანები ავლენენ მიდრეკილებას გადაჭარბებულად შეაფასონ შინაგანის, პიროვნულის მნიშვნელობა გარეგანთან, სიტუაციურთან შედარებით, პიროვნებისა და სიტუაციის ურთიერთობაში პრიორიტეტი პიროვნებას მიანიჭონ. როგორც წესი, ადამიანები ვარაუდობენ, რომ პიროვნება სიტუაციური, შემთხვევითი გავლენებისგან თავისუფალია და საკუთარ ქცევაში ძირითადად პირადი მოსაზრებებით, მოტივებით და რესურსებით ხელმძღვანელობს. ამასთანავე, ეს გენდენციური ვარაუდი, რასაც “აგრიბუციის ფუნდამენტური შეცდომა” ეწოდება, სინამდვილის მიმართ ადამიანის აქტიურ დამოკიდებულებას ასაზრდოებს.

საბოლოო ჯამში კონტროვერზამ “ადამიანი თუ სიტუაცია” ანუ საკითხის რადიკალიზაციამ შეცნიერულად პროლექტიული როლი შეასრულა – მოახდინა სერიოზული კვლევის სტიმულირება და შინაგან და გარეგან ფაქტორთა ურთიერთქმედების ანუ ურთიერთმეგავლენის იდეა განამტკიცა: პიროვნება ჩართულია მოქმედების უწყვეტ ნაკადში და განხორციელებული ქცევა, თავის მხრივ, გავლენას ახდენს როგორც პიროვნებაზე, ისე სიტუაციაზე. ჩვენი ქცევა ცვლის სიტუაციას, სიტუაცია ჩვენ ვცვლის და ასე დაუსრულებლად. ამის შედეგად გვაქვს უწყვეტი ურთიერთქმედებისა და გარდაქმნის ციკლური პროცესი, რომელშიც პიროვნება, ქცევა და სიტუაცია ურთიერთს განაპირობებს. რაკი პიროვნებასა და სიტუაციას შორის კავშირი არა შემთხვევითი, არამედ არსებითია, სისტემურმა ცვლილებებმა გარესიტუაციაში შეიძლება პიროვნებაში შესაბამისი ცვლილებები გამოიწვიოს – პასიური ადამიანი გახდეს აქტიური, ხოლო ადამიანი, რომელიც ყოველთვის გაურბოდა პასუხისმგებლობას – პასუხისმგებლობის გრძნობით განიმსჭვალოს. თუმცა პიროვნების უეცარი, რადიკალური ცვლილება ანუ “კონვერსია” ძალზე იშვიათია და თანაც ის ძლიერი ემოციური შოკის გავლენით ხდება, მეტნაკლები სახეცვლილება საეხებით შესაძლებელია. მაგრამ ეს არა მოწოდებით ან ერთხელობრივი გადაწყვეტილებით, არამედ გამიზნულ, თანამიმდევრულ მოქმედებათა საშუალებით ხდება. სასურველ პიროვნულ თვისებათა გამომუშავებას გრენინგების მრავალფეროვანი პროგრამები ემსახურება.

ნიშნის თეორიის შეფასება

პიროვნებისადმი ნიშნის თვალსაზრისით განხორციელებული მიდგომა შოგადად ასე ფასდება: მის საფუძველზე მოპოვებულია მნიშვნელოვანი საბუთები, რომ პიროვნება სტაბილურად ფუნქციონირებს და ქცევის პროგნოზირება პიროვნული ნიშნების მიხედვით საეხებით შესაძლებელია. საგულისხმო ფაქტები იქნა აღმოჩენილი

პიროვნებაზე გენეტიკური გავლენების და პიროვნულ ნიშანთა ფიზიოლოგიური ასპექტების შესწავლისას. გარდა ამისა, პიროვნებათაშორისო ურთიერთობებთან და ფსიქოპათოლოგიასთან პიროვნულ ნიშანთა კავშირის დასადგენად სერიოზული კვლევითი პროგრამები განხორციელდა. ასე რომ, სიგუაციონისტური კრიტიკის მიუხედავად პიროვნების ფსიქოლოგიაში ნიშანთა კვლევის გრადიციას რაიმე საფრთხე არ ემუქრება.

ძირითადი ცნებები

პიროვნული ნიშანი – გარკვეული სახით ქცევის დისპოზიცია (მიდრეკილება), რასაც ადამიანი სიგუაციათა ფართო სპექტრის მიმართ ავლენს.

კარდინალური ნიშანი – თვალშისაცემი და ყოველსმომცველი დისპოზიცია, რაც, პრაქტიკულად, ადამიანის ყველა საქციელში ვლინდება.

ცენტრალური ნიშანი – სიგუაციათა საკმაოდ ფართო დიაპაზონში გარკვეული სახით მოქმედების დისპოზიცია.

ფუნქციური ავტონომია – ოლპორგის მიერ მოწოდებული ცნება. მასში დაფიქსირებულია ის ფაქტი, რომ მოგივი შეიძლება დამოუკიდებელი გახდეს თავისი თავდაპირველი მიზნებისგან: კერძოდ, ზრდასრულ ადამიანთა მოგივები "გამოეხსნას" მათ საფუძვლად მდებარე დაძაბულობის შემცირების უფრო ადრეულ მოგივაციას და გახდეს თვითკმარი: მიზნის მიღწევის საშუალება თვითონ იქცეს მიზნად.

იდიოგრაფიული მიდგომა – კვლევითი პოზიცია, რომლის დროსაც განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა კონკრეტული ინდივიდის ცხოვრების გზის შესწავლას და გამოკვლევას როგორ არის ორგანიზებული მისი პიროვნება.

ფაქტორული ანალიზი – სტატისტიკური მეთოდი იმ ცვლადების და სატესტო რეაქტივების გამოსავლენად, რომლებიც ერთად იზრდება ან მცირდება. მეთოდი პიროვნული ტესტების შედეგების გამოიყენება.

ინტროვერსია – აიზენკის თეორიაში, პიროვნული პარამეტრის “ინტროვერსია-ექსტრავერსიის” ერთი პოლუსი. მისი მეშვეობით აღინიშნება ისეთი მიდრეკილებები, როგორცაა თავდაჭერილობა, რეფლექსიურობა (ფიქრიანობა), ხმაურისა და რისკისთვის თავის არიდება.

ექსტრავერსია – აიზენკის თეორიაში, პიროვნული პარამეტრის “ინტროვერსია-ექსტრავერსია” ერთი პოლუსი. მისი მეშვეობით აღინიშნება ისეთი მიდრეკილებები, როგორცაა კომუნიკაბელურობა ანუ თანამიარობა, გულისხმიერება, იმპულსურობა, რისკიანობა.

ნევროტიზმი – აიზენკის თეორიაში, პიროვნების პარამეტრი, რომელიც განისაზღვრება როგორც ემოციური სტაბილურობა და დაბალი შფოთვა ერთ პოლუსზე, და არასტაბილურობა და მაღალი შფოთვა – მეორეზე.

უსიქოტიზმი – აიზენკის თეორიაში, პიროვნების პარამეტრი, რომელიც განისაზღვრება შემდეგნაირად: ერთ პოლუსზე – მიდრეკილება მარტობისადმი და უგრძნობლობა (არასენსიტიურობა) საზოგადოდ ადამიანისადმი, ხოლო მეორეზე – ნორმების დაცვა და ყოფითი ჩვეულებების მიღვენებაა და ადამიანთა მიმართ ზრუნვის გამოვლენა.

მდგომარეობა – გუნება-განწყობილების და ემოციების (მაგ., შფოთვა, დეპრესია, დაღლილობა) ცვლადები, რომლებსაც, კეტელის აზრით, შეუძლია გავლენა იქონიოს კონკრეტულ მომენტში ადამიანის ქცევაზე. პიროვნული ნიშნისა და მდგომარეობის ერთდროული დიაგნოსტიკა ქცევის წინასწარმეტყველების შესაძლებლობას იძლევა.

სუთფაქტორიანი მოდელი – მოსაზრება, რომ არსებობს სუთი ძირეული პარამეტრი ანუ ფაქტორი, რომელიც პიროვნების ყველა ნიშანს მოიცავს.

“დიდი სუთეული” – სუთი განზოგადებული პარამეტრი, რომელიც ქმნის პიროვნების სუთფაქტორიან მოდელს. ესენია: ნევროტიზმი, ექსტრავერსია, გამოცდილებისადმი ღიაობა, სინდისიერება და კეთილგანწყობილება.

ფუნდამენტური ლექსიკური პიპოთეზა – ვარაუდი, რომ ისტორიის მსვლელობაში ადამიანთა ურთიერთქმედების უმნიშვნელოვანესი და ძირეული ინდივიდუალური სხვაობები ბუნებრივი ენის ცალკე სიტყვებად დაკოდირდა.

კონტროლერმა “ადამიანი სიტუაცია” – დაპირისპირება ფსიქოლოგთა ორ ბანაკს შორის: ერთნი ქცევის დეტერმინაციაში პიროვნულ (შინაგან) ფაქტორთა გადამწყვეტ მნიშვნელობას, ხოლო მეორენი სიტუაციურ (გარეგან) ფაქტორთა წამყვან როლს აღიარებენ.

ძირითადი დებულებები

1. პიროვნული ნიშნის ცნებით წარმოდგენილია გარკვეული სახით მოქმედების ფართო, ზოგადი დისპოზიცია.
2. გორდონ ოლპორტმა ნიშნები მათი მნიშვნელოვნების მიხედვით განასხვავა. მან ისინი კარდინალურ, ცენტრალურ და კონკრეტულ დისპოზიციებად დაჰყო.
3. ოლპორტი ფუნქციური ავტონომიის ცნების ავტორია. მოგივთა ფუნქციური ავტონომია აღწერს იმ ფაქტს, რომ ზრდასრული ადამიანის მოგივი შესაძლებელია თავის ადრეულ ფესვებს მოწყდეს; გახდეს დამოუკიდებელი, თვითკმარი ანუ ადამიანმა განახორციელოს ეს ქცევა უბრალოდ იმიტომ, რომ მოსწონს, ესაღისება იგი.

4. ოლპორგი ინდიიდის დეგალიზებული და ამომწურავი კვლევის ანუ ილიოგრაფიული მიდგომის საჭიროებას სცნობდა.
5. პიროვნული ნიშნების შესწავლისას ნიშანთა კლასიფიკაციის მისაღებად ფაქტორული ანალიზის სტატისტიკური მეთოდი გამოიყენება.
6. პანს აიზენკის თანახმად, პიროვნების ძირეული პარამეტრებია ინტროვერსია-ექსტრავერსია, ნეიროტიზმი და ფსიქოტიზმი. ამ პარამეტრების მიხედვით ადამიანთა გასაზომად კითხვარები შემუშავდა.
7. აიზენკი ფიქრობს, რომ პიროვნულ ნიშნებში არსებული ინდივიდუალური სხვაობები ბიოლოგიურ და გენეტიკურ საფუძველს ემყარება, თუმცა ქცევითი თერაპიის გავლენით პიროვნება მნიშვნელოვნად შეცვლას არ გამოიციხავს.
8. რაიმონდ კეკელმა პიროვნული ნიშნები უნარების, ტემპერამენტის და ღინამიკურ ნიშნებად დაყო. მანვე გამოყო ზედაპირული და სიღრმისეული ნიშნები. სიღრმისეულ ნიშანთა გამოსავლენად გამოყენება ფაქტორული ანალიზი და სწორედ სიღრმისეული ნიშნებია ის ბლოკები, რითაც აივება პიროვნება.
9. ოლპორგი, აიზენკი და კეკელი ცენტრალურ ადგილს პიროვნებაში განზოგადებულ დისპოზიციებს აკუთვნებდნენ. მაგრამ პიროვნების კვლევისადმი მათი მიდგომები ერთმანეთისგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება;
10. “დიდ ხუთეულში” შემავალ პარამეტრთა თაობაზე პიროვნული ნიშნის თეორეტიკოსთა შორის ერთსულოვანი აზრი ყალიბდება. ბუნებრივ ენაში პიროვნული ნიშნების აღმნიშვნელ სიტყვათა, გარუდამკვირვებელთა შეფასებების და, აგრეთვე, თვითშეფასების კითხვარებით მიღებული მასალის ფაქტორული ანალიზი ადასტურებს ამ მოდელს.
11. “ფუნდამენტური ლექსიკური ჰიპოთეზის” თანახმად, ისტორიის მანძილზე ადამიანთა ურთიერთობებში არსებული ყველაზე

მნიშვნელოვანი სხვაობები ბუნებრივ ენაში ცალკე სიტყვებად გამოიყოფა და დაკოდირდა.

12. ევოლუციის თეორიის ვარაუდით, ფუნდამენტურ პიროვნულ ნიშანთა არსებობა განაპირობა იმ მნიშვნელოვანმა როლმა, რასაც ისინი ასრულებდნ და მომავალშიც შეასრულებენ სოციალურ გარემოსთან პიროვნების შეგუების პროცესში.
13. ხუთფაქტორიანი მოდელი წარმატებით გამოიყენება სხვადასხვა სფეროში, როგორცაა პროფესიული ორიენტაცია, ჯანმრთელობის უსიქოლოგია, უსიქოლიაგნოსტიკა და უსიქოთერაპია.
14. ხუთფაქტორიანი მოდელი პიროვნების ცვლილების საკითხზე რაიმე კონკრეტულ რეკომენდაციას არ ვაწვდის.

თავი VII

პიროვნებისადმი სწავლის თეორიის მიდგომა

პიროვნება და მეცნიერება სწავლის თეორიის თვალსაზრისით

პიროვნებისადმი სწავლის თეორიის მიდგომა ეფუძნება ორ ძირითად პოსტულატს: პირველი, თითქმის ყოველი ქცევა დასწავლით არის შეძენილი და მეორე, კელევა მკაფიოდ ჩამოყალიბებულ პიპოთეზებს, ობიექტურობას და მეცნიერულ სიმკაცრეს უნდა ემყარებოდეს. პრინციპული მნიშვნელობა აქვს იმასაც, რომ პიროვნების კელევა, ისევე როგორც ფსიქოპათოლოგია, სწავლის ზოგადი თეორიის განშტოებებად განიხილება. სწავლის ბიჰევიორისტული თეორიის ამოსავალი იდეაა, რომ ყოველი ცოცხალი ორგანიზმის უმთავრესი ამოცანაა აქტუალურ გარემოს მოთხოვნებთან ადაპტაციის ანუ შეგუების ხერხებს დაეუფლოს. ეს უნარი ცოცხალ ორგანიზმს, უდავოდ, გააჩნია. მაგრამ თუ ორგანიზმმა ვერ დაისწავლა პრობლემათა ეფექტური დაძლევა, არასწორ, ადაპტაციისთვის გამოსადეგარ რეაქციათა კორეგირება ისევე და ისევე დასწავლის პრინციპებზე დაფუძნებული ფსიქოთერაპიით არის შესაძლებელი. ამგვარ თერაპიას *ქევის მოდიფიკაცია* და *ბიჰევიორალური თერაპია* ეწოდა. იგულისხმება, რომ უშუალოდ შესაცვლელია პიროვნების კონკრეტული მოქმედებები, დასამკვიდრებელია ახალი რეაქციები, და სწორედ ეს იქნება პიროვნების შეცვლა ანუ რეორგანიზება. ამრიგად, ბიჰევიორისტისთვის პიროვნება - ეს არის გამოცდილება, რაც აღამიანმა *გარემო სიტუაციების* გავლენით მისი სიცოცხლის მანძილზე დასწავლით შეიძინა ანუ დააგროვა.

ობიექტურობასა და მეცნიერულ სიმკაცრეზე ბიჰევიორიზმის
ორიენტირებულობას მოჰყვა ის, რომ კვლევის ძირითად აღვილად
ქცა საცდელი ლაბორატორია, ყურადღება გამახვილდა მარტივ
ქცევებზე; ცდისპირებს – აღამიანებს ჩაენაცვლა საცდელი ცხოველე-
ბები – ძირითადად ვირთაგვები და მგრულები. ამან გამოიწვია აქცენ-
ტების გადანაცვლება შინაგანი პროცესებიდან (რითაც ფსიქოლო-
გია გრადიციულად იყო დაკავებული) ორგანიზმის მიმართ გარეგან
შალებზე, დაიწყო მანიპულირება გარემოს პარამეტრებით და დაკ-
ვირება – რა გავლენა იქონია ამან ორგანიზმის ქცევაზე. საბო-
ლოდ, გაკეთდა დასკვნა, რომ ქცევას და მის სტაბილურობას გან-
საზღვრავს ორგანიზმის არა შინაგანი მყარი მახასიათებლები, არა-
მედ გარემო პირობათა მსგავსება, რის პასუხადაც ეს წარმოიშობა
თუ ის მოქმედება.

უოტსონის ბიჰევიორიზმი

ჯონ უოტსონმა დააფუძნა ფსიქოლოგიური სკოლა, “ბიჰევიო-
რიზმი”, რომლის ძირითადი დებულებები ჩამოაყალიბა 1919 წელს
გამოქვეყნებულ ნაშრომში “ფსიქოლოგია ბიჰევიორისგის თვალთა-
ზღვდით”. მან უარყო ინგროსპექცია, როგორც ძალზე არასანდო, სუ-
ბიექტური მეთოდი და ფსიქოლოგიის საგნად დასახა დაკვირვებისა-
ში ხელმისაწვდომი, ხილული ქცევა, ხოლო ფსიქოლოგიის ძირითა-
დი მიზანი განსაზღვრა როგორც ქვევის კონტროლი და პროგნოზი.

უოტსონის შეხედულებათა ჩამოყალიბებაზე დიდი გავლენა
ქონია რუსი ფიზიოლოგის ივანე პავლოვის კლასიკური განპირო-
ბების თეორიამ. კლასიკური განპირობების ფენომენს პავლოვი
ემთხვევით, საჭმლის მომნელებელი სისტემის კვლევისას გადააწყ-
და, როდესაც ძალღთან კუჭის წვენის სეკრეციას შეისწავლიდა. ექ-
პერიმენტის მსვლელობაში ძალღს პირში გაკვეული რაოდენობის
კუჭის უღებღნენ და ამის შეღეღად გამოყოფილი ნერწყვის რაო-
ენობას მომაღღნენ. პავლოვის ყურადღება მიიპყრო იმან, რომ

რამდენიმე ასეთი ექსპერიმენტის შემდეგ, ძალს ნერწყვი გამოეყოფოდა პირში საჭმლის მოხვედრამდე გაცილებით უფრო ადრე. ეს ხდებოდა პასუხად ისეთ სტიმულებზე, როგორცაა ჯამი, რითაც მოჰქონდათ ხოლმე საკვები ან საკვების დამგარებელი კაცი. ანუ სტიმულს, რომელიც თავიდან არ იწვევდა მოცემულ რეაქციას (ე.წ. ნეიგრალური სტიმული) შემდგომში შეეძლო გამოეწვია ნერწყვის გამოყოფა იმის გამო, რომ ის ასოციაციით დაუკავშირდა საკვებს, რომელიც ძალთან ნერწყვის გამოყოფას ავტომატურად იწვევს. ამ დაკვირვებამ პავლოვს შემოქმედებითი იდეა აღუძრა. იდეის ხორცშესხმას მოჰყვა პროცესის აღმოჩენა, რასაც კლასიკური პირობითი რეფლექსის გამომუშავება ანუ *განპირობება* ეწოდა.

კლასიკური განპირობების პრინციპები

კლასიკური განპირობების არსი შემდეგში მდგომარეობს: ბიოლოგიურად ნეიგრალური სტიმული იწვევს რეაქციას იმის გამო, რომ დაუკავშირდა სტიმულს, რომელიც ამგვარ ან მსგავს რეაქციას ავტომატურად (უპირობოდ) წარმოქმნის. თანმიმდევრობა ასეთია: ძალს ნერწყვი გამოეყოფა პირში საკვების მოხვედრისთანავე. ამ შემთხვევაში ლაპარაკი რაიმე განპირობებაზე სრულიად ზედმეტია. საკვები შეიძლება განვიხილოთ როგორც *უპირობო სტიმული*, ხოლო ნერწყვის გამოყოფა როგორც *უპირობო რეაქცია* ან უპირობო რეფლექსი, რადგანაც ნერწყვის გამოყოფა საკვებზე ავტომატური, რეფლექსური რეაქციაა. ნეიგრალური სტიმული, მაგ., ზარის ხმა – ნერწყვის გამოყოფას არ იწვევს. მაგრამ თუ ექსპერიმენტთა მსვლელობაში *უშუალოდ საკვების მიწოდებამდე* რეკს ზარი, მისმა ხმამ, საკვების მომდევნო მიწოდების გარეშე, შეიძლება ნერწყვის გამოყოფის რეაქცია გამოიწვიოს. ამ შემთხვევაში გვექნება განპირობების პროცესი, რადგანაც ნერწყვის გამოყოფა მოხდა ზარის შემდეგ, საკვების მიწოდების გარეშე.

ამდენად, ზარი შეიძლება *პირობით სტიმულებს*, ხოლო ნერწყვის გამოყოფა – *პირობით რეფლექსებს* მივაკუთვნოთ.

კლასიკური განპირობების საკვლევეად პავლოვის მიერ მოფიქრებულმა პროცედურამ მას საშუალება მისცა არაერთი მნიშვნელოვანი ფენომენი შეესწავლა. დაუკავშირდება მოცემული პირობითი რეფლექსი მხოლოდ ერთ კონკრეტულ სტიმულს თუ არა მხოლოდ მას, არამედ სხვა, მის მსგავს სტიმულებს? მოხდება ზარის პასუხად ძალთან ნერწყვის გამოყოფის რეაქციის გენერალიზება, განზოგადება ანუ გაერცობა ზარის მსგავს სხვა ბგერებზე? პავლოვმა ნახა, რომ პირობითი რეფლექსი, რომელიც შემუშავდა პასუხად ერთ, თავიდან ნეიგრალურ სტიმულზე, ასოციაციით სხვა მსგავს სტიმულებსაც უკავშირდება. ამ პროცესს *გენერალიზაცია* ეწოდა.

რა საზღვრებში ვლინდება მსგავსი გენერალიზაცია? თუ მრავალჯერად ცდებში უპირობო რეფლექსი მხოლოდ ზოგიერთ ნეიგრალურ სტიმულს მოსდევს, ცხოველი ამჩნევს სტიმულთა შორის განსხვავებას და ამ პროცესს *დიფერენციაცია* ეწოდება. მაგალითად, თუ მხოლოდ ზოგიერთ ზარს მოსდევს ღენის დარტყმა და თათის რეფლექსური მყისიერი გაწევა, მაშინ ძალდი დაისწავლის ბგერათა გარჩევას – რომელს მოსდევს ღენის დარტყმა და რომელს არა და თათიც შესაბამისად გაწიოს ან არ გაწიოს. ამრიგად, გენერალიზაციის პროცესი იწვევს მსგავს სტიმულებზე ერთგვაროვან რეაქციებს, ხოლო დიფერენციაციის პროცესი პირუკუ – მსგავს სტიმულებზე განსხვავებულ რეაქციებს. დაბოლოს, თუ პირობით სტიმულს სულ აღარ მოსდევს შემდგომი უპირობო სტიმული, განპირობება თანდათანობით სუსტდება ანუ სუსტდება სტიმულებს შორის კავშირი და ვიღებთ პროცესს, რასაც *ჩაქრობა* ეწოდება. ამრიგად, ნეიგრალური სტიმულის უპირობო სტიმულთან შეუღლება იწვევს პირობითი რეფლექსის შემუშავებას, პირობითი სტიმულის მრავალ-

ჯერადი მიწოდება უპირობო სტიმულის გარეშე კი — პირობითი რეფლექსის მინელება-ჩაქრობას.

ფსიქოპათოლოგია და ცვლილება

პავლოვის ლაბორატორიაში პირველად მოხდა დემონსტრირება იმისა, რასაც შემდგომში ცხოველებთან *ექსპერიმენტული ნევროზი* ეწოდა. პროცედურა მდგომარეობდა შემდეგში: ძაღლს ჯერ შეუმუშავეს ნერწყვის გამოყოფის პირობითი რეფლექსი *წრის ფორმის* სიგნალზე. შემდეგ, ასწავლეს დიფერენცირებული ანუ განსხვავებული რეაგირება *წრესა* და *ელიფსზე*. ეს ხდებოდა იმით, რომ ელიფსზე ძაღლის რეაქციას განმტკიცება არ მოსდევდა ანუ ძაღლს საკვები არ მიეწოდებოდა. ამის შემდეგ, როდესაც დაიწყეს ელიფსის ფორმის თანდათანობით შეცვლა, რათა ის *წრეს* მიმგვანებოდა, ძაღლმა ჯერ გამოაქვინა დიფერენცირებული რეაქცია, მაგრამ შემდეგ, როდესაც შეუძლებელი გახდა *წრის* გარჩევა ელიფსისგან, მოხდა ძაღლის ქცევის დემორგანიზაცია — “თავგზააბნეულმა” ბუნებით მშვიდმა ძაღლმა დაიწყო *წკმუტუნი*, *კბენა*, *ყუყა*, *ღრენა* და მწვავე ნევროზის ყველა სიმპტომი გამოაქვინა.

პირობითი პერსიური რეაქციები

პირობითი რეფლექსების კვლევის პავლოვისეულ ღიზანში მკაფიოდ იყო განსაზღვრული სტიმულები და რეაქციები, რამაც შესაძლებელი გახადა სწავლის ფენომენების ობიექტური მეთოდით კვლევა. სწორედ ამიგომ იქონია შემდგომში ამ კვლევებმა უდიდესი გავლენა ბიჰევიორისტებზე. ჯონ უოგსონის და რომალია რაინერის ნაშრომი თერთმეტი თვის ასაკის ალბერტის ემოციური რეაქციის შემუშავების შესახებ ქრესტომათიული გახდა. მკვლევრებმა ცდისპირს, პატარა ალბერტს ცხოველებისა და ნივთების შიში შემდგენიად გამოუმუშავეს: უფრო ადრე მათ შენიშნეს, რომ ლითონ-

ნის ფირფიტაზე ჩაქუჩის ღაკაკუნება ბავშვის შეკრთომას იწვევდა. ამიგომ, როდესაც ბავშვი თავის საყვარელ თეთრ თაგვთან მიცოცავდა, მკვლევრები კეფასთან ახლოს ფირფიტაზე ჩაქუჩს უკაკუნებდნენ. ამის რამდენჯერმე გამეორების შემდეგ უკვე საკმარისი იყო თაგვის ჩვენება (ბგერითი თანხლების გარეშე), რომ პაგარა ალბერტს გირილი დაეწყო.

თაგვის მიმართ შიში ბავშვს შემაშინებელ ბგერასთან ემოციური ასოციაციის გამო გაუჩნდა. მეტიც, მისი შიში გავრცელდა სხვაობიექტების მიმართაც, რომლებიც მეგნაკლებად ჰგავდა თაგვს. უოგსონმა და რაინერმა ასეთ შიშს პირობითი ემოციური რეაქცია რეაქცია უწოდეს.

ბაჟიის მიმართ პირობითი შიშის მოხსნა

კლასიკური პირობითი რეაქციების შემუშავება გადამწყვეტ როლს ასრულებს ფსიქოპათოლოგიის ჩამოყალიბებაში და, ამასთანავე, ქცევის შეცვლის საგულისხმო შესაძლებლობებს იძლევა. ქცევით თერაპიაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება არაადეკვატური რეაქციების ჩაქრობას, როგორცაა შიშები და, აგრეთვე, ახალი რეაქციების გამომუშავებას სტიმულებზე, რომლებიც ადრე არასასურველ რეაქციებს, მაგალითად, შუოთვას იწვევდა.

ლაბორატორიის პირობებში ქცევითი თერაპია სისტემატურად პირველმა მერი ჯონსმა გამოიყენა. ჯონსი ცდილობდა 2 წლისა და 9 თვის ასაკის ბიჭი, სახელად პეტერი, მღვარგადასული შიშისგან განეკურნა. პეტერს, ჯანმრთელ და კარგად ადაპტირებულ ბავშვს, თეთრი თაგვების ემინოდა. შიში თეთრ ბაჭიებზე, ბეწვეულზე, ბუმბულზე და ბამბაზეც ვრცელდებოდა. ჯონსმა საექსპერიმენტოდ ბაჭისადმი შიში შეარჩია და შეიმუშავა შემდეგი პროცედურა: პეტერი შეყავდათ სათამაშოდ ოთახში, სადაც იყო ბაჭია და კიდევ ორი ბავშვი, ვინც ბაჭიას თამამად ეთამაშებოდა. ბაჭიის დანახვებზე შეძრწუნების რეაქცია პეტერს თანდათანობით სრულიად პოზიტიუ-

რი რეაქციით შეეცვალა. პეტერის ეს წინსვლა ეგაპობრივ ხასიათს აგარებდა. თავიდან მონიშნული 17 ეგაპიდან პეტერმა მე-9-ს მიაღწია, როდესაც ქუთურუშა დაემართა და იგი საავადმყოფოში მოათავეს. ორთვიანი ავადმყოფობის შემდეგ პეტერის შიშის რეაქცია ისევ საწყის ეტაპს დაუბრუნდა. საუარაულოდ ამის მიზეზი იყო ის, რომ საავადმყოფოდან გამოსვლისას პეტერს დიდი ძალის ეძებრა და ბავშვი ძალზე შეაშინა.

ჯონსმა გადაწყვიტა ახლიდან დაეწყო და თერაპიის სხვა მეთოდი – "უშუალო განპირობება" გამოეყენებინა. პეტერს საბავშვო სკამზე სუამდნენ და აწვდიდნენ მის საყვარელ საჭმელს, ამ დროს კი ექსპერიმენტატორს მავთულის გალიაში მყოფი ბაჭია ბავშვის სახესთან სულ უფრო ახლოს მიჰქონდა. სასიამოვნო სტიმულის (ვემრიელი საჭმელი) არსებობამ, რაც თან ახლდა ბაჭიის ყოველ გამოჩენას, გამოიწვია ის, რომ შიშმა თანდათანობით აღვილი დაღებით რეაქციას დაუთმო. მოხდა კონგრუანპირობება – საჭმელთან დაკავშირებულ პოზიტიურ გრძობათა გადატანა შიშის მომგვრელ ბაჭიაზე. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმასაც, რომ გრენინგის მომდევნო სეანსებზე გამოჩნდნენ ბავშვები, ვისაც ბაჭიის სრულებით არ ეშინოდათ. ბაჭიისადმი შიშის გაქრობისთანავე ბეწვეულის, ბუმბულის და ბამბის მიმართ შიშიც მოისპო ანუ მოხდა ეუექტის ვენერალიზაცია.

სისტემატური ლენსნიტიზაცია

ქცევითი თერაპიის ყველაზე მნიშვნელოვანი მონაპოვარია სისტემატური დესენსიტიზაციის მეთოდი, რომლის ავტორია ჯომეფ ვოლპე. საგულისხმოა, რომ ეს მეთოდი შეიმუშავა არა ფსიქოლოგმა, არამედ ფსიქონალიგიკური მიმართულების ფსიქიატრმა, ვიმეც დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა პავლოვისა და ბიპევიორისტების შრომებმა. ვოლპე დარწმუნდა, რომ ნევროზი არაადეკვატური, შექმნილი რეაქციაა, რომელიც თითქმის ყოველთვის შფოთვას უკავ-

შირდება. აქედან გამომდინარე, თერაპია იქნება შფოთვის შეკავება. მაგრამ როგორ? – ახალი რეაქციის ჩანაცვლებით. თერაპიის დროს უნდა გამოუმუშავდეს პირობითი რეაქციები, რომლებიც შფოთვის მოსპობენ ან შეაკავებენ. ასეთი კონგრუანპირობებისთვის შეიძლება შფოთვის შესამცირებელ სხვადასხვაგვარ რეაქციათა გამოყენება, მაგრამ ვოლპე ღრმა კუნთურ მოღუნებაზე ანუ რელაქსაციაზე შეჩერდა. სისტემატური დესენსიტიზაციის მეშვეობით პაციენტი შფოთვის გამომწვევ სტიმულებზე ახლა უკვე მოღუნების ახალი პირობითი რეფლექსით რეაგირებს.

სისტემატური დესენსიტიზაცია რამდენიმე ეტაპს მოიცავს. პირველ ეტაპზე ხდება პაციენტის თერაპიულ საჭიროებათა დიაგნოსტიკა. ამის შემდეგ, თერაპევტი ისწავლის პაციენტს კუნთური დაძაბულობის მოხსნას ანუ მოღუნებას, რასაც დაახლოებით 6 სესია სჭირდება. მომდევნო ეტაპზე ღვინდება შფოთვის აღმქვერელ სტიმულთა იერარქია. ამ პროცედურის დროს თერაპევტი ცდილობს მიიღოს პაციენტისგან სხვადასხვა სიძლიერის შფოთვის აღმქვერელ სტიმულთა სია. სტიმულები თემატურ ჯგუფებად და ინტენსივობის მიხედვით ლაგდება.

მას შემდეგ, რაც დადგინდა შფოთვის გამომწვევ ვითარებათა იერარქია, პაციენტი უკვე მზად არის თვით ამ დესენსიტიზაციის პროცედურისთვის. პაციენტმა ისწავლა საკუთარი თავის დამშვიდება რელაქსაციის მეშვეობით, ხოლო თერაპევტმა დაადგინა შფოთვის მაპროვოცირებელ მოვლენათა იერარქია. ახლა პაციენტმა უნდა მიაღწიოს ღრმა რელაქსაციის მდგომარეობას და ამასთანავე შფოთვითა იერარქიის ყველაზე სუსტი სტიმული წარმოისახოს. თუკი პაციენტი ამას მიახერხებს დისკომფორტის გარეშე, ის გაღადის, ასევე მოღუნებულ მდგომარეობაში, მომდევნო, შედარებით ძლიერ სტიმულზე. სუფთა რელაქსაციის მდგომარეობებს ენაცვლება რელაქსაცია შფოთვის აღმქვერელ სტიმულთა წარმოსახვის ფონზე. თუ ამ დროს პაციენტს შფოთვა დაუფლება, თერაპევტის დახმარებით

ის კვლავ უნდა მოდუნდეს და შფოთვის აღმძვრელ უფრო სუსტ სტიმულებს მიუბრუნდეს. საბოლოოდ, პაციენტს უკვე შეუძლია მოდუნებული რჩებოდეს მაშინაც, როდესაც შფოთვის აღმძვრელ სტიმულთა სრულ სიას წარმოისახავს. სტიმულთა წარმოსახვის ფონზე მოდუნება გენერალიზდება და ყოველდღიურ რეალობაში ამ სტიმულებთან შეხვედრას ასევე მოდუნება ახლავს თან.

არაერთი კლინიკური და ლაბორატორიული კვლევით დადასტურდა, რომ სისტემატური დესენსიტიზაცია თერაპიის ეფექტური საშუალებაა.

სწავლის თეორიის შემდგომი განვითარება

კლასიკური განპირობების შესახებ ნაშრომთა უმრავლესობაში ნაკვლევი იყო შედარებით მარტივი რეფლექსური მექანიზმები, რომლებიც ცხოველებთან და ადამიანებთან ერთნაირად მოქმედებს. ამასთან, პავლოვი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მეტყველებას და ამროვნებას, პავლოვის გერმინოლოგიით, *მეორე სასიგნალო სისტემას*. მის საფუძველზე ანუ სიგყვების მიწოდებით პირობითი რეფლექსების შემუშავება სავსებით შესაძლებელია.

პირობითი ემოციურ რეაქციათა და მეორე სასიგნალო სისტემის ცნებებმა მნიშვნელოვნად გააფართოვა წარმოდგენა კლასიკური განპირობების პრინციპებისა და პროცედურების როლზე ადამიანის ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში, როგორცაა განწყობათა ფორმირება, ჯანმრთელი ცხოვრების წესის დანერგვა და სხვა.

პიროვნების თეორია, რომლის ავტორია ბერუს სკინერი

სამოგალოდ, პიროვნების თეორიაში დიდი მნიშვნელობა *სტრუქტურის* ცნებას ენიჭება. სტრუქტურის ცნება აღწერს სისტემის მეგნაკლებად მყარ მახასიათებლებს და მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ინდივიდუალურ სხვაობათა ახსნაში. მაგრამ, პიროვნები-

საღმი ბიპვეიორისგული მიდგომა ხაზს უსვამს სიტუაციის სპეციფიკურობას და გარეგან სტიმულებთან შედარებით გარკვეული გიპის რეაგირებისადმი პიროვნების ზოგად დისპოზიციათა როლი მინიმუმამდე დაჰყავს. ამიტომაც არ არის გასაკვირი, რომ ბიპვეიორიზმში სტრუქტურის ცნებას. იშვიათად შევხვდებით. ბიპვეიორისგული მიდგომა “აკნინებს” რა სტრუქტურას “განალიდებს” პროცესს, განსაკუთრებით იმგვარ პროცესს, რომელიც უკლებლივ ყველა ინდივიდისთვის არის დამახასიათებელი.

სტრუქტურა

საერთოდ, ბიპვეიორისგული მიდგომის საკვანძო ერთეულია – რეაქცია. რეაქციები რანჟირდება მარტივი რეაქციებიდან (მაგ., საკვებზე ნერწყვის გამოყოფა, შეერთომა მაღალი ბგერის ვაგონებისას), ქცევის რთულ პაგერნამდე (მაგ., მათემატიკური ამოცანის ამოხსნა, აგრესიის ფარული ფორმები). რეაქციის ცნებაში პრინციპული მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ იგი ქცევის გამოვლენილი, ხილული ნაწილია, რომელიც შეიძლება გარესინამდვილის მოვლენებს დაუკავშირდეს. სწავლის პროცესის არსი რეაქციებსა და ვარესინამდვილის მოვლენათა შორის კავშირების (ასოციაციების) დამყარებაა.

სკინერი განასხვავებს რეაქციებს, რომლებსაც იწვევს სრულიად გარკვეული სტიმულები (მაგ., თვალის ხამხამის რეფლექსი პაერის შებერვაზე) და რეაქციებს, რომლებიც არცერთ სტიმულთან არ არის დაკავშირებული. ამ მეორე გიპის რეაქციებს წარმოქმნის თვითონ ორგანიზმი და მათ ოპერანტები ეწოდება. სკინერს მიაჩნია, რომ გარემოს სტიმულები ორგანიზმს გარკვეული სახის ქცევას და, საერთოდ, ქცევას არ აიძულებს. ქცევის საწყისი მიზეზები თვითონ ორგანიზმშია: აწარმოოს ოპერანტული ქცევა – ადამიანის ბიოლოგიურ ბუნებაში ძვეს.

თავდაპირველად განვიხილოთ თუ რა იგულისხმება ცნებაში "განმტკიცება".

სკინერისთვის გამტკიცება არის მოვლენა (სტიმული), რომელსაც მოსდევს რეაქცია და ამ უკანასკნელის გამოჩენის ალბათობას ზრდის. მაგალითად, როდესაც მტრედი ნისკარტს უკაკუნებს ლისკს, ეს ქცევა იქნება ოპერანტული, თუ მას მოჰყვება განმტკიცება საკვების სახით და, ამდენად ლისკის კენკვის ალბათობა გაიზრდება. ამ თვალსაზრისის შესაბამისად, განმტკიცება აძლიერებს იმ ქცევას, რომელსაც იგი მოჰყვება და შედმეტია ბიოლოგიური ახსნა-განმარტება თუ რაგომ ხდება ასე. სტიმული, რომელიც თავიდან არ იყო განმტკიცება, შეიძლება ასეთად სხვა განმტკიცებებთან ასოცირებამ აქციოს. ზოგიერთი სტიმული, როგორცაა ფული, გენერალიზებულ განმტკიცებად გადაიქცა, რადგან ის სხვა მრავალ განმტკიცებას უზრუნველყოფს.

მნიშვნელოვანია იმის გაგება, რომ განმტკიცება განისაზღვრება ქცევაზე მისი გავლენის მიხედვით – უურო ზუსტად კი ქცევითი რეაქციის გამოვლენის ალბათობის ხარისხით. ხშირად ძნელი დასადგენია რა გამოდის ასეთი განმტკიცების როლში, რადგანაც სხვადასხვა ინდივიდთან განმტკიცებად შეიძლება განსხვავებული სტიმული მოგვევლინოს.

სკინერს განსაკუთრებით აინტერესებდა რეაქციების კავშირი განმტკიცებათა პროცენტულ თანაფარდობასთან და ღროით ინტერვალებთან, ანუ განმტკიცების რეჟიმების დადგენა. ამ კავშირების შესასწავლად გამოიყენება მარტივი ექსპერიმენტული მოწყობილობა – "სკინერის ყუთი". ყუთი ისეა გაკეთებული, რომ შესაძლებელია რამდენიმე სტიმულის წარდგენა და დაკვირვება, როგორ აწევა ვირთაგვა ბერკეტს და მტრედი საკეტს ნისკარტს როგორ უკაკუნებს. სწორედ ამგვარ პირობებში, სკინერის აზრით, საუკეთესოდ ვლინდება ქცევის ელემენტარული კანონები.

ქცევა ვასაგებია, თუ შესაძლებელია გარემო პირობებში გარკვეულ ცვლილებათა შეგანით მისი მართვა. ქცევის ვაგება მის მართვას, მასზე კონტროლს ნიშნავს. ემართაუთ ქცევას, როდესაც ვირჩევთ, რომელ ქცევას განვამტკიცებთ და რა ალბათობით. განმტკიცების რეჟიმი ღროითი ინტერვალისა ანლა რეაქციათა გარკვეული ინტერვალის ჩამოყალიბებით აიგება. *ღროითი ინტერვალის* გამოყენებისას, განმტკიცების მიწოდება ხდება ღროის გარკვეული მონაკვეთის შემდეგ, დაუშუათ, წუთში ერთხელ, განურჩევლად რეაქციების რაოდენობისა. ხოლო თუ ემოქმედებთ *რეაქციათა ინტერვალით*, ანუ ვაღგენთ განმტკიცებების და რეაქციების გარკვეულ თანაფარდობას, განმტკიცება ჩნდება მას მერე, რაც შესრულდა რეაქციათა გარკვეული რაოდენობა (მაგ., ბერეკტზე და საკეტზე დაჭერა). ამრიგად, განმტკიცება შეიძლება მოლიოდეს არა ყოველი პასუხის შემდეგ, არამედ ღროლადრო. მეტიც, განმტკიცების მიწოდება შეიძლება ხდებოდეს *რეგულარულ ანუ ფიქსირებულ რეჟიმში* – ყოველთვის გარკვეული ინტერვალით ან რეაქციათა გარკვეული რაოდენობის შემდეგ, ან კიდეც *ცვალეზბად* რეჟიმში – ხან წუთში, ხან ორ წუთში ერთხელ, ხან ორი რეაქციის ან რეაქციათა სერიის შემდეგ. განმტკიცების თითოეული სქემა ანუ რეჟიმი განსხვავებულად ახდენს ქცევის სტაბილიზებას.

არსებითად, ოპერანტული სწავლების თეორია ცხოველთა გაწვრთნის ძირითად პრინციპთა დახვეწილი ფორმულირებაა. რთული ქცევა სასურველი ქცევის ცალკეული ელემენტების (რგოლების) თანამიმდევრული განმტკიცებით ყალიბდება. საცირკო ცხოველთან რთული გრიუკების შემუშავება ერთიანად არ ხდება – ჯერ ხდება სხვადასხვა რეაქციების განმტკიცება, შემდეგ მათი შეკავშირება – ისევ განმტკიცების მეშუებით და ასე ყალიბდება ქცევის ჯაჭვები. ის, რაც თავიდან ცალკეულ მოძრაობათა ათვისებით დაიწყო, მაყურებლებისთვის რთულ, თანმიმდევრულ მოქმედებათა

დემონსტრირებით თაყვანობა. როული ქცევის ჩამოყალიბება ადამიანთანაც ანალოგიური გზით არის შესაძლებელი.

თუმცა ოპერანტული განპირობება, პირველ ყოვლისა, ემყარება დადებითი განმტკიცების გამოყენებას, როგორცაა საკვები, ფული ან შექება, სკინერიანელები ხაზს უსვამენ ისეთ განმტკიცებას, როგორცაა ავერსიული (მკვეთრად უსიამოვნო), მაგნე სტიმულისგან *ვაქცევა* ან მისთვის თავის *არიდება*. ყველა ამ შემთხვევაში შედეგად რეაქციის შენახვა ან გაძლიერება მიიღება.

სულ სხვაა *დასჯა*. დასჯის დროს უსიამოვნო და საზიანო სტიმული მაინც მოსდევს რეაქციას და ამცირებს იმის *ალბათობას*, რომ მომავალში ეს რეაქცია ისევ აღმოცენდება. მაგრამ დასჯის შემოქმედება დროებით ხასიათს აგარებს და, როგორც აღმოჩნდა, არცთუ დიდად ეფექტურია არასასურველი ქცევის მოცილებაში. ამის მიზეზი ის არის, რომ დასჯა არ იძლევა ინფორმაციას რა და როგორ უნდა გაკეთდეს სწორად და მართებულად. ამიტომ სკინერი სასურველი ქცევის ფორმირებისას, ძირითადად, დადებითი განმტკიცების გამოყენებას უწევდა რეკომენდაციას.

ზრდა და განვითარება

ზრდისა და განვითარების შესახებ თავის შეხედულებებში სკინერი კვლავაც ხაზს უსვამს ქცევის ათვისებისა და შესრულების პროცესში განმტკიცების რეჟიმთა მნიშვნელობას. ზრდა-განვითარების კვალდაკვალ ბავშვი ეუფლება რეაქციებს, რომლებსაც განმტკიცებს ანუ განსაზღვრავს და აკონგროლებს გარესინამდვილე. ბავშვი ხდება დამოუკიდებელი იმის წყალობით, რომ სათავისოდ გაკეთებულმა მისმა მოქმედებებმა (მაგ., ჭამამ, განზე ჩაცმამ) განმტკიცება განიცადა. ბავშვი ამ მოქმედებათა დასრულებისთანავე იღებს განმტკიცებას ნივთიერი წახალისების სახით, როგორცაა გემრიელი საჭმელი ან კიდევ, სოციალური მოწონების – შექების სახით. როდესაც ბავშვს სურვილი დაკმაყოფილების გარკვეული

დროით გადაეადებს ასწავლიან, და ამით ნებისყოფას, გრძელვადიანი, შორეული მოგიეებით მოქმედების უნარს უყრიან საფუძველს, თავიდან გადაეადების მოთმენა შედარებით მცირე, ხანმოკლე პერიოდს მოიცავს, ხოლო შემდეგ თანდათანობით ხანგრძლივდება. გარკვეული დროის შემდეგ შესაბამისი ქცევა სტაბილიზირდება და უკვე შეიძლება ითქვას, რომ ბავშვმა სურვილის დაკმაყოფილების გადაეადების უნარი შეიმუშავა.

ქცევის იმიტირება შესაძლებელია უშუალო განმტკიცების გარეშე. ეს არ ეწინააღმდეგება განმტკიცების მოგად კანონებს: მიბაძვის საშუალებით ქცევის დაუფლება მოხდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მიბაძვა მანამაღე არაერთხელ ყოფილა განმტკიცებული; გენერალიზაციის მეშვეობით თვითონ მიბაძვა იძენს განმტკიცების თვისებას. თუ აღრე ბავშვს წახალისებდნენ გარკვეული იმიტირებული რეაქციებისთვის, ახლა ის საკუთრივ მიბაძვის გამო წახალისდება და ამის შედეგად, იმიტირებადმი მოგადი მიდრეკილება უყალიბდება.

ამრიგად, სკინერის თანახმად, ახალი ქცევის დაუფლება შესაძლებელია ნაბიჯ-ნაბიჯ ან მიბაძვის პროცესში რეაქციათა რეპერტუარის გაფართოებით მოხდეს. ორივე შემთხვევაში ქცევაზე კონტროლს ახორციელებს გარემო, რომელიც ბავშვს თანმიმდევრულ განმტკიცებებს აწვდის.

ფსიქოპათოლოგია

სწავლის თეორიის პოზიცია ფსიქოპათოლოგიის საკითხთან მიმართებით ასეთია: სწავლის ძირითადი პრინციპები ფსიქოპათოლოგიის ადეკვატური ინტერპრეტირებისთვის სრულიად საკმარისია და არაფერი გვაიძულებს სიმპტომები ფარული სიღრმისეული მიზეზებით ავხსნათ. ბიპევიორისტული თვალთახედვით, ქცევის პათოლოგია არ არის დააეადება.

სკინერი და მისი მიმდევრები კატეგორიულად ეწინააღმდეგებოდნენ “არაცნობიერის” ან “ავადმყოფი პიროვნების” ნებისმიერ კონცეფციას. ინდივიდი ავად კი არ არის, ის უბრალოდ სტიმულებზე არასწორად რეაგირებს: მან ვერ მოახერხა დაუფლებოდა სწორ და საჭირო რეაქციას ან ის “კარგად დაეუფლა” არასწორ, არასასურველ, არაადაპტურ რეაქციას. პირველ შემთხვევაში ლაპარაკია ქცევით დეფიციტზე: ინდივიდი არაადაპტურად იქცევა საზოგადოებაში, რადგან წარსულში ვერ მიიღო სათანადო განმტკიცება და ამის გამო მას საჭირო სოციალური უნარ-ჩვევები არ შეუძენია. განმტკიცება არა მხოლოდ რეაქციათა დაუფლებას, არამედ სათანადო ქცევის შენარჩუნებასაც სჭირდება. მაგალითად, გარემოს მხრიდან განმტკიცების არქონის ერთერთი შედეგია დეპრესია. დეპრესია ქცევის დაქვეითება, კერძოდ რეაგირების დონის დაქვეითებაა. დეპრესიის დროს ადამიანი არ რეაგირებს გარემოს სტიმულებზე, რადგან მას დადებითი განმტკიცება მოაკლდა ან შეუწყდა.

არაადაპტური რეაქციების დასწავლისას პრობლემა იმაშია, რომ ხდება იმ რეაქციის ათვისება, რომელიც საზოგადოებისთვის, გარემომყოფთათვის მიუღებელია. შესაძლებელია თვითონ რეაქცია იყოს მიუღებელი (მაგ., აგრესიული ქცევა) ან რეაქცია გამოვლინდეს შეუსაბამო სიტუაციაში (მაგ., მხიარულება საქმიანი შეხვედრის დროს). ანუ, მცდარი (“არასწორი”) ქცევის რეპერტუარი, რომელსაც გარემომყოფნი “ავადმყოფურ” ქცევას ან “ფსიქოპათოლოგიას” უწოდებენ, ადამიანს უყალიბდება შემდეგ მიზეზთა გამო: ა) მისმა ადაპტურმა ქცევამ არ განიცადა განმტკიცება, ბ) მას სჯიდნენ იმ მოქმედებებისთვის, რომლებიც თურმე ადაპტური ყოფილა, გ) ის განმტკიცებას იღებდა არაადაპტური ქცევისთვის, დ) განმტკიცებას ღებულობდა შეუსაბამო ვითარებაში ისეთი ქცევისთვის, რომელიც სხვა ვითარებაში სავსებით ადეკვატური იქნებოდა.

ყველა ამ შემთხვევაში, მეცნიერული აქცენტი კეთდება გარეგან, ხილულ რეაქციებზე და განმტკიცების რეჟიმებზე, და არა ისეთ ცნებებზე, როგორცაა ლტოლვა, კონფლიქტი, არაცნობიერი ან თვითშეუასება.

სიგუაციათან დაკავშირებულ კონკრეტულ მოქმედებათა შესწავლა უდევს საფუძვლად იმას, რასაც ქვეითი ლიბერუსტიკა ეწოდა. სკინერის ძლიერი გავლენით, ლიბერუსტიკის მიმართ ბიპევიორისტული მიდგომა ითხოვს დადგინდეს: 1. სპეციფიკური მოქმედებები, რასაც მიზნობრივი მოქმედებები ან მიზნობრივი რეაქციები ეწოდება; 2. გარემოს სპეციფიკური ფაქტორები, რომლებიც იწვევს მიზნობრივ ქცევას, განამტკიცებს მას ან მისი განხორციელებისთვის სიგნალს იძლევა; 3. გარემოს სპეციფიკური ის ფაქტორები, რითაც შეიძლება მანიპულირება, რათა ქცევა შეიცვალოს.

ნიმუშად ავიღოთ ბავშვთან რისხვის შეტევების ანალიზი. იგი უნდა შეიცავდეს ბავშვის ბრაზიანი ქცევის მკაფიო, ობიექტურ შეფასებას, ამგვარი ქცევის გამომწვევი სიგუაციის დეტალურ აღწერას, მშობლების და იმ ადამიანთა ქცევის სრულ აღწერას, ვისაც შეუძლია განამტკიცოს ამგვარი ქცევა. ქცევის ასეთი ფუნქციური ანალიზის მიზანია გარემოს იმ პირობთა დადგენა, რომლებიც არეგულირებს ქცევას. ქცევა კი გარემოში მომხდარ მოვლენათა ფუნქციად განიხილება. ამ მიდგომას ABC-ლიბერუსტიკა ეწოდება (ABC – აბრევიატურაა, რომელიც წარმოიქმნა საწყისი ასოებიდან A-წინაპირობა, B-ქცევა, C-შედეგები: Antecedent, Behavior, Consequences)

ქვეითი ლიბერუსტიკა, ჩვეულებრივ, მჭიდრო კავშირშია თერაპიის ამოცანებთან. განვიხილოთ ამოცანა – როგორ დაეხმაროთ დედას, რომელმაც კლინიკას მიმართა, რადგან თავისი ოთხი წლის ვაჟის რისხვის შეტევებს ვეღარ უმკლავდება. ფსიქოლოგებმა, ვინც ამ საქმეს მოკიდეს ხელი, ლიბერუსტიკისა და მკურნალობის ტიპური ბიპევიორისტული მიდგომა გამოიყენეს. თავიდან, ჩატარდა დაკვირვება დედა-შვილზე მათსავე სახლში, რათა განესაზღვრათ ბავშვის მიუღებელი ქცევის სახე, რა დროს ხდება რისხვის ეს შეტევები და რა ტიპის განმტკიცება უწყობს ამას ხელს. დადგინდა ბავშვის მიუღებელი ქცევის “ნაკრები”: 1. კენს საკუთარ სახელოს ან

ხელს; 2. ადამიანებს უყოფს ენას; 3. სცემს ან კბენს საკუთარ თავს, სხვებს, ნიეთებს; 4. საგნებს და ადამიანებს ცუდ სიყვებებს უწოდებს; 5. განზე არ იჩერებს ან იმუქრება, რომ შემოიხვეს განსაცმელს; 6. ყვირის “არა!”, ხმამაღლა და კატეგორიულად; 7. იმუქრება, რომ რაიმეს დაამტკერებს ან ვინმეს გალახავს; 8. ისვრის ნიეთებს; 9. ხელს კრავს საკუთარ ღას.

დედა-შვილის ურთიერთობაზე დაკვირვებამ აღძრა ეჭვი, რომ ბავშვის ამ უსაქციელობას დედის ყურადღება განამტკიცებდა. ასეთ დროს დედა ცდილობდა ბავშვის სხვა რაიმეზე “გადართვას” იმით, რომ საყვარელ სათამაშოებს ან გემრიელ საჭმელს სთავაზობდა და, ფაქობრივად, შვილს აქეზებდა.

თერაპიული პროგრამა იწყებოდა ქცევითი ანალიზით თუ რა-ოდენ ხშირად მიმართავდა ბავშვი რაიმე ამ მიუღებელ მოქმედებას მის სახლში მიმდინარე რამდენიმესაათიანი ყოველდღიური სეანსის დროს. პირველი ფაზა, რასაც *საბაშო პერიოდი* ეწოდა, 16 საათი გრძელდებოდა. ამ დროის განმავლობაში დედა-შვილი მათთვის ჩვეული წესით იქცეოდა. მიუღებელი ქცევის დიაგნოსტიკის შემდეგ, რაც ამ პერიოდში მოხდა, ფსიქოლოგებმა დაიწყეს პროცესში ჩარევა ანუ თერაპიულ პროგრამას შეუღვნენ. ახლა უკვე დედას თხოვდნენ ებრძანა შვილისთვის შეეწყვიტა უმსგავსობა ან მარტო დაეტოვებინა ოთახში სათამაშოების გარეშე, როდესაც ის თავისებურად “გაუტყვდა”. ამასთანავე, დედას ურჩიეს გამოეჩინა შვილის მიმართ ყურადღება და გამოეხატა მოწონება, როდესაც ის კარგად იქცეოდა. ამით ფსიქოლოგები ცდილობდნენ აღეკვეთათ მიუღებელი ქცევის განმტკიცება და სასურველი ქცევის პოზიტიური განმტკიცება უზრუნველყვით. დროის ამ მონაკვეთში, რასაც *პირველი ექსპერიმენტული პერიოდი* ეწოდა, კვლავ გაიზომა მიუღებელ ქცევათა სიხშირე და დაფიქსირდა მისი კლება.

პირველი ექსპერიმენტული პერიოდის დასრულების შემდეგ დედას სთხოვეს ისევ მიბრუნებოდა თავის უწინდელ ქცევას, რათა

დარწმუნებულიყვნენ, რომ შეილის ქცევაში ეს ცელილებები მართლაც მისმა განმამტკიცებელმა ზემოქმედებამ გამოიწვია. *მეორე საბაზო პერიოდის* განმავლობაში შეილის არასასურველმა რეაქციებმა ისევ იმაგა, მაგრამ პირველ საბაზო ღონემდე არ ასულა. მერე დედას ისევ სთხოვეს სასურველი ქცევის პოზიტიურ განმტკიცებას და მიუღებელი ქცევის არ-განმტკიცებას მიბრუნებოდა. ამის შედეგად არასასურველ რეაქციათა სიხშირემ ისევ იკლო (მეორე ექსპერიმენტული პერიოდი). აღმოჩნდა, რომ მიუღებელ მოქმედებათა დაბალი ღონე 24-დღიანი ინტერვალის შემდეგაც შენარჩუნდა (ე.წ. შემდგომმოქმედების პერიოდი) და დედამ აღნიშნა, რომ დაღებული იძვრები ისევ გრძელდებოდა.

ქვევის ცელილება

ქვევის დასარეგულირებლად ოპერანტული განპირობების პრინციპების გამოყენების ნიმუშია ე.წ. „*ეგონური ეკონომიკა*“. ეგონური ეკონომიკის პირობებში „ქვევის ტექნოლოგი“ ეგონებით აჯილდოვებს პაციენტებს სასურველად მიჩნეული სხვადასხვა ქვევისთვის. პაციენტებს შეუძლიათ ეს ეგონები გადაცეალონ ისეთ ნაწარმზე, როგორცაა ტკბილეული, თამბაქო, ყურნალები და სხვ. ასე შეიძლება პაციენტის წახალისება სასადალოში მორიგეობისთვის ან იაგაქის მორეცხვისთვის. მკაცრად რეგლამენტირებულ გარემოში (როგორცაა მუნიციპალური ფსიქიატრიული საავადმყოფო ქრონიკულად დაავადებულითათვის) იქ მყოფ ადამიანთა ყველა საჭიროებათა დაკმაყოფილება შეგვიძლია დაუკავშიროთ იმას, თუ რამდენად შეასრულებენ ექიმებისა და აღმინისგრაფიისთვის სასურველ ქცევას. ეგონთა სისტემა გამოიყენება სოციალურ ურთიერთქმედებათა გასაუმჯობესებლად და, განსაკუთრებით, თვითმომსახურების ქვევის სტიმულირებისთვის არა მხოლოდ ფსიქიკის ღრმა დარღვევების მქონე პაციენტებთან, არამედ დელინკვენტ მობარდებთან, აგრესიულ და აუტისტ ბავშვებთან, დახურული და ნა-

ხეერად-დახურული ტიპის დაწესებულებებში, როგორცაა საპატიმრო, ინტერნატი, თავშესაფარი.

ამრიგად, სკინერის მიდგომაში ფოკუსირებულია ის, თუ როგორ შემოქმედებს გარემო ადამიანზე და არა ის, თუ როგორ გემოქმედებს ადამიანი გარემოზე. ამ მიდგომის წიაღში გაჩნდაა სოციალურ ინჟინერთა ჯგუფი, რომლებმაც გარემოს გარდაქმნას მოჰკიდეს ხელი. ჯერ კიდევ უოტსონი ფიქრობდა, რომ გარემოს კონგროლით და მართვით ის შეძლებდა ექცია ბავშვი გამორჩეულ სპეციალისგად ცოდნის ნებისმიერ დარგში. სკინერის იდეებით შთაგონებულმა სოციალურმა ინჟინრებმა კიდევ ერთი ნაბიჯით წაიწიეს წინ: ეგვონთა სისტემის და, აგრეთვე, სკინერიანული პრინციპით აგებული კომუნების მაგალითებიდან ჩანს, რომ საზოგადოებაში და მეცნიერებაში არსებობს ინტერესი იმგვარი გარემოს დაგეგმარების მიმართ, რომელსაც ადამიანის მოქმედებათა ფართო სპექტრის გაკონტროლება შეეძლება.

თეორია – სტიმული-რეაქცია”: ჰალი, დოლარდი და მილერი

თეორია “სტიმული-რეაქცია” მრავალი მეცნიერის მიერ იქმნებოდა. მათგან განსაკუთრებით გამოირჩეოდა სამი ფიგურა. პირველმა, კლარკ ჰალმა დიდი ძალისხმევა დახარჯა, რათა სწავლის ყოველისმომცველი სისტემაგური, ფორმალიზებული, მათემატიკის ენით გამოხატული თეორია შეექმნა; დანარჩენმა ორმა – ჯონ დოლარდმა და ნილ მილერმა სახელი გაითქვეს თავისი მცდელობით ფროიდის და ჰალის თეალსაჩინო მიღწევები ერთ მთლიანობად შეეკრათ.

სტრუქტურა

სკინერის ოპერანტული სწავლის თეორიის მსგავსად, “სტიმული-რეაქციის” თეორიის საკვანძო ცნებაა – რეაქცია. მაშინ როცა სკინერი დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებს სტიმულს, თეორიული პო-

ზიცია “სტიმული-რეაქცია” იმაში მდგომარეობს, რომ სტიმულები უკავშირდება რეაქციებს და იქმნება ბმა ”სტიმული-რეაქცია”. პალის თეორიის თანახმად, სტიმულსა და რეაქციას შორის ასოციაციას ეწოდება ჩვევა; პიროვნების სტრუქტურა ძირითადად შექმნილი ჩვეებისგან არსი აგებული.

კიდევ ერთი სტრუქტურული ცნება, რასაც პალის მიმდევრები იყენებენ, ღრიავის ცნებაა. ფართო გაგებით, ღრიავი განისაზღვრება როგორც შინაგანი სტიმული, აღმქვრელი, მამოძრავებელი ძალა, ლტოლვა, რომელიც საკმარისად ძლიერია, რომ ქცევის აქტივაცია მოახდინოს. რეაგირებას ინდივიდს სწორედ ღრიალები აიძულებს. პალი განასხვავებს თანშობილ, პირველად ღრიალებს და შეძენილ (დასწავილ), მეორად ღრიალებს.

პირველადი ღრიალები, როგორცაა ტკივილი და შიმშილი ორგანიზმის შინაგან ფიზიოლოგიურ მდგომარეობებს უკავშირდება. მეორადი ღრიალები – ეს ის ღრიალებია, რასაც ინდივიდი პირველადი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებასთან ასოცირების გამო იძენს. მეგად საგულისხმო შექმნილი ღრიალია შფოთვა ან შიში. ტკივილის პირველად ღრიალზე დამყარებული შფოთვის მეორადი ღრიალი სწრაფად აღმოცენდება და საკმაოდ ძლიერია. შფოთვა სრულიად განსხვავებული მოქმედებებისკენ უბიძგებს ადამიანს და ხშირად პათოლოგიურ ქცევას განაპირობებს.

პროცესი

პალის მოდელში დიდი მნიშვნელობა პირველად და მეორად ღრიალებს ანუ რეაქციათა აღმქვრელ შინაგან სტიმულებს ენიჭება. ახალი რეაქციის დამკვიდრებას განაპირობებს ღრიავის მოხსნა ან შემცირება (რედუქცია). ინსტრუმენტული სწავლის დროს გამოიყენება შექმნილი რეაქციები (ჯილდო, ტკივილის მოშორება, ტკივილისგან გაქცევა), როგორც ღრიავის შემასუსტებელი საშუალება.

ინსტრუმენტული სწავლის გიპურ ექსპერიმენტში მკვლევარი მანიპულირებს დრაივის ინტენსივობით და ჯილდოს სიდიდით და აკვირდება რა გავლენას იქონიებს ეს ეს ორი ცვლადი დასწავლაზე.

თავის არიდების ინსტრუმენტული დასწავლის ექსპერიმენტებში ვირთაგვას ათავსებენ ორგანოფილებიან ყუთში: თეთრ განყოფილებას იაგაკის ნაცვლად აქვს რკინის ცხაური, ხოლო შავ განყოფილებას – მყარი იაგაკი. განყოფილებებს შორის კარია. ექსპერიმენტის დასაწყისში ვირთაგვები იღებენ ელექტროდარტყმებს, როდესაც თეთრ განყოფილებაში არიან. მათ შეუძლიათ თავს უშეფლონ თუ შავ განყოფილებაში გაიქცევიან. ასე ყალიბდება თეთრი განყოფილების მიმართ შიშის პირობითი რეაქცია. შემდეგ გარდება ექსპერიმენტი, შეუძლია თუ არა თეთრი განყოფილების მიმართ პირობითი შიშს ახალი რეაქცია ჩამოაყალიბოს. ახლა, იმისთვის, რომ შეძლოს შავ განყოფილებაში გადარბენა, ვირთაგვამ უნდა შემოაბრუნოს პაგარა ბორბალი, რომელიც თეთრ განყოფილებაშია. ბორბლის შემობრუნებით იხსნება კარი შავ განყოფილებაში და ვირთაგვას გაქცევის საშუალება ეძლევა. რამდენიმე მცდელობის შემდეგ ვირთაგვა იწყებს გარკვეული სისწრაფით ბორბლის შემობრუნებას. ინტერპრეტაცია ასეთია: ვირთაგვამ თეთრი განყოფილების მიმართ შიშის დრაივი შეიძინა. შიშის ეს დრაივი ღენის დარტყმის გარეშეც ახდენს ვირთაგვის ქცევის აქტივირებას. ერთი განყოფილებიდან მეორეში გაქცევა გულისხმობს ახალი ინსტრუმენტული რეაქციის დაუფლებას – ბორბლის შემობრუნებას. ამ ინსტრუმენტულ დასწავლას საუფქვლად უღვევს თეთრი განყოფილებიდან გაღწევა და ამით შიშის დრაივის შესუსტება.

ზრღა ლა განვიითარება

მთლიანობაში, S-R თეორია ზრღას და განვითარებას როვორც ჩვევათა დაგროვებას იაზრებს. ეს ჩვევები შემდგომში იერარქიულად ან მნიშვნელობათა მიხედვით ლაგდება. მიღერის

და დოლარდის მიერ სოციალური დასწავლის პოზიციიდან მოწოდებული განვითარების ინგერპრეგაცია ხაზს უსვამს მიბაძვის როლს. მიბაძვის პროცესი ქცევის კოპირების პოზიტიურ განმტკიცებას ემყარება. მაგალითად, ბიჭუნამ გაიგონა, რომ მამა სახლში ბრუნდება და მას სირბილით შეეგება, რის შემდეგ მამისგან კანფეტი მიიღო. მისი უმცროსი და უბრალოდ გაედევნა ძმას და მასაც ერგო მამისგან კანფეტი – ანუ ჯილდო დაიმსახურა ფაქტობრივად იმაში, რომ უფროსი ძმის ქცევა გაიმეორა. გენერალიზაციის პროცესის წყალობით, გოგონა ძმის სხვა მოქმედებათა იმიტირებას იწყებს. ამგვარი სიგუაციის ექსპერიმენტულ ვარიანტში მიღერი და დოლარდი აჯილდოვებდნენ ვირთაგვებს, როდესაც ისინი ლაბორინტში ლიდერს მისდევდნენ. ვირთაგვები სწავლობდნენ იმიტაციას და ეს შეძენილი რეაქცია სხვა სიგუაციებზეც ვრცელდებოდა.

ჰალის თეორიიდან ბრდა-განვითარების და მშობლების მიერ შვილების აღზრდის პრაქტიკის მიმართ გარკვეული დასკვნები გამომდინარეობს.

S-R თეორია აქცენტს აკეთებს იმაზე, რომ პიროვნული ნიშნები, რომლებიც სხვა არაფერია თუ არა ბმები “სტიმული-რეაქცია”, მშობელთა ანდა ბავშვისთვის მნიშვნელოვან ადამიანთა მხრიდან დასჯა-წახალისებით ყალიბდება. მაგალითად, “ბავშვის სინდისიერების მაღალი დონე” მიიღწევა აღზრდის იმგვარი რეჟიმის პირობებში, როდესაც, თბილი და მოსიყვარულე დედა, როგორც სააღმზრდელო ხერხს, მიმართავს მუქარას, რომ არ ეყვარება შვილი, რომელიც “ცუდად იქცევა”.

ფსიქოპათოლოგია

დოლარდი და მილერი იყვნენ პირველთაგანი, ვინც სწავლის თეორიის პრინციპები პიროვნების ფენომენებს ზოგადად და, კონკრეტულად, პათოლოგიურ ქცევას დაუკავშირა. ამისთვის მათ გამოიყენეს შემდეგი ცნებები: დრაივი, ქცევის აღმქველ დრაივთა კონ-

ფლიქტი, შფოთვა და, ასევე, განმტკიცება შფოთვის შემცირების მეშვეობით.

განვითარების მსვლელობაში ბავშვმა უნდა ისწავლოს როგორ მოუძებნოს საკუთარ დრაივებს სოციალურად მისაღები გამოსავალი. ამ მხრივ გადაწყვეტი მნიშვნელობისაა სიგუაციები: კვება, სისუფთავის ჩვევის გამომუშავება, სექსუალური და აგრესიული ქცევა. ასაკის მაგებასთან ერთად ბავშვმა შეიძლება დააპიროს გარკვეულ დრაივთა გამოხატვა, მაგრამ მშობლებმა ამის გამო დასაჯონ. დასჯის შედეგია გარკვეულ სტიმულთა მიმართ შიშის დრაივის შექმნა. დასჯასთან ასოცირებული კვივილის გამო ბავშვს შეიძლება არაერთი ნეიგრალური სტიმულის და სიგუაციის მიმართ შიში გაუჩნდეს. ასევე დაისწავლება შიშის დრაივის დამაქვეითებელი რეაქციები, როგორცაა დანაშაულის განცდა და თავის არიდების ქცევა.

კონფლიქტის ტიპები პათოლოგიური ქცევის თავისი ანალიზისთვის მიღერმა და დოლარდმა გამოიყენეს გადაწყვეტილების მიღების დროს წარმოქმნილი კონფლიქტის სახეები: მიახლოება-მიახლოება, გარიდება - გარიდება და მიახლოება - გარიდება. კონფლიქტის არსი, მარტივად რომ ითქვას, ადამიანისთვის ერთდროულად ორი საპირისპირო მიმართულებით სვლის შეუძლებლობაშია: ალგერნატივის წინაშე მყოფი ინდივიდი ყოველთვის კონფლიქტის მდგომარეობაში აღმოჩნდება.

განვითარების პროცესში ერთმა და იმავე სტიმულმა შეიძლება როგორც მისკენ სწრაფვის ანუ მასთან მიახლოების, ისე მისგან თავის არიდების რეაქცია გამოიწვიოს. ასეთ შემთხვევაში ინდივიდი განიცდის მიახლოება-გარიდების კონფლიქტს. მაგალითად, ეავს შეიძლება მოსწონდეს გოგონა და, ამასთანავე, ეშინოდეს მასთან მიახლოება; ან კიდევ, კაცს სურდეს, მაგრამ ეშინოდეს რისხვის გამოხატვა, რადგან წარსულში იგი ამისთვის არაერთხელ დასჯილა. ცხოვრებაში ასეთი კონფლიქტი უამრავია.

ორ დრავს შორის *მიახლოება-გარიდების* კონფლიქტი – ნეე-როგული ქცევის არსებითი კომპონენტია. კონფლიქტისა და წარ-მოქმნილი შფოთვის გამო ინდივიდს უყალიბდება ნეეროგული სიმ-პტომი, რომელიც აქვეითებს შფოთვას და კონფლიქტის წნებს ამსუ-ბუქებს.

მიახლოება-მიაცლოების კონფლიქტის დროს ადამიანი ორ სასურველ ალტერნატივას შორის “იხლიჩება” – მაგ., შემოთავაზებუ-ლი მაღალანაზღაურებადი ორი სამსახურიდან რომელი აირჩიოს?

გარიდება-გარიდების კონფლიქტის დროს ინდივიდი ორ არა-სასიამოვნო ალტერნატივას შორის, ანუ „ორ ცეცხლს შუაა“ – გაე-ყაროს მეუღლეს თუ დარჩეს მასთან და მძიმე სიტუაციაში იცხოუ-როს; ბავშვმა აღიაროს დანაშაული მშობელთან და დაისაჯოს თუ არ აღიაროს და სინდისის ქენჯნით დაიგანჯოს? დროულად არგა-დაჭრილი ეს კონფლიქტები ინდივიდის ნეეროტიზაციის მიზეზებად იქცევა.

დოლარდის და მილერის წიგნი “ფსიქოლოგია და ფსიქოთე-რაპია” არაერთ შთაბეჭდავ ნიმუშს შეიცავს თუ რა გზით შეიძლე-ბა სხვადასხვა ფსიქონალიგიკური ცნების ინსტრუმენტული S-R თე-ორიის თვალსაზრისით გააზრება. მაგრამ, ვერც დოლარდმა და მი-ლერმა, ვერც S-R მიდგომის სხვა მიმდევრებმა ვერ შეიმუშავეს პი-როვნების ქცევის შეცვლის ახალი მეთოდები.

სწავლის თეორიები: შეფასება

სწავლის თეორიამ პიროვნების თეორიულ და პრაქტიკულ კვლევაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა. განსაკუთრებით აღსა-ნიშნავია: 1. სისტემატური კვლევისა და თეორიისადმი ერთგულება, 2. ქცევის დეტერმინაციაში სიტუაციური ცვლადებისა და გარემოს პა-რამეტრების როლის აღიარება და კვლევა, და 3. თერაპიის მიმართ პრაგმატული მიდგომა, რასაც ქცევის მოდიფიკაციის ახალ პროცედუ-რათა შემუშავება მოჰყვა ისეთ მძიმე პაციენტთა დასახმარებლად,

როგორებიც არიან ფსიქოზით ქრონიკულად დაავადებულები, აუტისტი ბავშვები, გონებრივად ჩამორჩენილები, ნარკომანები.

მთავარ ნაკლად სწავლის თეორიას უთელიან იმას, რომ ობიექტურობითა და მეცნიერული სიმკაცრით გატაცებას პიროვნების გამარტივებული ვაგება და მნიშვნელოვან ფენომენტო უგულვებელყოფა მოჰყვა. გარკვეული ეჭვი გამოითქვა ქცევითი თერაპიის მიმართაც, კერძოდ, მისი წარმატებული შედეგები რამდენად გენერალიზდება ანუ ა ერთი სიტუაციიდან მეორეზე და ერთი რეაქციიდან მეორეზე ვრცელდება.

გასული საუკუნის მეორე ნახევარში ბიჰევიორისტულ თეორიათა გავლენა მნიშვნელოვნად შეამცირა ორმა გარემოებამ: 1. ფსიქოგენეტიკაში ჩატარებულმა ახალმა კვლევებმა პრინციპულად შეასუსტა ბიჰევიორისტთა თეზისი პიროვნების ჩამოყალიბებაში გარემოს ფაქტორთა გადამწყვეტი როლის შესახებ და 2. მსოფლიო “კომპიუტერულ რევოლუციას” კოგნიტური რევოლუცია მოჰყვა ფსიქოლოგიაში და “ცხელ თემად” ინფორმაციის გადამუშავება იქცა. ამით ფსიქოლოგიური კვლევის მაგისტრალური მიმართულება ძირეულად შეიცვალა.

ძირითადი ცნებები

სიტუაციური სპეციფიკურობა – აქცენტირება იმისა, რომ ქცევა დამოკიდებულია სიტუაციაზე, იცვლება სიტუაციის გავლენით და თუკი ინდივიდი თავის ქცევაში თანამიმდევრულია, ეს იმიტომ, რომ ერთგვაროვანია სიტუაციები, რაშიც ის მოქმედებს.

ბიჰევიორიზმი – მიმართულება ფსიქოლოგიაში, რომელიც კვლევის სფეროს დასაკვირვებლად ხელმისაწვდომი, ღიად გამოვლენილი ქცევით შემოსაზღვრავს.

კლასიკური განპირობება – პროცესი, რომლის მეშვეობით მანამდე ნეიტრალური სტიმული იწვევს რეაქციას იმის გამო, რომ

ასოციაციით დაუკავშირდა სტიმულს, რომელიც ავტომატურად იგივე, ან მსგავს რეაქციას წარმოქმნის.

პირობითი ემოციური რეაქცია – მანამდე ნეიგრალურ სტიმულზე ემოციური რეაქციის შემუშავება.

ოპერანტული განპირობება – პროცესი, რომლის მეშვეობით რეაქციათა რავგარობას ამ რეაქციათა შედეგები განსაზღვრავს.

ქცევითი დეფიციტი – ადამიანის მიერ ადაპტური ქცევის აუთვისებლობის შედეგი.

არაადაპტური რეაქცია – ადაპტაციის ხელშემშლელი ან გარშემოცოფ ადამიანთათვის მიუღებელი რეაქცია.

ჩვევა – სტიმულსა და რეაქციას შორის ასოციაციური კავშირი.

ინსტრუმენტული დასწავლა – რეაქციის დაუფლება, რომელიც საშუალებაა (ინსტრუმენტია) სასურველი ვითარების მისაღწევად.

მიახლოება-გარიდების კონფლიქტი – ობიექტისადმი სწრაფვისა და მისთვის თავის არიდების საპირისპირო დრაივების ერთდროული არსებობა.

ძირითადი დებულებები

1. სწავლის თეორიამ პიროვნებისადმი ადეკვატურ მიდგომას წაუყენა შემდეგი მოთხოვნები: მკაფიოდ ჩამოყალიბებული პიპოთეზების შემოწმება; ქცევის სიგუაციური სპეციფიკურობის აქცენტირება; ქცევის შესაცვლელად სწავლის პრინციპების გამოყენება და უარის თქმა ფსიქოპათოლოგიის სამედიცინო მოდელზე.
2. კლასიკური განპირობების პავლოვის შრომებში ნაჩვენებია როგორ შეიძლება მანამდე ნეიგრალური სტიმული რეაქციის გამომწვევ სტიმულად იქცეს, რადგანაც ის დროში თანხვედრის გამო დაუკავშირდა სტიმულს, რომელიც ავტომატურად იგივე ან მსგავს რეაქციას იწვევს.

3. კლასიკური განპირობების თეორიის ვარაუდით, ქცევის არაერთი პათოლოგიური ფორმა შეუსაგყვისო სტიმულებზე პირობითი რეაქციაა.
4. გერმინები ბიპევიორალური (ქცევითი) თერაპია და ქცევის მოდიფიცირება ხშირად სინონიმებია. მათში იგულისხმება სასურველი ქცევის სისშირის მაგების და არასასურველი ქცევის სისშირის კლების მიზნით დასწავლის პრინციპთა მეთოდური გამოყენება.
5. ბერეს სკინერმა ოპერანტული განპირობების პრინციპები დააღვინა. მისი ყურადღების ცენტრში მოექცა სპონტანური რეაქციები, ანუ ორგანიზმის მიერ განხორციელებული მოქმედებები (ოპერანტები) და განმგვიცების რეჟიმები, რომლებიც ქცევას აყალიბებს. რთული ქცევა საბოლოო მიზანთან ეგაპობრივი მიახლოებით ყალიბდება.
6. ფსიქოპათოლოგია სკინერმა ქცევით დეფიციტებს და არაადაპტურ რეაქციებს დაუკავშირა.
7. პიროვნებისადმი სწავლის თეორიის განსხვავებული მიდგომები ერთიანი ფრონტით გამოდიან და პიროვნების გრადიციულ თეორიებს უპირისპირდებიან იმით, რომ ხაზს უსვამენ სწავლის ზოგად კანონთა როლს და, აგრეთვე იმას, რომ ქცევის სპეციფიკურობა სიგუაციაზეა დამოკიდებული.
8. სწავლის ბიპევიორისტული თეორიის თანახმად პათოლოგია არასწორი ქცევისა და არასასურველ ჩვევათა გამოვლინებაა.
9. თერაპიის მიმართ სწავლის თეორიათა პრაგმატულმა მიდგომამ ქცევის ცვლილების ახალი მეთოდოციების შექმნას შეუწყობ ხელი.
10. სწავლის თეორიები პიროვნების გამარტივებულ სურათს ვტავაზობს.

**პიროვნების ჯოგნიტური თეორია:
პირად ჯონსტრუქტთა თეორია,
რომლის ავტორია ჯორჯ ჯელი**

წინა თავებში გავეცანით პაციენტებთან კლინიკურ კონტაქტში შობილ პიროვნების ორ თეორიას – ფროიდის ფსიქოდინამიკურ თეორიას და როჯერსის ფუნდამენტალური თეორიას. ეს თეორიები სრულიად განსხვავებულ მიდგომებს განეკუთვნება, მაგრამ ორივე ინდივიდუალურ სხვაობებზე ამახვილებს ყურადღებას და აღამიანს მთლიანობით სისტემალ განიხილავს. მესამე თეორია, რომელიც პიროვნებისადმი ასევე კლინიკური მიდგომის ნიმუშია, პირად კონსტრუქტთა თეორიაა. ამ თეორიის ამოსავალი დებულებაა ის, რომ არ არსებობს არც ობიექტური რეალობა და არც აბსოლუტური, საყოველთაო, მარადიული ჭეშმარიტება; არსებობს მხოლოდ მოვლენათა კოგნიტური კონსტრუირების ალტერნატიული ხერხები. თეორიას, ძირითადად, აინტერესებს ცალკეული ადამიანი, ინდივიდი და არა მისი რომელიმე კომპონენტი, არა ადამიანთა გარკვეული ჯგუფი ან კიდევ ადამიანის მთლიანი ქცევიდან ამოვლელი რაიმე კონკრეტული პროცესი. კლინიციისტი, ვინც იზიარებს პირად კონსტრუქტთა თეორიას, არ “ანაწევრებს” კლიენტს და მისი პრობლემა ერთადერთ თემაზე არ დაჰყავს. პირიქით, ცდილობს პაციენტი სხვადასხვა კუთხით შეისწავლოს.

პირად კონსტრუქტთა კელის თეორიაში ქცევა განხილული და ახსნილია *კოგნიტური* გერმინოლოგიით ანუ ყურადღების ველშია აღამიანის მიერ მოვლენათა აღქმის ხერხები, უკვე არსებული ცოდნით მოვლენათა ინტერპრეტაცია და ამ ინტერპრეტაციის საფუძველზე მოქმედების საშუალებები. კელის თანახმად, კონსტრუქტი

მოვლენათა აღქმის და ინტერპრეტირების ხერხია. მაგალითად, “კარგი-ცუდი” კონსტრუქტია და ის მოვლენათა განხილვისას ძალზე ხშირად გამოიყენება. ადამიანის კონსტრუქტთა პირადი სისტემა მის ხელთ არსებულ კონსტრუქტებისგან ანუ მოვლენათა ინტერპრეტირების ხერხებისგან და ამ კონსტრუქტთა შორის კავშირებისგან აივება.

ამრიგად, კელის თეორია – კონსტრუქცივისტული თეორიაა, რადგან მასში ხაზგასმულია, რომ გარესამყაროს “სურათი” ადამიანის მიერვეა აგებული. თვითონ კელი კი თავის თვალსაზრისს კონსტრუქციულ ალტერნატივებში უწოდებს.

ჩაღის მხეაულუბეები ალამიანის რაობაჲ და პიროვნების აგეულუბეჲ

პიროვნების ყველა თეორია, აშკარად ან უარულად, ადამიანის რაობაზე რაიმე შეხედულებას ემყარება. კელისთან ეს შეხედულება ექსპლიციტურულია ანუ ღიად არის გაცხადებული: ადამიანი თავისი ბუნებით მკვლევარი-მეცნიერია. მეცნიერი ისწრაფვის იწინასწარმეტყველოს და მართოს (აკონტროლოს) მოვლენები. მეცნიერ-ფსიქოლოგები ცდილობენ მოვლენათა პროგნოზირებას, მაგრამ სათანადოდ ვერ აცნობიერებენ, რომ მათი ცდისპირებიც ანალოგიურად იქცევიან. მეცნიერები ქმნიან თეორიებს, ამოწმებენ პიპოთეზებს, ექსპერიმენტულ საბუთებს წონიან. კელი ფიქრობს, რომ ნებისმიერი ადამიანი გარკვეულ მოვლენათა შემოქმედებას განიცდის, ყურადღებას აქცევს ამ მოვლენათა შორის მსგავსებას და განსხვავებას, იყალიბებს ცნებებს ანუ კონსტრუქტებს, რათა მოვლენები მოაწესრიგოს და ამ კონსტრუქტთა მეშეობით განჭვრიტოს მომავალი. სწორედ ამ აზრით არის ყოველი ადამიანი მკვლევარი და მეცნიერი. ამგვარ შეხედულებას ადამიანზე მოსდევს რამდენიმე მნიშვნელოვანი დასკვნა: 1. იგულისხმება, რომ ჩვენ, ადამიანები, მომავალზე

ვართ ორიენტირებულნი; 2. გარემოზე უშუალოდ არ ვრეაგირებთ: ვახდენთ გარემოს რეპრეზენტირებას ანუ მას ჯერ გონებაში წარმოვილგენთ და მხოლოდ ამის შემდეგ ვრეაგირებთ; 3. მეცნიერთა მსგავსად, ჩვენც შეგვიძლია მოვლენათა ალტერნატიული გააზრება ანუ საკუთარი გარემოს ინტერპრეტირება-რეინტერპრეტირება, მისი კონსტრუირება და რეკონსტრუირება. ცხოვრება – რეპრეზენტაციაა, რეალობის კოგნიტური კონსტრუირებაა და სწორედ ამიტომ შეგვიძლია საკუთარი რაობის შექმნა და გარდაქმნა.

მოგ ადამიანს აქვს უნარი ცხოვრებას სხვადასხვა კუთხით შეხედოს, სხვა კი ერთხელ ჩამოყალიბებულ ინტერპრეტაციას თავს ვერ აღწევს. მიუხედავად ამისა, ყველა ადამიანს მოვლენათა აღქმა მხოლოდ მის მიერ აგებულ კატეგორიათა (კონსტრუქტთა) ჩარჩოში შეუძლია. “ჩვენ ხელშია მოვლენათა ჩვენეული კონსტრუირება, მაგრამ ჩვენივე კონსტრუქტები ხელ-ფეხს გვიბორკავს” – კელის ამ შეხედულებაში ნებისყოფის თავისუფლებისა და დეტერმინიზმის პრობლემაზე გარკვეული პასუხი იკითხება: “პირად კონსტრუქტთა სისტემა ანიჭებს ადამიანს არჩევანის თავისუფლებას, მაგრამ იგივე ეს სისტემა მის მოქმედებას ზღვარს უდებს. ადამიანს ეს სისტემა ანიჭებს თავისუფლებას იმით, რომ საშუალებას აძლევს მოვლენათა მნიშვნელობებთან იქონიოს საქმე და უმწეოდ არ დაემორჩილოს ამ მოვლენებს. შემლუდები კი იმაშია, რომ ადამიანმა არჩევანი უნდა მოახდინოს ალტერნატივების იმ ჩარჩოში, რაც საკუთარ თავს თვითონ დაუწესა”. . . “კონსტრუქტთა უღელი ჩვენ მიერვე დადგმული უღელია. მის გადაგდებას და მისგან განთავისუფლებას შეუძლებთ თუ გარემოს და მთლიანად ცხოვრების, მრავალგზის რეინტერპრეტირებას მოვახდენთ“.

სტრუქტურა

საკვანძო სტრუქტურული ცნება, რითაც კელი აღწერს ადამიანს როგორც მკვლევარს – *კონსტრუქტის* ცნებაა. კონსტრუქტი სამ-

ყაროს კონსტრუირების ანუ ინტერპრეტირების ხერხია. ეს არის ცნება, რასაც ინდივიდი იყენებს მოვლენათა გარკვეულ კატეგორიებში მოსათავსებლად და იმისთვის, რომ ქცევის ეს თუ ის კურსი დაისახოს. ადამიანი მოვლენათა განჭვრეტის უნარს ამ მოვლენათა პატერნებზე და რეგულარობებზე დაკვირვებით იძენს. ადამიანი მოვლენებს განიცდის, იაზრებს და ალაგებს ანუ მნიშვნელობებით ავსებს. ამასთანავე ამჩნევს, რომ ზოგიერთ მოვლენა საერთო ნიშნებით ხასიათდება, რაც მას სხვა დანარჩენი მოვლენისგან განასხვავებს; არჩევს მსგავსებას და კონტრასტს; ხედავს, რომ ზოგი ადამიანი მაღალია, ზოგი დაბალი, ზოგი ქალია, ზოგი – კაცი; რომ არსებობს რბილი საგნები და არსებობს მკვრივი. სწორედ მსგავსებისა და განსხვავების ეს ღადასგურება აყალიბებს კონსტრუქტს – რომ არა კონსტრუქტები, ცხოვრება ქაოტური იქნებოდა.

კონსტრუქტის ჩამოყალიბებას სჭირდება სულმცირე სამი ელემენტი: ორი ელემენტი უნდა აღიქმებოდეს როგორც ერთმანეთის მსგავსი, ხოლო მესამე – როგორც ამ ორისგან განსხვავებული. ორი ელემენტის როგორც მსგავსის კონსტრუირება აყალიბებს მსგავსების პოლუსს; მესამე ელემენტთან მათი შეპირისპირება აყალიბებს კონსტრუქტის კონტრასტის პოლუსს. მაგალითად, თუ ვხედავთ, რომ ორი ადამიანი ვიღაცას ეხმარება, ხოლო მესამე ვიღაცას ურტყამს, შეიძლება შევიმუშავოთ კონსტრუქტი “კეთილისასტიკი”, ამასთან, “კეთილი” მსგავსების პოლუსს წარმოქმნის, ხოლო “სასტიკი” – კონტრასტის პოლუსს. კელი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა იმას, რომ კონსტრუქტი მსგავსება-კონტრასტის მიხედვით აიგება. ანუ, ვერ ჩავწვდებით კონსტრუქტის ბუნებას თუკი მხოლოდ მსგავსების ან მხოლოდ კონტრასტის პოლუსს გამოვიყენებთ. ვერ გავიგებთ რას ნიშნავს ადამიანისთვის კონსტრუქტი “პატივისცემა”, ვიდრე არ დავაღვანთ, რა მოვლენებს აკუთვნებს ადამიანი ამ კონსტრუქტს, და რას აღიქვამს როგორც მისგან მკვეთრად განსხვავებულს. საგულისხმო ის არის, რომ რა კონსტრუქტიც არ უნდა

გამოიყენოს ადამიანმა სხვა ადამიანის აღსაწერად და დასახასიათებლად, პოტენციურად შესაძლებელია ამ კონსტრუქტის გამოყენება მისივე დახასიათებისთვის. ”ვერავენ უწოდებს მეორე ადამიანს ვარეწარს, ამავე პარამეტრით საკუთარი თავის შეფასებაც რომ არ მოახდინოს!”- წერს კელი.

კონსტრუქტთა ბიკები

კონსტრუქტები ადამიანის ყოველდღიურ მეტყველებაშია ჩაწნული. კონსტრუქტებს იყენებენ ჩვენი ნაცნობები, როდესაც თავის შესახებ რაღაცას გვიამბობენ. ზოგიერთ კონსტრუქტს იზიარებს მოცემული სოციალური ფენის ან კულტურის ყველა წარმომადგენელი და იგივე კონსტრუქტი სხვა სოციალურ ჯგუფში, ფენაში ან კულტურაში გაზიარებული არ არის.

კონსტრუქტთა სისტემების ამგვარ განსხვავებულობა ადამიანთა შორის ურთიერთობებში სიძნელეებს განაპირობებს. ცოლ-ქმრულ წყვილებთან გავრცელებული პრობლემაა პარტნიორობა მიერ ისეთი კონსტრუქტის აქცენტირება, როგორცაა “დამნაშავე-უდანაშაულო”. როგორც წესი, ცოლიც და ქმარიც ამტკიცებს, რომ სწორედ ის არის „უდანაშაულო“ და უთანხმოებაში პარტნიორია “დამნაშავე”. თავიდან ოჯახის კონსულტანტსაც აღიქვამენ მოსამართლედ, რომელმაც განაჩენი უნდა გამოიგანოს და არა როგორც სპეციალისტს, ვინც მოვლენებს მათ სულ სხვა, განსხვავებული კუთხით დაანახებს და კონსტრუქტთა გადასინჯვაში დაეხმარება.

ადამიანთა ურთიერთობებში გავრცელებული კონსტრუქტებია: “გამარჯვებული – დამარცხებული”, “წარმატებული – ხელმოცარული”, “თბილი-ცივი”, “ჭკვიანი-სულელი”, “მოქნილი-ხისტი” და სხვა, რომლებიც თავისი ერთგვარი აბსტრაქტულობის მიუხედავად, ჩვენი ყოველდღიურობის მნიშვნელოვან მხარეებზე დიდ გავლენას ახდენს.

კონსტრუქტები სისტემადად არის აწყობილი. განასხვავებენ ცენტრალურ კონსტრუქტებს, რომლებიც განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია ადამიანის ქცევისთვის და მათი შეცვლით სერიოზული ცვლილებები მოხდება კონსტრუქტთა მთელ სისტემაში, და პერიფერიულ კონსტრუქტებს, რომლებიც ნაკლებად ეხება ადამიანის ქცევის საფუძვლებს და მათი შეცვლა ცენტრალური სტრუქტურის სერიოზული მოდიფიკაციის გარეშეა შესაძლებელი.

სისტემის შიგნით კონსტრუქტები იერარქიულად არის ორგანიზებული. წამყვანი კონსტრუქტი რთავს თავის კონტექსტში სხვა კონსტრუქტებს, ხოლო დაქვემდებარებული კონსტრუქტი კი სხვა, წამყვანი კონსტრუქტის კონტექსტშია ჩართული. მაგ., კონსტრუქტი "ჭკვიანი-სულელი" და "ლამაზი-უმნო" შეიძლება წამყვანი კონსტრუქტის "კარგი-ცულის" მიმართ დაქვემდებარებული კონსტრუქტები იყოს.

რაკი კონსტრუქტები სისტემადად არის გაერთიანებული, ცვლილება ერთ ასპექტში გამოიწვევს ცვლილებას სისტემის დანარჩენ ნაწილებში. საერთოდ, კონსტრუქტთა სისტემა ისეა აწყობილი, რომ რაც შეიძლება მცირე იყოს კონსტრუქტებს შორის შეუთავსებლობა და შეუთანხმებლობა ანუ კონსტრუქტთა სისტემა იყოს მწყობრი. მაგრამ, სისტემის ზოგიერთი კონსტრუქტი შეიძლება კონფლიქტურ მიმართებაში იყოს სხვა კონსტრუქტებთან. კონსტრუქტთა სისტემის გაუმართაობა ქცევის გადაწყვეტილების მიღების დროს ადამიანს გარკვეულ სიძნელეებს უქმნის.

ამრიგად, პიროვნება საკუთარ კონსტრუქტთა სისტემაა. ინდივიდი კონსტრუქტებს გარესამყაროს გააზრებისა და მოვლენათა განჭვრეტის მიზნით იყენებს. ადამიანის მიერ გამოყენებული კონსტრუქტები მის სამყაროს განსაზღვრავს.

ადამიანები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან როგორც თავის კონსტრუქტთა შინაარსით, ისე სისტემადად მათი ორგანიზებით; ასევე, გამოყენებულ კონსტრუქტთა სახეების, მათთვის ხელმისაწვდომ კონსტრუქტთა რაოდენობით, კონსტრუქტთა სისტემის სირთუ-

ლით და იმითაც, რამდენად ღიაა ცვლილებისადმი მათი ეს სისტემები. ორი ადამიანი ერთმანეთის მსგავსია, რამდენადაც მსგავსი აქვთ კონსტრუქტთა სისტემები. თუ გვინდა გავიგოთ ადამიანი, უნდა გავერკვეთ მის მიერ გამოყენებულ კონსტრუქტებში; ამ კონსტრუქტებში ნაგულისხმევ მოვლენებში; კონსტრუქტთა ფუნქციონირების და სისტემებად გაერთიანების ხერხებში.

ცენტრალური სტრუქტურა და ცენტრალური როლი

ყოველი ადამიანის კონსტრუქტთა სისტემის შიგნით არის ცენტრალური სტრუქტურა (ბირთვი), რომლის მეშვეობით ადამიანი რეალობის, სოციალური სამყაროს, საკუთარი თავის ფუნდამენტურ თავისებურებებს იცებს. ეს ცენტრალური სტრუქტურა ძნელად იცვლება და ცხოვრების შესახებ ადამიანის ძირეულ შეხედულებებს გამოხატავს. ცენტრალურ სტრუქტურას განეკუთვნება ასევე ცენტრალური კონსტრუქტები – წარმოდგენები, რომლებიც გარშემოცხოვრებად ადამიანებთან და სოციალურ ჯგუფებთან ინტერაქციას უზრუნველყოფს. ეს წარმონაქმნები ქმნის პიროვნების ცენტრალურ, ბირთვიურ როლს. ცენტრალური როლი შემდეგნაირად ყალიბდება: მაგალითად, პატარა გოგონა აკონსტრუირებს საკუთარ თავს როგორც ოჯახის კუთვნილებას (ამასთანავე, ოჯახის სხვა წევრთა როლების კონსტრუირებასაც ახდენს). შემდგომში ის ამ კონსტრუქტით ნავარაუდევ საკუთარ როლს ასრულებს. პრაქტიკულად, ქცევის დონეზე თავისი თავის ამგვარ იდენტიფიცირებას იგი გაცილებით უფრო ადრე იწყებს, ვიდრე სიცივეთად შეძლებს ჩამოაყალიბოს “ვინ არის და რას წარმოადგენს სინამდვილეში”. ანუ ცენტრალური როლის უმთავრესი ასპექტები პრევერბალურ კონსტრუქტთა სახით არსებობს.

ცენტრალურ როლთან მიმართებით კელის ეკუთვნის დანაშაულის გრძნობის ორიგინალური ინტერპრეტაცია: “დანაშაულის

გრძნობის არსია ცენტრალური როლიდან აშკარა გადახვევაა”. ისე ვოგონას მაგალითს მიუბრუნდეთ. მისთვის მისი ცენტრალური როლი დაიყვანება იმაზე, რომ ის დედ-მამას ეკუთვნის (მათი შვილია) და შესაბამისად იქცევა. მაგრამ თუ ვოგონა არ მოიქცევა ისე, როგორც ეს მისი მშობლების შეილს შეეფერება (ანუ ღირსეულად და მართებულად) ეს შეიძლება შეეხოს მის იდენტობას – როგორც “შვილი” ის აღარ არსებობს ანუ კარგავს თავის ცენტრალურ როლს და სწორედ ამის გამო იპყრობს მას უძლიერესი შფოთვა.

დანაშაულის გრძნობის ამგვარი ინტერპრეტაცია ვასაგებს გახდის რატომ არის რომ ადამიანი, ვისაც საზოგადოება “ანტი-სოციალურ ელემენტად” მიიჩნევს, ხშირად მოკლებულია დანაშაულის გრძნობას. ასეთი ადამიანი, კელის ამრით, ბავშვობაში დამოკიდებული იყო მშობლებზე, რომლებიც საკვებისა და თავშესაფრის გარდა მას არაფერს აწედიან ანუ მხოლოდ უმარგივეს, სასიცოცხლო მოთხოვნილებებს უკმაყოფილებდნენ (ანუ ექცეოდნენ დაახლოებით ისე, როგორც პაგრონი ექცევა შინაურ ცხოველს – ძალს ან კატას). ამ ბავშვის ცენტრალური როლის კონსტრუირებაც შესაბამისად მოხდა. მოგვიანებით, როცა სხვები მას ეგოიმზე, სისასტიკეზე და უზნეობაზე მიუთითებენ, ის ამას აღვილად ეთანხმება, მაგრამ არ განიცდის დანაშაულის გრძნობას და შფოთვას, რადგან ამგვარი ინტერპრეტაციები “აცდენილია” მისი ცენტრალური როლის სტრუქტურას და, ამდენად, ვერც წინააღმდეგობაში იქნება მასთან, ვერ შეურყევს მას და, შესაბამისად, ვერც დანაშაულის განცდას და ვერც შფოთვას აღუძრავს.

კლინიკური მაგალითები მოწმობს, რომ დანაშაულის გრძნობა და შფოთვა სოციალური ადამიანის “მძიმე ხვედრია”. ის სიგნალია, რომ ადამიანის, როგორც სოციალური არსების იდენტობას საფრთხე ემუქრება.

შევიცნოთ ადამიანი ნიშნავს გავიგოთ თუ როგორ აგებს ანუ აკონსტრუირებს იგი გარესამყაროს. მაგრამ ადამიანის კონსტრუქტთა შესახებ ცოდნა რა გზით უნდა მოვიპოვოთ? კელის პასუხი ასეთია: თხოვეთ ადამიანს გაგაცნოთ თავისი კონსტრუქტები – “თუ არ იცით რა აქვს ადამიანს გონებაში, ჰკითხეთ და მას პასუხი არ გაუჭირდება.”

კელიმ შექმნა პირად კონსტრუქტთა დიაგნოსტიკებისთვის განკუთვნილი როლურ კონსტრუქტთა რეპერტუარული ტესტი (REP-ტესტი). რეპ-ტესტი შეიცავს ორი პროცედურას: ცდისპირმა უნდა შეადგინოს პირთა სია (*სოციალური როლების სახელწოდებათა მიხედვით*) და ამ სიიდან გრიადების ანუ სამეულების შედარების საფუძველზე კონსტრუქტი ჩამოაყალიბოს. პირველი პროცედურის მსვლელობაში ცდისპირს მიეწოდება ადამიანისთვის მნიშვნელოვან როლთა ჩამონათვალი: დედა, მამა, საყვარელი მასწავლებელი, ჭირვეული მეზობელი და სხვ. ჩვეულებრივ, ცდისპირს აწვდიან 20-30 როლს და თხოვენ დაასახელოს თითოეული ამ როლისთვის შესაბამისი კონკრეტული ადამიანი, ვისაც ის კარგად იცნობს და ვინც ამ როლს ასრულებს. ამის შემდეგ, ცდის ხელმძღვანელი ირჩევს ამ სიიდან სამ კონკრეტულ ადამიანს და თხოვს ცდისპირს გვითხრას რით ჰგავს ერთმანეთს მათგან ორი და რით განსხვავდება მესამისგან. იმას, რაც ცდისპირის თვალში აერთიანებს ამ გრიადიდან ორ ადამიანს, ეწოდება კონსტრუქტის *მგავსების პოლუსი*, ხოლო ის, რაც მესამეს მათგან განასხვავებს – კონსტრუქტის *კონტრასტის პოლუსია*. მაგალითად, ცდისპირს ეთხოვთ ერთმანეთს შეადაროს ადამიანები, რომლებიც მან დაასახელა: დედა, მამა და საყვარელი მასწავლებელი. შედარებისას ცდისპირმა შეიძლება გადაწყვიტოს, რომ მამის და საყვარელი მასწავლებლის როლთან ასოცირებული ადამიანები ჰგვანან ერთმანეთს თავისი კომუნიკაბელურობით და

არ ჰგვანან დედას, რომელიც სიმორცხვით გამოირჩევა. ამგვარად, ჩამოყალიბდა კონსტრუქტი “კომუნიკაბელური-მორცხვი”.

ტაბულა 4. როლურ კონსტრუქტთა რეპერტუარული ტესტი. კონსტრუქტთა ნიმუშები

მსგავსი შიგურები	მსგავსების კონსტრუქტი	განსხვავებული შიგურები	კონტრასტის კონსტრუქტი
მე და მამა	აქცენტი სიხარულზე	დედა	აქცენტი პრაქტიკულობაზე
მასწავლებელი და ბელნიერი ადამიანი	მშვიდი	და	შფოთვიანი
მეგობარი ვაჟი და მეგობარი ქალი	კარგი მსმენელი	ყოფილი მეგობარი	გაურბის ვრძნობების გამოხატვას
არასიმპათიური ადამიანი და დამსაქმებელი	ადამიანებს თავისი მიზნებისთვის იყენებს	სიმპათიური ადამიანი	სხვებს ანგარიშს უწევს
მამა და წარმატებული ადამიანი	აქტიური თავის ვიწრო წრეში	სამსახურში უფროსი	არააქტიურია თავის ვიწრო წრეში
არასიმპათიური ადამიანი და დამსაქმებელი	ამყირებს ადამიანებს	და	პატივს სცემს ადამიანებს
მე და მასწავლებელი	თვითკმარი	ადამიანი, რომელსაც დაეხმარე	სხვებზე დამოკიდებული
დედა და ჩემი მეგობარი კაცი	ინტროვერტი	ყოფილი მეგობარი	ექსტრავერტი
მე და ჩემი მეგობარი ქალი	კრეატიული	მეგობარი კაცი	არაკრეატიული
დამსაქმებელი და ჩემი მეგობარი ქალი	ცხოვრებაში გამოცდილი	ძმა	ცხოვრებაში გამოუცდილი

ცდისპირს თხოვენ განიხილოს სამი პირისგან შემდგარი სხვა ჯგუფებიც. ყოველი გრიადის მიმართ ცდისპირი კონსტრუქტს აყალიბებს. ეს კონსტრუქტი შეიძლება ემთხვეოდეს წინას ან სრულიად ახალი, ჯერაც გამოუყენებელი იყოს. ერთ-ერთი ცდისპირის მიერ ჩამოყალიბებული კონსტრუქტები მოყვანილია მე-4 ტაბულაზე.

გესტის მთავარი ღირსება ის არის, რომ ცდისპირს სრულიად თავისუფლად შეუძლია გამოავლინოს სამყაროს კონსტრუირების მისთვის სპეციფიკური ხერხი. მისი ღირსებაა, აგრეთვე, დიდი მოქნილობა – როლთა რეპერტუარის ვარირებით და ინსტრუქციათა ცვლით შეგვიძლია კონსტრუქტებისა და მნიშვნელობების ფართო დიაპაზონი აღმოვაჩინოთ. მაგალითად, სარეკლამო სააგენტოების დაკვეთით გაკეთდა რეპ-გესტის მოდიფიკაცია, რათა გამოვლენილიყო კონსტრუქტები, რასაც იყენებენ კოსმეტიკისა და პარფიუმერიის მყიდველები. რეპ-გესტით გაიზომა ის მნიშვნელობები, რასაც ქალები და კაცები ფემინურობა-მასკულინობის ცნებებში ღებენ და სხვ.

რეპ-გესტი მეთოდია, რითაც პირად მნიშვნელობათა დონეზე გავდივართ.

კოგნიტური სირთულე-სიმარტივე

აღამიანთა აღწერა არა მხოლოდ მათი კონსტრუქტების შინაარსის, არამედ კონსტრუქტთა სისტემის სტრუქტურულ თავისებურებათა მიხედვითაც არის შესაძლებელი. კონსტრუქტთა სისტემის კოგნიტური სირთულე-სიმარტივე ელინდება იერარქიის დონეთა მიხედვით ამ სისტემის განაწევრებულობაში ანუ მისი დიფერენცირებულობის ხარისხში. კოგნიტურად რთული სისტემა მრავალ კონსტრუქტს შეიცავს და მოვლენათა დიფერენცირებულ აღქმას უზრუნველყოფს. კოგნიტურად მარტივი სისტემა კი მცირერიცხოვანი კონსტრუქტებისგან შედგება და აღქმის განაწევრებულობა ამ დროს სუსტია. კოგნიტურად რთული ინდივიდი აღამიანებს ძალზე დიფერენცირებულად, ფაქიზად აღიქვამს, ვარაუდობს, რომ აღამია-

ნები არაერთი განსხვავებული თვისებით გამოირჩევიან, ხოლო კოვნიტურად მარტივი პიროვნება ადამიანებს შეიძლება აღიქვამდეს იმდენად გაუნაწევრებლად ანუ გლანქად, რომ ერთადერთ კონსტრუქტს (მაგ., “კარგი-ცუდი”) სჯერდებოდეს. კოვნიტურად რთულ და მარტივ ადამიანებს ერთმანეთისგან განასხვავებს სხვა ადამიანთა ქცევის პროგნოზირების სიმუსტე და, აგრეთვე, საკუთარ თავსა და სხვა ადამიანთა შორის არსებულ განსხვავებათა დანახვის უნარი. კერძოდ, კოვნიტურად რთული ადამიანი ამას უკეთ ანუ უფრო უაქიმალ აკეთებს მის ხელთ არსებული კონსტრუქტების უფრო დიდი რაოდენობის ხარჯზე.

კოვნიტური სირთულე-სიმარტივე შეიძლება განვიხილოთ როგორც პიროვნების პარამეტრი, რაც, სამზოვადოდ, მის მიერ ინფორმაციის გადამუშავების პროცესს ახასიათებს. კოვნიტური სირთულე მოვლენის მრავალი პარამეტრით ინტერპრეტირების უნარი.

ამრიგად, რეპტესტით შესაძლებელია კონსტრუქტთა ინდივიდუალური სისტემის შინაარსისა და სტრუქტურის დადგენა და, აგრეთვე, განსხვავებული სტრუქტურის მქონე კონსტრუქტთა უუქტურობის შედარება. რეპტესტის ღირსება იმაშია, რომ ცდისპირს საშუალება ეძლევა დამოუკიდებლად მოახდინოს საკუთარი კონსტრუქტების გენერირება და მას მკვლევარის მიერ შემუშავებულ პარამეტრებს თავს არ ახვევს.

კელის პოსტულატია, რომ პიროვნების სტრუქტურას აგებს კონსტრუქტთა მისეული სისტემა, ხოლო რეპტესტი ამ კონსტრუქტთა რაგვარობის დადგენის საშუალებაა.

პრონესი

ქცევამე, როგორც პროცესზე კელის შეხედულებები რადიკულურად დაცილებულია მოგივაციის გრადიციულ შეხედულებებს. პირად კონსტრუქტთა თეორია არ ცნობს ცნებას “მოგივაცია”. მეტიც,

ის მისთვის გელმეტი ცნებაა, რადგან მასში იმთავითვე იგულისხმება, რომ ადამიანი ინერგული არსებაა და მოქმედების დასაწყებად მას გარეგანი ბიძგი უსაჭიროება. მაგრამ თუ თავიდანვე დაუშვებთ, რომ ადამიანი აქტიურია თავისი ბუნებით, კამათი იმის შესახებ თუ რა ამოძრავებს ორგანიზმს – ყოველგვარ ამრს კარგავს.

მოვლენათა განჯერება: მომავლის პროგნოზირება

მოგივის ცნება გრადიციულად გამოიყენება იმის ასახსნელად თუ რატომ არის ადამიანი აქტიური და რა ანიჭებს მის აქტივობას გარკვეულ მიმართულებას. კელიმ უარი თქვა მოგივის, როგორც აქტივობის ბიძგის ცნებაზე, მაგრამ რით უნდა აეხსნა ადამიანის მიერ აქტივობის მიმართულების არჩევა? კელის პოზიციას მარტივად გადმოსცემს მისი პოსტულატი: *ადამიანის ქცევას ფსიქოლოგიურად წარმართავს მოვლენათა მოლოდინები*. ინტუიციამე ღამყარებული ამ პოსტულატიდან გამომდინარეობს რომ ადამიანი მუდმივად ცდილობს განჭვრიტოს მომავალი, ახდენს მოვლენათა პროგნოზირებას და მომავალს აწმყოს გადასახელიდან აგებს.

ადამიანი აღიქვამს მოვლენებს, აკვირდება მათ მსგავსება-განსხვავებას და ამ გზით კონსტრუქტებს იყალიბებს. კონსტრუქტთა საფუძველზე ინდივიდი, მეცნიერის მსგავსად, განჭვრეტს მომავალს. გზადაგზა კონსტრუქტების გადასინჯვაც ხდება, რათა მათი საშუალებით მოვლენათა უფრო მუსტი პროგნოზირება მოხერხდეს. მაგრამ რა განსაზღვრავს ქცევის მიმართულებას? ისეე და ისეე, მეცნიერის მსგავსად, ადამიანი ირჩევს, ემხრობა მოქმედების კურსს, რომელიც, მისი ვარაუდით, მომავალ მოვლენათა უკეთ განჭვრეტის შესაძლებლობას მისცემს და ირჩევს იმ ალტერნატივას, რომელიც მომავალში კონსტრუქტთა სისტემის უფრო მეტ განვითარებას ჰპირდება. კელის ამ პოსტულატს ეხმიანება დიდი მეცნიერის ალბერტ აინშტაინის გამოხატულებაში, რომ “სიგიჟე სხვა არაფერია, თუ

არა მუდმივად ერთი და იგივე ხერხის გამოყენება გულწრფელი იმედით, რომ ამ ჯერზე შედეგი სხვაგვარი იქნება”.

კონკრეტული კონსტრუქტის არჩევით ინდივიდი “ფსონს დებს”, გარკვეული მოვლენის ან მოვლენათა რივის დადგომას ელოდება. პროგნოზის გამართლება კონსტრუქტს საფუძვლიანობას მატებს, თუნდაც მოცემულ მომენტში. ნაგარაუდევნი მოვლენის არდადგომა კონსტრუქტის უსაფუძვლობას ნიშნავს. ასეთ შემთხვევაში ინდივიდმა ახალი კონსტრუქტი უნდა შექმნას ან გააფართოვოს ძველი კონსტრუქტი იმგვარად, რომ მოვლენის რეალური პროგნოზირება შეიძლებოდეს.

არსებითად, ინდივიდი აკეთებს პროგნოზს და კონსტრუქტთა საკუთარ სისტემაში ცვლილებებზე თანხმდება, რათა ამ ცვლილებებით მოვლენათა პროგნოზირების უფრო უკეთესი შანსი მიეცეს. ინდივიდი კონსტრუქტთა საკუთარი სისტემის დადასტურებისა და გაფართოებისკენ მიისწაფვის. პარადოქსია, მაგრამ თუ ადამიანი რაიმე უსიამოვნებას მოელის და ეს მოვლენა რეალურად ხდება, მას ეუფლება ერთგვარი კმაყოფილების გრძნობა რომ მისი მოლოდინი გამართლდა. უარყოფითი მოვლენა. ხშირად, ნეგატიურ, მტკივნეულ მოვლენებს უპირატესობაც კი ენიჭება ნეიგრალურ და სასიამოვნო მოვლენებთან შედარებით, თუკი ამით პროგნოზირების სისტემა მლიერდება. ეს სრულიად არ ნიშნავს, რომ ადამიანს მონოგონური გარკვეულობა ხიბლავს. პირიქით, მას თრგუნავს მოვლენათა ერთფეროვნება და გარდუვალობის შედეგი — ფაგალიზმი. მეტიც, ამიტომაც ცდილობს მოვლენებს წინ გაუსწროს და კონსტრუქტთა ჩარჩოები გაიფართოვოს.

შეჯამება, შიში და საშრობე

კელის თეორია აქამდე საკმაოდ მარტივი და სწორხაზოვანი ჩანდა. პროცესზე შეხედულებებს მნიშვნელოვნად ართულებს შიშის და საშრობის ცნებები. შფოთვას კელი შემდეგნაირად განსაზღვრავს:

შფოთვა იმის აღიარებაა, რომ მოვლენები, რომლებსაც შევეჯახეთ, კონსტრუქტია არსებულ სისტემას ვერ ეთვისება და მის მიღმა რჩება. “შფოთვას განიცდი, როდესაც რჩები კონსტრუქტია გარეშე, როდესაც კარგავ მოვლენათა სტრუქტურაზე კონტროლს”, გრძნობ იმას, რომ “საკუთარმა კონსტრუქტებმა მურგი შევაქცია და მიგაგოვა” – წერს კელი. შფოთვისგან აღამიანები თავს განსხვავებულად იცავენ: საკუთარ კონსტრუქტებს ავიწროებენ ან აფართოებენ. ერთ შემთხვევაში, კონსტრუქტს იყენებენ მოვლენათა ფართო სპექტრის მიმართ; ხოლო მეორე შემთხვევაში – ფოკუსირდებიან წვრილმან დეტალებზე. მაგალითად, აღამიანი, რომელსაც ჰქონდა კონსტრუქტი “მზრუნველი აღამიანი – ეგოისტი აღამიანი” და თავი მზრუნველ აღამიანად მიაჩნდა, უეცრად აღმოაჩენს, რომ ეგოისტურად იქცევა. როგორ უნდა მოახდინოს მან თავისი თავის და მოვლენათა ინტერპრეტირება? მან შეიძლება გააფართოვოს კონსტრუქტი “მზრუნველი აღამიანი”, რათა საკუთარი ეგოისტური ქცევა დაიციოს ან დაავიწროვოს კონსტრუქტი “მზრუნველი აღამიანი” და ის მხოლოდ მისთვის მნიშვნელოვან აღამიანთა ვიწრო წრეზე, და არა საზოგადოდ აღამიანთა მიმართ ბრუნვაზე დაიყვანოს.

შიში ჩნდება, როდესაც ჩნდება ახალი კონსტრუქტი, რომელიც კონსტრუქტია უკვე არსებულ სისტემაში შეჭრას აპირებს. კიდევ უფრო სერიოზულია საფრთხის განცდა. საფრთხე არის კონსტრუქტთა ცენტრალურ სისტემაში გლობალურ ცვლილებათა გარდევლობის გაცნობიერება. საფრთხის გამოვლინებათა სპექტრი განსაკუთრებით ფართოა. ყოველთვის, როცა აღამიანი ახალ საქმეს ჰკიდებს ხელს, იგი თავს საფრთხეში იგდებს და შინაგან დაბნეულობას ვერ გაქცევა. აღამიანი განიცდის საფრთხეს, როდესაც ფიქრობს, რომ აი ახლა გაირკვევა რაღაც, რაც ძირაძვე შეარყევს კონსტრუქტთა მის სისტემას. “ეს საფრთხის მომენგია. სწორედ ამ დროს მძაფრად განვიცდით ცდუნებას უკან გაებრუნდეთ”. საფრთხეზე რეაქცია შეიძლება იყოს “ავანტიურაზე” ხელის აღება, პანიკის მოსაცილებ-

ლად ისევ ძველ კონსტრუქციებთან მიბრუნება. საფრთხე გვემუქრება ყოველთვის, როდესაც ვებღაფთ ახლებურად შევხედოთ ადამიანს, საკუთარ თავს ან როცა მნიშვნელოვანი შინაგან გარდაქმნათა მღურბლზე ვღაგავართ.

შუოთვის, შიშის და საფრთხის ცნებებში აისახება დაპირისპირება ადამიანის ორ სურვილს შორის: გაიფართოვოს კონსტრუქტთა სისტემა და, ამასთანავე, სისტემის რღვევის საფრთხე აიცილოს. ანუ ადამიანს სურს დახვეწოს მოვლენათა პროგნოზირების საკუთარი სისტემა, მაგრამ ამასთანავე ყავლგასულ კონსტრუქციებს ებლაუჭება, რათა კონსტრუქტთა საკუთარი სისტემის გამლა-გაფართოების რისკი არ გასწიოს.

მკვლევარ-მეცნიერისგან განსხვავებით, ადამიანებს გეაფორიაქებს გაურკვეველობა და ვეძებთ საყოველთაო ჭეშმარიტებებს, ღოგმებს, ხოლო მეცნიერის მსგავსად, შეგვიძლია კარი გაუვლოთ სიახლეებს, რათა კონსტრუქტთა ჩვენი მოძველებული სისტემა გაღახალისდეს.

ზრდა და განვითარება

ზრდისა და განვითარების შესახებ კელის კომენტარები შემოიფარგლება მოსაზრებებით თუ როგორ ხდება აღრეულ ბავშვობაში წინარევერბალურ კონსტრუქტთა განვითარება და კულტურის, როგორც მოლოდინთა სისტემის ინტერპრეტაციით. ადამიანები ეკუთვნიან ერთსა და იმავე კულტურულ წრეს, რამდენადაც მოვლენათა ინტერპრეტირების გარკვეულ წესებს მისღევენ და ქცევის მიმართ აქვთ ერთნაირი მოლოდინები.

ჩატარებულ კვლევებში ხაზი ესმება ცვლილებათა ორ ტიპს: კონსტრუქტთა სისტემის გართულებას ბავშვის ზრდასთან ერთად და ცვლილებებს უკვე ჩამოყალიბებულ კონსტრუქციებში. საგულისხმოა, რომ: 1. ბავშვის განვითარების კვალდაკვალ იზრდება მისთვის ხელმისაწვდომ კონსტრუქტთა რიცხვი და მათი იერარქიზირებუ-

ლობის ხარისხი; 2. კონსტრუქტო კონფიგური სირთულის ღონეს განაპირობებს ბავშვობაში განცილ კულტურულ გავლენათა მრავალფეროვნება – ბევრ განსხვავებულ მოვლენაზე დაკვირვება რთული სტრუქტურის განვითარებას უწყობს ხელს.

პრინციპული მნიშვნელობისაა საკითხი თუ რა ფაქტორები განსაზღვრავს კონსტრუქტო შინაარსს და მათი სისტემის სირთულეს. კონსტრუქტო რთული, მოქნილი და ადაპტური სისტემის ჩამოყალიბებაში განსაკუთრებული როლი ენიჭება ზოგად განათლებულობას.

ფსიქოპათოლოგია

ფსიქოპათოლოგია შფოთვაზე მოუწესრიგებელი საპასუხო რეაქციაა. უფრო მუსტად კი კონსტრუქტო სისტემის მოუწესრიგებელი ფუნქციონირებაა. პათოლოგიური ქცევა ნიშნავს, რომ ადგილი აქვს კონსტრუქტო სისტემის შინაარსისა და სტრუქტურის შენარჩუნების ძლიერ სურვილს, მიუხედავად იმისა, რომ მის საფუძველზე გაკეთებული პროგნოზი მცდარი ანდა არასანდოა. კონსტრუქტო სისტემის მიმართ ამგვარ ხისგ “ერთგულებას” განაპირობებს შფოთვა, შიში და საფრთხე. კელი აცხადებდა, რომ ადამიანის მთელი ქცევა სხვა არაფერია, თუ არა შფოთვისგან თავის დაღწევა. ფსიქოლოგიურ აშლილობებში წამყვანია შფოთვა და ადამიანის უშედეგო მცდელობა დაიბრუნოს განცდა, რომ მას მოვლენათა პროგნოზირება შეუძლია.

კონსტრუქტო სისტემაში არსებული პრობლემები

რა პათოლოგიურ ხერხებს მიმართავს ადამიანი, რათა სიმძნელეთა წინაშე მდგომმა კონსტრუქტო საკუთარი სისტემა უცვლელად შეინარჩუნოს? ამ წარუმატებელ ხერხებს აჩენს სამი სახის სიმძნელე, როდესაც ადამიანი ცდილობს: 1. კონსტრუქტები ახალ

მოვლენებს მიუყენოს; 2. კონსტრუქტები პროგნოზისთვის გამოიყენოს და 3. კონსტრუქტები ერთ მთლიან სისტემაში შეკრას.

ახალ მოვლენათა მიმართ კონსტრუქტთა გამოყენების მაგალითია ძალზე შეღწევადი ან ძალზე შეუღწევადი კონსტრუქტების ფორმირება. ძალზე შეღწევადი კონსტრუქტი თავის საზღვრებში უშვებს ისეთ მოვლენებს, რომელიც ჯერ არ ახსნიდა მის საზღვრებში ანუ ყოველ ახალ შინაარსს “ისრუტავს”. შეუღწევადი კონსტრუქტი კი ნებისმიერ ახალ შინაარსს “განდევნის”, იგი ახალი გამოცდილებისადმი შეუვალია. კონსტრუქტის ზედმეტ შეღწევადადობას შეიძლება მოჰყვეს ის, რომ ინდივიდმა გამოიყენოს სულ რამდენიმე ძალზე ფართო კონსტრუქტი და ძნელად მოახერხოს მოვლენათა და ადამიანთა შორის მნიშვნელოვან სხვაობათა ამოცნობა. ასეთ დროს ბევრი რამ ერთ გროვად შეიყრება, როგორც ეს სოციალური სტერეოტიპის შემთხვევაში ხდება. უკიდურესი შეუღწევადალობა კი პირიქით, გამოიწვევს ყოველი ახალი გამოცდილების “ცალკე უჯრებში” მოთავსებას – თითქოსდა ამ მოვლენებს საერთო არაფერი ჰქონდეთ და იმ მოვლენათა განდევნას, რომლებსაც უჯრა არ მოეძებნა. რეაგირების ეს მოღუსი აღენიშნება ადამიანებს, ვისთვისაც აკვიატებული (კომპულსიური) ქცევაა დამახასიათებელი.

პროგნოზირებისთვის კონსტრუქტთა პათოლოგიური გამოყენების ნიმუშია კონსტრუქტთა ზედმეტი ფიქსირებულობა, სიმყარე, ანდა მათი უკიდურესი პლასტიკურობა, თავისუფლება. მყარი კონსტრუქტის მქონე ადამიანს გამზადებული აქვს სრულიად განსხვავებულ ვითარებათა მიმართ მუდმივად ერთი და იგივე პროგნოზი, ხოლო თავისუფალი კონსტრუქტის საშუალებით ერთი და იგივე ვითარების მიმართ სრულიად განსხვავებულ, შემთხვევით და ქაოტურ პროგნოზებს აკეთებს. ორივე ვითარებაში პროგნოზი ვერ იქნება ზუსტი, რადგან მხედველობაში არ იქნა მიღებული ის ვითარებები, რომლებიც კონსტრუქტთა სისტემაში ცვლილებებს ითხოვს. ფიქსირებულობა აღენიშნებათ აკვიატებული ქცევის ადამიანებს, ვისთვისაც დამახასია-

ათებელია სისტი მოლოდინი, რომ რაც არ უნდა მოხდეს, ცხოვრებაში საერთოდ არაფერი შეიცვლება. უკიდურესად თავისუფალი კონსტრუქტებია დამახასიათებელი ფსიქოზით დაავადებულთათვის – კონსტრუქტთა მათი სისტემა იმდენად ქაოტურია, რომ ადამიანებთან საურთიერთოდ სრულიად გამოუსადეგარია.

კონსტრუქტთა სისტემის მთლიანობის შენარჩუნების სტრატეგიაა შეკუმშვა ან გაწევა. შეკუმშვა, კონსტრუქტთა სისტემის დაიწროებაა, რათა შემცირდეს კონსტრუქტთა შეუთავსებლობა. ამით კონსტრუქტთა სისტემის გამოყენების მონა და ფოკუსი უკიდურესად იზღუდება. შეკუმშვას ადგილი აქვს დეპრესიის დროს და ადამიანთან, ვინც თავისი ინტერესები მინიმუმამდე დაიყვანა. გაწევის შემთხვევაში ადამიანი ცდილობს იმგვარად გაიაფართოვოს კონსტრუქტთა სისტემის ჩარჩოები, რომ სისტემა თითქმის ყოველს მომცეველი გახადოს. კონსტრუქტთა უკიდურესი გაწევა შეინიშნება მანიაკალურ მდგომარეობაში მყოფ ადამიანებთან, რომლებიც თემიდან თემამდე ხტიან და უსაფუძვლოდ ფართო განზოგადებებს მიმართავენ.

საგულისხმოა, რომ ყველა ეს პრობლემა კონსტრუქტთა სისტემის სტრუქტურას და არა მათ შინაარსს ეხება. თუმცა კელი რეალობის კონსტრუირების ალგერნატიული ხერხების თანასწორუფლებიანობას აღიარებდა, კვლევებმა გამოავლინა ფსიქოლოგიური სიძნელეები, რომელთა მიზეზები კონსტრუქტთა შინაარსს უკავშირდება. მაგალითად, აბსტრაქტულ კონსტრუქტთა სიმცირემ შეიძლება ხელი შეუშალოს ინდივიდს მოვლენათა შორის კავშირები დაინახოს. ხოლო ადამიანების და ემოციების კონსტრუქტთა ნაკლებობამ და გაუნაწევრებულობამ პიროვნებათაშორისო ურთიერთობებში აღძრულ ემოციურ განცდათა ნიუანსების გარჩევა გააძნელოს.

ამრიგად, ფსიქოპათოლოგია ჯორჯ კელისთვის არის ინდივიდის წარუმატებელი მცდელობა გაექცეს შფოთვის (ანუ განცდას, რომ კონსტრუქტთა მისეული სისტემა მოვლენებს აღარ ესადაგება) და მისწრაფება აირიდოს საფრთხე (ანუ კონსტრუქტთა საკუთარ

სისტემაში მოსალოდნელ ყოვლისმომცველ ცვლილებები). ამ მცდელობებმა შეიძლება იმდენად რადიკალური სახე მიიღოს, რომ საზოგადოდ ადამიანისა, და კერძოდ საკუთარი თავის მიმართ მგრობის უკიდურესი ფორმა – თვითმკვლელობაც კი გამოიწვიოს.

ფსიქონალაზიმის მიხედვით ყველა თვითმკვლელობა – სხვა ადამიანის პოტენციური მკვლელობაა. შოთთვისა და ბრალეულობის გრძნობის გამო სხვა ადამიანისადმი უკიდურესად მგრული დამოკიდებულება ანუ აგრესია საკუთარი თავისკენ შემობრუნდება. კელის თეორიის თანახმად კი თვითმკვლელობა არის 1. კონსტრუქტთა ძირეული სისტემის განადგურების ალტერნატივა ანდა 2. "სცენიდან წასვლა". პირველ შემთხვევაში თვითმკვლელობის აქტით ადამიანი საკუთარი განვლილი ცხოვრების ამრიანობას იცავს და ამტკიცებს, რომ კონსტრუქტთა მისი სისტემა იმდენად მართებული, სწორი და მწყობრია, რომ მას ვერ უღალატებს. "სცენიდან წასვლის" დროს კი თვითმკვლელობას საფუძვლად უდევს ფაგალიზმი ან გოგალური შოთთვა: მოვლენათა მსვლელობა იმდენად გარკვეულია, რომ ამრი არა აქვს დაელოდო შედეგს ანუ სრული ფაგალიზმი; ან კიდევ იმდენად გაურკვეველი, რომ ერთადერთი საქციელი, რაც დანამდვილებით შეგიძლია ჩაიღინო – სცენიდან წასვლაა.

კელი აგრესიასაც მეტად თავისებურად განმარტავს. აგრესია ეს არის კონსტრუქტთა საკუთარი სისტემის ექსპანსია, მისი გავრცელება და სხვებისთვის თავსმოხვევა. ფსიქონალიტიკოსებისგან განსხვავებით, კელისთან აგრესია მოკლებულია ისეთ თანმხლებ მნიშვნელობებს, როგორცაა დესტრუქციულობა, მგრობა ან სიკვდილისადმი ლტოლვა.

ადამიანთა მიმართ მგრობის შემთხვევაში პიროვნება ცდილობს აიძულოს სხვა ადამიანი მისი მოლოდინების შესაბამისად იქცეოდეს და ამგვარი იძულების გზით კონსტრუქტთა საკუთარი სისტემა დაიცვას. სწორედ ეს განასხვავებს მგრობას აგრესიისგან. მგრობის საპირისპიროა არა კეთილგანწყობა, არამედ ცნობისმოყ-

ვარეობა და ინგერესი, სხვა ადამიანის თავისუფლების აღიარება და პატივისცემა.

კვლავ ადამიანი-მეცნიერის ანალოგიას მიუბრუნდეთ: მეცნიერი მოვლენათა პროგნოზირებას თეორიული ცოდნის მეშვეობით ცდილობს. კარგი თეორია ვერ შეიქმნება თუ მეცნიერი არ გასწევს რისკს და შეუსწავლელ სფეროში არ შეიჭრება; თუ ის ფრთხილობს ან არ ამოწმებს საკუთარ ჰიპოთეზებს, რათა თეორიის გადასინჯვა არ დასჭირდეს; როდესაც ის ფაქტებს ეწინააღმდეგება და საკუთარ თეორიას ებლაუჭება; თუ მეცნიერს მხოლოდ იმის ახსნა შეუძლია, რაც ისედაც ცნობილია და აცხადებს პრეტენზიას იმგვარ მოვლენათა ახსნაზე, რასაც მისი თეორია ვერ სწვდება – ასეთ მეცნიერს ცუდ მეცნიერს ვუწოდებთ. მაგრამ როდესაც რიგითი ადამიანი გარემომცველ სამყაროზე თავის შეხედულებებს ამგვარადვე ალაგებს – მოვლენებს ძალიან ფართო ან ძალიან ვიწრო და ხისგ ინგერპრეტაციას აძლევს – მეგვიძლია იგი გონებაარეულად ამ დაავადებულად მივიჩნიოთ. ადამიანის დაავადებულად ცნობა დამოკიდებულია მისი კონსტრუქციების რაგვარობაზე და აგრეთვე იმაზე, თუ რა ინტერპრეტაციას აძლევენ მის კონსტრუქციებს სხვები – ადამიანები და საზოგადოება.

ქვეყნის ცვლილება

პოზიტიურ ცვლილებათა პროცესი კონსტრუქტთა სისტემის განვითარება და დახვეწაა. რაკი დაავადება არაქმედითუნარიან კონსტრუქტთა დაქინებული გამოყენებაა, ფსიქოთერაპია პროცესია, რომლითაც კლიენტს ეხმარებიან მოვლენათა პროგნოზირების უნარი გაიუმჯობესოს. ფსიქოთერაპია კონსტრუქტთა სისტემის ახლებურად გადაწყობის ანუ გარდაქმნის პროცესია. ეს ნიშნავს, რომ ზოგი კონსტრუქტი მოსაცილებელია, ზოგი მისამატებელი ან კიდევ, დასაბეწრობელი ან გასაფართოებელია. როგორც უნდა იყოს ამ

პროცესის თავისებურებები, ფსიქოთერაპია ცხოვრების ფსიქოლოგიური გარდაქმნაა.

ცელილების ხელშემწყობი პირობები

ახალ კონსტრუქტთა ფორმირებას ხელს უწყობს სამი პირობა: პირველი და მთავარი პირობაა – ფსიქოთერაპიის პროცესში ექსპერიმენტირების, სიახლეთა გამოცდის, შესაძლებლობებისა და პიპოთემების წამოყენებისა და მათზე მსჯელობის აგმოსფეროს შექმნა. თერაპევტი ქმნის ამგვარ თავისუფალ აგმოსფეროს და ეხმარება კლიენტს განივითაროს კვლევის უნარი. მეორე პირობა – კლიენტისთვის ახალი ელემენტების მიწოდებაა. რეალობის შესახებ ის ელემენტებია ახალი, რომლებიც ნაკლებად არის დაკავშირებული ძველ კონსტრუქტებთან. თერაპიის სივრცე ”უსაფრთხო გარემოა” და ახალ ელემენტებთან პირისპირ შეხვედრა კლიენტს ნაკლებად უნდა აშინებდეს. თვითონ თერაპევტიც მისთვის “ახალი ელემენტი”, ვის მიმართაც კლიენტს შეუძლია ახალი კონსტრუქტები ჩამოიყალიბოს: მოახდინოს თერაპევტის ფიგურის კონსტრუირება მიმტეველები მშობლის, პრესტიჟული ფიგურის, პარგნიორის სახით. თერაპიულ გარემოში შემოჭრილი ახალი ელემენტები ბიძგს აძლევს წარმოსახვას და ექსპერიმენტირების სურვილს ააქტიურებს. ცელილების მესამე პირობაა – კონსტრუქტთა შემოწმების შესაძლებლობა და ამისთვის თერაპევტის მიერ კლიენტისთვის სათანადო ინფორმაციის და უკუკავშირის მიწოდება.

შეასირებულ როლთა თერაპია

ცელილების ხელშემწყობი პირობათა ძიების პროცესში ჯეიკობ მორენოს ფსიქოლოგის გავლენით კელიმ ფიქსირებულ როლთა თერაპია შეიმუშავა.

ფიქსირებულ როლთა თერაპია ამოდის იქიდან, რომ ფსიქოლოგიურად ადამიანი არის ის, რადაც წარმოუდგენია თავი და, აგ-

რეთვე, ის, რასაც იგი აკეთებს. ფიქსირებული როლების თერაპია უბიძგებს კლიენგს *ხელმეორედ მოახდინოს საკუთარი თავის ინტერპრეტირება, მოიქცეს ახლებურად და, ამდენად, სხვა ადამიანად გარდაისახოს*. მთელი ამ პროცედურის მიზანია – გააღვივოს კვლევადობის სულისკვეთება, ცხოვრების კონსტრუირება შემოქმედებით პროცესად აქციოს. კელის არ ხიბლავდა მოწოდება – "იყავი ის, რაც ხარ!", როგორადაც მას კარლ როჯერსი იყენებდა, რადგან ეწვევებოდა, რომ ეს არც თუ ღიდად საინტერესოა დარჩე იმად, რაც ისედაც ხარ. პირიქით, ადამიანს უნდა შეეძლოს სხვად ყოფნის წარმოსახვა, განსხვავებული როლების შესრულება, გადასხვაფერება და, შესაბამისად, განვითარება!

ფიქსირებულ როლთა თერაპია კლიენგს სთავაზობს განასახიეროს ახალი პიროვნება ანუ გარკვეული დროის განმავლობაში რეალურ ცხოვრებაში მასავით მოიქცეს. ესკიზში მოცემული ადამიანის ბევრი თვისება კლიენგის თვისებებისა და ქცევის საპირისპიროა. კელი ფიქრობდა, რომ ადამიანისთვის გაცილებით უფრო იოლია გაითამაშოს ისეთი ქცევა, რაც სრულიად არ ჰგავს მისას, ვიდრე ეცადოს საკუთარი თავი უბრალოდ მცირედ შეცვალოს. ესკიზი შედგენილია ისეთნაირად, რომ აღძრავს პროცესებს, რომლებიც გავლენას იქონიებს კონსტრუქტთა მთელ სისტემაზე. ფიქსირებულ როლთა თერაპიის მიზანი არ არის სისტემის ცალკეული კომპონენტის ნაწილობრივი გარდაქმნა. პირიქით, იგი მთლიანი პიროვნების შეცვლაზეა მიმართული. კლიენგს სთავაზობენ ახალ როლს, ახალ პერსონაჟს, ვის მიმართაც შესაძლებელი იქნება ახალი ჰიპოთეზების შემოწმება; აძლევენ საშუალებას მოვლენათა ინტერპრეტირების ახლებური ხერხები გამოსცადოს და, წარმოსახულ როლს ამოფარებულმა, ეს ყველაფერი თამამად აკეთოს. რეჟისორის მსგავსად, თერაპევტი კლიენგს ახალი "ახალი ხასიათის ძერწვაში" ეხმარება.

აღამიანის კონსტრუქტთა შორის როლის ცნებას ცენტრალური ადგილი ენიჭება, რადგან მასზეა დამოკიდებული გარშემომყოფებთან ურთიერთობის აგება.

პირად კონსტრუქტთა თეორიის შეფასება

პირად კონსტრუქტთა თეორიამ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა პიროვნების კვლევაში იმით, რომ პიროვნების როგორც ზოგადი, ისე უნიკალური თვისებების გამოსავლენად შეიმუშავა საინტერესო და თეორიულად დასაბუთებული სადიაგნოსტიკო მეთოდი – რეპ-ტესტი.

კოგნიტივისტ კელის ძირითადად აღამიანის რაობაზე მის თეორიაში გატარებულ შეხედულებას უწუნებენ; რომ ის სათანადოდ არ ჩაულრმავდა პიროვნების ფსიქოლოგიის ფუნდამენტურ საკითხებს და ყურადღების მიღმა დატოვა ემოციები. თვალსაჩინო მეცნიერი, ასევე კოგნიტივისტი ჯერომ ბრუნერი კელის თეორიის კომენტარებისას დიდ ეჭვს გამოთქეამს, რომ აღამიანი თავისი არსით მკვლევარი-მეცნიერია: “მაინც მგონია, რომ როცა აღამიანი ბრაზობს, შეყვარებულია ან შთაგონებას განიცდის – ყველაფერზე უფრო ნაკლებად მას საკუთარ კოგნიტურ სისტემათა მთლიანობის შენარჩუნება აღეღებს”. . . “იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ირაკონალღმმით გამსჭვალულ თაობასთან ბრძოლაში ამ თეორიის ავტორი მეორე უკიდურესობაში გადავარდა”. ეს კრიტიკა სხვებმაც გაიზიარეს.

ძირითადი ცნებები

კონსტრუქტი – ჯორჯ კელის თეორიაში, მოვლენათა აღქმის, კონსტრუირების და ინტერპრეტირების ხერხი.

კონსტრუქტიული ალტერნატივებში – პოზიცია, რომლის თანახმად არ არსებობს არც “ობიექტური რეალობა” და არც

“საყოველთაო ჭეშმარიტება”, არსებობს მხოლოდ მოვლენათა კონსტრუირების ალგორითიული ხერხები.

შფოთვა – მოახლოებული საფრთხის განცდა. კელის თეორიის თანახმად, ადამიანი შფოთას, როდესაც ხვდება, რომ კონსტრუქტთა მისი სისტემა მოვლენათა აღსაქმელად ვეღარ გამოადგება.

შიში – ემოცია, რასაც აჩენს ადამიანის კონსტრუქტთა სისტემაში ახალი კონსტრუქტის შემოჭრა.

საფრთხე – განცდა, რომელიც ჩნდება, როდესაც ადამიანი აცნობიერებს, რომ კონსტრუქტთა საკუთარ სისტემაში აუცილებლად დასჭირდება ფართომასშტაბიან ცვლილებათა შეტანა.

როლურ კონსტრუქტთა რეპერტუარული ტესტი – კელის მიერ აგებული ტესტი, რითაც ღვინდება ადამიანის მიერ გამოყენებულ კონსტრუქტები, კონსტრუქტთა შორის კავშირები და ის, თუ როგორ იყენებს კონსტრუქტს ადამიანი კონკრეტული მეორე ადამიანის შესაფასებლად.

ფიქსირებულ როლთა თერაპია – კელის მიერ შემუშავებული ტექნიკა. ადამიანს სთავაზობენ ვაითამაშოს ვარკვეული სცენარები ან როლები, რაც უბიძგებს მას ახლებურად მოიქცეს და საკუთარი თავი სხვაგვარად დაინახოს.

ძირითადი დაბუჯებები

1. ჯორჯ კელის მიერ დამუშავებულ პირად კონსტრუქტთა თეორიაში ხაზგასმულია ხერხი, რითაც ადამიანი მოვლენათა კონსტრუირებას და ინტერპრეტირებას ახდენს.
2. კელი მიიჩნევს, რომ ადამიანი იგივე მკვლევარია – მოვლენათა დამკვირვებელი. ის მოვლენათა მოსაწესრიგებლად აყალიბებს ცნებებს ანუ კონსტრუქტებს და მათ მომავლის პროგნოზირებისთვის იყენებს.

3. კელი საყოველთაო ჭეშმარიტების არსებობას არ ცნობს. ადამიანი ალტერნატიული ინტერპრეტაციებიდან არჩევანს აკეთებს და ყოველთვის შეუძლია მოვლენათა ხელახალი და ახლებური ინტერპრეტირება.
4. კელი ადამიანის მიერ შემუშავებულ კონსტრუქტთა გიჟებს და მათ ორგანიზაციას ალწერს. კონსტრუქტი მოვლენათა შორის არსებული მსგავსების საფუძველზე ყალიბდება. კონსტრუქტთა სისტემა ცენტრალურ და პერიფერიულ კონსტრუქტებისგან შეიქმნება.
5. ადამიანი მისივე პიროვნულ კონსტრუქტთა თვალსაზრისით უნდა განვიხილოთ.
6. პიროვნების თავისუფლება იმაშია, რომ ყველა ადამიანს შესწევს ძალა შეიცვალოს მოვლენათა და საკუთარი პიროვნების კონსტრუქტები.
7. ადამიანის ქცევის თავისუფლების ხარისხი მისსავე კონსტრუქტთა მოქნილობაზეა დამოკიდებული.
8. კელის ეკუთვნის როლურ კონსტრუქტთა რეპერტუარული გესტი, რაც მან ადამიანის კონსტრუქტთა სისტემის, შინაარსისა და სტრუქტურის საღიაგნოსტიკოდ შეიმუშავა. რეპ-გესტით შეგვიძლია დავინახოთ რაოდენ დიფერენცირებულად და უნიკალურად აღიქვამს ადამიანი ვარესამყაროს.
9. კელის თეორიაში ქცევის მოტივისთვის ადგილი არ რჩება. მისი ვარაუდით, ადამიანი აქტიურია თავისი არსით და საკუთარი მომავლის განჭვრეტა შეუძლია. კონსტრუქტთა სისტემაში შეგანილი ცვლილებები მოვლენათა უკეთ პროგნოზირების სურვილით არის ნაკარნახევი.
10. ადამიანი შფოთავს, როდესაც აცნობიერებს, რომ მოვლენები საკუთარ კონსტრუქტთა სისტემას ვეღარ ეთავსება და მის მიღმა რჩება; განიცდის შიშს, როდესაც კორიზონტზე ახალი კონსტრუქტი გამოკრთება და გრძნობს საფრთხეს, როდესაც

კონსტრუქტო სისტემაში გლობალურ ცვლილებათა აუცილებლობა ღვება.

11. კელისთვის ფსიქოპათოლოგია შფოთვაზე მოუწესრიგებელი რეაქცია, რასაც კონსტრუქტო სისტემა წყობიდან გამოჰყავს.
12. კელის თანახმად, თვითმკვლელობა და ადამიანების მიმართ მტრული დამოკიდებულება საკუთარ კონსტრუქტო დაცვის უკიდურესი მცდელობაა. სუიციდის შემთხვევაში ადამიანი ან სრულ განსაზღვრულობას (ფაგალიზმს) ან სრულ განუსაზღვრელობას გაურბის; ხოლო ადამიანთა მიმართ მტრობის დროს ის მუდმივად ცდილობს სხვების იძულებას მოიქცნენ მისი მოლოდინების შესაბამისად.
13. ფსიქოთერაპია კონსტრუქტო სისტემის ახლებურად გადაწყობის პროცესია.
14. ფიქსირებულ როლთა თერაპია კლიენტს უბიძგებს ახლებურად შეხედოს თავის თავს, ახლებურად მოიქცეს და საკუთარი თავის ახლებური ინტერპრეტირება მოახდინოს.
15. პირად კონსტრუქტო თეორია, ძირითადად, რეკ-ტესტის გამოყენებით ჩატარებულ კვლევას ეყრდნობა.
16. პირად კონსტრუქტო თეორიის ნაკლად მიჩნეულია ის, რომ მასში სათანადო ყურადღება არ დაეთმო პიროვნების ფსიქოლოგიის და ფსიქოთერაპიის ძირეულ საკითხებს.

თავი IX

სოციალურ-კოგნიტური თეორია

სოციალურ-კოგნიტური თეორია გრადიციული ბიპევიორის-ტული თეორიიდან ამოიზარდა და მას “სოციალური დასწავლის თეორია” დაერქვა. თეორიის განვითარების კვალდაკვალ გამოიკვეთა ადამიანის ფუნქციონირებაში კოგნიტურ პროცესთა მნიშვნელობა, რამაც მისი დღევანდელი სახელწოდება განსაზღვრა.

სოციალურ-კოგნიტური თეორიის თანახმად, ქცევა სიტუაციაზეა დამოკიდებული, ანუ ადამიანი სხვადასხვა სიტუაციაში ქცევის განსხვავებული პატერნებით მოქმედებს. სიტუაციურად სპეციფიკური ეს ქცევითი პატერნები უფრო მეტს გვეუბნება პიროვნებაზე, ვიდრე კროს-სიტუაციური ანუ სხვადასხვა სიტუაციაში გამოვლენილი განსხვავებები, რაც პრიორიტეტულია ნიშნის თეორიისთვის. მაგალითად, სოციალურ-კოგნიტური თეორიის ავტორები მიიჩნევენ, რომ ჩვენთვის გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია ვიცოდეთ რა სიტუაციაში იქცევა ადამიანი როგორც ექსტრავერტი და რა სიტუაციაში – როგორც ინტროვერტი, ვიდრე ვარკვიოთ როგორია ექსტრავერსი ინტროვერსიის მისი დონე სხვა ადამიანებთან შედარებით.

პიროვნების სოციალურ-კოგნიტური თეორია მეტად პოპულარულია. ყველაზე თვალსაჩინოდ იგი მოცემულია ალბერტ ბანდურას და უოლტერ მიშელის შრომებში.

ადამიანის რაობა

სოციალურ-კოგნიტურ თეორიაში ადამიანი აქტიური არსებაა, რომელიც კოგნიტური პროცესების მეშვეობით იქმნის წარმოდგენას მოვლენებზე, განჭვრეტს საკუთარ მომავალს, ირჩევს ქცევის

მიმართულებას და სხვა ადამიანებთან ურთიერთქმედებს. ალგერ-ნატიული თვალსაზრისი ადამიანზე, როგორც წარსულიდან გამოყოფილი მისსავე არაენობიერ იმპულსთა მსხვერპლზე – იმთავითვე უარყოფილია. უარყოფილია ასევე თეორიები, სადაც პრიორიტეტი მხოლოდ გარეგან ფაქტორებს ენიჭება. სოციალურ-კოგნიტიური თეორია მიიჩნევს, რომ ქცევის ასახსნელად ადამიანსა და გარემომცველ სინამდვილეს შორის ურთიერთქმედებაა გასათვალისწინებელი. ურთიერთქმედების ამ პროცესს ბანდურამ უწოდა *რეციპროკული ანუ ორმხრივი დეკერმინიზმი*: ადამიანი გარეგანი-სამდვილის ზემოქმედებას განიცდის, მაგრამ ამასთანავე, ქცევის ხერხებს თვითონ ირჩევს; ერთდროულად რეაგირებს კიდევ სიგუაციაზე და თვითონვე ქმნის ამ სიგუაციას; ირჩევს სიგუაციებს და, ასევე, მათი გაუღენით ყალიბდება; გაუღენას ახდენს სხვათა ქცევაზე და ამ სხვა ადამიანთა ქცევის გაუღენით თვითონაც იცვლება.

სტრუქტურა

სოციალურ-კოგნიტიური თეორიის სტრუქტურული ელემენტებია: მოლოდინი-რწმენები, კომპეტენციები – უნარ-ჩვევები და მიზნები.

მოლოდინი-რწმენები

თეორიაში მოლოდინების და რწმენების (მტკიცე შეხედულებების) როლია საგანგებოდ არის ხაზგასმული: მოლოდინები და რწმენები მოვლენებსა და საკუთარ თავს ეხება; მაგალითად, არსებობს მოლოდინები თუ როგორ იქცევიან ადამიანები, რა ჯილღო და ჯარიმა მოჰყვება გარკვეული გიპის მათ საკუთარ ქცევას. ადამიანს აქვს აგრეთვე გარკვეული სახის რწმენები საკუთარ უნარებზე თავი გაართვას სიგუაციის მოთხოვნებს და დასახულ მიზნებს მიადწიოს. ორივე შემთხვევაში ჩაერთვის კოგნიტიური პროცესები, როგორცაა სიგუაციათა კატეგორიზება (მაგ., შრომითი სიგუაციები, პირადი ცხოვრების სიგუაციები), მომავლის განჭვრეტა და საკუ-

თარი თავის ასახვა. ამის გამო სხვადასხვა სიგუაციაში ადამიანი განსხვავებულად იქცევა.

სიტუატიამა განსხვავებულა და პიროვნების შინაგანი შთაბეჭეპულა. ადამიანები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან იმით, თუ ქცევის რა პაგერნებს იყენებენ. ყოველი ინდივიდი იყალიბებს მოლოდინებს “თუ . . . მაშინ”. “თუ ამ გიპის სიგუაციაში აღმოჩნდები, მაშინ, ჩემი მოლოდინის შესაბამისად, მოხდება ესა და ეს”. შედეგად ადამიანს სიგუაცია-ქცევის მყარი პაგერნები უყალიბდება.

რა ფაქტები მოგვეპოვება, რომ სიგუაციები მართლაც ასე გვაქვს კაგეგორიებად დახარისხებული და რამდენად შესაძლებელია ადამიანის სიგუაცია-ქცევის ამ კავშირთა მყარი პროფილებით აღიწეროს? პასუხს ამ კითხვაზე დიდხანს ეძებდა პიროვნების კოგნიტურ-აფექტური სისტემის თეორიის ავტორი უოლტერ მიშელი.

თვითდაკვირვების თანახმად, ადამიანი თავს განსხვავებულად გრძნობს და განსხვავებულად იქცევა სხვადასხვა გიპის სიგუაციაში. მაგალითად, ცდისპირი გვამცნობს, რომ თანაგოლებთან თავს ღაღად გრძნობს და იქცევა როგორც ექსტრავერტი; შინ კი შებოჭილია და მისი ქცევა ინტროვერტის ქცევაა. მეორე ცდისპირი კი ამბობს, რომ სამსახურში ის მბრძანებლობს, ხოლო ოჯახში თბილი და მშრუნელია. ადამიანები შეიძლება განსხვავებულად აჯგუფებდნენ საკუთარ ცხოვრებისეულ სიგუაციებს და ამ სიგუაციებთან დაკავშირებულ გრძნობებს და მოქმედებებს. მთავარი კი ის არის, რომ ყველა აღიარებს: სხვადასხვაგვარ სიგუაციაში მისი გრძნობები და ქცევა განსხვავებულია. რამდენად დაადასტურებს თვითდაკვირვების ამ მონაცემებს ქცევის ობიექტური მაჩვენებლები?

ამ კითხვაზე პასუხს გვთავაზობს მიშელის ხელმძღვანელობით ჩატარებული გამოკვლევა – ექსპერიმენტი დაკვირვება გოგონებისა და ბიჭების ქცევაზე საზაფხულო ბანაკის სხვადასხვა სიგუაციაში. ეს სიგუაციები იყო: საღურგლო სახელოსნო, შეხვედრები მათ საცხოვრებელ კოგეჯებში, სასადილოში, სხვადასხვაგვარი აქ-

გიობა საკლასო ოთახში და სათამაშო მოედანზე, საგელევიზიო გადაცემების ყურება. აღირიცხებოდა თუ რა სისშირით ელინდებოდა ამ სიტუაციებში შემდეგი ხუთი ტიპის ქცევა: ვერბალური აგრესია (ჩაიება, გამოწვევა, მუქარა); ფიზიკური აგრესია (დარტყმა, ხელის კერა, ფიზიკური დამიანება); გირილი ან წუწუნა; მორჩილება და დათმობა; მეგობრული საუბარი. საშუალოდ, თითოეულ ბავშვზე დაკვირვება 167 საათს აღწევდა. საბოლოო ჯამში, ყოველი კონკრეტული ბავშვის შესახებ მოპოვებულ იქნა აურაცხელი მონაცემი თუ როგორ იქცეოდა ის სხვადასხვა სიტუაციაში მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში.

რა შედეგები იქნა მიღებული? ცხადია, ბავშვების ქცევა სიტუაციების მიხედვით მეგნაკლებად იცვლებოდა. მთლიანობაში, ქცევა სათამაშო მოედანზე განსხვავდებოდა ქცევისგან საკლასო ოთახში, ხოლო ქცევა კოტეჯში მიმდინარე შეხვედრებზე – ქცევისგან სადურგლო სახელოსნოში. ქცევის ხუთივე სახეობის გამოვლინებაშიც ინდივიდუალური სხვაობები დადასტურდა (რაც ნიშნის თეორიის ძირითად დებულებას შეესაბამება). მაგრამ სოციალურ-კოგნიტიური თეორიისთვის გაკილებით უფრო მნიშვნელოვანია საკითხი: შესაძლებელია თუ არა ინდივიდი აღიწეროს მისთვის დამახასიათებელ სიტუაცია-ქცევის კავშირთა ანუ ერთეულთა პატერნებით? შეიძლება თუ არა, რომ ორი ინდივიდი აგრესიული ქცევის ერთსა და იმავე დონეს ავლენდეს (აგრესიულობის პიროვნული ნიშნით იდენტური იყოს), მაგრამ მათ შორის განსხვავება ის იყოს, რომ ამ აგრესიულობას სხვადასხვა სიტუაციაში ავლენდნენ? პასუხი დადებითია – ინდივიდისთვის დამახასიათებელია სიტუაციათა კონკრეტული ჯგუფის მიმართ გარკვეულ ქცევათა გამოვლინების განსხვავებული, და, ამასთანავე, უცვლელი პროფილები. სიტუაცია-ქცევის კავშირთა ინდივიდისთვის დამახასიათებელ და სხეულისგან განმასხვავებულ პროფილებს ქცევითი ავტოგრაფები ეწოდა. ქცევის პატერნებსა და ორგანიზებაში გამოვლენილი შიდაინდივიდუალური სტა-

ბილურობის სწორედ ეს გიპია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი პიროვნების ფსიქოლოგიისთვის, რომლის მიზანია ქცევის ინდივიდუალური უნიკალურობის ახსნა და წვდომა.

„მე“ და საკუთარი ეშვარტორობის რწმენაში. საკუთარი „მე“ სოციალურ-კოგნიტურ თეორიაში ადამიანის ფსიქოლოგიური ფუნქციონირების პროცესებს განეკუთვნება. არსებითად, ადამიანს არ გააჩნია სტრუქტურა, რომელიც „მე-ს“, „თვითობას“, „მეობას“ ეწოდება. უფრო სწორია თუ მე-პროცესებზე ვილაპარაკებთ. გარდა ამისა, სოციალურ-კოგნიტური თეორია „მე“-ს ცნებას მეტისმეტ გლობალურობას საყვედურობს და მიიჩნევს, რომ ადამიანს ერთიანი მე-კონცეფცია კი არა აქვს, არამედ მე-კონცეფციები და თვითკონტროლის პროცესები, რომლებიც შეიძლება დროში და სიტუაციიდან სიტუაციაში იცვლებოდეს.

„მე“-ს ერთ-ერთი ასპექტია თვითეფექტურობა ანუ ადამიანის ვარაუდი კონკრეტულ სიტუაციებში წარმატებით მოქმედების, მის წინაშე მდგარი ამოცანის გადაჭრის საკუთარი უნარის შესახებ. თვითეფექტურობის შესახებ შეხედულებები განსამდვრავს იმას, თუ რა სირთულის მოქმედებებს მოეკიდებთ ხელს, რა სიდიდის ძალისხმევას წარემართათ კონკრეტული სიტუაციის მიმართ, რამდენად დაჟინებულად ეველებით ამოცანის გადაჭრას და აგრეთვე იმას, რა ემოციები გვექნება ამ სიტუაციაში. ცხადია, რომ სიტუაციებში, როდესაც საკუთარ უნარებში დარწმუნებულები ვართ და სიტუაციებში, როცა დარწმუნებულები არ ვართ და საკუთარ არაკომპეტენტურობას ვხვდებით, სრულიად განსხვავებულად ვიქცევით. ერთი სიტყვით, საკუთარი ეფექტიანობის თაობაზე ჩვენივე წარმოდგენები გაელენას ახდენს ამროვნებზე, მოტივაციაზე, წარმატებაზე და ემოციურ აგზნებაზე.

თვითეფექტურობას ბანდურა შემდეგნაირად მომავს: იგი უპირატესობას ანიჭებს ე.წ. მიკრონაღლიტიკური კვლევის სტრატეგიას, როდესაც გამოგვა ხდება უშუალოდ კონკრეტული მოქმედების გან-

ხორციელების წინ. მაგალითად, ცდისპირს თხოვენ, კონკრეტულ სიტუაციაში განსაზღვროს ამოცანები, რომელთა შესრულებასაც შეძლებს და დარწმუნებულობის ხარისხი, რომ მათ წარმატებით გადაჭრას ნამდვილად შეძლებს. მიკროანალიტიკურ სტრატეგიაში აისახება ავტორის ძირითადი იდეა, რომ თვითუფექტურობის შეუასება დამოკიდებულია სიტუაციის სპეციფიკაზე და ის არ არის ერთი გლობალური დისპოზიცია, რომ მისი გაზომვა ყოველსმომცველი პიროვნული კითხვარით შეიძლებოდეს.

მიზნები

მიზნის ანუ სასურველი სამომავლო მდგომარეობის ცნება უკავშირდება ადამიანის ორ უნარს: წარმოისახოს მომავალი და საკუთარი თავის მოტივირება მოახდინოს. სწორედ მიზნები გვეხმარება დავადვინოთ პრიორიტეტები და შევარჩიოთ სიტუაციები, არ ვეძლეოდეთ მომენტის კარნახს და საკუთარი ქვევა დროის დიდ მონაკვეთში დავგვეგმოთ. ადამიანის მიზნები სისტემად არის დალაგებული, ისე, რომ მოგი მიზანი უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ღანარჩენი. თუმცა, როგორც წესი, მიზანთა ეს სისტემა არ არის ხისტი და ადამიანს შეუძლია დაისახოს მიზანი იმის მიხედვით, რა შესაძლებლობებს სთავაზობს გარემო და როგორია ამ მიზნის მიღწევის მხრივ საკუთარი უფექტურობის წინასწარი ვარაუდი.

კომპეტენციები – უნარ-ჩვევები

სოციალურ-კოგნიტური თეორია ყურადღებას ამახვილებს კომპეტენციებზე ან უნარებზე, რასაც ფლობს ინდივიდი. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს კოგნიტური კომპეტენციები და უნარ-ჩვევები ანუ ადამიანის უნარი გადაჭრას ამოცანები და ცხოვრებისეულ სიტუაციებს გაართვას თავი. ამ კომპეტენციებში შედის როგორც ლოგიკური ამროვნების ხერხები, ისე ყოფით პრობლემათა პრაქტიკული გადაჭრის უნარ-ჩვევები. კომპეტენციები ხშირად კონკრეტულ

კონტექსტზეა “მიბმული” ანუ ერთ კონტექსტში კომპეგენტური ადამიანი შეიძლება სრულიადაც არ იყოს კომპეგენტური სხვა კონტექსტში. მაგალითად, აკადემიურ საქმიანობაში კომპეგენტური ადამიანი შეიძლება არაკომპეგენტური იყოს საზოგადოებრივ სფეროში ან ბიზნესში. ამრიგად, სოციალურ-კოგნიტურ თეორიაში აშკარად კეთდება აქცენტი ადამიანის ფუნქციონირებაზე კონკრეტულ სიტუაციათა კონტექსტში.

პროცესი

სოციალურ-კოგნიტური თეორიის თანახმად, ქცევა მოლოდინებს ანუ პროგნოზირებულ და არა უშუალო შედეგებს ეყრდნობა. კოგნიტური პროცესის წყალობით, რაც სხვადასხვაგვარი ქცევის შედეგთა მიმართ მოლოდინებს აყალიბებს, ადამიანს შეუძლია წინასწარვე გაიაზროს ქცევის შედეგები. მას მომავალი ჯილდოსა და სასჯელის პროგნოზირება შეუძლია.

მიზნები, სტანდარტები, თვითრეგულაცია

მოტივაციის პროცესებიდან საგულისხმოა ორი ცნება: 1. ადამიანის შინაგანი სტანდარტები საკუთარი და სხვისი ქცევის შესაფასებლად. სტანდარტები აყალიბებს მიზნებს, რომელთა მიღწევასაც ვეცდებით და სხვადასხვა სახის განმტკიცებას, რასაც საკუთარი თავისა და სხვისგან ველოდებით; 2. თვითგანმტკიცების პროცესი. ის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ქცევის შესანარჩუნებლად ხანგრძლივი დროის განმავლობაში გარეგანი განმტკიცების არარსებობის პირობებში. სწორედ თვითშეფასების შინაგან რეაქციათა მეშვეობით, როგორცაა ქება ან ძაგება, შეგვიძლია წაეახალისოთ ან დავსაჯოთ საკუთარი თავი, როლესაც ამ სტანდარტებს მივსდევთ ან ვღალატობთ.

მიზნებთან მიმართებით სოციალურ-კოგნიტური თეორია ყურადღებას ამახვილებს ადამიანისთვის ნიშნულ უნარზე წარმოისა-

ხოს მომავალი და შესაბამისი გეგმები დაალაგოს. ადამიანები განსხვავდებიან იმ სტანდარტებითაც, რასაც საკუთარ თავს უყენებენ. ერთინი ყოველთვის რთულ მიზნებს ისახავენ, სხვები – მარტივს; ზოგის მიზნები ძალზე კონკრეტულია, სხვათა მიზნები ბუნდოვანი, გაურკვეველია. ზოგიერთი ადამიანი უპირატესობას უახლოეს, მოკლევადიან მიზნებს ანიჭებს, ზოგიც ხანგრძლივ, შორეულ მიზნებს. მაგრამ, ნებისმიერ შემთხვევაში, ჩვენ ძალისხმევას წარმატების გამო განცდილი კმაყოფილების ან წარუმატებლობით გამოწვეული უკმაყოფილების მოლოდინები განსაზღვრავს.

ამ ანალიზში საყურადღებოა ორი მომენტი: 1. ადამიანი განიხილება როგორც პროაქტიული (და არა რეაქტიული) არსება: იგი გარემოს მოთხოვნებს უშუალოდ კი არ პასუხობს, არამედ თვითონვე იყალიბებს საკუთარ სტანდარტებს, ისახავს მიზნებს; და მეორე, საკუთარი სტანდარტთა დაწესებისა და თვითგანმტკიცების უნარის წყალობით ადამიანს შეუძლია ქცევის თვითრეგულირება. ამრიგად, ისეთი კოგნიტური მექანიზმები, როგორცაა მოლოდინები, სტანდარტები და თვითგანმტკიცება საშუალებას გვაძლევს სამომავლო მიზნები დაეისახოს და საკუთარ სვე-ბედზე გავლენა მოვიპოვოთ.

თვითუფექტურობა და ქაევის წარმატებულობა

თვითუფექტურობის რწმენა ქცევის კოგნიტური შუამავალია. ქცევის დაგეგმვისა და განხორციელების მსვლელობაში ადამიანი განსჯის რამდენად შესწევს უნარი შეასრულოს ის მოთხოვნები, რასაც მას ამოცანა უყენებს. თვითუფექტურობის შესახებ შეფასებითი მსჯელობები გავლენას ახდენს ამროვნებაზე (“ეს არის ის, რისი ვაკეთებაც მჭირდება და რის ვაკეთებასაც შევძლებ!” ან “ამის ვაკეთებას ვერასოდეს მოვახერხებ! რას იფიქრებს ჩემზე ხალხი?!”), ემოციებზე (აგზნება, სიხარული ან შფოთვა, დეპრესია) და ქცევაზე (საქმის ბოლომდე მიყვანა ან შეწყვეტა, „ხელის ჩაქნევა“). ადამიანი აღგენს

სტანდარტებს და ისახავს მიზნებს, აუფასებს საკუთარ უნარს მიზნის მისაღწევად აუცილებელი პროცედურები შეასრულოს.

რაც უფრო მეტადაა აცენილი ერთმანეთს შესრულების სტანდარტები და ქცევა, მით უფრო მეტადაა ინდივიდი თავისი ქცევით უკმაყოფილო და უკეთესი შედეგის მისაღწევად მეტ ძალეს იკრებს. მაგრამ, ამგვარი ძალისხმევის გადამწყვეტი ფაქტორია საკუთარი ეფექტურობის წარმოდგენა-რწმენები. სწორედ ისინი აშუალებს მიზნების გავლენას მათ მისაღწევად გაწეულ ძალისხმევაზე. ექსპერიმენტებით დადასტურდა, რომ ქცევაზე მამოტივირებულ გავლენას მიზანი თვითშეფასებისა და საკუთარი ეფექტურობის რწმენათა მეშვეობით ახდენს.

თვითეფექტურობა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ქცევისადაც *თვითკმარი ინტერესის* გასაღვივებლად. მაგალითად, ფსიქოლოგებმა შეძლეს გაემარდათ სწავლისადაც ინტერესი და სწავლაში წარმატებულობა იმით, რომ ა) დაეხმარნენ მოსწავლეებს დავალებათა ქვემიზნებად დაყოფასა და მიღწეული წარმატებებისადაც თვალის მიღვენებაში და ბ) მოსწავლეებს მიაწოდეს თვითეფექტურობის განცდის გამაძლიერებელი უკუკავშირი. დადგინდა, რომ სასწავლო საგნისადაც ან სასწავლო პროცესის მიმართ უშუალო, უანგარო ანუ *ინტრინსიკული* ინტერესი ყალიბდება მაშინ, როდესაც მოსწავლე ისახავს შესრულების მაღალ სტანდარტებს, რომლებიც წარმატების შემთხვევაში დადებით თვითშეფასებას უზრუნველყოფს და, ამასთანავე, მოელის, რომ ამ სტანდარტების დაკმაყოფილებას შესძლებს ანუ მას აქვს თვითეფექტურობის განცდა. სწორედ ამგვარი შინაგანი ინტერესია ის, რის გამოც ადამიანი ხანგრძლივად მიმართავს ძალისხმევას მაშინაც, როცა გარეგან ჯილდოს არ ელის. და პირიქით, საკუთარი არაეფექტურობის განცდამ შეიძლება პოტენციური მოტივაცია, ძალზე სასურველი მიზნის შემთხვევაშიც კი, ნულზე დაიყვანოს. მაგალითად, შოუმენობა ბეერისთვის საკმაოდ მიმზიდველი მიზანია, მაგრამ ამ მიზნის მიღწევის მოტივაცია

ახალგაზრდას ვერ ექნება, თუ საკუთარ თავში შესაბამის უნარებს ვერ გრძნობს. ეს სურვილი მხოლოდ ოცნებად და ფანტაზიად ღარჩება: ვერ იქცევა რეალურ მიზნად, რომელიც სამოქმედოდ აღძრავს ადამიანს.

თვითეფექტურობის რწმენას შეუძლია იმდენად ძლიერი გავლენა იქონიოს ძალისხმევის მოტივაციაზე და, შესაბამისად, წარმატებაზე, რომ “ნიჭიერ” და “უნიჭო” ადამიანთა შორის განსხვავებაც კი წაიშალოს – ნიჭიერმა, მაგრამ თვითეფექტურობის რწმენას მოკლებულმა ადამიანმა ვერ მიაღწიოს დასახულ მიზანს, ხოლო გაცილებით ნაკლებად ნიჭიერმა, მაგრამ საკუთარ ეფექტურობაში დარწმუნებულმა ადამიანმა იმავე მიზანს მიაღწიოს.

საკუთარ ეფექტურობაში დარწმუნებულობა მოქმედებს იმაზეც, როგორ დაძლევეს ადამიანი გულგატეხილობასა და სტრესებს. მოვლენებზე საკუთარი კონტროლის განცდა გვეხმარება ალაპაციაში, ხოლო თვითეფექტურობის რწმენა ამგვარი კონტროლის შემადგენელი ნაწილია.

თვითეფექტურობის რწმენა მრავალმხრივ გავლენას ახდენს მოტივაციაზე – კონკრეტულად იმაზე თუ: ა) როგორ მიზნებს დაისახავს ადამიანი; მაგალითად, საკუთარ ეფექტურობაში დარწმუნებული ადამიანი ისახავს უფრო რთულ, რისკიან ამოცანებს, ვიდრე საკუთარ ეფექტურობაში დაურწმუნებელი ადამიანი; ბ) რამდენად მონდომებული, დაჟინებული და ეფექტური იქნება ადამიანი დასახულ ამოცანათა განხორციელებაში; გ) როგორია ამოცანის მიმართ ემოციური დამოკიდებულება – საკუთარ ეფექტურობაში დარწმუნებული ადამიანი ნაკლებად ღელავს და უფრო თამამად უღვება ამოცანებს, ვიდრე საკუთარ ეფექტურობაში დაურწმუნებელი; დ) საკუთარ ეფექტურობაში დარწმუნებული ადამიანი, დაურწ-

მუნებელთან შედარებით, სგრესსა და იმედგაცრუებას უფრო უკეთ ართმევს თავს.

ამრიგად, სოციალურ-კოგნიტური თეორიის პოზიციიდან დანახული მოტივაცია ასე შეჯამდება: ადამიანი უწევს თავის თავს სტანდარტებს და ისახავს მიზნებს, განიხილავს ქცევის ალტერნატიულ გზებს და იღებს გადაწყვეტილებებს. ამისთვის იგი ითვალისწინებს მოსალოდნელ შედეგებს (გარეგან და შინაგან ჯილდოებსა და ჯარიმებს) და საჭირო მოქმედებათა შესრულების მხრივ საკუთარი ეფექტურობის წარმოდგენებს ეყრდნობა. მოქმედების შედეგი გარედან მიღებული ჯილდოს და, აგრეთვე, საკუთარი თვითშეფასების მიხედვით განისაზღვრება. წარმატებულმა მოქმედებამ შეიძლება გააძლიეროს თვითეფექტურობის განცდა და ამით შეასუსტოს ძალისხმევა ან გაზარდოს სტანდარტები, რომელთა მისაღწევად პიროვნებას მეტი ძალისხმევა დასჭირდება. წარუმატებლობამ ან მარცხმა მას შეიძლება მიზანზე უარი ათქმევინოს ან კიდევ, მიზნისადმი სწრაფვა უცვლელი დატოვოს – ეს დამოკიდებული იქნება იმაზე, რამდენად ფასეულია ადამიანისთვის ქცევის შედეგი და შემდგომი ძალისხმევის კუთხით როგორია საკუთარი ეფექტურობის განცდა.

სასწავლო საქმიანობის კონტექსტში ეს ნიშნავს, რომ სწავლის მოტივაციის შენარჩუნება შესაძლებელია, თუ მოსწავლეს აქვს მაღალი სტანდარტები, დადებითი შედეგები, ამ სტანდარტების დაკმაყოფილებით გამოწვეული სიამაყის განცდა და მოლოდინი, რომ მას ამ სტანდარტების მიღწევა შეუძლია. საპირისპირო სურათია, თუ მოსწავლის სტანდარტები დაბალია, მიზნის მიღწევის შემთხვევაში ის რაიმე განსაკუთრებულ გარეგან ან შინაგან ჯილდოს არ ელის და ამასთანავე სასწავლო ამოცანების შესრულება

მას შეუძლებელი ჰგონია. ასეთ დროს სასწავლო საგნის მიმართ ინტერესი და მოტივაცია ძალზე დაბალია.

გრღა ღა ბანვიმარება

სოციალურ-კოგნიტური თეორია ყურადღებას ამახვილებს კოგნიტური კომპეტენციების, მოლოდინების, მიზან-სტანდარტების, თვითფექტურობის რწმენების ღა, აგრეთვე, თვითრეგულაციის ფუნქციათა განვითარებაზე – როგორც პირადი გამოცდილების სა-ფუძველზე, ისე სხვა ადამიანთა ქცევაზე ღაკვირვებით. ქცევის რთუ-ლი ნიმუშების ათვისება, ძირითადად, სხვა ადამიანებზე ღაკვირვე-ბით ანუ “სხვისგან გაღმობებით” ხღება.

ღანწავე ღაკვირვების მუშაობით

სხვის ქცევაზე უშუალო ღაკვირვების გზით სწავლის დროს ადამიანს, ვისაც აკვირდებიან, ეწობება *მოღელი*. მოქმედების ათ-ვისებას იმაზე ღაკვირვებით, როგორ ასრულებს შესაბამის მოქმე-ღებას მოღელი, ეწობება *მოღელირება*. ასე ითვისებს ბავშვი ენას. ამგვარ ქცევას ხშირად *იმიტაციას* ან *იღენტიფიკაციას* უწობღებენ. იმიტაცია მოღელის კონკრეტული რეაქციის გამოთრებაა, ხოლო იღენტიფიკაცია – მოღელის ქცევის უფრო ღიღი პატერნების გაღმო-ღება. მოღელირება უფრო ფართო ცნებაა, ვიღრე მიბაძვა ღა ნაკ-ღებად ღიფუზური, ვიღრე იღენტიფიკაცია.

ქმევის ღაუწღება ღა ქმევის მწრწღება. სოციალურ-კოგნიტუ-რი თეორია მკაფიოდ განასხვავებს ქცევის ღაუწღებას ღა მწრწღ-ღებას. ქცევის ახალი რთული პატერნის ღაუწღება შესაძღებელია გარეგანი განმტყიცების გარეშეც, მაგრამ მოხღება თუ არა ამ ქცე-ვის *განხორციღება* – ეს ჯიღღობე ღა სასჯელზეა ღამოკიღებუ-ღი. ამას აღასტურებს ბანღურას ღა მისი კოლეგების კლასიკური გამოკღვევა. ამ ექსპერიმენტში ბავშვებს წარუღგინეს მოღელი, ადამიანი, ვინც მათ თვაღწინ აგრესიულად ეპყრობოღა თოჯინას

(გასაბერ კლოუნს, რომელიც დარგემისას ხგოდა). მოდელის ქცევა აგრესიის ახალ ფორმებს შეიცავდა, როგორცაა ხის ჩაქუჩით თოჯინის ცემა, რაც ბავშვებს აღრე არ ენახათ. მოდელის მიერ თოჯინის ცემის შემდეგ ოთახში ექსპერიმენტატორი შემოდიოდა და თოჯინის ცემისთვის მოდელს აქებდა ან აძაგებდა. ამის შემდეგ ბავშვები თოჯინასთან თამაშს უბრუნდებოდნენ. ბავშვებმა, ვის თვალწინაც მოდელი შეაქვს, უფრო მეტად მოახდინეს მოდელის ქცევის იმიტირება, ანუ უფრო მეტი აგრესიული წაბაძებითი მოქმედებები გამოავლინეს, ვიდრე ბავშვებმა, ვის თვალწინაც მოდელი აგრესიისთვის გაიკიცხა. მოდელის ძაგებამ აგრესიული ქცევის გამოვლინება აშკარად დათრგუნა. მოგვიანებით, როდესაც ბავშვებს ჩვენებისთვის როგორ მოექცა მოდელი სათამაშოს ჯილდო შესთავაზეს, ბავშვების ორივე ჯგუფმა კარგად მოახერხა მოდელის ქცევის იმიტირება. გამოდის, რომ ბავშვებს ათვისებული ჰქონდათ აგრესიული ქცევა, მაგრამ რაკი ნახეს, რომ მოდელი ამისთვის გაიკიცხა ანუ დაისაჯა, არ ასრულებდნენ აგრესიულ ქცევას, ვიდრე მათ ამის გაკეთება საგანგებოდ არ სთხოვეს.

არაპირდაპირი ბანპირწმობა. დაკვირვების მეშვეობით შესაძლებელია არა მხოლოდ ქცევის, არამედ პირობითი ემოციური რეაქციების ათვისებაც, ისეთების, როგორცაა შიში და სიხარულია. ეს პროცესი, რასაც არაპირდაპირი განპირობება ეწოდება, თავს იჩენს ადამიანებთან და ცხოველებთან – ადამიანებს, რომლებიც ხელავენ რთვორ აულებს მოდელი შიშის პირობით რეაქციას, არაპირდაპირ უყალიბდებთ ემოციური რეაქცია მანამდე ნეიგრალურ სტიმულზე. მსგავსი რამ დადასტურდა მცირეწლოვან მაიმუნებთან: მშობელთა შიშის რეაქციაზე დაკვირვებამ მათაც ანალოგიური რეაქცია ჩამოუყალიბა.

დაკვირვების გზით დასწავლა ავტომატურად არ ხდება და ადამიანი წამხედურობისთვის არ არის განწირული. ცხოვრების

მანძილზე გარშემო უამრავ მისაბამ ნიმუშს ეხედავთ და არჩევანის გაკეთება შეგვიძლია.

დაკმაყოფილების გადავადების ჩვევითა დაუშლება

მომავალზე ორიენტირებული ქცევის ერთ-ერთი პირობაა დაკმაყოფილების გადავადების უნარი.

ბავშვს უმუშავდება მოთხოვნილების დაკმაყოფილების გადავადების უნარი, თუკი მოძღვლები დაკმაყოფილების გადავადების ამგვარ ქცევას ავლენენ. ბანდურას და მიშელის გამოკვლევაში ბავშვებს, რომლებმაც მანამაღე დაკმაყოფილების გადავადების მაღალი ან დაბალი დონე გამოაჩვენეს, წარუდგინეს მოძღელი, ვინც საპირისპირო ტიპის ქცევის დემონსტრირებას ახდენდა: თითოეული ბავშვი, ცალცალკე, თვალს ადევნებდა გესტირების სიტუაციას, როცა მრდასრულ ადამიანს (მოძღელს) თხოვდნენ გაეკეთებინა არჩევანი – დაუყონებლივ მიეღო შედარებით მცირე ჯილდო ან უფრო ღირებულ ჯილდოს დალოდებოდა. აღმოჩნდა, რომ გადავადების მაღალი უნარის მქონე ბავშვებმა შეიცვალეს ქცევა მყისიერი დაკმაყოფილების მიმართულებით და პირუკუ – ბავშვებმა, რომლებსაც დაკმაყოფილების გადავადების დაბალი უნარი ჰქონდათ, მოძღელის გავლენით ასევე მნიშვნელოვნად შეიცვალეს ქცევა. რამდენიმე კვირის შემდეგ ჩაგარებულმა გესტირებამ აჩვენა, რომ მიღებული ეფექტები ორივე ჯგუფში სტაბილურია.

დაკმაყოფილების გადავადების უნარი კოგნიტური და ქცევითი კომპეტენციების შემუშავებას გულისხმობს. მიშელმა იკვლია ასევე კოგნიტური და ქცევითი სტრატეგიები, რასაც იყენებენ ბავშვები, რათა დაძლიონ წუთიერი ცდუნება და შეძლონ დაკმაყოფილების გადავადება. ეს კომპეტენციები უშუალო გამოცდილებით და სხვათა ქცევაზე დაკვირვებით შეიძინება.

ამრიგად, სოციალურ-კოგნიტური თეორია პასუხს სცემს კითხვებს თუ როგორ იძენს ინდივიდი პიროვნების ისეთ სტრუქტურ-

რულ ელემენტებს, როგორცაა კომპეგენციები, მოლოდინები, მიზან-სტანდარტები და თვითეფექტურობის რწმენები, რასაც ემყარება თვითრეგულირების უნარი.

საბოლოოდ, კოგნიტური კომპეგენციების ჩამოყალიბებით და სტანდარტთა შემუშავებით ინდივიდს უეითარდება მომავლის განჭვრეტის და მიზანთა მიღწევა-მიუღწევლობისთვის საკუთარი თავის დაჯილდოება-დასჯის უნარი. ამგვარი თვითქმნადი შედეგები დიდად მნიშვნელოვანია ხანგრძლივი ღრობის მანძილზე ქცევის შესანარჩუნებლად გარეგანი ჯილდოს არარსებობის პირობებში.

უსიქოპათოლოგია

სოციალურ-კოგნიტური თეორიის თანახმად, არაადაპტური ქცევა – დისფუნქციური დასწავლის შედეგია. სხვა რეაქციათა მსგავსად, არაადაპტური რეაქციები პირადი გამოცდილების საფუძველზე ან არაადეკვატურ, "აუადმყოფ" მოდელებზე დაკვირვებით დაისწავლება. სმირად, თვითონ მშობლები არიან შეილებისთვის მახინჯი ქცევის მოდელები. არავითარი საჭიროება არ არსებობს ვეპით ფარული კონფლიქტები და აღრეული ბაეშვობის გრავემები, ან კიდევ, ვავეცნოთ მიღებულ განმტკიცებათა ისტორიას იმისთვის, რომ აეხსნათ როგორ ჩამოყალიბდა ქცევის პათოლოგიური ფორმები. სინამდვილე ასეთია: ქცევის ეს ფორმები ჯერ დაკვირვების გზით შეიძინება, შემდეგ პირდაპირი და არაპირდაპირი განპირობების მეშვეობით ნარჩუნდება და მტკიცდება. სწორედ დაკვირვების მეშვეობით ანდა არაპირდაპირი განპირობებით დაისწავლება ფობიები და შიშები.

დისფუნქციური მოლოდინები და

დისფუნქციური მე-კონცეფციები

უსიქოპათოლოგიას ადაპტაციის პროცესის ხელშეშლელი ანუ დისფუნქციური მოლოდინები და დისფუნქციური მე-კონცეფციე-

ბი აგვისტოს. ადამიანი შეიძლება მცდარად მოელოდეს ტკივილს გარკვეული მოვლენის შემდეგ ანდა ტკივილი ზოგიერთ სიტუაციას ასოციაციით დაუკავშიროს. ამ მოლოდინთა გამო ის ეცდება გაექცეს ამგვარ სიტუაციებს, სინამდვილეში კი თვითონვე წარმოქმნას ის სიტუაცია, რასაც გაურბოდა. ავილოთ, მაგალითად, ადამიანი, ვინც შიმშობს, რომ ადამიანებთან სიახლოვე მას ტკივილს მიაყენებს და ამგვარ თაყვანს მტრულად ეპყრობა თავის პარტნიორებს. ბუნებრივია, რომ ადამიანები მას ზურგს შეაქცევენ და მისი თავდაპირველი მოლოდინი – "სიახლოვეს იმედგაცრუება და ტკივილი მოსდევს!" – გამართლდება.

კოგნიტურ პროცესებს ფსიქოპათოლოგიაში თავისი "წელი-ლი" დისფუნქციურ თვითშეფასებათა სახითაც შეაქვს. ეს განსაკუთრებით ეხება საკუთარი არაეფექტურობის ცნობიერ წარმოდგენებს – რომ არ შეგწევს უნარი მოახერხო ამოცანის გადაჭრა და სიტუაციის მოთხოვნებს თავი გაართვა. საკუთარი უნიათობის განცდა წამყვანია შფოთვისა და დეპრესიაში.

თვითშეფასებულობა და შფოთვა. თუ ადამიანი ფიქრობს, რომ კოგნიტურ საფრთხეთა მიმართ მისი ეფექტურობა დაბალია, მას შფოთვა ეუფლება. მაგრამ არა თავისთავად საფრთხის შემცველი მოვლენა, არამედ წარმოდგენა საკუთარი არაეფექტურობის და ამ მოვლენასთან გამკლავების უუნარობის შესახებ აზრი საფუძვლად ედება შფოთვას. მაღალი შფოთვის მქონე ადამიანი ფოკუსირდება მოსალოდნელ უბედურებაზე, უუნარობაზე გაუმკლავდეს მას, ნაცვლად იმისა, რომ კარგად დაფიქრდეს თუ რისი გაკეთებაა საჭირო და შესაძლებელი, რომ არ მოხდეს ის, რისიც ეშინია. პრობლემის მოგვარების უუნარობაში დარწმუნებულობა შეიძლება კიდევ უფრო გაუმძაფროს განცდამ, რომ ვერ უმკლავდება საკუთრივ შფოთვას ანუ ადამიანს "შიშის შიში" და პანიკის შეტევები განუვითარდეს.

თვითშეფასებულობა და დეპრესია. დეპრესია პასუხია განცდაზე, რომ არ შეგწევს უნარი საწადელს მიაღწიო. ამასთანავე, დეპრესია

ისადმი მიდრეკილ ადამიანთა პრობლემები მათ ძალზე მაღალ სტანდარტებშია საძიებელი. ანუ დეპრესიულ ადამიანს რთული მიზნები და მაღალი სტანდარტები იზიდავს, ხოლო თუ მათ ვერ შესწვდა, ამას საკუთარ თავს, უნიჭობას და არაკომპეტენცურობას დააბრალებს. დეპრესიის მთავარი ნიშანი ზედმეტი თვითკრიტიკულობაა. ერთი სიტყვით, თუმცა მიზნების მიღწევის საკუთარ უუნარობაში დარწმუნებულობა დეპრესიის არსებითი თავისებურებაა, ხშირად პრობლემა თვით ამ აღმატებულ მიზნებშია. გარდა ამისა, დაბალი თვითფექტურობის რწმენას შეუძლია კიდევ უფრო მეტად დააქვეითოს ქცევის პროდუქტიულობა, სულ უფრო დააშოროს ადამიანი საკუთარ სტანდარტებს და თვითდადანაშაულება გამოიწვიოს.

ბანდურა ყურადღებას აქცევს ერთ საინტერესო მომენტს: სტანდარტებსა და ქცევას შორის აცდენას ანუ შეუსაბამობას შეუძლია: გაზრდოს მცდელობა; გამოიწვიოს აპათია ან დეპრესია. რაზეა დამოკიდებული კონკრეტულად როგორი იქნება ეფექტი? წარმატებასა და სტანდარტს შორის აცდენა იწვევს მოტივაციის ზრდას თუკი ადამიანს სჯერა, რომ იგი მიზნის ანუ სტანდარტის მისაღწევად ეფექტურობის საჭირო ღონეს უღობს. თუ ადამიანი ფიქრობს, რომ სტანდარტი მის შესაძლებლობებს აღემატება ანუ არარეალისტურია – ეს მას მიზანზე უარს ათქმევინებს ანდა გამოიწვევს აპათიას, მაგრამ არა დეპრესიას. მაგალითად, ადამიანმა შეიძლება უთხრას თავის თავს: "ეს მიზანი ძალიან რთულია!" და დანებდეს, შემდეგ გაბრაზდეს და განიცადოს ფრუსტრაცია, მაგრამ არა დეპრესია. ხოლო დეპრესიის წრეში ადამიანი ექცევა, როცა გრძნობს თავის არაეფექტურობას მიზანთან მიმართებაში, მაგრამ დარწმუნებულია, რომ მიზნის მიღწევა, პრინციპში, შესაძლებელია და ამიტომ უნდა გააგრძელოს ბრძოლა, რათა თავის "ნალოლიაეებ" სტანდარტს არ უღალატოს.

ამრიგად, თუ რა გავლენას იქონიებს სტანდარტებსა და პროდუქტიულობას შორის არსებული შეუსაბამობა ადამიანის მცდელო-

ბებზე და გუნება-განწყობილებაზე განსაზღვრავს ის, თუ როგორია სტანდარტი სუბიექტის თვალში – დასაბუთებულია, ღირებულია და შესაძლებელია თუ არა, სამოგადოდ, მისი მიღწევა.

თვითიფექტურობა და ჯანმრთელობა. სოციალურ-კოგნიტური თეორია აქტიურად იკვლევს თვითიფექტურობასა და ჯანმრთელობას შორის კავშირს. კვლევის შედეგები იოლად დაიყვანება ღებულებაზე: „თვითიფექტურობის ძლიერი, პოზიტიური რწმენა სასარგებლოა თქვენი ჯანმრთელობისთვის“ და პირუკუ – „თვითიფექტურობის სუსტი ანდა ნეგატიური რწმენა თქვენი ჯანმრთელობისთვის საშიანოა“.

თვითიფექტურობის რწმენა გავლენას ახდენს ჯანმრთელობასთან დაკავშირებულ ქცევაზე, როგორცაა ჯანმრთელი ცხოვრების წესის დაცვა, ღროული მკურნალობა, წონის კონტროლი, ფიზიკური ვარჯიში და სხვ. გარდა ამისა, ის უშუალოდ გემოქმედებს ფიზიოლოგიურ პროცესებზე – ამცირებს დაავადებათა აღმოცენების რისკს და ხელს უწყობს გამოჯანმრთელების პროცესს.

ქმევის ცვლილება

მოდელოება და წარმართული მონაწილეობა

ცვლილების პროცესი არა მხოლოდ ამროვნების ახალ პატივების შექმნას, არამედ მათ გენერალიზაციას, შენარჩუნება-შენახვას და საკუთარი ეფექტურობის განცდის შეცვლას გულისხმობს. მკურნალობა გამოიხატება კოგნიტური და ქცევითი კომპეტენტურობის გამომუშავებაში, რისთვისაც მოდელოების და წარმართული მონაწილეობის მექანიზმები გამოიყენება. პირველ შემთხვევაში სასურველ მოქმედებათა დემონსტრირებას სხვადასხვა მოდელი ახდენს, ვინც ამ მოქმედებებით დადებით განმტკიცებას იღებს (ან თუნდაც არ იღებს უარყოფითს); როგორც წესი, ქცევის დიდ და რთულ პატივებს მცირე უნარ-ჩვევებად და მზარდი სირთულის ქვეამოცანებად ანაწევრებენ, რათა ოპტიმალური წინსვლა უზრუნ-

ეეღყონ. წარმართული მონაწილეობის დროს კი ინდივიდს მოდელირებული ქცევის შესრულებაში ეხმარებიან.

დისფუნქციური მოლოდინები და საკუთარი არაუფექტურობის განცდა ფსიქოპათოლოგიის შემადგენელი ნაწილია. ამიგომაც აზრი აქვს ეფექტური თერაპიული პროცედურების გამოყენებით მსგავსი მოლოდინების და საკუთარი თავის შესახებ ძირგამომთხრელი წარმოდგენების შეცვლას და, უბრალოდ რომ ვთქვათ, საკუთარ ძალთა მიმართ რწმენის განმტკიცებას. ფსიქოლოგიური ცვლილების საფუძველია *საკუთარი ეფექტურობის* მოლოდინთა შეცვლა.

სოციალურ-კოგნიტური თეორიის შუასაბა

სოციალურ-კოგნიტური თეორია აკადემიურ ფსიქოლოგიაში და კლინიკაში მომუშავე ფსიქოლოგთა შორისაც ძალზე პოპულარული და გავლენიანია. ძირითადად ეს აიხსნება იმით, რომ მასში შერწყმულია ექსპერიმენტული კვლევა და ინტერესი საზოგადოებრივად მნიშვნელოვან პრობლემათა მიმართ, როგორცაა ავრესია, ბავშვის აღზრდაზე მშობლებისა და მასობრივი კომუნიკაციის საშუალებათა გავლენა, არაადეკვატური ქცევის შეცვლა, თვითრეგულირების უნართა განვითარება და საკუთარი ცხოვრების მართვა. ამასთან, პირადი ქმეღითუნარიანობის ანუ თვითეფექტურობის რწმენა ე.წ. პოპსიქოლოგიამ აიგაცა როგორც “პოზიტიური აზროვნების ძალის” არსებობის ერთ-ერთი მეცნიერული არგუმენტი, რაც, ცხადია, სინამდვილეს არ შეესაბამება. თვითეფექტურობის რწმენა სასწაულს ვერ მოახდენს, რადგანაც, სამწუხაროდ, არსებობს მიუღწეველი, არარეალისტური მიზნები. მაგრამ როდესაც მიზანი არც იოლის და არც შეუძლებლის კატეგორიას არ განეკუთვნება ანუ შეიცავს გარკვეულ გამოწვევას – თვითეფექტურობის რწმენებს გადამწყვეტი როლის შესრულება შეუძლია.

თეორიის ნაკლოვანებებიდან აღნიშნავენ, რომ სოციალურ-კოგნიტური თეორია არ არის სისტემატიზებული თეორია,

ურთიერთთან დაკავშირებულ ჰიპოთეზათა ბაღე, რის საფუძველზეც კონკრეტული პროგნოზების გაკეთება იქნებოდა შესაძლებელი; თვითუფექტურობის რწმენა მიჩნეულ იქნა ზედმეტ ცნებად, რადგან მოგიეაციის თეორიაში უკვე არსებობს კარგად დამუშავებული და ოპერაციონალიზებული ისეთი ცნება, როგორცაა “შედევის მოლოდინი”; გარდა ამისა, ბანდურას მიკროანალიტიკური სტრატეგია პირდაპირ ითხოვს, რომ თვითუფექტურობა კონკრეტულ მომენტში კონკრეტული ამოცანის მიმართ, გაიმომოს რაც პროგნოზირების მის დიაპაზონს იმთავითვე ზღუდავს.

ძირითადი ცნებები

რეციპროკული ლეგერმინიზმი – ცვლადთა ურთიერთგავლენა: პიროვნული და გარემოს ფაქტორები გადახლართულია ერთმანეთში და ორმხრივად ზემოქმედებს ერთმანეთზე.

ქცევითი ავტოგრაფები – “სიგუაცია-ქცევის” კავშირთა განსხვავებული ინდივიდუალური პროფილები.

თვითუფექტურობა – კონკრეტულ სიგუაციაში წარმატებით მოქმედების საკუთარი უნარის შესახებ ინდივიდის ცნობიერი წარმოდგენა.

მიკროანალიტიკური კვლევა – თვითუფექტურობის კვლევის ბანდურას მიერ მოწოდებული სტრატეგია, რომლის დროსაც დგინდება ადამიანის მიერ საკუთარი უფექტურობის არა მთლიანი, გლობალური, არამედ კონკრეტულ-სიგუაციური შეფასებები.

კავშირი “სიგუაცია - ქცევა” – კონკრეტული სიგუაციის შესაბამისი ქცევის მყარი პატერნი.

მიზნები – სამომავლო სასურველი მდგომარეობები, რომლებიც ინდივიდის ხანგრძლივ მოტივირებას ახდენს და იმწუთიერ ხელისშემშლელ გავლენათა გადალახვაში ეხმარება.

კომპეტენციები – ადამიანის მიერ პრობლემათა გადაწყვეტის და მიზნისკენ მიმავალ ამოცანათა შესრულების უნარები.

მოლოდინები – განჭვრეტა რა მოხდება კონკრეტულ მოქმედებათა შედეგად კონკრეტულ სიტუაციებში (შედეგთა პროგნოზირება).

შინაგანი სტანდარტები – სხვისი და საკუთარი ქცევის შესაფასებლად შემუშავებული კრიტერიუმები, რომლებიც პიროვნების განუყოფელ ნაწილად იქცა. შინაგან სტანდარტებს განეკუთვნება პიროვნების მიერ დასახული მიზნების და მიზნით მიღწეულ ჯილდოთა რაგვარობა. ამ სტანდარტებს ეფუძნება სიამაყისა ანდა სირცხვილის გრძნობები.

თვითგანმტკიცება – საკუთარი თავის დაჯილდოების პროცესი. შეიცავს თვითშეფასების რეაქციებს, როგორცაა ქება ან გაკიცხვა. თვითგანმტკიცება დროში გაშლილი ქცევის თვითრეგულირებას ემსახურება.

სწავლა დაკვირვების მეშვეობით – პროცესი, რითაც ადამიანი უშუალო დაკვირვებით სხვა ადამიანის (მოძღვის) ქცევის ფორმებს ეუფლება.

თვითეფექტურობის შეფასებები – ადამიანის მოლოდინები თავისი უნარის შესახებ განახორციელოს კონკრეტული მოქმედებები მოცემულ ვითარებაში.

მოდელირება – სხვა ადამიანებზე დაკვირვებით ათვისებულ მოქმედებათა რეპროდუცირების პროცესი.

დაკმაყოფილების გადავადება – სიამოვნების მიღების გადადება ოპტიმალური ანუ სათანადო მომენტის დადგომამდე; თვითრეგულაციის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტი.

დისფუნქციური მოლოდინები – კონკრეტულ მოქმედებათა შედეგების უსაფუძვლო მოლოდინები.

დისფუნქციური თვითშეფასებები – საკუთარი არაეფექტურობის ცნობიერი წარმოდგენები ანდა საკუთარი თავის მიმართ აუცილებელ წინაპირობად ძალზე მაღალი სტანდარტების

მიღწევის წაყენება, რათა ინდივიდმა სცნოს, რომ თვითდაჯილდოება და მიმსახურა ანუ რომ ის ეუფექტურია; დისფუნქციურ თვითშეფასებებათა სიმრავლე ფსიქოპათოლოგიის სერიოზული მანიშნებელია.

ძირითადი დებულებები

1. სოციალურ-კოგნიტური თეორიის საგანია დასწავლა, რომელიც მხოლოდ განმტკიცებაზე არ არის დამოკიდებული. თეორიაში მახვილი კეთდება კოგნიტურ პროცესებზე და გარემოსთან ადამიანის ურთიერთქმედებაზე, რაც რეციპროკული (ორმხრივი) დეტერმინიზმის ცნებით გამოიხატება.
2. პიროვნების სტრუქტურას განეკუთვნება კომპეტენციები-ჩვევები, მიზნები და "მე". სოციალური კომპეტენციების მეშვეობით ადამიანი ყოველდღიურ საქმეებს აგვარებს. მიზნები ადამიანს სამომავლო სასურველ რეზულტატზე წარმართავს. "მე"-ს ცნებაში მნიშვნელოვანია საკუთარი თავის აღქმის ისეთი ასპექტი, როგორცაა თვითეფექტურობა.
3. სოციალურ-კოგნიტური თეორიის ცნებები მოწოდებულია ყურადღება გამახვილდეს ადამიანის ფუნქციონირებაზე კონკრეტულ სიტუაციებში და არა მის გლობალურ, კონკექსტისგან დამოუკიდებელ პიროვნულ ნიშნებზე.
4. სოციალურ-კოგნიტური თეორიის თანახმად, მიზნისკენ სწრაფვის ხანგრძლივი დროით შენარჩუნება უფრო ხანმოკლე მიზნების დასახვის და თვითგანმტკიცების (მაგ., საკუთარი თავით კმაყოფილების) მეშვეობით ხდება. ადამიანს თავის სეზებებზე პასუხისმგებლობის აღება თვითრეგულაციის პროცესთა წყალობით შეუძლია.
5. თვითეფექტურობის შეფასებები ანუ ადამიანის წარმოდგენა მოცემულ სიტუაციაში ამა თუ იმ ამოცანის შესრულების საკუთარი უნარიანობის შესახებ – გადამწყვეტ როლს ასრულებს

მოგიეციაში. თვითუფექტურობის შეფასებები გაელენას ახლენს მიზნის არჩევაზე, მის მისაღწევად გაწეულ ძალისხმევაზე, და-
ცინებულობაზე, ემოციებზე (მაგალითად, დაბალი თვითუფექტუ-
რობა იწვევს შფოთვას და ღებრესიას, ხოლო მაღალი თვითუ-
ფექტურობა გვეხმარება თავი გავართვათ სტრესს).

6. სოციალურ-კოგნიტური თეორიის მტკიცებით, რთული უნარ-
ჩვევათა შექმნა შესაძლებელია სხვა ადამიანებზე (მოდელეებზე)
დაკვირვებით და არა მხოლოდ უშუალო გამოცდილების სა-
ფუძველზე.
7. დაკმაყოფილების გადავადების უნარი სათანადოდ
ჩამოყალიბებულ კოგნიტურ და ქცევით კომპეტენციებს სა-
ჭიროებს.
8. დაკმაყოფილების გადავადების უნარი პიროვნული ზრდისა და
განვითარების საფუძველია.
9. სოციალურ-კოგნიტური თეორია ფსიქოპათოლოგიის როგორც
სიმპტომთა ნაკრების სამედიცინო მოდელს არ ცნობს.
10. სოციალურ-კოგნიტური თეორია მიიჩნევს, რომ ფსიქოპათოლო-
გიას განაპირობებს არაადეკვატური ანუ დისფუნქციური მოქმე-
დებების, მოლოდინების, თვითწახალისების სტანდარტთა ათვის-
ების პროცესები და, რაც მთავარია, თვითუფექტურობის (მისი
ნაკლებობის) შესახებ დისფუნქციური რწმენები.
11. ადამიანი, ვისაც ნაკლებად სჯერა საკუთარი უნარის თავი გა-
ართვას მოსალოდნელ მუქარებს, განიცდის ძლიერ შფოთვას.
12. ძირეულ მიზანთა მიღწევის კუთხით საკუთარი არაუფექტურო-
ბის რწმენა იწვევს ღებრესიას. ღებრესიისთვის ასევე ნიშნუ-
ლია ზედმეტად მაღალი სტანდარტები, რის გამოც ადამიანი
კრიტიკულად განეწყობა საკუთარი თავის მიმართ, რადგანაც,
მეტწილად, ამ აღმატებულ სტანდარტებს ვერ აკმაყოფილებს.

13. თვითრეგულაციის განხორციელება უწყობს ხელს, რადგანაც მრავალჯერადი განმარტებული ცხოვრების წესისადმი მადევირების აღბათობას და აძლიერებს იმუნურ სისტემას.
14. სოციალურ-კოგნიტური თერაპიის მიზანია განუმტკიცოს ადამიანს საკუთარი ეფექტურობის რწმენა, რაც დაეხმარება მას პირისპირ შეხედეს სიტუაციებს, რომელთა წინაშე ის აღრე უკან აბედა და შეიქმნას ახალი მოლოდინები.
15. ყოველგვარი თერაპიული ცვლილება, სოციალურ-კოგნიტური თეორიის თანახმად, საკუთარი ეფექტურობის რწმენის გაძლიერების შედეგია.
16. მოდელირება და წარმართული მონაწილეობა ის პროცედურებია, რითაც შეიძინება კოგნიტური და ქცევითი კომპეტენციები; მოდელირების დროს მოდელი ახდენს გარკვეული სიტუაციებისთვის აუცილებელ ჩვევათა დემონსტრირებას; წარმართული მონაწილეობის დროს ინდივიდს ამ მოდელირებული მოქმედების შესრულებაში ეხმარებიან.
17. სოციალურ-კოგნიტური თეორიის მთავარ ღირსებად მიჩნეულია ფსიქოლოგიის მნიშვნელოვან თეორიულ პრობლემათა მიმართ ინტერესი და მათი ემპირიული კვლევა.

თავი X

პიროვნებისადმი საინფორმაციო-საპროცესო მიღგომები

პიროვნების თეორია ადამიანის რაობის შესახებ ამა თუ იმ მოდელს უკავშირდება: ფსიქონალიზმი ადამიანს პიდრაველიკურ სისტემად განიხილავდა, ხოლო პირად კონსტრუქტთა თეორია მკვლევარ-მეცნიერთან აიგივებდა ადამიანს. მას მერე, რაც გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან მსოფლიო გექნოლოგიური რევოლუციის წამყვან ძალად იქცა კომპიუტერი, ფსიქოლოგიაშიც გამოჩნდა “კომპიუტერული მეტაფორა”, რომლის თანახმად ორგანიზმი ბიოლოგიური რობოგია და მისი ფუნქციებია ინფორმაციის მიღება, გადამუშავება, გადაწყვეტილების მიღება და ქცევაში მისი გამოყენება, ხოლო ადამიანი რთული, გაწაფული, თუმცა არაშეუცდომელი პროცესორია. ფსიქოლოგია შეუღდა ფუნქციონირების იმ ხერხების კვლევას, რაც ადამიანისა და კომპიუტერისთვის საერთოა.

აოგნიტური სტრუქტურები

კომპიუტერული მოდელის თანახმად რომელია პიროვნების არსებითი სტრუქტურული ერთეულები? გარემოს გასააზრებლად როგორ ვახდენთ ინფორმაციის მოწესრიგებას და გამოყენებას? რა კრიტერიუმებს ვიყალიბებთ ადამიანთა და საგანთა კლასიფიცირებისთვის?

კატეგორიები

ყოველდღიური ცხოვრების საინფორმაციო გეგვა რომ არ მოგვიყოლოს, ინფორმაციის გამარტივების ხერხები უნდა გამოვნა-

ხოთ. ასეთი ხერხი ორია: პირველი, სელექცია უნდა მოვახდინოთ იმისა, თუ რა იმსახურებს ჩვენ ყურადღებას, მასზე გავერთოწრგლიანდეთ და უყურადღებოდ დავეტოვოთ ის, რაც მოცემულ მომენტში არ გვჭირდება. გამარტივების მეორე ხერხია – კატეგორიების შექმნა, რათა ინფორმაციის იდენტურ და ერთგვაროვან ულუგებად განხილვა შევძლოთ. ამის მერე ყოველ მოვლენას ცალცალკე აღარ განვიხილავთ – ნაცელად ამისა “ეთაფსებით” მას უკვე არსებულ შესაბამის კატეგორიაში და ჩვეული წესით ვრეაგირებთ. ანალოგიურად ვექცევით ადამიანს – გაცნობისთანავე მას ადამიანთა გარკვეულ კატეგორიას ვაკუთნებთ და ვუღვებით როგორც ამ კატეგორიის “ეგზემპლარს” და არა როგორც უნიკალურ პიროვნებას. ამისთვის ვსარგებლობთ ისეთი ზოგადი კატეგორიებით, როგორცაა სქესი, ასაკი, რელიგია, რასა, ეროვნება ან კიდე, ჩვენ მიერ ჩვენივე მიზნებისთვის შექმნილ კატეგორიებს ვიყენებთ.

ამგვარ კატეგორიებს სქემებს უწოდებენ. სქემა – კოგნიტური სტრუქტურაა, რომელიც აწესრიგებს ინფორმაციას და, ამდენად, გავლენას ახდენს იმაზე თუ როგორ აღვიქვამთ საგნებს, ადამიანებს, მოვლენებს და როგორ ვრეაგირებთ მათზე.

“მე”- სქემა

საზოგადოდ, პიროვნების ფსიქოლოგიისთვის მეტად მნიშვნელოვანია “საკუთარი მე”-ს ცნება. კოგნიტური რეველუციის დასაწყისში ამ ცნებას არ ეთმობოდა სათანადო ყურადღება, რადგანაც ის კომპიუტერულ მოდელში “არ ჯდება”. კვლევას ამ მიმართულებით ჰამელ მარკუსმა უბიძგა. იგი ფიქრობდა, რომ “მე” არის ცნება ან კატეგორია, რასაც ადამიანი იქმნის ზუსტად ისევე, როგორც სხვა მოვლენათა კატეგორიებს. ამგვარ კოგნიტურ სტრუქტურებს ეწოდა მე-სქემები. მე-სქემა გავლენას ახდენს ჩვენ მიერ საკუთარი თავის და სხვა ადამიანთა აღქმაზე, დამახსოვრებაზე და გამოგანდლ დასკვნებზე.

“მე”-სქემები საკუთარი თავის შესახებ წარმოდგენათა კოგნიტური განმარტებებია. წარსული გამოცდილების საფუძველზე ჩამოყალიბებული “მე”-სქემები აწესრიგებს და წარმართავს მესთან დაკავშირებული ინფორმაციის გადამუშავების პროცესს. ცნებები და პარამეტრები, რასაც ვიყენებთ საკუთარი თავის განსაზღვრებისთვის (მაგ., ჭკვიანი-სულები, გულღია-გულწაიხრობილი, მიზანდასახული-თავმიშვებული, მამაცი-მხდალი) – “მე”-სქემებია. ადამიანი არაერთი “მე”-სქემისგან არის “აკინძული” და ეს ნიშნავს, რომ საკუთარ თავს სხვადასხვა კონტექსტში ყველა შეტანაკლებად განსხვავებულად ავლენს.

“მე”-სქემა სხვა დანარჩენ სქემათა შორის ურთულესია. ამის ერთ-ერთ მიზეზია ის, რომ საკუთარი თავის შესახებ გაცილებით მეტი ინფორმაცია მოგვეპოვება. ეს ინფორმაცია ნარატიული, თხრობითი ხასიათისაა. ადამიანი ცდილობს საზრისი მიანიჭოს საკუთარ ბიოგრაფიას, ამიტომ ის დროდადრო საკუთარი თავის შესახებ შეხედულებათა გადასინჯვას მიმართავს. ამას ემატება ისიც, რომ ადამიანებს არა მხოლოდ წარსული და აწმყო “მე”, არამედ მომავალი, წარმოსახული “მე”-ც გაგვაჩნია. ამდენად, “მე”-სქემა ფაქტების, ინტერპრეტაციების, ფანტაზიების და მისწრაფებების რთული ნაზავია.

სხვა სქემებთან შედარებით მე-სქემა გაცილებით უფრო ძნელად ემორჩილება ცვლილებებს. ნაწილობრივ ამის მიზეზია მისი კოგნიტური სირთულე, მაგრამ მთავარი მაინც ის არის, რომ ადამიანი “მე”-ს ინტეგრირებულობას აქტიური მცდელობებით და დაცვის მექანიზმების მეშვეობით ინარჩუნებს. გრინვოლდი “მე”-ს აღარებს გოგალიგარულ დიქტატორს, ვისაც მუდმივად სჭირდება ინფორმაციაზე კონტროლის დაწესება და საკუთარი მიზნებისთვის ისტორიის ფალსიფიცირება.

კოგნიტური მიმართულების უსიქოლოგებმა გამოჰყვეს “მე”-სთან დაკავშირებული ორი მოტივი – “მე”-ს ვერიფიკაციის ანუ დადგენა-დადასტურების და “მე”-ს განდილების მოტივები.

ადამიანი სასოებით მოელის სხვებისგან რომ ისინი “მე”-სქემებს დაუმოწმებენ. სავარაუდოდ, ეს მას სჭირდება მოვლენათა პროგნოზირებისა და მართვისთვის, რაც შეუძლებელი იქნებოდა, თუკი ადამიანებისგან წამოსული უკუკავშირი “მე”-სქემას საყრდენს გამოაცლიდა. ამიგომაც ადამიანი თავად “პოულობს” ისეთ ხალხს, ვინც მას ისეთად ხედავს, როგორადაც თვითონ ხედავს საკუთარ თავს. პარადოქსია, მაგრამ ხშირად ნეგატიური “მე”-სქემის მქონე ადამიანსაც კი სურს სხვებმა მას ეს ნეგატიური “მე”-სქემა დაუდასტურონ.

ამასთანავე, ადამიანი მიღრეკილია საკუთარი თავი ნათელ ფერებში დაინახოს – მას თვითგანდილების ანუ მაღალი თვითშეფასების მოტივი ამოძრავებს. ამ მოტივის გამო ეცდილობთ შევიქმნათ და შევინარჩუნოთ პოზიტიური “მე”-სქემა, ვაზვიადებთ საკუთარ დაღებით თვისებებს და უარყოფით თვისებებს „არ ვიმჩნევთ“, რაც ნარცისიზმს სულაც არ გულისხმობს; საკუთარი თავი დაღებითად რომ შევაფასოთ, შესაძარებლად ვირჩევთ ადამიანებს, ვისთანაც შედარება ჩვენთვის ხელსაყრელია ანდა თავს სასურველ ადამიანებთან ვაიგივებთ; ეს “საკუთარი მე-ს მომხახურე გენდენციურობა” კვლევის სპეციალურ თემად გამოიყო – იგი ვლინდება ისეთ ფართო სპექტრში, როგორცაა მარცხის სხვაზე ან გარეეთარებებზე გადაბრალება, ხოლო წარმატების მთლიანად საკუთარი თავისადმი მიწერა; საკუთარ შესაძლებლობებში გედმეგი დაჯერებულობა და მომავლის მიმართ უსაფუძვლო ოპტიმიზმი; ვერმიღწეულ მიმანთა გაუფასურება; დარწმუნებულობა, რომ ნაკლოვანებები, რომლებიც გვახასიათებს, ადამიანთა შორის საკმაოდ გავრცელებულია.

ბულია (“მცდარი კონსენსუსი”), ხოლო ღირსებები დიდი იშვიათობაა (“მცდარი უნიკალურობა”) და სხვ.

რა მოხდება, თუ მეს-ვერიფიკაციის და მე-ს განდიდების ეს ორი მოტივი შეეჯახა ერთმანეთს? რომელი გენდენცია გაიმარჯვებს – “შეკაცი სიმართლე” თუ “წარმგაცი ოცნება?” ფაქტები მოწმობს, რომ ადამიანს სწავლია საკუთარი თავის შესახებ პოზიტიური ინფორმაციის მიღება. მაგრამ თუ ადამიანი საკუთარ თავზე ნეგატიური წარმოდგენისაა, მაშინ ის უპირატესობას ნეგატიური ინფორმაციის მიღებას მიანიჭებს. ამავე რიგის ფაქტებს განეკუთვნება მონაცემები, რომ ცხოვრებისეულმა მოვლენებმა (თუნდაც პოზიტიურმა) თუკი ისინი ეწინააღმდეგება მე-კონცეფციას და არყვეს ნეგატიურ პიროვნულ იდენტობას, შეიძლება მაინც გეგავლენა იქონიოს ადამიანის მენტალურ ჯანმრთელობაზე.

სხვადასხვაგვარი “შესაძლებელი მე” და თვითრეგულაცია

მოგიერთი “მე”-სქემა მოტივაციური თვისებებით ხასიათდება. ასეთია “შესაძლებელ მე-თა” სქემა. შესაძლებელი “მე”-ები ადამიანის წარმოდგენებია როგორი შეუძლია იყოს, როგორი სურს რომ იყოს და როგორი არაავითარ შემთხვევაში არ უნდა რომ გახდეს. ამ აზრით, შესაძლებელი “მე” არა მხოლოდ ინფორმაციის მოწესრიგებას ემსახურება – ის ძლიერი მოტივაციური ვექტორიცაა. შესაძლებელი “მე”-ები ანუ ჩვენნივე მიზნების თვალსაჩინო ხედვა – მათ მიღწევაში გვეხმარება.

თვითრეგულაციური სტანდარტებია, რასაც ინდივიდის აზრით ისთელის რომ ის უნდა შეესაბამებოდეს. ეს სტანდარტები ადრეულ ბავშვობაში ყალიბდება და შემდგომში აქტიურად მონაწილეობს ქცევის თვითრეგულაციაში. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია იდეალური “მე”-ს და “იმპერატიული მე”-ს კატეგორიები. *იდეალურ “მე”-ში* წარმოდგენილია სასურველი ნიშან-თვისებები, ხოლო *“იმპერატიულ მე”-ში* აუცილებელი თვისებები, რომლებიც, ინდივიდის

აბრით, საზოგადოებისგან მოეთხოვება რომ იქონიოს. შეუსაბამობა იმას შორის, როგორც ვართ, როგორც გვინდა რომ ვიყოთ და როგორი “უნდა” ვიყოთ – შემაწუხებელია და მის შემცირებას ვცდილობთ, მაგრამ ეს ყოველთვის არ გამოგვდის. რეალურ და იდეალურ “მე”-ს შორის შეუსაბამების შემცირების, “ნაპრაღის ამოვსების” შეუძლებლობას თან სდევს სევდა და იმედგაცრუება, ხოლო რეალურ “მე”-სა და “იმპერატიულ მე”-ს შორის შეუსაბამებისობა დანაშაულის გრძნობას და შფოთვის აღძრავს. თავის მხრივ ეს მტკივნეული განცდები სხვადასხვა სნეულებებთან ბრძოლაში იმუნური სისტემის ეფექტიანობას აქვეითებს.

აეგორთა ერთი ჯგუფის ვარაუდით ქცევაში “მე-სქემა” უკუკავშირის ფუნქციას ასრულებს ანუ ის პიროვნების ქცევის მარეგულირებელია. “მე”-ს *ობიექტური ცნობიერების თეორიის* თანახმად მე-ს შინაარსი (“მე”-სქემაში შემავალი კოგნიციები და სგანდარგები) გაელენას ახდენს ჩვენ ქცევაზე, განსაკუთრებით როდესაც ყურადღებას საკუთარ მე-ზე ვამახვილებთ. “მე”-ს მიმართ ყურადღებას აღძრავს საკუთარი გამოსახულების სარკეში ან ფოტოზე ხილვა, ხმის ჩანაწერის მოსმენა, მიკროფონის ან ვიდეოკამერის წინაშე ღვომა, სხვა ადამიანთა გამომცდელი მგერა, აეგობიოგრაფიის დაწერა, ანკეგის შევსება და სხვ. ეს ყოველივე ხელს უწყობს ჩვენ “მე”-სა და ჩვენსავე ქცევას შორის კავშირის გაცნობიერებას, და უკვე ამის შემდეგ საკუთარი ქცევის შედარებას ჩვენსავე შინაგან სგანდარგებთან (იქნება ეს მორალური სგანდარგები თუ პირადი წარმატების სგანდარგები). თუ ეს შედარება გამოავლენს ქცევასა და სგანდარგებს შორის მნიშვნელოვან სხვაობას, აცდენას – წარმოიქმნება დისკომფორტი. მისი შემსუბუქების ერთ-ერთი გზაა შეიცვალოს ქცევა ისე, რომ ის შინაგან სგანდარგს მიუახლოვდეს. თუმცა დასტურდება “მე”-ს ცნობიერების არაერთი კეთილისმყოფელი გავლენა ადამიანის ქცევის სხვადასხვა სფეროში, ეს ადაპტური მექანიზმი ყოველთვის აღეკავებურად გაროდი მოიყენება. მისი შეუ-

საბამო გამოყენების შედეგი, “მე”-ზე ქრონიკულად მაღალი ფოკუსირება, ადამიანს ფსიქიკური დისფუნქციის ჩამოყალიბებისა და შენარჩუნების საფრთხის წინაშე აყენებს. ეს განსაკუთრებით ეხება დეპრესიას, რომელიც “მე”-ს დაავადებად არის მიჩნეული, რადგანაც მისთვის დამახასიათებელია უკიდურესად ნეგატიური “მე”-სქემები, მოუცილებელი ფიქრი საკუთარ ბედზე, ყველაფერში თავისი თავის დადანაშაულება, საკუთარ შესაძლებლობებში რადიკალური დაქვევება. ამგვარი ფიქრები და განცდები, რაც წამყვანია დეპრესიის სიმპტომატიკაში, უდავოდ, “მე”-ზე ძლიერ ფოკუსირებას მოწმობს.

საინფორმაციო-საპროცესო მოდელის პრაქტიკული პოტენციალი თვალნათლივ გამოვლინდა ჯანმრთელობის საკითხებთან მიმართებით, ხოლო სტრესთან და დეპრესიასთან დაკავშირებული პათოლოგიის მკურნალობაში მან გაბატონებული ადგილი დაიკავა.

სტრესი და მისი დაძლევა

რიჩარდ ლაზარუსი, რომლის შრომები სტრესის დაძლევის სფეროში ძალზე შთაბეჭდავია, მიიჩნევს, რომ ფსიქოლოგიური სტრესი, ძირითადად, კოგნიციებზეა დამოკიდებული.

სტრესი

სტრესი წარმოიქმნება იმ შემთხვევაში, როდესაც ადამიანი მიიჩნევს, რომ გარემოებები უყენებენ მას ძალზე მაღალ მოთხოვნებს, რისი რესურსებიც მას არ გააჩნია და ამით საფრთხეში ღვება მისი კეთილდღეობა. სიგუაციის *პირველად შეფასებას* მოყვება საფრთხის განცდა, ხოლო სტრესთან გამკლავების შესაძლებლობის უკვე *ხელშეორე შეფასების* შემდეგ ვითარდება სტრესი. სიგუაცია რომ თავი გაართვას ადამიანს შეუძლია გამოიყენოს პრობლემაზე ან ემოციებზე ორიენტირებული ხერხები: სცალოს შეცვალოს თვი-

თონ სიგუაყია ან მიმართოს ემოციურ დისტანცირებას, მოიპოვოს ადამიანთა მხარდაჭერა და სხვ.

ენტისტრუსული პაქინანაშია

ღონალ მიაიქნებაუმის მიერ შემუშავებული “სტრუსის საწინააღმდეგო ვაქცინაციის” მეთოდი ემყარება თვალსაზრისს, რომ სტრუსი კოგნიტური შეფასებებისგან შედგება და სტრუსის მდგომარეობაში მყოფ ინდივიდს სშირად *თვითღამანგრეველი* და *“კაპიტულანტური”* აზრები უჩნდება.

ვაქცინაციის გრენინგი იწყება იმით, რომ კლიენგს სტრუსის კოგნიტურ ბუნებას აცნობენ. ამას მოსდევს სტრუსის დაძლევის პროცედურები და მცდარ კოგნიციათა შეცვლა-კორექცია. სულ ბოლოს კლიენგს ამ პროცედურების რეალურ პირობებში გამოყენებას ასწავლიან.

სტრუსის კოგნიტური ბუნების განმარტების ეტაპზე ამოცანა ის არის, რომ ადამიანმა კარგად გაიცნობიეროს ისეთი ნეგატიური, სტრუსოგენული და ავტომატურად წამოჭრილი აბეზარი აზრები, როგორცაა: “აქ ვერაფერს გახლები!”, “მე ვერც საკუთარ თავს და ვერც სიტუაციას მოვეხერხებ რამეს!” მაგრამ მთავარი აქ ის არის, რომ ადამიანი შეიძლება ვერ აცნობიერებდეს ამგვარ აზრთა ავტომატურობას, ამიგომ სრულიად აუცილებელია ამ აზრების და მათგან მომდინარე უარყოფითი შედეგთა გაცნობიერება ისწავლოს.

სტრუსთან გამკლავების პროცედურების დაუფლებისა და მცდარ შეხედულებათა კორექტირების ეტაპზე ადამიანი პარალელურად ვეულება კუნთური რელაქსაციის ტექნიკას, რაც სტრუსთან პრმოლის ბაზზე უუქტური ხერხია. ის ასევე ითვისებს კოგნიტურ სტრატეგიებს, როგორცაა, მაგალითად, პრობლემის იმგვარი რესტრუქტურირება, ეგადაზრება, რომ იგი სამართავად შედარებით იოლი გახდეს.

ამას გარდა, ადამიანს ასწავლიან პრობლემის გადაჭრის სტრატეგიებს, მაგალითად, როგორ გამოვლინდეს და განისაზღვროს პრობლემა, შემუშავდეს მოქმედების ალტერნატიული ხერხები, შეფასდეს პრობლემის სავარაუდო გადაწყვეტის ყველა ვარიანტის ძლიერი და სუსტი მხარე და მიღებულ იქნას ყველაზე პრაქტიკული და სასარგებლო გადაწყვეტილება. სიგუაციის დასაუფლებლად ასწავლიან ასევე თვითდარწმუნების ფორმულებს: “მე ამის გაკეთება შემიძლია!” “თანდათანობით, ნაბიჯ-ნაბიჯ!” “იფიქრე, რისი გაკეთებაა საჭირო სწორედ ახლა!” “მიყევი საქმეს!” “დაწყნარდი, ისეთი არაფერი ხდება!” “ნელა, ღრმად ისუნთქე!” “ნუ ცდილობ მოლიანად გააქრო შიში, დაგოვე ასაგან ღონებზე!” ”უკვე რაღაცის გაკეთება მოვახერხე!” “არც ისეთი საშინელება ყოფილა, როგორსაც ველოდი!” “გამომივიდა, ამის გაკეთება შეეძელი!”

ბოლოს, წარმოსახვაში და რეალურ ცხოვრებაში პრაქტიკული ვარჯიშით და მოდელირებით ადამიანი “გაათამაშებს” სხვადასხვა სტრესულ სიტუაციას და მისი მოგვარების ქცევით სტრატეგიებს.

“ანგისგრესული აცრის” პროცედურა მკაფიოდ სტრუქტურირებულია და ამოცანაზე არის ფოკუსირებული. იგი დიდ დროს არ იკავებს და წარმატებით გამოიყენება სტრესულ სიტუაციათა მიმართ, როგორცაა ქირურგიული ოპერაცია, სპორტული ასპარეზობა, კონფლიქტები სამსახურში და სხვა.

პათოლოგია და ცვლილება

საინფორმაციო-საპროცესო მიდგომაში პაციენტის პრობლემების მიმართ ლოგიკური, ინტელექტუალური მიდგომაა გაგარებული. ყურადღება გამახვილებულია იმაზე, რომ ფსიქოპათოლოგიას იწვევს არარეალისტური, უმართებულო, არაკეთილგონიერი, ხისტი და შეურყეველი ამრები ანუ, ზოგადად, არაადაპტური კონიციები. სწორედ ამიტომ, თერაპია, ფაქტობრივად, მცდელობაა შეამციროს

ამგვარი კოგნიტური დამახინჯებები, ჩაანაცვლოს ისინი უფრო რეალისტური, ადაპტაციის ხელშემწყობი კოგნიციებით და ამით პიროვნების ცვლილება გამოიწვიოს.

რაციონალურ-ემოციური თერაპიის ავტორი ალბერტ ელისი, არჩევს რაციონალურ რწმენებს (რ.რ.) და ირაციონალურ რწმენებს (ირ.რ.). ორივე რეალობის შეფასებაა და არა მისი აღწერა ან განჭვრეტა, განსხვავება კი იმაშია, რომ რაციონალურობა არის არასასურველი რეალობის მიღება-შეწყნარება ძლიერი ემოციის გარეშე, უნარი ასეთი რეალობის არსებობა აღიარო; ხოლო ირაციონალურობა, პირველ ყოვლისა, სინამდვილის მიმართ ბედმეტი პრეგენზიულობაა. ხშირად ადამიანი რაციონალურ და ირაციონალურ რწმენებს ერთმანეთისგან ვერ ანსხვავებს. რაციონალურ რწმენის კრიტერიუმებია:

- 1) რ.რ. – სიმართლეა, ის შეესაბამება რეალობას რაოდენობრივად და ხარისხობრივად. მისი გამყარება შესაძლებელია არაერთი მტკიცებულების მოყვანით, მისი შემოწმება შეიძლება პრაქტიკულად. ის ლოგიკურია და თანამიმდევრული.
- 2) რ.რ. არ არის კატეგორიული, მისი ფორმა პირობითია; გამოიხატება სურვილში, სწრაფვაში, იმედში და ის არ არის მოთხოვნა.
- 3) რ.რ.-ს იწვევს ზომიერ ემოციებს. თუმცა მას მძაფრი ემოციების აღძვრაც შეუძლია, შედეგი ადამიანისთვის შემაწუხებელი არ იქნება. უემოციო მდგომარეობა მავნეა და არარაციონალური. ზომიერი ემოცია ქმნის პრობლემის გადაჭრის მოტივაციას, ხოლო ემოციის ნაკლებობა ან სიჭარბე ხელს უშლის პრობლემის გადაჭრას.
- 4) რ.რ. ადამიანს მიზნების მიღწევაში ეხმარება. ის ამცირებს შიდაფსიქიკური კონფლიქტის წამოჭრის ალბათობას, ისევე როგორც გარემოსთან კონფლიქტებს; ხელს უწყობს თვითრეალი-

გებას, ახლობლურ კავშირთა დამყარებას, აძლიერებს კმაყოფილების გრძნობას.

ირაციონალურ რწმენას კი ახასიათებს შემდეგი:

- 1) ი.რ. არასწორია, რეალობიდან არ გამომდინარეობს და მას მცდარი დასკვნები მოსდევს. ირაციონალურ რწმენას ვერ დასაბუთებ. ხშირად ის უკიდურესი გაზვიადებაა და, ამდენად, მწვავე შეფასებაა.
- 2) ი.რ. წარმოადგენს ბრძანებას. გამოიხატება კატეგორიული, უპირობო, ლოგმატური მოთხოვნით. ირაციონალური რწმენა ბაეშობიდან ყალიბდება და იგი სხვების და საკუთარი თავის მიმართ არაადეკვატურ მოთხოვნებში ელინდება. ხშირად მისი საფუძველი ნარცისიზმია. ამგვარი მოთხოვნები გამოიხატება სამი “უნდა“-თი: მე უნდა (ვიყო წარმატებული, სხვების მიერ აღიარებული); შენ უნდა (კარგად მექცეოდე, გიყვარდე); სამყარომ უნდა (სწრაფად და იოლად მომანიჭოს ის, რაც მინდა; იყოს ჩემდამი სამართლიანი).
- 3) ი.რ.-ს ადამიანი ემოციურ დარღვევებამდე მიჰყავს: აპათია და შფოთვა აქვეითებს პროდუქტიულობას, ფიჭავს ორგანიზმს.
- 4) ი.რ. არ ეხმარება ადამიანს მიზნების მიღწევაში. მეტიც, ხელს უშლის მას ამაში.

ელისი მიიჩნევს, რომ ფსიქიკურ აშლილობებს განაპირობებს ირაციონალური, არაკეთილგონიერი, ხისტი და ურყევი წარმოდგენები და, განსაკუთრებით, საკუთარი თავის მიმართ დაუსაბუთებელი მოთხოვნები, როგორცაა, მაგალითად: “მე შეელომა არ უნდა დაეუშეა!”, “იძულებული ვარ ამას განვიციდე!”, “მევალება სწორედ ასეთი ადამიანი ვიყო!” “ყველას უნდა მოეწონდე!” “გრძნობები უნდა მოეთოკო!” “საკუთარ სისუსტეს არ უნდა ვამქლავებდე!” და სხვ. ყველა ამ წარმოდგენისთვის დამახასიათებელია საკუთარი თავის, ადამიანთა და მოვლენათა მიმართ უკომპრომისო მოთხოვნები – “უნდა!”, “აუცილებლად!”, “ყოველ მიზეზს გარეშე!”

არაადეკვატური ეს მოთხოვნები ადამიანის ქცევას მართავს და არ აძლევს მას საშუალებას საკუთარი კანონებით იცხოვროს.

ამგვარ არაადაპტურ და დრამატიზებულ კონციფიათა მავალითებია: ირაციონალური დარწმუნებულობა – “თუ რაღაც კარგი მოხდა, იქვე ცუდს უნდა ელოდე!” მცდარი მსჯელობა – “შემეშალა: თურმე რა უნიჭო ადამიანი ვყოფილვარ!”, არასწორი მოგონება – “ჩემი ცხოვრება საშინელებაა და ასე იყო და იქნება ყოველთვის!” საკუთარი თავის შესახებ ნეგატიური შეხედულება – “სხვები ყველაფერში მჯობნიან!” და სხვ.

ლოგიკის, არგუმენტაციის, დარწმუნების, დაეჭვების, ცხარე კამათის, ირონიის, იუმორის მეშვეობით თერაპევტი დიდი რულუნებით ამ არარაციონალურ, ხისტ შეხედულებათა შეცვლას ცდილობს. ამგვარ ლოგმატურ შეხედულებათა გაქარწყლება ან თუნდაც შერბილება ფსიქიკური ჯანმრთელობის საწინდარია.

ფსიქიკურ დარღვევათა კოგნიტური მოდელები (აარონ ბეკი)

ღეგრჟნია

ფსიქოლოგიურ პრობლემებს, საზოგადოდ, იწვევს აზრები, რასაც ავტომატურად წამოჭრის დისფუნქციური დაშვებები და საკუთარი თავის ნეგატიური შეფასებები – მიიჩნევს კოგნიტივისტი ფსიქოთერაპევტი აარონ ბეკი. თუ პიროვნება საკუთარ თავს და გარესინამდვილეს აღიქვამს დეფორმირებულად, არაადეკვატურად ახდენს მის ინტერპრეტაციას, მოვლენათა ახსნის და გადაწყვეტის ალტერნატიულ ვარიანტებს ვერ ხედავს – ეს უკვე ფსიქოპათოლოგია. თერაპევტის მიზანია დაეხმაროს ადამიანს გაანალიზოს არგუმენტაციის საკუთარი სქემები და ხერხები, დაინახოს, რომ ეს სქემები უალტერნეტიყო არ არის და უამრავ შესაძლებელ ხერხთა შორის მხოლოდ ერთ-ერთია.

დეპრესიის კოზნიტური ბრიალა. დეპრესიის კოგნიტურ მოდელში ხაზგასმულია, რომ დეპრესიისადმი მიდრეკილი ადამიანი მუდმივად მცდარად აფასებს საკუთარ აწმყოს და წარსულს. ამის გამო, მას თანდათანობით უყალიბდება წარმოდგენა, რომ ხელმოცარული ადამიანია, გარესამყარო უწყვეტ ფრუსტრაციათა წყაროა, ხოლო მომავალი უღიმღამო და მძიმე. ეს სამი ძირეული წარმოდგენა ცნობილია როგორც *ნეგატიური ტრიალა* და შეიცავს ნეგატიურ წარმოდგენებს საკუთარი თავის შესახებ (“მე არაფრად ვვარგევარ”); უარყოფით წარმოდგენას სინამდვილის შესახებ (“ცხოვრება მუღმივი ბრძოლა და დამარცხებაა!”) და მომავლის შესახებ ნეგატიურ მოლოდინებს (“ცხოვრებაში განჯვა და იმედგაცრუება არ ილევა!”). გარდა ამისა, ადამიანი, რომელსაც დეპრესია სტანჯავს, ჩვეულებრივ ყოფით სიძნელეებს უბედურებად აქცევს, ერთ კონკრეტულ ფაქტს ბედმეტად ანზოგადებს და ყველაფერს თავის თავს აბრალებს. ამგვარი პრობლემური აზრები, ნეგატიური სქემები და შეხედულებები იწვევს დეპრესიის მოტივაციურ, ქცევით და ფიზიკურ სიმკვამებს. მოტივაციური სიმკვამია სურვილთა დაჩლუნგება, ხოლო ინერტულობა და დაღლილობა – ქცევითი და ფიზიკური სიმკვამებია.

სწორედ პრობლემური აზრები, ნეგატიური სქემები და შეხედულებებია, ბეკის თანახმად, დეპრესიის მიზეზი. მაგრამ კვლევით ვერ დაადგინდა ამგვარი კოგნიციები დეპრესიის მიზეზები თუ, უბრალოდ, დეპრესიის თანამდევი სიმკვამებია.

პიროვნული დარღვევები

ბეკი, ცხადია, არ უარყოფს, რომ, საზოგადოდ, ყოველგვარ პიროვნულ დარღვევას გენეტიკური ფაქტორები და არასწორი აღზრდა განაპირობებს. ამასთანავე, პიროვნული დარღვევა სპეციფიკური ძირეული, ღრმად მდებარე, საყრდენი რწმენებით და შესაბამისი ქცევითი სტრატეგიით ხასიათდება. სხვაზე დამოკიდებულების,

როგორც წამყვანი პროენული ნიშნის საფუძველია რწმენა – “მე უსუსური ვარ!”, ხოლო ქცევის სტრატეგიაა მიჯაჭვეულობა. პიროვნული კარჩაკეცილობის საფუძველია საყრდენი რწმენა: “შიძლევა ვინმემ გკივილი მომაყენოს!” და ქცევის სტრატეგიაა ურთიერთობებისაგან თავის არიდება. პასიურ-აგრესიულობას კვებავს რწმენა: “ყველას ჩემი დამაგერა უნდა!” და ქცევის სტრატეგიაა – ნეგატივიზმი ანუ ჯიუტობა და ჯიბრიანობა; პარანოიაში წამყვანი თემაა: “ყველა ადამიანი ჩემი პოტენციური მოწინააღმდეგეა!” და ქცევის სტრატეგიაა სიფრთხილე და უნდობლობა; ნარცისიზმი – “მე სრულიად განსაკუთრებული ვარ!” და ქცევის სტრატეგიაა – თვითგანდიდება; ისტერიული პიროვნული დარღვევის დროს წამყვანი თემა – “შთაბეჭდილებას უნდა ვახლენდე სხეუბზე!” ხოლო ქცევის სტრატეგიაა თეატრალიზაცია და დრამატიზება; ობსესიურ-კომპულსიურ დარღვევისთვის დამახასიათებელია რწმენა: “შეცდომის დამწვევა არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება!” და ქცევის სტრატეგიაა – პერფექციონიზმი; ანგისოციალური დარღვევა ემყარება რწმენას “ადამიანი არასდროს უნდა დაინდო!”, ხოლო ქცევის სტრატეგიაა – თავდასხმა; შიზოიდური პიროვნული აშლილობა ემყარება რწმენას “მე დიდი სიერცე მჭირდება!” და აქ უკვე ქცევის სტრატეგიაა – ყველასგან განკერძოება და გაუცხოება.

ამ დარღვევათა დროს ადამკური სქემები “არ მუშაობს”, შეკავებული ან წყობიდან არის გამოსული.

საინფორმაციო-საპროცესო თეორიის ბოლოდროინდელი მონაცემები

კომპიუტერის მეტაფორაზე დაყრდნობით პიროვნების გასაანალიზებლად დაწყებული მუშაობა თანდათანობით ამ მოდელის გამოყენების ვიწრო ჩარჩოს გასცდა და სხვადასხვა მიმართულებით წარიმართა. ნაწილობრივ, ამის მიზეზი იყო კრიტიკა, რომ სა-

ინფორმაციო-საპროცესო მიდგომა სათანადო ყურადღება არ უთმობდა აუქტურ სფეროს და მოტივაციას. დავეუშვათ, რომ ადამიანი ამროვნებს კომპიუტერივით, მაგრამ ამასთანავე, და განსხვავებით კომპიუტერისგან, ის განიცდის და რალაციკენ მიისწრაფის. გრძობები და მოტივები გაელენას ახდენს ჩვენ ამრებზე, სოლო ამრები – იმაზე, რასაც ვგრძობთ და ვაკეივთ. ამიტომაც ბოლო დროს კელევის ფოკუსში სწორედ კოგნიტურ და აუქტურ სფეროთა შორის მიმართებებები მოექცა. პარალელურად გაჩნდა ინფორმაციის გადამუშავების კულტურათაშორისო სხვაობების მიმართ ინტერესი, რასაც დასავლური კულტურის ინდივიდუალისტურ, და სხვა კულტურების კოლექტივისტურ მეკონცეფციათა გამოვლენა და შესწავლა მოყვა.

მმ-ს პროსკულტურული კვლევა

ფსიქოლოგია, არსებითად, დასავლური მეცნიერება. მისი შემადგენელი ნაწილი – პიროვნების ფსიქოლოგია – დასავლური კულტურის ადამიანს იკვლევს ისე, რომ სათანადოდ ვერ აცნობიერებს იმ როლს, რასაც პიროვნების ფორმირებაში კულტურა ანუ ადამიანთა მიერ შექმნილი გარემო ასრულებს. მეტიც, დასავლური კულტურის მაგარებელ ადამიანს ფსიქოლოგია, ფაქტობრივად, უნივერსალურ ადამიანად მოიაზრებს. გამონაკლისია ბოლო ხანს მოწოდებულ იმ პიროვნების დასავლური და არადასავლური მოდელები.

კულტურული პიროვნების ცნობილი მკვლევარები ამერიკელი პაპულ მარკუსი და იაპონელი შინობუ კიგაიამა, თვალნათლივ, ემპირიული კვლევის მასალებით, აჩვენებენ ინდივიდის ფორმირებაში კულტურული ფონის ანუ კონტექსტის უმარმაზარ როლს. მათი აზრით, *ინდივიდუალიზმის ფილოსოფიაზე* დაფუძნებული დასავლური ფსიქოლოგია, რა ღეფინიციასაც უნდა აძლევდეს პიროვნებას, შეიძლება გაღმოიყეს შემდეგი იდეების სახით:

• ადამიანი ავგონომიური არსება და გარკვეული შინაგანი თვისებების, პროცესების ერთიანობაა;

• მთავარი, რითაც გამოირჩევა ერთი ადამიანი მეორისგან – მისი უნარების უნიკალურობაა;

• ქცევას განაპირობებს შინაგანი თვისებებისა და პროცესების კონფიგურაცია. ეს ნიშნავს, რომ ქცევის სათავე თვით ინდივიდშია, ამიგომ ინდივიდის გავება ქცევაზე დაკვირვებით არის შესაძლებელი;

• ადამიანებს ერთმანეთისგან განასხვავებს შინაგან თვისებათა კონფიგურაცია, შესაბამისად, განსხვავებულია ინდივიდუალური ქცევაც. ეს განსხვავება მისასაღმებელია.

• ადამიანის ქცევა პრინციპულად უცვლელია სხვადასხვა სიტუაციაში და სტაბილურია დროში. ეს უცვლელობა და სტაბილურობა ასევე მისასაღმებელია;

• პიროვნების შესწავლა მნიშვნელოვანია, რადგან ამის წყალობით შესაძლებელი გახდება ქცევის პროგნოზირება და მართვა.

ინდივიდუალიზმის მსოფლხედვის თანახმად, ინდივიდი პირველადი ფაქტია, სამოგალოება და, შესაბამისად, ინდივიდის მიმართება ჯგუფთან – მეორადი. დასავლური გავებით, სრულ, გამართულ პიროვნებაში მისი აკრიბუტები მეტნაკლებად ინტეგრირებული მთელის სახით, ერთ შეკრულ სისტემად წარმოგვიდგება. პიროვნება მკაფიო საზღვრებშია მოქცეული, სტაბილურია დროსა და სხვადასხვა განსხვავებულ სიტუაციაში. ის სხვა ადამიანთა შეგავლენას ნაკლებად ემორჩილება და, უპირველეს ყოვლისა, თავად არის პასუხისმგებელი საკუთარი ცხოვრების, ქმედებების, ბედნიერებისა თუ უბედურებისთვის. სიტუაციის შესაბამისად ადამიანის ცვალებადი ქცევა პათოლოგიურადაც კი მიიჩნევა და არავითარ შემთხვევაში – მოქნილად. ასეთია დასავლური, ე.წ. *დამოუკიდებელი “მე”*.

დასავლურისგან რადიკალურად განსხვავდება *ურთიერთდამოკიდებული “მე”*. არადასავლურ კულტურებში ურთიერთობა

”მე“-სა და ”სხვებს“ შორის ძალზე მჭიდროა. სოციუმი თავისი წევრებისგან ერთმანეთისთვის ანგარიშის გაწევას, მოითხოვს. ეს ნიშნავს, რომ ინდივიდი, რომელიც იმთავითვე სოციალური ერთობის ნაწილია, აღიარებს და იღებს იმ ფაქტს, რომ მის ქცევაზე განსაკუთრებულ გავლენას ახდენენ სხვები და მათთან შეთანაწყობის უნარი მოეთხოვება. პერსონა, ამ გაგებით, არის ცვალებადი, მოქნილი, სხვებთან გადაჯაჭვული არსება; იგი არ არის, და ვერც იქნება დამოუკიდებელი და ავტონომიური, რადგან ადამიანები ერთმანეთზე იმთავითვე უუნდამენგურად არიან დამოკიდებულნი. კონკრეტულად ეს გამოიხატება იმაში, რომ პიროვნება თავის ქცევაში არა მხოლოდ საკუთარი, პირადი ინტერესებით ხელმძღვანელობს, არამედ სხვა ადამიანთა – ოჯახის წევრების, ახლობლების, მეგობრების, თანამოძმეების ინტერესებსაც ითვალისწინებს. პიროვნულ ღირებულებას და დასრულებულობას ის იძენს სოციალურ ურთიერთობათა კონტექსტში. სწორედ ამიტომ პიროვნების სოციალურ ადამიანად კულტივაცია ძირითად მიზნად არის დასახული არადასავლურ ეთიკურ მოძღვრებებში. ადამიანმა ჯგუფის ანუ ერთობის წიაღში უნდა დაიმკვიდროს თავი. პიროვნებას არ გააჩნია თვითკმარი ღირებულება – იგი მოვალეობათა და პასუხისმგებლობათა ”ნასკვია“. ჯგუფთან ურღვევი კავშირი და მისგან მიღებული გავლენა დადებითი მოვლენაა და პიროვნულობის კრახად არ განიცდება, პირიქით – თვითკონგროლის, მოქნილობის, პიროვნული სიღრმის და სიმწიფის ნიშანია.

პიროვნების არადასავლური მოღელი ემყარება შემდეგ იდეებს:

- ადამიანები ურთიერთზე დამოკიდებული არსებებია;
- ქცევა პიროვნების პასუხია მასთან ურთიერთობაში მყოფი სხვების მიმართ;
- ქცევის სათავე ურთიერთობებშია და ამიტომ ქცევის გაგება მხოლოდ სოციალური ურთიერთობების მიხედვით შეიძლება;

• სოციალური კონტექსტი ცვალებადია. ინდივიდუალური ქცევაც სიტუაციითა შესაგვესად იცვლება. სოციალური კონტექსტის - მიმართ ინდივიდის ასეთი მგრძობელობა და, შესაბამისად, ცვალებადობაც მისასაღმებელია - იგი მისი ადაპტირებულობის ანუ მოქნილობის მაჩვენებელია.

• მე არ არის დახშული, მთლიანი, გასრულებული - იგი თავის სტრუქტურას სოციალური კონტექსტის მიხედვით იცვლის;

დასავლურია და არადასავლური პიროვნების მოდელები, ეს რეალურ გავლენას ახდენს იმაზე, თუ როგორ აღიქვამს და აფასებს ადამიანი საკუთარ პიროვნულ თვისებებს, როგორ ამყარებს ურთიერთობას სხვებთან, უპირატესად რა გიპის ემოციებს განიცდის განსხვავებულ სიტუაციებში და იმას, თუ რა მოტივები განსაზღვრავს პიროვნების ქცევას ამა თუ იმ სიტუაციაში. მე-ს კულტურული სქემა შესაბამის კულტურაში გამეფებული ზოგადი იდეებით, შეფასებებით და სოციალური სცენარებით არის ნასაზრდოები.

ხომ არ ეწინააღმდეგება ეს ყოველივე საერთო-ადამიანური ბუნების იდეას? რამდენად საყოველთაოა ფსიქოლოგიის კანონები? პიროვნების მიმართ საინფორმაციო-საპროცესო მიდგომა მიიჩნევს, რომ არა თუ ეწინააღმდეგება, არამედ საესებით ესადაგება კომპიუტერის მეგაფორას. ცნობილია, რომ კომპიუტერი ორი ნაწილისგან შედგება. ეს არის: ტექნიკური საშუალება ("რკინა") და პროგრამული უზრუნველყოფა ("შიგთავსი"). მყარი ნაწილის ანუ თვითონ მანქანის სგანდარტიგება და დაფიქსირება საკმაოდ იოლია, ხოლო "რბილი" ნაწილის ("პროგრამის", შიგთავსის) თითქმის უსაზღვრო ვარირება და, აგრეთვე, სწრაფი შეცვლაა შესაძლებელი. იბადება კითხვა: რა ზომით ჰგავს ადამიანის პიროვნება კომპიუტერის "მანქანას" და რა ზომით - მის "შიგთავსს"? არსებობს კი ყველა ადამიანისთვის უნივერსალური სტრუქტურა და პროცესები? ან პროცესები, რომელიც კომპიუტერულ პროგრამათა მსგავსად, უნიკალურად თავისებურია ცალკეულ კულტურებსა და ინდივიდებთან?

ყველა ეს საკითხი პიროვნებისაღმე საინფორმაციო-საპროცესო მიღგომით შეისწავლება.

პიროვნებისაღმე საინფორმაციო-საპროცესო მიღგომის შეფასება

პიროვნებისაღმე კოგნიტურმა საინფორმაციო-საპროცესო მიღგომამ, რომელიც პიროვნების სხვა მოღელებთან შეღარებით გაცილებით უფრო ახალია, უყურადღებოდ არ დგოვა ფსიქოლოგის “მარადიული თემები” – ცნობიერება და “მე”. ლაბორატორიული კვლევებისაღმე ერთგულების პარალელურად, მან ხელი მოკიდა რეალურ ცხოვრებისეულ პრობლემათა მოგვარებას და პიროვნების ფსიქოლოგიაში თავისი წვლილი, ძირითადად, კლინიკური აპლიკაციებით შეიგანა. ამ მიმართულებით თეორიის განვითარების მიმართ ოპტიმისტური პროგნოზი კეთდება.

ძირითადი ცნებები

სქემა – კოგნიტური სტრუქტურა, ჩარჩო, რომელიც აწესრიგებს ინფორმაციას და ამით გავლენას ახდენს იმაზე, როგორ აღვიქვამთ მომღენო ინფორმაციას და როგორ ვრეაგირებთ მასზე.

მე-სქემა – საკუთარი თავის შესახებ წარსული გამოცდილების საფუძველზე შემუშავებული კოგნიტური განზოგადება; აწესრიგებს და წარმართავს “მე”-სთან დაკავშირებული ინფორმაციის გადაშუაების პროცესს.

შესაძლებელი “მე”-ები – ინდივიდის ამრები იმის შესახებ, თუ როგორი შეუძლია იყოს, სურსა ანდა გადაჭრით არ სურს რომ გახდეს.

სტრესი – ლაბარუსის მიხედვით – ადამიანის დარწმუნებულობა, რომ შექმნილი გარემოებები აღემაგება მის რესურსებს და საფრთხეში აგლებს მის კეთილღეობას.

კოგნიტური თერაპია – მიდგომა, რომლის თანახმად თერაპიული ეფექტის მისაღებად აუცილებელია პიროვნების არარეალისტური და არაადაპტური აზრების გამოვლენა, მოცილება ანდა შეცვლა.

რაციონალურ-ემოციური თერაპია – მიდგომა, რომლის თანახმად თერაპიული ეფექტის მისაღებად საჭიროა შეიცვალოს დესტრუქციული ემოციური და ქცევითი შედეგების გამომწვევი არარაციონალური, არაკეთილგონიერი რწმენები.

კულტურა – გარემოს ის ნაწილი, რომელიც ადამიანთა მიერ არის შექმნილი; მოიცავს მატერიალურ ობიექტებს და, აგრეთვე, ადამიანური მოღვაწეობის სულიერ პროდუქტებს, მათ შორის კონკრეტული საზოგადოებისთვის დამახასიათებელ ღირებულებებს და ნორმებს.

ინდივიდუალიზმი-კოლექტივიზმი – კულტურათა საკვლევად ამჟამად ყველაზე უფრო მეტად გავრცელებული განზომილება: ინდივიდუალისტურს განეკუთვნება საზოგადოებები, სადაც პრიორიტეტი ენიჭება პირად მიზნებს ჯგუფურთან შედარებით, ხოლო კოლექტივისტურში პირუკუ – პირადთან შედარებით პრიორიტეტი ჯგუფის მიზნებს ენიჭება.

დამოუკიდებელი “მე” – ინდივიდუალისტური კულტურებისთვის დამახასიათებელი პიროვნების მოდელი; პიროვნება არის მყარი, მწყობრი, თვითკმარი და სოციალური კონტექსტიდან გამოყოფილი ავტონომიური არსება.

ურთიერთდამოკიდებული “მე” – კოლექტივისტური კულტურებში გაბატონებული პიროვნების მოდელი; პიროვნება არის ადამიანებთან ძირეულად დაკავშირებული, მოქნილი, ცვალებადი და სოციალურ კონტექსტში “ჩაწნული” არსება.

ძირითადი დაჯულებები

1. პიროვნების შესწავლისადმი კოგნიტური საინფორმაციო-საპროცესო მიდგომის მიმღევრები პიროვნების მოდელად იღებენ კომპიუტერს და იკვლევენ როგორ ახდენს ადამიანი ინფორმაციის გადამუშავებას (კოდირებას, შენახვას, მეხსიერებიდან ამოზიდვას).
2. საინფორმაციო-საპროცესო მიდგომის თანახმად, ადამიანი რთული, გაწაფული, თუმცა არაშეუცლომელი პროცესორია.
3. საინფორმაციო-საპროცესო თეორიის ინტერესი ადამიანის მიერვე შექმნილ კატეგორიებზე და ამ კატეგორიათა იერარქიულ აგებულებაზე ფოკუსირდება.
4. ადამიანი “მე“-სქემებს ანუ საკუთარი თავის შესახებ კოგნიტურ განზოგადებებს იქმნის. ამს სქემებით მე-სთან დაკავშირებული ინფორმაცია წესრიგდება. ჩამოყალიბებული “მე“-სქემა ძნელად იცვლება. ამის მიზეზია კოგნიტური მიკერძოებულობა, მიმართული იქითკენ, რომ “მე“-ს შესახებ მონაცემები შინაგანად შეთანხმებული რჩებოდეს.
5. ადამიანს არა ერთადერთი “მე”, არამედ „მე“-თა მთელი ერთობლიობა გააჩნია; ეს იმიტომ, რომ ცხოვრებაში ადამიანი სხვადასხვაგვარ ვითარებებში ხედება და, შესაბამისად, საკუთარ “მე“-ს განსხვავებულად ავლენს. შესაძლებელი „მე“-ები შეიცავენ ამრებს თუ როგორი “შემიძლია ვიყო”, როგორი “მინდა რომ ვიყო” და როგორი “მეშინია არ გაეხლე”.
6. რიჩარდ ლაზარუსის თანახმად, სტრესი წარმოიქმნება, როდესაც ადამიანს ჰგონია, რომ სიგუაცის მოთხოვნები მის ხელთ არსებულ რესურსებს აღემატება. სტრესისათვის თავის გართმევა შეიძლება ორი გზით – თვითონ პრობლემაზე ანდა მის თანმხლებ ემოციებზე ფოკუსირებით.
7. “ანგისტრესული ვაქცინაციის” ანუ სტრესის ვადალახვის საგრენინგო სისტემა ეკუთვნის ღონაღლ მაიჰენბაუმს;

8. ფსიქოპათოლოგიისადმი და პიროვნების ცვლილებისადმი კოგნიტიური მიდგომის თანახმად, გრძნობებს და მოქმედებებს კოგნიციები განსაზღვრავს: არაადაპტური კოგნიციები წარმოქმნის ემოციურ და ქცევით პრობლემებს, ხოლო თერაპია პრობლემურ კოგნიციათა შედარებით უფრო რეალისტური, ადაპტაციის ხელშემწყობი კოგნიციებით ჩანაცვლებას გულისხმობს.
9. ფსიქოლოგიურ პრობლემათა მიზეზები ადამიანის არაკეთილგონივრულ ანუ ირაციონალურ, ხისტი წარმოდგენებშია საძიებელი. რაციონალურ-ემოციური თერაპია (რეთ-ი), რომლის აეგორია ალბერტ ელისი, ამ ღრმად შესვვადგმულ წარმოდგენათა აღმოფხვრის და შეცვლის არაერთ სტრატეგიას გვთავაზობს.
10. დეპრესიის კოგნიტიური მოდელის თანახმად, რომლის აეგორია აარონ ბეკი, დეპრესიისთვის დამახასიათებელია არაადაპტური კოგნიტიური გრიადა: საკუთარი თავის, ცხოვრების და მომავლის შესახებ ნეგატიური წარმოდგენები. დეპრესიის დროს ცნობიერებაში ამგვარ კოგნიციათა გაბატონება მართლაც დასტურდება, მაგრამ განაპირობებენ ისინი თუ უბრალოდ თან სდევნენ დეპრესიას, ცხადი არ არის.
11. კოგნიტიური საინფორმაციო-საპროცესო მიდგომის ყურადღების ველში მოექცა “მე”-ს შესახებ ინფორმაციის გადამუშავების კულტურით განპირობებული სხვაობები – შეისწავლება დასაველური, ინდივიდუალისტური “მე”-სა და არადასაველური კულტურის, კოლექტივისტური “მე”-ს სპეციფიკა.
12. პიროვნებისადმი საინფორმაციო-საპროცესო მიდგომას საგულისხმო წვლილი შეაქვს პიროვნების მნიშვნელოვან ასპექტთა კვლევაში, ჯანმრთელობის პრობლემების მოგვარებასა და ფსიქოლოგიურ სიძნელეთა კორექციაში.
13. რამდენად პროლექტიულია პიროვნების საკვლევად “კომპიუტერული მეგაფორა”, ამას მომავალი გვიჩვენებს.

პიროვნების ავლავის სამოავლო პერსპექტივა

თუმცა დასრულდა ათასწლეული და დაიწყო ახალი, პიროვნების ფსიქოლოგიის სფეროში რაიმე ეპოქალური ცვლილებები ჯერ-ჯერობით მოსალოდნელი არ არის. პროგრესს, სავარაუდოდ, კვლევის მეთოდოლოგიის თვისობრივი გაუმჯობესება მოიტანს. ფსიქოლოგიის ამ დარგის სერიოზულ რესურსს პიროვნების თეორიების თანამედროვე მიმომხილველები და რეცენზენტები ხელავენ შემდეგ გარემოებებში: პიროვნების სფეროსადმი ინტერესი ძალიან დიდია, რასაც კვლევათა სიმრავლე და კვლევის შედეგების სახელმძღვანელოებში შეტანა მოწმობს; პრაქტიკულად ყველა ავტორი პიროვნების საკუთარ განსაზღვრებას გეთაყვამობს, რაც ნიშნავს, რომ პიროვნების, როგორც ქცევის მარეგულირებელი ცენტრის იდეა საფუძვლიანად მუშავდება; პიროვნების საკვლევად ისეთი ხელოვნური და “არაბუნებრივი” მეთოდები, როგორიცაა წერიტი თვითანგარიშები და ლაბორატორიული ექსპერიმენტები ბევრ მკვლევარს აშკარად აღარ აკმაყოფილებს; შეინიშნება ერთი კონკრეტულ-უნიკალური პიროვნების კომპონენტთა შორის კავშირების დადგენისა ანუ პიროვნული მთლიანობის კვლევისკენ შემობრუნება. საბოლოოდ კეთდება დასკვნა, რომ თუმცა კვლევით მიღებულ მონაცემთა თეორიული გააზრება და მათ საფუძველზე ახალი იდეების გენერირება გვიანდება, გამოკვლევათა სიმრავლე პიროვნების მეცნიერული ფსიქოლოგიის განვითარების ოპტიმისტურ პერსპექტივას სახავს.

ლიტერატურა:

თავი I პიროვნების ფსიქოლოგიის ძირითადი პრობლემები

1. Первин, Л., Джон, О. Психология личности, теория и исследования , М., 2000.
2. Мадди, С. Теории личности, Сравнительный анализ, СПб., 2002.
3. Холл, К.С., Линдсей, Г. Теории личности, СПб, 1997.
4. Хьелл, Л., Зиглер, Д. Теории личности, СПб, 1997.
5. Джемс, В. Психология, СПб, 1911.
6. Pervin, L. (1999). The Science of Personality. New York: Willey.
7. Schultz, D. (1993). Theories of Personality. Monterey, CA: Brooks /Cole.
8. Caprara, G.V. and Van Heck, G. (1992). Modern Personality Psychology. London :Wheatsheaf.
9. Feist J. and Feist G. (1998). Theories of Personality, McGraw Hill.
10. Hampson, S. (1988). The Construction of Personality. London: Routledge.
11. Carver, C. and Scheier, M. (1992). Perspectives on Personality. Boston, MA: Allyn & Bacon.
12. Valentine, E. (1992). Conceptual Issues in Psychology. London: Routledge.
13. Фрейджер Р. и Дж. Фейдимен, Личность: теории, эксперименты, упражнения, Спб, М., 2001.
14. ჩავანავა გ. აპროპრიაციის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები. ბათუმი, 2009.
15. Царев П.В., Краткий англо-русский философский словарь, М., 1969.
15. გერიგი რ. და ფ. მიმბარდო, ფსიქოლოგია და ცხოვრება, თბილისი, 2009.
16. იმედაძე ი. XX საუკუნის ფსიქოლოგიის ძირითადი მიმდინარეობები, თბილისი, 2004.
17. იმედაძე ი. ფსიქოლოგიის ისტორია. "მწიგნობარი", 2008.
18. Хекхаузен, Х., Мотивация и деятельность, М., 1986.
19. უზნაძე ღ. ინდივიდუალობა და მისი გენეზისი, "ფილოსოფიური შრომები", თბილისი, 1984..

20. უზნაძე დ. ზოგადი ფსიქოლოგია, შრომები, გ.3-4, თბილისი, 1967.
21. უზნაძე დ. ბავშვის ფსიქოლოგია, თბილისი, 2003..
22. ნადირაშვილი შ. პიროვნების ანგროპული თეორია, თბილისი, 2004.

თავი II პიროვნების გენეტიკული კვლევა

1. May, R. (1950). *The Meaning of Anxiety*, New York: Roland Press.
2. Grinker, R.R., & Spiegel, J.P. (1945). *Men under Stress*. Philadelphia: Blackiston.
3. Mey, R., (1969). *Meaning of Anxiety*. New York: Random House.
4. Seligman, M.E.P. (1975). *Helplessness*. San Francisco: Freeman.
5. Seligman, M.E.P. (1991). *Learned Optimism*. New York: Knopf.
6. Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80.
7. Abramson, L.Y., Garber, J., & Seligman, M.E.P. (1980). Learned helplessness in humans: An attributional analysis. In: Gerber & M.E.P. Seligman (Eds.), *Human Helplessness*, New York: Academic Press.
8. Hiroto, D.S. (1974). Locus of control and learned helplessness, *Journal of Experimental Psychology*, 102, 187-193.
9. Peterson, C. (1995). The meaning and measurement of explanatory style. *Psychological Inquiry*, 2, 1-10.

თავი III პიროვნების ფსიქოლინგვისტური თეორია. ფროიდის ფსიქანალიზი

1. ფროიდი, ფსიქანალიზი, თბილისი, 2000.
2. Freud, S. (1935). Some character types met in psychoanalytic work. In S.Freud. *Collected Papers*. London.
3. Freud, S. (1949). *Civilization and its Discontents*. London: Hogart Press. (Original edition 1930).
4. Freud, S. (1933). *New Introductory Lectures to Psychoanalysis*, New York: Norton.
5. Freud, S. (1936). *The Problem of Anxiety*. New York: Norton.

6. Фрейд З. Психология бессознательного: Сборник произведений. М., 1990.
7. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы, М., 1993.
8. McGinnies, E., (1949). Emotionality and perceptual defence, *Psychological Review*, 56, 244-251.
9. Erdelyi, M. (1984). *Psychoanalysis: Freud's Cognitive Psychology*. New York: Norton.
10. Epstein, S. (1983). A research paradigm for the study of personality and emotions. In M.M. Page (Ed.), *Personality: current theory and research*. Lincoln: University of Nebraska Press.
11. Эриксон Э. Детство и общество. СПб, 1996.
12. Marcia, J. (1994). Ego identity and object relations . In J.M. Masling & R.F. Bornstein (Eds.), *Empirical perspectives on Object relations theory*, Washington, D.C.: American Psychological Association.
13. Murray, H.A., (1938). *Explorations in Personality*, New York: Oxford.

**თავი IV უსიქოლოგიური მიღგომის წიაღში აღვრცენებული
სკოლები**

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М., 1995.
2. Адлер А. О нервическом характере. СПб, 1997.
3. Bottom, Ph. (1957). *Alfred Adler - A Portrait from Life*, New York.
4. იუნგი კ. ანალიზური უსიქოლოგიის საფუძვლები, თბილისი, 1995.
5. კაკაბაძე, ვ. სიღრმის უსიქოლოგიის ფილოსოფიური საფუძვლები, თბილისი, "მეცნიერება", 1979.
6. Jung, C.G. (1939). *The Integration of the Personality*. New York: Farrary & Rinehart.
7. Jung, C.G. (1961). *Memories, Dreams, Reflections*. London: Fontana Press.
8. Юнг К.Г. Психологические типы, М., 1997.

9. Юнг К.Г. Психология бессознательного, М., 1988.
10. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени, М., 1994.
11. Хорни К. Невроз и развитие личности. В кн.: Собрание сочинений, т. 3. М., 1997.
12. Horney, K. (1967). *Feminine Psychology*. New York: Norton.
13. Westkott, M. (1986). *The Feminist Legacy of Karen Horney*. New Haven, CT: Yale University Press.
14. Кохут Х. Восстановление самости. М., 2002.
15. Лапланш Ж., Ж.П. Понталис, Словарь по психоанализу, М., 1996.
16. Kohut, H. (1977). *The Analysis of the Self*. New York: International Universities Press.
17. Кернберг, О., Агрессия при расстройствах личности и перверсиях, М. 1999.
18. Kernberg, O. (1984). *Severe Personality Disorders: Psychotherapeutic Strategies*, New Haven, CT: Yale University Press.
19. Bowlby, J., (1980). *Attachment and Loss, vol. 3. Loss, Sadness and Depression*. New York, Basic Books.
20. Ainsworth M.D.S., & Bowlby, J. (1991). An ethological approach to personality development, *American Psychologist*, 46, 333-341.
21. Cantor, N. and Michel, W. (1979). Prototypes in Person Perception. In L. Berkovitz (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*. vol. 12, San Diego, CA: Academic Press.
22. Gunderson, J.G., (1984). *Borderline Personality Disorders*, Wasington, D.C., Amerisan Psychiatric Press.
23. Westen, D. (1991). Social Cognitions and Object Relations, *Psychological Bulletin*, vol.109, 3, 429-456.
24. Pine, F. (1985). *Developmental Theory and Clinical Process*. New Haven, CT: Yale University Press.
25. Taylor, S.F. (1989) *Positive Self-illusions; Creative Self-deceptions and Healthy Mind*. New York, Basic Books, 1989.

26. Тейхс В. Психика и ее лечение: психоаналитический подход, М, 2001.

თავი V უნივერსალური კვანძური თეორია, რომლის
ავტორია კარლ როჯერსი

1. Rogers, C.R. (1977). On Personal Power: Inner Strength and its Revolutionary Impact. New York: Delacorte.
2. Rogers, C.R. (1964). Toward a science of the person. In: T.W.Warm (Ed.), Behaviorism and Phenomenology. Chicago: University of Chicago Press.
3. Rogers, C.R. & Skinner, B.F. (1956). Some issues concerning the control of human behavior: A symposium. *Science*, 124, 1057-66.
4. Rogers, C.R. & Stevens, B. (1967). Person to Person: The Problem of Being Human, London: Souvenir Press.
5. Роджерс К. Клиент-центрированная психотерапия. М., 1993
6. Evans, R.I. (1975). Carl Rogers: the Man and his Ideas. New York: Dutton.
7. Роджерс К. Взгляд на психотерапию: Становление человека. М., 1994.
8. Barnes, H. (1959). Humanistic existentialism: Literature of Possibility. Lincoln.
9. Бинсвангер Л. Феноменология и психопатология, ж. «Логос», №3, 125-135.
10. Бьюдженталь Дж. В поисках сущности бытия: Диалоги между терапевтом и пациентами в гуманистической психотерапии. М., 1999.
11. Мей Р. (ред.) Экзистенциальная психология. М., 2001.
12. Смит Н. Современные системы психологии. История, постулаты, практика. СПб., 2001.
13. Thorne, B. (1992). Carl Rogers. London: Sage.

1. Allport, G.W. (1937). *Personality: A psychological interpretation*, New York: Holt, Rinehart & Winston.
2. Allport, G.W. & Odbert, H.S. (1936). Traitnames: A Psycho-lexical study. *Psychological Monographs*, 47.
3. Allport, G.W. (1961). *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
4. Eysenck, H.J. (1947). *Dimensions of Personality*. London: Routledge and Kegan Paul.
5. Eysenck, H.J. (1990). *Personality Genetics and Behavior*, New York: Praeger.
6. Cattell, R.B. (1959). Foundations of personality measurement theory in multivariate expressions. In B.M. Buss & I.A. Berg (Eds.), *Objective Approaches to Personality Assessment*. Princeton, N.J.: Van Nostrand.
7. Cattell, R.B. (1965). *The Scientific Analysis of Personality*. Baltimore: Penguin.
8. Goldberg, L.R. (1993). The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist*, 48, 26-34.
9. John, O.P., Angleitner, A. & Ostendorf, F. (1988). The lexical approach to personality: A historical review of trait taxonomic research. *European Journal of Personality*, 2, 171-203
10. McCrae, R.R., & Costa, P.T. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60, 175-215.
11. Фернхэм А. и Хейвэн П., *Личность и социальное поведение*, СПб, 2001.
12. ნორაკიძე ე. ხასიათის კვლევის მეთოდები, თბილისი, 1975.
13. ბერულავა ნ. პიროვნების თვისებები და ენა. თბილისი, 1976.
14. Росс, Л. и Нисбетт, Р. *Человек и ситуация*. М., 1999.
15. Мейли, Р. Структура личности. В кн.: «Экспериментальная психология», т. V. М., 1975.

16. Epstein S., (1988). The stability of behavior, *American Psychologist*, 35, 27-36.

თაბო VII პიროვნებისაღმ ნებაზის თაქრის მიღზრბა

1. Watson, J.B. (1924). Behaviorism. New York: People's Institute Publishing.
2. Watson, J.B. & Rayner, R. (1920). Conditioned emotional reactions. *Journal of Experimental Psychology*, 3, 1-14.
3. Jones, M.C. (1924). A laboratory study of fear. A case of Peter. *Pedagogical Seminar*, 31, 308-315.
4. Wolpe, J. (1958). Psychotherapy by Reciprocal Inhibition, Stanford, CA: Stanford University Press.
5. Wolpe, J. (1965). The Practice of Behavioral Therapy. Oxford: Pergamon Press.
6. Skinner, B. F. (1953). Science and Human Behavior. New York: MacMillan.
7. Skinner, B.F. (1959). Cumulative Record. New York: Appleton-Century-Crofts.
8. Skinner, B.F. (1971). Beyond Freedom and Dignity. New York: Knopf.
9. Krasner, L. (1971). The operant approach in behavior therapy. In A.E.Bergin & S.L.Garfield (Eds.), Handbook of Psychotherapy and Behavior Change. New York, Willey.
10. Watson, J.B. (1928). The Psychological Care of the Infant and Child, New York: W.W. Norton.
11. Wolpe, J. & Lazarus, A.A. (1966). Behavior Therapy Techniques, Oxford: Pergamon Press.
12. Kazdin, E.A. (1977). The Token Economy: A Review and Evaluation. New York: Plenum.
13. Hull, C.L. (1943). Principles of Behavior. New York: Appleton.
14. Dollard, J. & Miller, N. (1950). Personality and Psychotherapy. New York: McGraw Hill.

15. ფრანგიშვილი ა. სწავლის ფსიქოლოგიის საკითხები, თბილისი, 1969.
16. წხარგიშვილი შ. აღზრდის სოციალური ფსიქოლოგია, თბილისი, 1973.

**თავი VIII პიროვნების კონსტრუქციული თეორია: პირად
კონსტრუქტთა თეორია, რომლის ავტორია ჯორჯ კელი**

1. Kelly, G.A. (1955). *The Psychology of Personal Constructs*. New York: Norton.
2. Kelley, G.A. (1958). Man's construction of his alternatives, in G. Linzey (Ed.), *Assessment of Human motives*. New York.
3. Kelly, G.A. (1961). Suicide: The personal construct point of view. In N.L. Faberow & E.S. Schneidman (Eds.), *The Cry for Help*. New York: McGraw-Hill.
4. Kelly, G.A. (1963). *A Theory of Personality*, New York: Norton.
5. Kelly, G.A. (1964). *Clinical Psychology of Personality: The Selected Papers of George Kelly*. New York: Wiley.
6. Bruner, J.S. (1956). You are your constructs. *Contemporary Psychology*, 1, 355-356.

თავი IX სოციალურ-კონსტრუქციული თეორია

1. Bandura, A. (1969). *Principles of Behavior Modification*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
2. Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social-Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
3. Bandura, A. (1992). Self-efficacy mechanism in psychobiologic functioning. In R.Schvarzer (Ed.), *The Self-efficacy: Thought Control and Action*. Washington, D.C.: Hemisphere.
4. Mischel, W. (1971). *Introduction in Personality*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
5. Mischel, W. & Shoda, Y. (1995). A cognitive-affective system theory of personality: Reconceptualizing the invariances in personality and the role of situations. *Psychological Review*, 102, 246-286.

6. Mischel, H. & Mischel, W. (Eds.) (1973). *Readings in Personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
7. Shoda, Y., Mischel, W. & Wright, J.C. (1994). Intra-individual stability in the organization and patterning of behavior: Incorporating psychological situations into the idiographic analysis of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 674-687.
8. Ford, M.E. (1992). *Motivating Humans: Goals, Emotions and Personal Agency Beliefs*. Sage Publication, London, New Dehli.

შპს X პირველი სანიმურობის-საპროცესო მიღწევის

1. Marcus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the Self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 63-78.
2. Cantor, N. & Kihlstrom, J.F. (1987). *Personality and Social Intelligence*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
3. Gergen, K.J. & Gergen, M.M. (1983). Narratives of the Self. In: T.R. Sabrin & K.E. Scheive (Eds.) *Studies of Social Identity*. New York: Praeger.
4. Duval, Sh. & Wicklund, R. (1972). *A Theory of Objective Self-Awareness*, New York and London: Academic Press.
5. Greenwald, A.G. (1980). The totalitarian Ego: Fabrication and revision of personal history. *American Psychologist*, 35, 602-618.
6. Banaji, M. & Prentice, D.A. (1994). The self in social contexts. *Annual Review of Psychology*, 45, 297-332.
7. Swann, W.B., JR. (1992). Seeking "thuth", finding despair: Some unhappy consequences of a negative self-concept. *Current Directions in Psychological Science*, 1, 15-18.
8. Marcus, H. & Nurius, P. (1986). Possible selves. *American Psychologist*, 41, 954-969.
9. Higgins, E.T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*. 94, 319-340.
10. Lazarus, R.S. (1993). Theory-based stress measurement, *Psychological Inquiry*, 1, 3-13.

11. Meichenbaum, D.H. (1985). *Stress Inoculation Training*, New York: Pergamon.
12. Эллис А. Психотренинг по методу Альберта Эллиса, СПб., 1999.
13. Ellis, A. *Reason and Emotion in Psychotherapy*. Secaucus, NJ: Citadel. 1962.
14. Бек А. Когнитивная модель депрессии, СПб., 2003.
15. Бек А., Раш А., Шоу Б., Эмери Г. Когнитивная терапия депрессии, СПб., 2003.
16. Shweder, R.A. (1991). *Thinking through Cultures: Expeditions in Cultural Psychology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
17. Marcus, H. & Kitayama, S. (1991). Culture and the Self: Implications for cognition, emotion, and motivation, *Psychological Review*, 98, 224-253.
18. Triandis H. (1995). *Individualism – Collectivism*. New York, Boulder Co.
19. Мацумото Д., Человек, культура, психология. СПб, 2007.
20. სურმანიძე ლ. ინდივიდუალისტური და კოლექტივისტური საზოგადოებები, თბილისი, 2001.
21. სურმანიძე ლ. კულტურა მეთოდოლოგიურ პერსპექტივაში, თბილისი, 2010.
22. სგრესი და იძულებითი გადაადგილება: ფსიქოლოგიური პრობლემები და მათი გადაჭრის ვიზუალიზაცია (რედ. მ. გაბაშვილი), თბილისი, 2011.
23. ბალიაშვილი მ. მე-ს თეორიის როლი ქვეყნის რეგულაციაში, სალოქტორო დისერტაცია, თბილისი, 2002.

სარჩევი

თავი I. პიროვნების ფსიქოლოგია: ძირითადი პრობლემები

ენათმეც 3	3
პიროვნების განსაზღვრების ძეგა 4	4
პიროვნების თეორია როგორც ვასუნი აითხვავუბა	
"რა", "როგორ" და "რატომ" 8	8
სტრუქტურა 10	10
პროცესი 10	10
გრდა და განვითარება 13	13
გენეტიკური ლეტერმინანტები 13	13
გარემოს ლეტერმინანტები 15	15
გენეტიკურ და გარემოს ლეტერმინანთა თანაფარდობა 17	17
ფსიქოანთროპოლოგია და ქვევის ცვლილება 18	18
პიროვნების თეორიის ძირითადი პრობლემები 19	19
ფილოსოფიური შეხედულება ალამიანის რაობაზე 19	19
ქვევის ბარბანი და შინაბანი ლეტერმინანტები 20	20
ქვევის შეთანხმებულობა დროსა და სიტუაციებში 20	20
ქვევის მთლიანობა და "საკუთარი მე-ს" ცნება 22	22
სწოიბარების განსხვავებული ფლგობარეობები და	
არასწოიბარის ცნება 23	23
აგროს, ბრძნობას და ქვევას შორის მიგართება 24	24
წარსულის, აწმყოს და მოგაეალის გავლენა ქვევებზე 24	24
ძირითადი ცნებები 25	25
ძირითადი ღებულებები 25	25

თავი II. პიროვნების მეცნიერული ჰვლევა

ენათმეც 27	27
ეგიირიული ჰვლევისადმი სანი ძირითადი მიდგოგა 30	30
სალკაული შემთხვევის შესწაულა და კლინიკური კვლევა 30	30
სტრესზე რეაქციები საბრძოლო მოქმედებების დროს 31	31
ლაბორატორიული კვლევა და ექსპერიმენტი 32	32

დასწავლილი უმწეობა	33
პიროვნული კითხვარები და კორელაციური კვლევები	35
კონტროლის შინაგანი-გარეგანი ლოკუსი (ინტერნალობა-ეგსტერნალობა)	36
მიზეზობრივი (კაუზალური) ატრიბუციები: ახსნის სტილი	37
პიროვნების ავლენისადმი ალტარნატიულ მიდგომათა შედარებითი ანალიზი	41
სალკაულ შემთხვევითა შესწავლა და კლინიკური კვლევა: ღირსებაები და ნაკლოვანებები	42
სიკეფერი ანგარიშების გამოყენება	42
ლაბორატორიული, ექსპერიმენტული კვლევა: ღირსებაები და ნაკლოვანებები	44
კორელაციური კვლევები და კითხვარები: ღირსებები და ნაკლოვანებები	44
პიროვნების თაორია და ემპირიული ავლენა	45
ძირითადი ცნებები	47
ძირითადი დებულებები	47
თავი III. ფსიქოლინგვისტური თაორია: ფროიდის ფსიქონალთი	
წინათქმა	48
ფროიდის შეხედულებები საზოგადოებასა და ადამიანზე	49
ფსიქონალთი: პიროვნების თაორია	51
სტრუქტურა	52
არაენობიერის ცნება	52
ენობიერების ღონეები	53
იდი, ეგო, სუპერეგო	59
პროსესი	64
სიციხლის და სიკვდილის ინტენსივობები	64
ფუნქციონირების დინამიკა	64
შელოთა და დაევის მექანიზმები	66
გრლა და ბანვითარება	69

ამროვნების პროექტების განვითარება	70
ლტოლეუბის განვითარება	72
განვითარების ფსიქოსოციალური სტადიები	75
ფრიდის ფსიქოლინამიკური თეორია: პრაქტიკა და გამოყენება	80
ფსიქოლინამიკა: პრინციპული ტესტები	80
მელნის ლაქების რორშახის ტესტი	81
თემატური აპერეჟივის ტესტი	83
ფსიქოანალიზი	84
პიროვნების ტიპები	85
კონფლიქტი და დაცვა	90
ქავეის ცვლილება	91
არანობიერში შეღწევა: თავისუფალი ასოციაციები და სიმშრების ინტერპრეტაცია	92
თერაპიული პროექტი: ვალანსი	94
პიროვნების ფსიქოანალიტიკური თეორიის შეფასება	96
ძირითადი ცნებები	97
ძირითადი დებულებები	99
თავი IV. ფსიქოლინამიკური მიდგომის ნიადაგი აღმოცენებული საკვანძოები	
ნიმუში	103
ინდივიდუალური ფსიქოლოგია (აღფრად აღდარი)	103
ანალიტიკური ფსიქოლოგია (ხარლ გუსტავ იუნგი)	107
ჰუმანიტარული ფსიქოანალიზი (ხარლ ჰორნი)	111
ახალი მიმართულებები ბრადიციული ფსიქოანალიზის ჩარჩოში	113
ლინკა-პროინფორმის თეორია	114
პროინფორმის მიჯაჭვულობის თეორია	119
ფსიქოლინამიკური მიმართულების თეორიულ და გამოყენება	122
ძირითადი ცნებები	122
ძირითადი დებულებები	123

თავი V. ჯანოგენოლოგიური ჰუმანისტური თეორია, როგორც ახალი როჯარსი	
ინათება	126
როჯარსის მახედულაბები ადამიანის რაობაზე	127
ახალ როჯარსის ჰიროვნების თეორია	128
სტატუსი	129
საკუთარი „მე“ (Self)	129
„მე“-კონსეფციის გამოშვის მეთოდები	130
პროცესი	132
თვითაქტუალიზაცია	132
მე-კონსეფციის შინაგანი შეთანხმებულობა და კონგრუენტობა	133
კონგრუენტულობის მდგომარეობა და დაკვის პროცესები	134
პოზიტიური შეფასების მოთხოვნისება	135
ზრდა და განვითარება	136
თვითაქტუალიზაცია და ჯანსაღი ფსიქიკური განვითარება	136
მშობელ-შვილის ურთიერთობები	137
ფსიქოანალიზი	140
:საქის ცვლილება	141
პიროვნების ცელილებისთვის აუცილებელი	
ფსიქოთერაპიული პირობები	141
კლიენტზე ცენტრებული თერაპიის შედეგები	144
ახალ როჯარსის თეორიის შეფასება	144
ძირითადი ცნებები	146
ძირითადი ღებულებები	147
თავი VI. მიდგომა: ჰიროვნული ნიშნები	
ჰიროვნული ნიშნის ცნება	149
ჰიროვნული ნიშნის თეორია, როგორც ახალი	
გორდონ ოლკორბი	150
ნიშნები, მჯამარაობები და მქმელებები	150
ნიშნის სახეები	151
უნეჩიური აბონი	152

ილიობრაჟიული კვლევა	152
ჰანს აიზენაის სამი ფაქტორის თეორია	153
ნიმანთა ბაგოშვა: შაპტორული ანალიზი	154
პირიონების პირითაჟი პარაგმირები	156
<i>გაშოშვა კითხვართა მეშეშობით</i>	156
<i>ნიმანთა ბიოლოგიური საშუაშელი</i>	157
შსიპროპოლოზია ღა კიჟის ივლიშვა	158
რამიგონდ აბაღლის ფაქტორულ-ანალიზური მიღშოგა	159
კაბაღის შახაულშვაბი შესნიშვაბა	159
კაბაღის პირიონების თეორია	162
<i>ნიმანთა სახეები</i>	162
<i>მონაგეშთა წყაროები: ცხოვრების დოკუმენტური მანაწერები;</i> <i>კითხვარებით მიღებული მონაგეშები ღა ობიექტური გესტებით</i> <i>მიღებული მონაგეშები</i>	163
<i>ქეშის სტაბილურობა ღა ვარიაბელურობა</i>	166
პირიონულ ნიშანთა ერთიანი შოღაღის შამაშვაბის ბენდენცია:	
ხათფაქტორიანი შოღაღი	167
ბუნაგრივ ვნასა ღა კითხვარებში ნიშანთა სახაულშვის ანალიზი	168
<i>უნდაშენგური ლექსიკური კიპოთეზა</i>	171
გრღა ღა ბანშითარშვა	172
<i>ასაკობრივი ცვლილებები</i>	172
<i>ნიშნები, როგორც მეშეშდროებით მიღებული</i> <i>პიროგული მახასიათებლები</i>	173
ხათშაპტორიანი შოღაღი ვოლუშის თეორიის თვალსაგრისით	176
ხათშაპტორიანი შოღაღის ბამოშენაბა	177
კონტროლშვარგა ალაგინი - სიტუაშია	178
ნიშნის თეორიის შუშასაბა	181
პირითაღი ცნაბაბი	182
პირითაღი დაბაულშვაბი	184

თავი VII. ჰიროვნებისადმი სწავლის თეორიის მიდგომა

ჰიროვნება და მეცნიერება სწავლის თეორიის თვალსაზრისით	187
პოტონის ბიკვილირიზმი	188
კლასიკური განვირობების პრინციპები	189
უსიქოანალიზოლოგია და ცვლილება	191
პირობითი ემოციური რეაქციები	191
ბაჭყალის მიმართ პირობითი შიშის მოხსნა	192
სისტემატური ლესენსიტივაცია	193
სწავლის თეორიის შემდგომი განვითარება	195
ჰიროვნების თეორია, რომლის ავტორია ბერნს სპინერი	195
სტრუქტურა	196
პროცესი: ოპერანტული განპირობება	197
მრღა და განვითარება	199
უსიქოპათოლოგია	200
ქვეითი დიაგნოსტიკა	202
ქვეის ცვლილება	204
თეორია "სტიმული-რეაქცია": კალი, ლოლარი და მილერი	205
სტრუქტურა	205
პროცესი	206
მრღა და განვითარება	207
უსიქოპათოლოგია	208
სწავლის თეორიები: შუასაბა	210
ძირითადი მხაბები	211
ძირითადი დებულებები	212
თავი VIII. ჰიროვნების კონსტრუქციული თეორია: პირად კონსტრუქტთა თეორია, რომლის ავტორია ჯორჯ ჯალი	
გინათქმა	214
ჯალის შეხედულებები ადამიანის რუბაზე და ჰიროვნების	
აბებულებაზე	215
სტრუქტურა	216
კონსტრუქტთა ტიპები	218

ცენტრალური სტრუქტურა და ცენტრალური როლი	220
როლურ კონსტრუქტთა რეპერტუარული გესტი (რუ-გესტი)	222
კოგნიტური სირთულე-სიძარგივე	224
პროცესი	225
მოვლენათა ვანჭვრეტა: მოძაელის პროგნოზირება	226
შფოთვა, მიმი და საფრთხე	227
გრლა და ბანვითარება	229
უსი:ოკათოლოზია	230
კონსტრუქტთა სისტემაში არსებული პრობლემები	230
ქმევის ცვლილება	234
ცელილების ხელშეწყობი პირობები	235
ფიქსირებულ როლთა თერაპია	235
პირალ კონსტრუქტთა თიორიის შუასაბა	237
ქირითადი ცნებები	237
ქირითადი ღებულეები	238
თავი IX. სოციალურ-პოგნიტური თიორია	
ნინათქმა	241
აღმინის რაობა	241
სტრუქტურა	242
მოლოდინი-რწმენები	242
მიზნები	246
კომპეტენციები – უნარ-ჩვევები	246
პროცესი	247
მიზნები, სტანდარტები, თიორეულაია	247
თიორეულეობა და ქევის წარმტებულობა	248
გრლა და ბანვითარება	252
დასწულა დაკვირვების მეშეობით	252
დაკმაყოფილების გადავადების ჩვეათა დაუფლება	254
უსი:ოკათოლოზია	255
ღისუნქიური მოლოდინები და ღისუნქიური მე-კონსეუციები	255

ქივიის ცელილება	258
<i>მოღელისრება და წარმართული მონაწილეობა</i>	258
სლიალურ-კოზნიტური თეორიის მუშასება	259
ქირითადი ცნებები	260
ქირითადი დებულებები	262
თავი X. ჰიროვნებისადმი სინფორმაციო-საპროცესო მიღგომები	
ენათება	265
კოზნიტური სტრუქტურები	265
კაბეპორიზები	265
“მე“-ს სქება	266
<i>ვერთიკალია და ვანდილება</i>	268
<i>სხვადანსხვავარი შესაძლებელი „მე“ და თვითრეგულია</i>	269
სტრესი და მისი დამტება	271
სტრესი	271
<i>ანტიგრესული ვაქცინა</i>	272
კათოლოგია და ცვლილება	273
სლიქურ ღარღევათა კოზნიტური მღელეები (აარონ ბევი)	276
<i>ღეპრესია</i>	276
<i>პირთენული ღარღევეები</i>	277
სინფორმაციო-საპროცესო თეორიის	
ბოლოდროინდელი მონაპოვარი	278
მე-ს კროსკულტურული კვება	279
პიროვნებისადმი სინფორმაციო-საპროცესო მიღგომის მუშასება	283
ქირითადი ცნებები	283
ქირითადი დებულებები	285
ჰიროვნების კვლევის სამომავლო პრესპექტივა	287
ლიტერატურა	288

**კომპიუტერული უზრუნველყოფა
აკაკი ჭიდიტაშვილისა**

გამომცემლობა „ირიდა“, 2014

რუსთაველი, ფიროსთაძის ქ. №7 ☎: 0341 24 30 29; 577 455558

E-mail: info@irida.ge

მარინა ბაღიაშვილი

ფსიქოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი. დაამთავრა თსუ-ს ფილოსოფია-ფსიქოლოგიის ფაკულტეტი. წლების მანძილზე მუშაობდა დ. უზნაძის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტში. ავტორია წიგნებისა: "სოციალური განწყობის ჩამოყალიბება და პიროვნების აქტივობა", 1980; "სოციალური ფსიქოლოგიის საფუძვლები", 2010; "სოციალური ფსიქოლოგიის დაწყებითი კურსი", 2013.

მ. ბაღიაშვილი არის აგრეთვე რამდენიმე წიგნისა და სახელმძღვანელოს თანაავტორი.

"პიროვნების ფსიქოლოგიის საფუძვლების" პირველ გამოცემას 2013 წელს მიენიჭა დიმიტრი უზნაძის აკადემიური სახელობითი პრემია.

მარინა ბალიაშვილი

ფსიქოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი.
დაამთავრა თსუ-ს ფილოსოფია-ფსიქოლოგიის ფაკულ-
ტეტი. წლების მანძილზე მუშაობდა დ. უზნაძის ფსიქო-
ლოგიის ინსტიტუტში. ავტორია წიგნებისა: "სოციალური
განწყობის ჩამოყალიბება და პიროვნების აქტივობა", 1980;
"სოციალური ფსიქოლოგიის საფუძვლები", 2010; "სოციალუ-
რი ფსიქოლოგიის დაწყებითი კურსი", 2013.

მ. ბალიაშვილი არის აგრეთვე რამდენიმე წიგნისა და
სახელმძღვანელოს თანაავტორი.

"პიროვნების ფსიქოლოგიის საფუძვლების" პირველ
გამოცემას 2013 წელს მიენიჭა დიმიტრი უზნაძის აკა-
დემიური სახელობითი პრემია.